

АДЫГЭ ИОРЫИОТЭ ПАМЯТНИКХЭР

оут ④

НАРГХЭР

А Д Ы Г Э Э П О С

ТОМИБЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЬОИГЬЭХЭР

Зэфээзыхысыжьхи зэхэзгүүцуагъэр, ублэпIэ
очеркынрэ комментарийхэмэрэ зытхыгъэр

ХЪЭДЭГЬЭЛЭ АСКЭР

V
TOM

МЫЕКЬУАПЭ—1970

ГУРЖИА НАРГХЭР
Г. А. Абдуллаев
Г. А. Абдуллаев

си бзэ sibza.org

vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ
СОВЕТ ИУНАШЬОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаI)
Мэрэтыкъо Къ. Хъ., филологическэ наукэхэмкІэ кандидат
Хъут Ш. Хъ., научнэ ЙофышI

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

Г У Щ Й И А П

Нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текстхэр тхылтыбэ хъоу адыгэ культурем гъешІэгъоныгъэ физиIэ пстэумэ апае научнэу къыдэтэгъекIых. Мыр яплІэнэрэ томым кIэлъекIо.

ШыкIэ гъэнэфагъэ хэлъеу томхэр гъэпсыгъэх.

1. Текстхэр томиблымэ ягъекIугъэх. БлэкIыгъэ томхэм адэтхэр мыш фэдэх.

Анэрэ томыр: «ГущыIап» — «Псэлъапэ»; «УблэпIэ очерк» (Адыгэ хэкум иллитературабзэкIэ), адыгэ лъэпкъ пстэуми абзэкIэ хэутыгъэ текстхэу №№ 1—104.

Ятлонэрэ томыр: «ГущыIап» — «Псэлъапэ»; очеркэу «Адыгэ нартхэр» (къэбертэябзэкIэ); нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текстхэу №№ 105—220.

Ящэнэрэ томыр: «ГущыIап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текстхэу №№ 221—282.

ЯплІэнэрэ томыр: «ГущыIап» — «Псэлъапэ»; Нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текстхэу №№ 283—382.

2. Текст пэпчь номер иI.

3. Текстхэр цикл-циклэу зэхэугъоягъэх. А зы нартым анахъеу фэгъехыгъэ текстхэр зы чыпIэ тшигъэх, а нартым ыцIэкIэ цикл макIо. Ябэгъэ-мэкIагъекIэ циклхэр зэфэдизхэп, къаугъоижын алъекIыгъэм ар елъытыгъ.

4. ЯкъэхъукIэ щыублагъэу якIодыкIэ нэсэу къагъэлъагъоу цикл кIоцIмэ текстхэр ищызэкIэлъекIох.

5. Том пэпчь нотэкIэ тхыгъэу нартхэм яхылІэгъэ орэдхэми пынгынальхэхэми яорэдышъохэр дэтых.

6. Том пстэуми комментариехэр адэтых. Ахэмэ циклэхэмэ ахэхъэрэ текстхэм япаспорт къагъэлъагъо: къэзыIуагъэр, зытхыгъэр, къэбарэрэ пылъыр...

7. Яблэнэрэ томым «гущыIалъэ» дэт. Аш ижърэ гущыIэхэм ямэхъанэ кьеIо.

8. Текстхэр орэдыIохэм, тхыдэIуатэхэм къызэраложыгъэм тетых. Тхыдэ е пынгынэльэ зэфэшхъафхэр агъекIэрэкIагъэхэп, ахагъэхъуагъэп, ахагъэкIыгъэп. Орэдымэ жыгуу гущыIэхэр зэралпытых. Текстхэр шыхъадж къыIозэ зэралхыгъэхэм тетэу къыхэтэутыжых. КъэбарIотэ пстэуми къэIокIэ шэпхъэ гъэнэфэгъэ дэдэ яIэу шытэп. А зы нэбгырэм «аш», «джааш», «ай», «жи», «жиIэри», «жеIэри»; «джэуап», «джыуап» ыIоу урехылIэ.

9. А зы хъишъэр зэфэшхъафхэр зэтриIотыкIэу къыхэкIы. Аш фэшIы зы нартым икъэхъукIэ, игъэхъагъэхэр, илIакIэ зэфэшхъаф-

хэу цыфмэ къялотэжьэу бэрэ урехылIэ. ГушыIэм пае, аш фэдэу Нарт Саусырыкъо икхэхъукIэ къэIокIабэ иI. Зым Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ янэхэр зэшыхъугъэх ёIо, адырэм ахэр зэшыгъэхуу къеIуатэ. Аш фэдэ нэшанэ хэтрэ цыфлъепкын ифольклор хэлтээу щыт. Аш фэдэ къэIотэкIэ зэтекIхэр, вариантхэр къыдахъэх.

10. Адыгэ лъэпкъ зэфэшхъафхэмэ абзэ хабзэу хэлтым елъытыгъэу чыпIэхэм, нартхэм ацIэхэр зэтрагыкIых: нат, нарт, Натие, Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ... А зетойтикIыныгъэхэри текстмэ къахэдгэнэжыгъэх.

Нартхэм яхылIэгъэ текстхэр ежь шхъадж ыбзэкIэ къызэриIо-жыгъэм тетэу вариантхэу яIэхэр къыхэтыутыгъэх. Аш эпосым лингвистическэ географиене иIэри, нартмэ яорэдхэмрэ яхъишъэхэмрэ игъэкIотыгъэу адыгэмэ зерхэлтыри нафэ къешIы, вариантмэ ятврческэ банигъэ къеушыхъаты.

11. Текстхэу томхэмэ къадахъэхэрэм адыгэ лъэпкъ истэуми ашыщ корректорхэр ядгээджэжхьи, еIланэ а текстхэр, тэрэзыныгъэм лъэныкъо истэумкIи нахь пэблагъэу зэрххүунхэм пае, тиорэдьIохэм, тхыдэ Iуатэхэм еIланни адэтыупльэкIужыгъэх.

12. Адыгэ алфавитын тамигъэу иIэмэ къамыхърэ макъэхэу, шапсыгъэхэмэ абзэ (натыхъудажэхэм, пышэIус шапсыгъэхэм, къушхъячIэс шапсыгъэхэм) къахафэхэрэр мыш фэдэу ттхинхэу дгъэнэфагъэх: къ (къеты), къI (кIэкIигъ), сI (сIыфы), джь («джы» шъаб: ашыджъэ).

13: Тэ туугъоигъэ пицинальэхэм, орэдыхэм, хъишъэхэм якъэIо-кIэ шхъафхэу Къэбэртае, Черкесиен къашаугъоигъэхэм ашыщхэу къыхэтыутыгъэхэр ежхэмэ яалфавиткIэ зератхыжыгъэхэм тетых. Къэбэртэе-черкес алфавитыр Адыгейим иалфавит зэрэтекIы-рэр бэп. Ахэр анахъэу мыш фэдэх.

Адыгэ алфавитымкIэ:

Къэбэртэе-черткес алфавитымкIэ

Щ
Шъ
ШI
Жъ
Жъ

Ш
ШI
Ж
Жъ

14. Нартхэм яхылIэгъэ адыгэ текстхэу тхылъ зэфэшхъафхэм къадэтхыжыгъэхэр, зи зэхъокIыныгъэ афэтымышиIэу къыхэтыутыжыгъэх.

15. Адыгейим илтературабзэкIэ комментариихэр ттхыгъэх.

Томхэр адэтхэмкIэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшIы цикл инхэм нахь цикл цыкIухэр ятыдзэкIыгъэх.

Джащ фэд нартхэм яхылIэгъэ адыгэ IорыIотэ текст угъоигъэхэу къыхэтыутыгъэхэмэ ягъэпсыкIэ къэбар кIэкIэу пылтыр.

П С Э Л Ъ А П Э

Нартхэм ятеухуа адыгэ текстхэр зэхуэхъесауэ, тхылъ зыбжанэ хъууэ, адыгэ культурэм гулъытэрэ гъешІэгъуеныйгъэрэ хузіІэ псоми папшІэ тхылъым научнену къытыдодзэ. Миры еплІанэрей томым кіэлъокІуэ.

ЩыкІэ гъэнэхуам тету томхэр гъэпсащ.

1. Текстхэр томиблым ягъекІуаш.

БлэкІа томхэм ядэтхэр мыпхуэдэш.

Янерей томым: «ГущыІап» — «Псэлъапэ»;

«УблапІэ очерк» (Адыгей хэкум и литературэбзэкІэ), адыгэ лъяпкъ псоми я бзэкІэ хэха текстхэу №№ 1—104.

ЕтІуанэрей томым: «ГущыІап» — «Псэлъапэ»; очерку «Адыгэ нартхэр» (къэбэрденбзэкІэ); нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 105—220.

Ещанэрей томым: «ГущыІап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 221—282;

ЕплІанэрей томым: «ГущыІап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 283—382.

2. Текст пэбж номер щхъэхуэ иІещ.

3. Текстхэр цикл-цикли гуэшаш. А зы нартыхам текстхэр зы цикл тщири а нартыхам и цІэр фІэтщыжащ. Я куэдагъ — я ма-щагъкІэ циклхэр зэхуэдизкъым, адыгэм къахэтхыхын тлъекІа текстырщ ар зэлъытар.

4. Нарт лыхъужхэр къызэрэралъхуамкІэ къышІидзэу, абыхэм ягъехъамрэ я дуней тетыкІамрэ кІэлъыкІуэрэ я кІуэдыхыкІамкІэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуэкІэ иІещ.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмрэ пшиналъэхэмрэ я мэкъамэхэр нотэкІэ тхыжауэ том пэбж ярытщ.

6. Том псоми комментариөхэр ярытщ. Ахэм циклхэм яхыхъэ текстхэм я паспорт къагъелъягъуэ: къэзыІутэтэжар, зытхар, абыхэм я гъашІэм таухуауэ хъыбар кІэшІхэр...

7. Ебланэрей томым «Псэлъальъэ» дэтш. Абы кІуэдыхыжа пса-лъэжк дыдэхэм я мыхъэнэр къеIуатэ.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыкІэ, ІуэрыІутэмкІэ Іэзэхэм къызэрьжакІэжа дыдэм тету тхыжащ, — я лъяпкъыбзэри, я къэпсэлъыкІэ щхъэхуэхэри зэрыштытауэ къэдгъэнэжаш. Хъыбар е пшиналъэ зэ-пшхъэхуэхэр зэпыдгъеувакъым, дгъешиэрэшІакъым, яхэдгъэхъуа-къым, яхэдгъешиІакъым. Уэрэдхэм я ежъухэр ягъусажщ.

Текстхэр ІуэрыІутакІуэ пэбж щхъеуэу къыжиІэурэ зэратхыхам тету тыдодзэж. Зэридгъеунэхуаши, дэтхэнэ ІуэрыІутакІуэри къе-ІутэкІэ щапхъэ гуэрым иткъым. А зы ІэуэрыІутакІуэм «аш»,

«джаш», «ай», «жи», «жиИри», «жеIэри», «джыуап», «джэуап» жи-
Iэу урехъэлэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зэрамыIам къыхэкIыу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хыбархэмрэ мытхауэ, зым адрейм хуIуэтэжурэ лIышIэгъюэ бжагъэ куэдхэм къызэрыкIуэцIырахэм къыхэкIкIэ ахэр зэтемыхуэу жаIэ хъуаш. Абы къыхэкIкIэ, зы нартыр къызэра-лъхуа, абы игъехъахэр, и лIэжыкIар зэтемыхуэу цIыхухэм къаIуат-тэжу куэдрэ урехъэлэ. Псальем папщIэ, апхуэдэу, нарт Сосрыкъуэ къызэра-лъхуа шыкIэр зэмыфэгъю куэду къаупсэлъ. Сосрыкъуэрэ ШэбэтныкIуэрэ я анхэр зэшыихъуу щытауэ зым жеIэ, адрейм ахэр зэкIуэшахэу къеупсэлъ. Дэтхэнэ цIыху лъепкъими и IуэрыIуат-тэм апхуэдэ нэщэнэ хэлъщ. Научнэ лэжъакIуэхэм а текстхэр ди япекIэ нэхъ тыншу зрагъэшIэн щхъэкIэ дэIэпыкIуэгъуфI дазэры-хуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъкIэ псори къитетдзаш.

10. Адыгэ лъепкъ зэпещхъэхъэм я бзэм хабзэу хэлъым елты-тауз щIыпхэмрэ нартхэм я цIэхэмрэ зэтемыхуэу къаупсэлъ: Нат, Натие, Басэ губгъюэ, Барсэ губгъюэ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж Уазырмэдж, Сэосырэкъуо, Саусэрыкъу, Сосрыкъуэ... Апхуэдэу зэтемыхуэхэр текстхэм къахэдгъэнэжащ.

11. Нартхэм ятеухуа текстхэр еzym щхъэж и бзэкIэ къызэры-жилъежам тету, вариантихэр яIэу къитетдзаш. Абы лингвистическэ географу эпосым иIэри, нартхэм я пшиналъэхэмрэ я хыбархэмрэ лъэхъэнэ жыжъэм къызэрыщежъяр къегъэлъагъюэ, вариантихэр абыхэм я творческэ беягъым и щыхъэтц.

Текстхэу томхэм къытрадзэхъэм адигэ лъепкъ псоми ящыщ кор-ректорхэр ялгъэджэжхэри, етланэ а текстхэр лъэныкъуэ псомкIи дгъэтэмэмын щхъэкIэ ди уэрэджыIэкIуэхъэмрэ IуэрыIуэтакIуэхъэм-ре аргузру зэ хэдгъэпплъежащ.

12. Адыгей алфавитым дамыгъэу иIэхэм къамыщтэ макъхэу, шапсыгъэхъэм я бзэ (нартхуаджэхэм, Пшизэ Iус шапсыгъэхъэм, къурш жэгъум щIэс шапсыгъхъэм) къахэхъэхэр мыпхуэдэу ттхыну тедубыдащ: кь (кьетыу), кIь (кIэкIыгъ), сI (Сыфы), джь («дж» ѫшабэ: ашыджьэ).

13. Къэбэрдейм, Шэрджесям щизэхуахъэса пшиналъэхъэмрэ хыбархэмрэ къэпсэлъкIэ щхъэхъюэ яхэлъыр зэрышту къэдгъэ-наш, а текстхэр еzym я алфавиткIэ зэратахам тетщ.

Къэбэрдей-шэрдже алфавитыр адигей алфавитым зэрыте-кIыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэш.

Адыгей алфавитымкIэ:

Ш
ШЬ
ШI
ЖЬ
ЖЪ

Къэбэрдей-шэрдже

алфавитымкIэ:

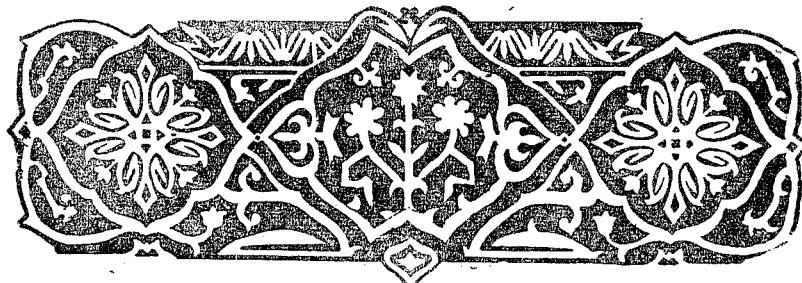
Ш
ШI
ЩI
Ж
ЖЬ

14. Нартхэм ятеухуауэ адигэ текстхэу тхыль зыбжанэхъэм къи-тхыжахэр дыхэмэлэжыхыижу къитетдзээжащ.

15. Адыгейм и литератуурэбзэкIэ комментариехэр еттащ.

Томхэр, Iэмал зэриIэкIэ, нэхъ зэхуэдиз тщын щхъэкIэ, цикл нэхъ инхэм цIыкухэр еддзыIэурэ зэдгъэзэхъуаш.

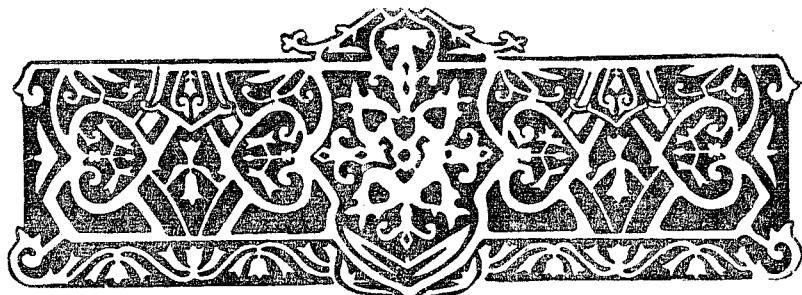
Апхуэдэш нартхэм ятеухуа адигэ IуэрыIуатэ текстхэу зэхуэхъэ-сауэ къитетдзахэм я щытыкIэр кIэшцIу.

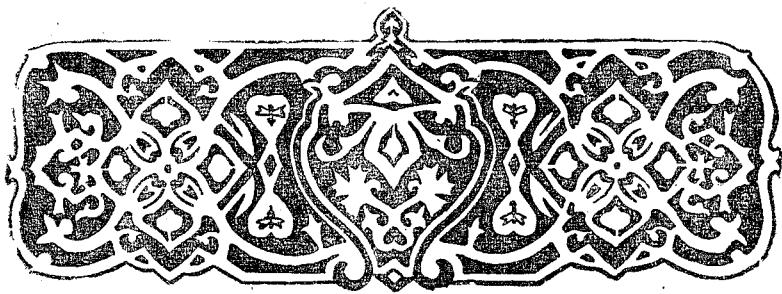

ТЕКСТХЭР

(№ 383—478)

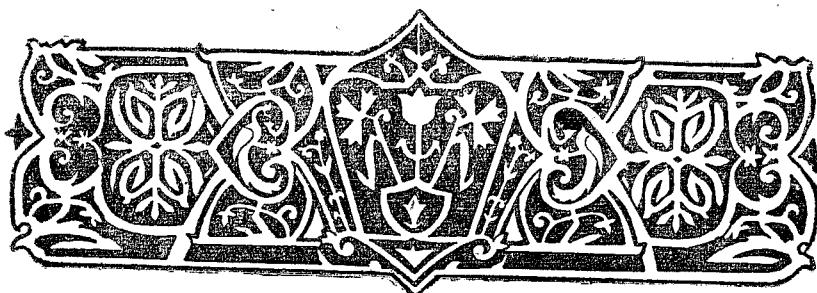
АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПЩЫНАЛЪЭХЭР,
ХЪИШЬЭХЭР

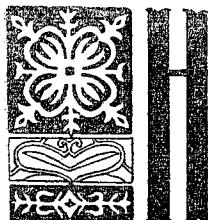
ЯПШЫКІУТІОНЭРЭ ЦИКЛ

КЪАНДЖЫҚЪО ШЪЭУАЙ

383. НАРТ КЪАНДЖ 1АЛЫГУДЖЭ-ГУАЩЭ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Хъатикъое текст)

Нарт Къанджылъепкыиджэ Инымыкъохэм ашыщыгъ. Зекионыри шэкконыри зикеэслэлы пхъашэхэм ашыщыгъ.
Зы мафэ горэм: «Къыспеклафэрэ щылэмэ къэсхын», — ылуи Къушхъэплъ түаклэ дэхьагъ. Къылэмлахыи щымылэу, лэучэц гори инэпльэгъу къимыфэу, ау ишэрэ ибзэрэ зэлдзагъэу бэрэ а чылэм щышэлуюагъ. Аузэ, гу лъимитэу, зы чыцлыйи нахыи ишэбзапэ къимыхыгъэу, чэц хъугъэ. «Чэл гори сшын, мы пчэн цыктури згээжъэн, тэлкуу сзыгуулхъуахыжымэ, чэштийн чыье мыш щисхын», — ылуи гъочиэгъиупэ горэм дэжь къишиуцугъ. Гъочиэгъиижъ шунгийм чиэхъанэу рикугъэп.

Егъашлэм зеклоу, шаклоу хэтызэ есагъэм сид ригъэ-Иони, дэжьыеку дэчъаеу чы клахь 1апл къыриупки, Иэужь-лъэужьти, хилу-къыхицужьи чэлэр ыгъали енэб пклашьэр къытырихъожьыгъ. Чэлэр шыклэ илэу ыгъэуцугъ: ылу фэлэтигъашьоу, машло 1упшлахымэ, фэбамэр чэлым къычиэхъанэу. Сид фэдэу мафэрэ фабэми, чэштийн къушхъэр къеучьиышъ, ар хэти ешлэ, фэбагъэр гумикласэу мэхъу.

Машлоу зэгуригъялуи, пчэн цыклоу зэлихыгъ. Зэрэпсаоу ыщыуи, пхъэ цэцэшхом пишуи ыгъажъэу тэсигъэ. Мэфэрэнэм ылъэ тетэу шэклюагъэти, фэбамэри къызеум, нарт Къандж къэбэлэрэгъи шхъаукъагъэ, чыье пырхын аузынкъэм ео хъугъэ.

Арэущтэу мо шэкІолІэр щысызэ, къычІэштагъ: зыго-
рэм лэу ыгъажъэрэр ыкъудыигъэ фэдэу гуцафэ ышЫгъ.
Зиплъахь-зыкъиплъыхыжьи шъхье, зи ыльэгъутъэп.

«Сытхаяуягъэу къычІэкІын!» — ыгуджэ зэриІожьи,
аш ыгуж икІыжыгъ. Ил жъэгъахэмэ еплъыгъ, ау аш игъо
кІэмыхъэгъяІоу щытыти, тІэкІу зэргъээзкІи, сакъэу тЫ-
сыжыгъэ. Сыдигъоджи шакІохэр сакъых, арэущтэу
ахэр шэкІон Іофым ышЫгъэх!

Арэущтэу, чъыери теужыгъэу, лым лъыплъэу машІом
пэсызэ, мо гъочІэгъым зы шІуцІагъэ горэ къычІэкІоштэу
гуцафэ ышЫгъ.

«Ыхы, сытхаяуегъэгъэн фаен», — ыIуагъ. ШІуцІагъэр
нэфиным къызеблэгъым, цыф сурэт иIэу къычІэкІыгъ.
«Сэц фэдэ шакІоштын», — ыIоу ау фэсакъэу щысызэ, мо
цыфэр машІом къекІуашьи, лым къылъыІэбагъ.

Ыльэгъурэр ыгъэшІагъоу, хүурэм тІэкІуи нарт
Къандж фыIущхыпцІыкІыгъ. КъэІэбагъэм лыр зыІэкІэ-
ригъэхи, ежь ищабзэ иIагъоти, ей шъхваридзи къуубы-
тыгъ. Ау къуубытыгъэр ежь нахьи бэджэ нахь зэрэлъэшэр
къыригъашІэу лъэбэкъу заулэ зыдищаgъэу, щабзэри къы-
зышхъарихыжьи, мытхъытхъ дэдэу, ыкІуачІэджэ зэрэ-
зышыгугъыжырэр къыбгуройон фэдэу, цэцэшхоу ри-
хыжьагъэри къыфищэий къыритыжьи, ежь гъочІэгъы-
жьым чIэхъажыгъ.

МашІори упэбжьагъэу, мэшІо быбэу щытыгъэпти, мо
чIэхъажыгъэр тэрэзэу ыльэгъун ыльэкІыгъэп, ау мэлы-
шьо джэнэ убгъу, Іэгъуапэ пымытэу, зэрэшыгъым хъу-
лъфыгъэ нэгу зэrimыIэм гу лъитагъ..

«Хэтына мыр?» — ыIуи, къехъулІагъэр шІогъэшІэгъо-
нэу, ау рипэсни ымышІэу, зэриIони щымыIэу заулэрэ
щытыгъ. ЕтIанэ имашІо зэкІигъэуIужьи тЫсыжьытъэ.

«Мыр—цыфы, ау гу бзаджэ зиIэ цыфэп. Фэягъэмэ,
мыжъоджэ къао нэмыIэми сиукІын ыльэкІыщтагъэ, ау
сиукІыгъэп... Мыр зэкъон фае, арымырмэ ятIонэрэ къэ-
кIогъум гъусэ къышІын ыльэкІытагъэ... Мыр лъеш, ау
бзылъфыгъэн фае, — ынэгүи ежь иIэбакИи шъэбагъэ горэ
ахэлъ... Ау зыхъуджэ, мыр благъэ сымышІэу мы чIапIэм
сыукІыжынэп...»

А пстэумэ ягупшизэ нарт Къандж хэтызэ нэфи къэ-
шьыгъ.

«Мы гъочІэгъым сичIахъэу згъэштэуIунэп», — ыIуи,
ичэл зэригъэфэжьи, ижъоку машІо яжъэм къыпищахьи,
иIалтмэкъи, иджанэ гори чэлым къыIуни, илы гъэжъа-
гъи, зэрэхэIэгъэ шІагъо щымыIэу, ишъо Iанэ къытыриини,

адэ мафэрэ зэришы хабзэу, ежь шакІо псыхъо т҃уакІэм дэхъагъ.

Мо нычэпэрэ хъакІэр къылъэплъэу гуцафэ ышИ, Іэ-мэкъэ-лъэмакъэхэр ыгъэIузэ IукIыгъ. Тыгъэр къэплъыфэ къети, къышэкIугъэхэри къиздихыхи къэкІожыгъ.

Нарт Къандж ичэлы къызыIохъажым, гуфаплъэу ыплъахыгъ: лым ызыныкъо пхъэ цэцэшхом пыхыгъ, иАлъ-мэкъ зэрэпыльагъ, иджанэ пылъэгъэжъэп.

«Ыхы, орырэ сэрырэ, тихъакІэ, Ioф зэдтиIэ хъугъэ!» — ыIуи, ыгуджэ лIыр гушIуагъэ.

ТIэкIу ышхи иIэшэ хъап-щыпымэ яупхъужьи, чэцI горэ зэIихи ыштыугъ. Тыгъэ нэстырэр екIыфэ адирэ къу-шэкIугъэхэри зэIихыхи, ыкукъэбзыгъэх, шьо горэм кюцIи-щахыхыхи, псыхъом рихыхи, псым чиутыгъэ мыжъоб-гъу Iанэ горэм, чыIэтагъэм щигъэIылъыгъ. MashIor зэкIигъэуIужжи, пхъэ гъугъэ IаплI зы-tIуи жъыритэк'у-лIи, лыри Iагъоу къыгъэIылъи нарт Къандж шакІоу къу-шхъэ мэзым чIэхъажыгъ.

Чыжъэ мыкIоу, укъаплъэмэ чэлы пашъхъэм щыхъ-рэр къэплъэгъунэу, чытгэе чыиг лъагэ горэм дэкIуай ышъхъагъы иIыстагъ.

Арэущтэу заулэрэ щысыгъэу, чэлы пашъхъэм цIыфы горэ къыIухъагъ. Зыгорэхэр ешIешъ, мэхъэкІо-бгъу-кIошъ Iут. Пхъэ зэпыкI макъи къэIугъ, машIоми иIугъо къыххъяугъ.

«Хъунэн, мыр зэзгъэшIэн!..» — ыIуи, нарт Къандж чыгышхъэм къехи, мэкIэ-макIэу чэлым къекIошъэ-жыгъ.

ЦIыфым шхъац кIахь телъыгъ, ыбгъэхэмдже зэрэ-бзылъфыгъэр нафэ къыфэхъугъ. Лыр пхъэ цэцэшхом пыIугъэу ыгъажъэштыгъэ. ЦIыф IэшIагъэ горэ щигъы-гъэп, лъапцIэ, Iашхъэ пымытэу шьо джэнэ быхъум ып-къи ылъэгуанджи егъэбылъых.

«Мы мэзылI горэм, цIыф Iэл горэм ыпхъун фае, — ыIуагъ нартим. — Ау сидэу нэпкъ-пэпкъ дах... Амал зэ-риIэджэ мыр благъэ къызфэсшIын!..»

Нарт Къандж чэлым екIошъэжий, чэл къогъум къо-кIи мо бзылъфыгъэм гоIыстагъ. Зэ къызщылъэтынэу зы-къыпхъотэнэу фежки шхъае ытэмэк'упшхъэ зытыри-гъяуи ыгъэхъяягъэп, — ежь нартэри зэрэммыкIочIаджэр, кIуачIэкIэ къызэрэтемыкIоцтэр гуригъэIогъэн фае.

— Щыс, щыс! — риIуагъ. Iасэу дэзекIоу, ыIэлджани шъабэу ыIыгъэу ыплIэIуи, ыблыпкъи Iэ ашифагъ. Еуп-Чыгъ — къеупчIыжыгъ, ау адирэм зи къыриIуагъэп.

«Мыш гущэIакIэ ымышIэнкIи мэхъу!», — ыгуджэ ыIуагь нартым.

Пчыхъэ нэс пшъэшъэ Iэлым дыщысыгъ. «Лы», «псы», «Iыст», «шхэ» зыфэПоным фэдэу гущыIэ заулэ риIуагь. Нарт Къандж пшъашъэр ыгу рихыгъ. Ежь лы зикъэмыйшэу щытыти быныджэ ехъопсагъ. Пчыхъэ зэхъум, пшъашъэр тэджи, нэшIуджэ лым къеплъи IукIыжыгъ. Къандж ыуж ихъатгъэп.

Ичэл къеупхъужьи, илыхэри чэлым къичIилхьи, ихъап-щып заули къыIуни, нарт Къандж къежки ядэжь къекIожыгъ. Пшъашъэм блэгъагъэ дишIынэу, зэрэфэгумэКырэр зэхыригъэшIэнышь ыгу къышэфынэу, арэущтэу ыгу къыпэблагъэ ыгъэхъунэу тыриубытагъ.

Унэм къызэссыжьым щыгъыни-техъони зэраIоу ишыкIэгъэн шIошIырэхэр кIакIом кIоцIигъэчэрази, ПIэстапхьи, шъоуи, хъакъушыкъу тIэкIуи, шъхъамажи иIальмэкъ зэпэдээкI риугъуай, а пстэуор ишыбгы рилхьи, къеуи къыдэКIожыгъ. Чэшыгу хъазыр хъугъэу ичэл къэссыжьыгъ. Зэрэштыгъэ қъабзэу ишыпIэ къыIукIэжыгъ. Арыти, иши фэIо-фашихэр хигъэкIи, икIакIо чэлым чийубгъуи гъольыгъэ. Пшъыгъети чыягъэ.

Бэрэ чыьеgeгъэн фае: машIор зэгурIожыгъэу, пшъэшъэ Iэлым лы ыгъэжъэнэу пхъэ тIаркъомэ апильагъэу, ежь ынапэ Iэ къышифэу къэущыгъ. Нарт Къандж гушIуагъэ. Къэтэджи псыхъом дахьи зитхъакIыгъ, зильэКIыгъ.

Зэдэшхагъэх.

Аузэ мо нэбгыритIор зэнIуасэ хъүгъэ. Пшъэшъэ Iэлым зыригъэфэпагъ, ыIорэр гурыIоу, зыфаер ригъэшIэн ылъэКIэу хъугъэ. Аузэ бэкIаэрэ зэдэпсэугъэх, щыгъынми кIакIоми нэIуасэ афишIыгъ. Гъомлапхъэр аухы зыхъуджэ, нартэр ядэжь шыоу къекIожыти, ящыкIагъэхэр чэлпшыпIэм къынигъэссыштыгъэх. Аш фэдэу къызыIукIыджэ, пшъашъэр къидежьэу, къидэКIуатэу ыублагъ, къызэрэтырэри шIуабэу, паплъэу хъугъэ.

Арэуштэу мо пшъашъэм ыгу къызещэфым, нарт Къанджы ыгъэрэзи, ядэжьи къышатъ.

Яунэ къыщэжьы зэхъум, цыфхэр нысэм къыпэгью-кIыгъэхэти, аш ахэт кIэлэЦIыкI горэ зечъалIэм, тхьам ешI, цыфмэ ахтызэ емысагъэу мэzym хэсигъэ бзыльфыгъэ Iэлым къызэрэшыхъугъэр, мо кIэлэЦIыкIор къуубыти къызэхиЦIыцIи къычIидзыгъ.

Ар зылъэгъугъэхэм лъешэу ашIоигъуаджэ хъугъэ. Ызыныкъомэ: «нэбгырые мыр!» аIуагъ, ызыныкъомэ: «гучIэгъу хэлъэп, Iэлыгуджэ!» аIуагъ. Арыти, ауштэу а цэ-

хэр нарт Къандж ягуашэ къытенагъ, ызыныкъомэ «Нэб-гырые» раю, адырэмэ «Іэлтыгуджэ-гуаш» раю.

Джаущтэу нарт Къанджы Іэлтыгуджэ-гуашэ къыша-гъэу къялотэжбы.

384. КЪАНЖ ФЫЗ КЪЫЗЭРИШАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм я гъукіэжь Дэбэч къуэ пшыкіуй иёт. Зэш пшыкіуйм я нэхъыжым зереджэр Къанжт. Нартхэм я хабзэмкіэзи фыз къэшэгъуэ хъур, фыз къырагъэшэним ипекіэ, Іещэ-фащекіэ зэшіахуапэурэ ягъасэрт, зекіуэ ягъакіуэрт. Апхуэдэурэ Дэбэч и къуэ нэхъыжыхэм фыз къамышэурэ нэхъышіхэми я къэшэгъуэ хъуаш. Зэшхэр зэдаплащ, къызэдэхъуахэш. Итланэ псоми я къэшэгъуэ хъуэ фыз къашэн щыхъум, тысхэри нарт зэкъуэш пшыкіуйм тхъэ зэхуајуаш.

— Дэпсори зы адэ-анэм дыкъалъхуаш, зы адэ-анэм даплащ, дыкъызэдэхъуаш, псори ды фыз къэмышэш. Апхуэдэу щыщыткіэ, зы адэ-анэм къалъхуауэ зэшыпхъу пшыкіуй къэдгъуэту къэдмышауэ фыз къэдмышэн, — жаїери.

Нарт зэкъуэш пшыкіуйир абыкіэ зэгурлыуэри я шы-уанэ зэтыралъхъэш, Іещэ-фащекіэ зызэшіахуапэри фыз лъыхъуэ ежъахэш. Абыхэм куэдрэ къакіухыаш, фыз яхуэхъун зэшыпхъу пшыкіуйир къалъхъуэу, къуэкіипи-къуэхъэпі къагъэнакъым, я шылъакъуэ зытырамыгъэува, зыдynamыхуса щыпіи щылакъым, ауэ зэшыпхъу пшыкіуй ягъутакъым.

Зэшыпхъу пшыкіуй къагъуэту фыз къызэдашэним я гугъэ псори хахыжауэ, еша-еллахэу къыздэкіуэжым, зы псы икіпі гуэрым деж щызэхэпсихаш загъэпсэхуну. Мы щыпіэм деж къышатъуэташ зы бинунагъуэ зэшыпхъу пшыкіубл яїэу. Ауэ а зэшыпхъу пшыкіублым епшыкіуянэу зы дэлъху закъуэ яїэт. Нэхъыжьри а щла-лэр аарт.

Зэшыпхъу пшыкіублыр къышагъуэтим зэкъуэш пшыкіуйм ящиш зым къыхидзэри жилащ:

— Дэ зэшыпхъу пшыкіуй дгъуэтыну къышіэкіын-къым, апхуэдэу щыщыткіэ, мы зэшыпхъу пшыкіублыр блэдмыгъэгъэкіыу къэдвгъяши девгъэжъэж.

— Къэтшент, — жилащ зэшхэм ящиш етланэм, —

аүэ хэт фызыншэу къэнэнур! — Дэ пышкүүий дохъу, зэшыхъухэр пышкүублщ зэрыхъур.

Нарт зэшхэр зэныкъуэкъу хъуаш фызыншэу къэнэнум-кіэ. Зымы фызыншэу къэнэн идэртэкъым. Итланэ, ешанэр къэпсалъэри, — Мыбы хуэдэу дызэныкъуэкъукіэ мыхъэнэ илэкъым икли дызэгурынукъым, абы нэхърэ нэхъыфиш пхъэидзэ тицьинчи зи пхъэ къикъым къишэурэ къэтшэнц, къанэр къэннаш, — жиаш.

— Хъэуэ, — жиэри, идакъым, еплланэм, — нэхъыжь-нэхъыщіэкіэ къэтшэнц, нартхэм ди деж зэрыщыхабзэри араш, пхъэидзэ щиэттийни щылэкъым.

— Дэгъуэш! — жиаш нарт зэшхэм я нэхъыщіэ дыдэм, ар зэрызэхихуу къэгүфіэри, — Сыарэзыщ абыкіэ сэри, нэхъыжь-нэхъыщіэкіэ къэтшэну, ар абы хуэдэу тицьим йүэхур зэныкъуэкъуншэу зэфіэкіынуш, нэхъ хъунуш, аүэ лъэныкъуиткіи — хъыдджэбзхэм я лъэныкъуэкіи щіалэхэм я лъэныкъуэкіи — нэхъыжь-нэхъыщіэкіэ къэшэн хуейш. Зэшыпхъу пышкүублым я нэхъыжь дыдэр щіалэщи арди нэхъыжь Къанж хуозэр, абы адекіэ нэхъыжь нэхъыщіэкіэ къэтшэнц. Аүэ нэхъыщіэ дыдэр хъыдджэбзхи сэ къыслъосри ар сэ зымы естьнукъым, пхъэидзэ щиэттийн лъэпкъи щылэкъым, нартхэм я хабзэжьри ткъутэнкъым.

— Араш... араш зэрытийн хуейри, — жиаш зэшхэм я нэхъыжь дыдэ Къанж, нэхъыщіэм жиар и гум щыхъяуэ, — Сэ насып сиамэ я нэхъыжь дыдэр хъыдджэбзынт, аүэ ар щыщіалэкіэ сэраш насыпиншэр, сэраш фызыншэу къэнэн хуейри, сэ сыкъэвгъани фэ къафшэ. Фи насып зыхэлтыр мыхэращи блэвмыгъэки.

Зэшхэм я нэхъыжь Къанж апхуэдэу щижкіэм, адрей къуэшхеми, — Зэныкъуэкъуныр дыухаш! — жаэри посори зэшіэгүфіаш. Къанж зэрыжиам хуэдэу нарт зэш пышкүублым зэшыпхъу пышкүублым фызы къашаш, нэхъыжь дыдэ Къанж фызыншэу къэннаш. Я фызхэр ящигъуу зэш пышкүублым къэкіүэжри унатгууэу тыйсажахэш.

Ауэрэ зэшхэр зэдэпсэухэрэ къуажэм дэс нартхэм Къанж ауан къашы хуежъаш, фызыншэу къызэрьнам щхъекіэ, «и шынэхъыщіэхэм фыз къашэри езыр биныншэу, унэгъуэншэу къыдэнэжаш, — жаэу. Цыхухэм ауан къызэрашыр щилъагъум, делафэ къызэрьраплъыр къыщигурынум, зигъэгусэри Къанж изакъуэпцийнүэ къуршым ихъэжаш, игъашкіэ псокіэ абы щыпсэуну игу ирильхъяуэ. Зы бгъуэшлагъ гуэрым щыпсэуэ щидзаш.

Зигъэгусэу Къанж зэрежъэжар и анэм хуабжьу гушы-

хъэ щыхъуаш. Ар къигъекIуэжыным нэгъуещI амал щыхуимыгъуэтэм хъэблэм дэс цЫкIухэр зэхуишэсри яжыриаш:

— ФыкIуи, цЫкIухэ, Къанж зыщIэс бгъуэнщIагъыр къэвгъуэти езым зэхихыу ауан фщы, абы и закъуэу зэрышыпсэум щхъекIэ фышыдыхъэшх. Ар зэхихым къэгубжынищи къэкIуэжынш.

ЩIалэ цЫкIухэр гупышхуэ зэрыгъэхъури къуршым дыхъаш. Аурэ дэкIуейххэурэ Къанж зыщIэс бгъуэнщIагъым и гъунэгъу дыдэ хъуахэу, ари ямыщIэххэу, ешахэти загъэпсэхунуцIысахэш, Къанж и анэм къажыриар ящыгъупищэжри кIэн джэгухэу куэдрэ зэхэсахэш. ЦЫкIухэр зыкъомрэ кIэн джэгуга нэужжым щIалэ цЫкIуитI зэфIенаш зым адрейм щхъекIэ «хъэрэмьгъэ уошх, къуумыхъэхуаэ кIэнныр тепчащ» — жиIаш.

— Уэращ хъэрэмьгъэ зышхыр, сэракъым. КIэнныр сэ къэсхъэхуаш, — жиIаш кIэнныр тезычам.

— Къэпхъэхуакъым, хъэрэмьгъэ уошх, сыйбэджэгунукъым, апхуэдэу хъэрэмьгъэ пшхынумэ, къаштэ си кIэнныр къызэтыж! — жиIаш етIуанэм.

— Хэт хъэрэмьгъэ ишхими, хэт пцЫи иупсыми Къанж и махуэр къыхуэкIуэ, Къанж хуэдэу унагъуэншэу, насыпнышэу дунейм тхъэм къытригъянэ! — жиIаш адрейм икИи зигъэгусэри кIэнныр къыхуидзыжащ. А щIалэ цЫкIум и псальэр Къанж зэхихаш

— Ей-её! Сэ си гугъэм Iуэхур щыщыIэкъым! Сэ си гугъэр гугъекъым, мыхэр ин жыIэ цЫкIу Iуатэш, цЫкIуми ини мэрийн тхъэм къытигъянэ! — жиIаш адрейм икИи зигъэгусэри кIэнныр къыхуидзыжащ. А щIалэ цЫкIум и псальэр Къанж зэхихаш

И адэ Дэбэч и шыбзым кIуэри зы шы джэмидэ къунан цЫкIу къыхишащ, «Джэмидэжь цЫкIуи» цIэуэ фIищыжащ. Къанж и шы-уанэ зэтэрильхъэш, IэшэфащэкIэ зызэшIикъузэри, — Сэ фыз схуэхъун къэзмьгъуэтауэ къекIуалIэ сиIэкъым, — жиIери, еуэри ежьяш, и лъакъуэр щым тырильбафэу и Джэмидэжь цЫкIум тесу.

Къанж куэдрэ къикIухъаш, и шылъабжэ зыдынэмьси щIыпIэ къигъэнакъым, къикIухъурэ езэшащ, ауэ фыз хуэхъун игъуэтакъым.

Еша-елIаэ къышыкIуэжым ижырабгъу лъэнныкъуэм-кIэ плъэри жыжьэу зы фыцIагъэ ин къилъэгъуаш. Абы-кIэ игъазэри нэхъ гъунэгъу хуэхъухункIэ фыцIагъэр нэхъри нэхъ ин хъууэрэ кIуаш. Гъунэгъу дыдэу фыцIа-

гъэм щекIуалIэм, ар зы иныжь фыз ин гуэру къышIэкIаш.

Абы и быдзхэри щыбымкIэ щхъэптиризьижаэ, гъущI бжыкъу и мастье, аркъэнэр и Iуданэу щы зэгуэудар зэгуидэжу Ѣыст. Ар зи инагъ цыхубзыр щилъагъум, Къанж къэшинаш, ишIэнур имыIщэжки вэшIэувыIы-
каш:

— СыщIопхъуэжри къыслъещIыхъэнурэ сишихинуш, сищIэмымпхъуэжу сибгъэдохъэри-шынагъуэш, тIум щыгъуи шынагъуэш, дауэ сищIыну? — жиIэурэ ар зэущIыжир.

Апхуэдэу куэдрэ егупыса нэужь, — Сибгъэдохъэнщ сицкъимыщIэуи и быдзышэ сефэнчи къуэ зыхуэсщIынищ, мис аращ абы сицкъизэрелинур, — жиIэщ Къанжи, щэхуу иныжь фызым и щыбагъымкIэ псынщIэу бгъэдохъэри и быдзышэм ефащ.

Иныжь фызым псынщIэу зыкъыригъэзэкIыу Къанж къышилъагъум, — Еууей, ситу си жагъуэ ухъу узэрэзмылъэгъуар си быдзышэ уемыфэ щыкIэ! Узымылъэгъуа си нитIыр нэф ухъу, иджы уэ си къуэ ухъуаш, узукI хъужынукъым, — жиIаш иныжь фызым, Къанж Iэ иныр къидильэурэ.

— Сыт щхъэкIэ сибукиын, ди анэ, уи нэри фIыкIэ уиIэ. Сэри сицсэунщ, сэ сицгъэгурлыкIуэш, Iуэхушхуэ сиIэу къызокIухь, — жиIаш Къанж мышинафэ зытыригъяуэурэ.

— Сыт Iуэху, си щIалэ, къышIэпкIухыр? КъызжыIэ! Нобэ щыщIэдзауэ уэ сэ си къуэ ухъуаш, зэрысхулъэкIкIэ сибдэIэпкIуунщ.

— Сэ си фыз лъыхъуэш, — жиIаш Къанж. — ШынэхъыщIэ щыкIубл сиIэти псоми фыз къашэри сэ фызыншэу сицкъишащ, куэди къэскIухьаш, сезешаш, ауэ фыз схуэхъун згъуэтакъым. Иджы сицдэкIуэнури, зыдэзгъэзнури сицкъищау губгъуэм сицкъишащ.

— Ар сицу фIыт! Сэри сицкъищау дэкIар зи пхъу хъэлэмэт сиIэти абы лы къыхуэслъыхъуэну арат. НакIуэ, уэзгъэлъагъунщ, ар уэ плъагъум, апхуэдизкIэ дэхащэщи, чэнджещ лъэпкъ хыумылъхъэу занщIэу къэпшэнщ, фIыуэ плъагъунщ. Абы нэхърэнхъ дахэ уафэмрэ щылъэмрэ я зэхуакум дэткъым, иджыри къэсихукIэ абы теплъай щыIэкъым, — жиIаш иныжь фызым.

ИшIэнур имыщIэжу Къанж и Iэпэм едзакъэжырт, ауэ шынагъэм къыхэкIыу кIуэн хуей хъуаш, иныжь фыз къишэну хуэмей пэтми.

— Ауэ, яперауэ, — жиIаш аргуэру иныжь фызым, —

япэ щыкІэ си пхъур къэпшэну тхъэ къысхуэIуэ, етIанэр-
рауэ, сэ зы лэгъуп цыкІу сиIэжи абы из лы уасэу къызэп-
тын хуейщ. Ар сыт хуэдэлми содэ.

Къанж сыт ищIэжынт? Тхъэ иIуаш иныжь фызым и
пхъур къишэну, уасэу къыриухылIари иритыну.

Апхуэдэу зэгүрыIуэхэри иныжь фызым иужь иувэри
Къанж ежвац. КIуэрэ зы къурш ин гуэрим екIуэлIахэш.
Абы зы бгъуэшIагъи ин гуэр иIэт, абре мывэ ин Iулъуи,
иньжь фызым и IэхъуамбэмкІэ еIуунцIри IуигъэукIурни-
кIри бгъуэшIагъым щыхъахэш. БгъуэшIагъыр кыфIт,
ауэ дэнекІэ уплъэми зэшIэцIыуэрт, ар зищIысыр Къанж
къыхуэшIэртэкъым. Бгы щIагъым щIэтурэ куэдрэ аргуэ-
ру кIуахэш зэ щыщIагъымкІэ еххэу, зэ дэкIуейхэурэ. Ап-
хуэдэурэ кIуа нэужым, Къанж япэмкІэ плъэри адэ жы-
жьеу зы нэхугъэ гуэр илъэгъуаш. Иныжь фызым иужь
иту а нэхум щыбгъэдыхъэм. Къанж зэхихаш зыгуэрим и
туфIэгъун кIий макъ — «щыхумэ къысщIехъэ!» — жиIэу.
Ар иныжь фызым и пхъурати къышIэжри и анэм зыкъы-
ридаш, туфIэу.

— Мыр уэ лыуэ къыпхуэсшаш, мыбы уэ фызу уесташ,
— жиIаш анэм.

Къанж зимыгъэхъеуэ хъыдджэбзым еплъырт, езы хъы-
дджэбзри и анэм жиIар щызэхихым къызэшIэувыIыкIаш,
Къанж къеплъу.

Сыт хуэдэу и жагъуэ хъуа икIи къыхэштыкIа Къанж,
нэхъ дахэрэ нэхъыфIрэ уафэмрэ щыльэмрэ я зэхуакум
щыщымыIэу жыхуалам ипIэкІэ мо хъыдджэбз ин шына-
гъуэр, Iеир и пашхъэм къышиувэм!

— Хъуаш мис иджы! — жиIэрт абы игукиIэ, хуабжуу
и гум щыхъяуэ, — Фыз дахэ, фызыфI къасшэу нархэм
захуэзгъэшIэгъуэн си тутгъяти, мэ иджы! Мы иныжь Iеи-
жыр шэи кIэуж! Сыту синасыпыншэт сэ!

Ауэ ищIэжын щыIэтэкъым, къимышэу хъужынутэ-
къым.

Къанж унэм щIашэри ягъэтIысац. Иныжьыпхъум зы
гуужь ин гуэр иукиIри игъэвэжауэ щыIэти, Къанж зы лы
Iыхъэ закъуэ фIэкIа къырамыту адрейр псори зэ шхы-
гъуэу зэнэ-зэпхъум яшхац. ИтIанэ, иныжь фызым,
Къанж иришажъэри лэгъуп жыхуалар иригъэлъэгъуаш,—
Мис мыбы из лы фIэкIа уасэу къыпIысхынукъым, — жи-
Iэри. Къанж ар щилъагъум къэштац икIи гузэвац: «мы-
бы из лы дэнэ къисхынү?» — жиIэри, ар апхуэдизкІэ лэ-
гъуп инти. Абы иужькІэ Къанж ягъэгъуэлъаш, езыхэри
гъуэлъыжац. Къанж тхъэмьшкIэр нэху шыхункІэ мы-

жеифу хэлъаш, къыщыщIа щIэшхъум, а лэгъупым из зэришIынум, апхуэдиз лы къыздырихынум егупсысу, гужь псор зышха зэнэ-зэпхъум я пырхъ макъым щIэдэ-
Iу.

Нэху зэрышу бгъуэшIагъым къыщIэкIри мэзым щIы-
хаш Къанж. ХъэкIэкхъуэкIэу, нэгъуэшI псэущхъэуи
абы щIэтыр зэтэриукIэу мазэм щIигъукIэ щIэташ, лэгъу-
пым из хуэмьшIу. Ауэрэ сыйтии ерагъмыгъуейуэ иригъэ-
къаш. ИтIанэ и нысащIэр Джэмидэжым и плIэм къы-
дигъэтIысхъэри къежъэжаш. Бгы бгъуэшIагъым къыщIэ-
кIыжхэу тIэкIу къыIукIа къудейуэ Къанж и Джэмидэ-
жым и бгыр иухуаш, и ныбэри щIым нэсу елъэхъшэхаш,
иньж хъыджэбзым и хъэлъагъыр хуэмьшэчу. Абы къы-
хэкIкIэ и Джэмидэжыр фIэгуэнхых хъури Къанж къе-
псыхри шхуэмымлакIэр иIыгъуэрэ лъесу кIуаш. Апхуэ-
дэурэ ахэр Нарт хэкум къихъэжри нарт къуажэхэр къа-
лъэгъуаш.

И фызым зыхуигъазэри Къанж жиIаш:

— КъэдаIуэ мыдэ иджы, си нысащIэ! Дэ нартхэм ди
хабзэш нысащIэр къуажэм шыдыхъэкIэ, фызхэмрэ хъы-
джэбзхэмрэ къапежьэу. Абы щыгъуэм нысащIэр шым
къопсыхри а фызхэмрэ хъыджэбзхэмрэ ящIыгъуу, лъесу
къуаджэм дохьэ. Апхуэдэ хабзэм къыхэкIкIэ, сэ иджы-
писту сыкIуэу нартхэм хъыбар япэ щIыкIэ язмыгъашIэу
хъунукъыт, уэ укъызэрысшамкIэ, ди къуажэм дыкъызэ-
рысыжамкIэ. Арачи, уэ мыйд дежым зыщиIэжьэ, сэ си-
кIуэнхи хъыбар язгъэшIэнш.

Ар жыриIэш и нысащIэми Къанж еуэри и унэжь кIуэ-
жаш, и адэ-анэми, нартхэмии яжыриIаш фыз къызэришар. Ар фызхэмрэ хъыджэбзхэмрэ ельIуаш и фызым къыпе-
жъэнхэу къидэкIыну. А хъыбарым — Къанж фыз къызэ-
ришам, — псынщIэу нарт къуажэхэр къанэ щымыIэу
къызэхилтэтихъаш: «Къанж фыз къишаш! Къанж фыз
къишаш!» — жалIу, псоми ягъэIорт, тIу зэхуэзамэ
Къанж фыз къызэришам фIэкIа хъыбар яIэтэкъым, ап-
хуэдизкIэ я фIэгъэшIэгъуэншэ я гуапэ хъуати, икIэм
икIэжым Къанж фыз къызэришар. Псори хуэпIацIэрт
абы къишар зэрагъэлъагъуну. Нартхэр: цIыкIуи ини,
хъуи бзи къанэ щымыIэу — псори къызэрыIэташ, псори
гупышхуэу зэхуэсри, хэт шууэ, хэт лъесу, зы бэлхыхыр
къэхъуа хуэдэ, зэрызехъэу Къанж и фызым пежъахэш.

Ауэ сыйту гуауашэ къашыхъуат нартхэм, Къанж къи-
ша иньж къызэшIэувыIыкIахэш, я гуфIэгъуэ

Іэуэлъауэри занщIэу увыIаш, я сабийхэр я анэхэм я кIэ-
ккуагъ зыкъуагъапшкIуэу кызыщIэувыIыкIахэш, псори
щым хъуахэу, я нэхэр тёнауэ ээ Къанж, зэ иныжь фызым
еплъхэу. ИтIанэ. яхуэммышечиже псоми къажъэдэлъеташ.

— Мыра атIэ иджы Къанж фызу къишар!: —

Иныжхэм цыху яшху зэрыштым щхъэкIэ нартхэр
шынэрт — «ди сабийхэр ишхынущ» — жаIерти, абы
къыхэкIу я сабийхэр бгъедагъэхъэртэкъым иныжь фы-
зым.

Зэрышынынэм, бгъэдыхъэн дзыхъ нартхэм зэрамы-
щым Къанж и фызым гу щылъитэм, закъыхуйгъазэри
къажыриIаш:

— Фыкъысшымышина, сэ Къанж сирифызш, нартхэм
фыфей сыхъуаш. Нартхэм я фыгъюэ щхъэкIэ сэ слъекI
къэзгъэнэнкъым, си къару, псомкIи нарт лъепкъым сыв-
дэIэплигъунщ ди япекIэ.

Апхуэдэу жиIа пэтми, щышынэурэ я сабийхэр бгъэда-
мыгъыхъэу, иныжь фызыр Къанж и унэм къашэри къэ-
кIуэжахэш. Нартхэри абы щхъэкIэ нэшхъейуэ зэбгыры-
кIыжаш.

Мис апхуэдэу Къанж и фызыр къишэри унагъуэу псэу-
уэ адрес и къуэшхэми хуэдэу Тысыжаш.

385. НАРТ ШЬЭУАЕ ИКЪЭХЪУКИ

(Хъатикъое текст)

Іалыгуджэ-гуашэ мэзым къыхашыгъэ пшъэшъэ Іэлэу
щытыгъ нахь мышIами, цыхмэ захэнэIосахым гукIэгъу
зыхэлъ нэбг хъалэлэу хъужыгъэ. Гъунэгъухэм шхъэ-
кIэфэшхо адзызэрихъэу, нартхэм лъытэнэгъэ къыфашIэу
щытыгъ.

Іалыгуджэ-гуашэр мо нарт Къандж ишъузэу зэдэ-
псэухээ, бзыльфыгъэм ышъо сабый хэфагъ. Зигъо къэ-
мысырэ щыIэпти, сабый къыфэхъунэу игъо къызэсым, а
лъэхъаным нартхэм хабзэу ахэлъыгъэм тетэу, онджекъым
ыкIоцI игъэкIыгъэ пхъэм дагъэкIуай тирагъеуцуагъ.

Сэтэнай-гуашэ ащ фэдэ Iофыгъохэми афэмыIэзаджэу
щытыти, иджэнекIэ убгъугъэ ышъэй, сабый къэхъутъа-
кIэр къыубытыгъ. Ау, ежь зэрэмынэгүягъэу, мо сабыир
онтэгъоу къычIэкIи, джанэр пхыритхъи, джэгум пэль
тэп плъырмэ ахэфагъ. Ау, гъешIэгъоныр, янэ къызеплъы-
хым, мо сабыеу плъэгъурэр къэйыстыгъэу, тэпымэ ары-
джэгоу ежьэ стырым хэсэу къылъэгъугъ. Арыти:

— Мы слъэгъурэр шъэо пхъашэу нартхэм къахэуондажэ енэгуягъо, — Іэлыгуджэ-гуашэ ыIуагъ.

— Ашыгъум, сэ мы сабыим «Шъэуай» цІэу фэсэусы,— ыIуагъ Сэтэнай-туашэ.

386. КЪАНДЖ И КЪУЭ ЩЭУЕЙ

(Къэбэрдэй текст)

Къанжэм фыз иIэт, и фызыр Нэрыбгейр лъхуэртлъхүэн зэрыхъуу уэнджакъ кIуэцIым лъахьш едзыпIэм дэкIуейри абы къышелъхухырт, сабийр яжъэм къыххуэрт. Фызыр къехыжырти яжъэм хэль сабийр зэхээзхъуэн ищIыжырти ишхыхырт. Апхуэдэурэ бгъу — саби-ибгъу ишхыхыжащ Къанж и фыз нэрыбгейм.

Апхуэдэу щыхъум Къанж гузавэри, сабиишэ лъэп-къыншэ сохъу» — жиIери, хъэв шыр къигъуэтри — хъэв шырыр яжъэм хилъхъэц фызыр лъхуэну щыдэкIуеями, еzym сабий къехуэхыр иIэплIэм къыригъахуэри, сабий цIынэр къыщIидыгъукIащ, хъыдан тIэкIуи игъэхъэзыра-ти абы кIуэцIильхъащ. Фызыр къехыжри хъэ шырыр яжъэм хэлъыр ишхащ. «Бгъуы сшхати фом хуэдэу IэфIт, мыр епщIанэти зээзым хуэдэу дыджт» — си лъхуэнри абы дайжым щызухаш» жиIаш нэрыбгейм.

Къанжэм щIалэ цIыкIур щIидыгъукIри хуэзыпIын иIэтэкъым, зыдихын иIэтэкъым. Гупщиcэри Iуашхъэ махуэ ихьри и щхъэшыгум бгы зэхуакум дилъхъащ. Мы-лыр тIэкIу къевым ар быдзышэ папшIэу ижъэм жъэдэти-кIуэн хуэдэу. Къанжэр къыIукIуэтыхри тхъэ ельэIуаш.

— Къызэзытари уэращ, сыпхыхыжынуми ухуитщ, — жиIэу щепльэкIыжым, Дзыдзэхэр къызэхуэсат сабийр яш-хынуй «иш, иш» жиIэурэ сабийм дзыдзэхэр игъаштэу илъэгъуаш. Къанж и къуэм «мыр хъунуш» — жери къи-гъанэри къэкIуэжащ.

Сабийр нобэм хэхъуэм, ныжэбэм хэхъуэурэ, шэжранэ цIынэм хуэдэу дэжеящ. КъыдэкIщ мыл зэхуакуми шы-бзыхъуэхэр илъэгъуаш. Шым тесхэу. Шыхэм уанэ ятель-хэу, шхуэ япщIэхэлъхэу шыхэр илъэгъуахэц. Мэлыхъуэхэм гуэбэнеч яшыгъыу, баш яшыгъыу, пыIэ ящхъэрыгъыу. ЖэшкIэ пыпхэ ящхъеу илъэгъуаш. Езым зыри щыгътэ-къым, щхъэпцIэш, лъапцIэш, джэнэншэш, гъуэншэджын-шэш. Мэл гъунэм пыпхэ ящIа гуэнэчыр къидыгъуаш. Щи-Тагъэри зы пыIэжий къидыгъури щхъэритIэгъащ. Мэзым хэсурэ къакIэлъыплъуру шыхэм я пицIэхэлъ шхуэхэмрэ

нахътэхэмрэ илъэгъуаш. Езыми жыг пхъафэ быдэр тыри-
лъэфри бахъутэ ищIаш.

Мэзым къыздыщIэплъу здэшысым «пшей» жаIэу щы-
хъуэхэм зэхихааш. Нахъутэ иIыгъыу шыхэм къащыхыхъэм
шыхэр щыщтааш. Езыми «пшей» жиIэурэ нахъутэр игъэу-
фафэрт. Бацэм и ныкъуэр тегъуауэ, зы пцIэгъуэплъ ныб-
гъэф цыкIум къакIуэри ищхъэр нахъутэм къыриIуаш.

АрщхъэкIэ «үэ нэхъре нэхъ Iей мы шыбзым яхэткъым»
— жери Iуихужааш, ар къигъанэри езыр адэкIэ екIуэкIаш,
шыбз гъунэм. Аргуэрү «пшей» — щыжиIэм аргуэрүм
екIуалIэри шыжь ныбгъэф цыкIум и щхъэр ириIуаш. Ар-
гуэрү ар къыIуихужри, ешанэу екIуэкIаш адрес шыбз
гъунэм. Ешанэу а ныбгъэф бацэр зытегъуа цыкIум и
щхъэр ириIуаш.

— «Мыру къышIэжIынщ сэси насып зыхэлъу къышIэ-
кIынур» — жери ныбгъэф цыкIум и пхъафэ нахътэр
пшIэхилъхъэри шэсри ныбгъэф цыкIум щалэ цыкIур
тесу ежъаш, «накIуэ Джэмыйдэж» жери абдэй джэмий-
дэжь щыфищааш. Джэмыйдэжым тесу къикIухыурэ, гуэ-
бэнчыр щыгъыу нэгъуэшI щыгъын имыIэу, езыр фей-
цайурэ, нарт ныбжъэгъу хуэхъуахэш. Нарт ныбжъэгъу
къыхуэхъуахэ щхъэкIэ, нартхэр ин щхъэкIэ делэ лъэпкът.
Нарту ныбжъэгъу зыхуэхъуар зэгъэпшат, и IэшэкIи
ишкIи и фащэкIи и джатэкIи. Апхуэдэу къыздакIухыурэ
нартыр щыжайм и Iещэ фащэмрэ и щыгъынымрэ ехъуа-
псэри нартыр IещIэукIэри псори къипихааш, еzym зихуэ-
паш. АпшIондэхукIэ Къанж и къуэр пцIэнаш, гуэбэнеч
закъуэм фIэкIа щымыгъыу. Шэсри щежъэжым нартхэр
бий хуэхъуаш. «Ди къуэшыр иукIри и щыгъынымкIэ зи-
хуэпаш» — жари...

Нартхэр ин щхъэкIэ гупсэху лъэпкът, зыри къыпэ-
мылъэшу Къанж и къуэр лы хъуаш. Джэмыйджэжыр
ши зыщIэмыхъэж кIуэрү хъуаш. Джэмыйдэжым и кIуэр
хуабжым нартхэм яшхэр жагъэкIэ кIэшIхъэртэкъым.
Езыр шым тесу жайрт къепсыхыу жайртэкъым. Джэмий-
дэжь и пэгъуэнитIым къыриху мафиIэ бзийм гъуэту нап-
шIитIыр илыгъуэрт. Апхуэдэу къикIухыурэ Iалбэч и
къуэ ТIотрэшыр хуэзааш. Къанж и къуэуи и мыжъуэуи
имышIэу чэнэ-гунэ иригъэшIыну зырипшытааш, имышIэ-
хэу, лыгъэ Iэуи имышIэу, икIи зэрышIалэм щхъэкIэ.
ИтIанэ Къанж и къуэр лъэIуаш: «Сэси гугъу къуумы-
щIу сунтIыпш, Iуэху къысхуйэкъым», — жери. АрщхъэкIэ
ТIотрэшым шым къытыричын мурад иIэу зыщырип-
шытым къеIэбэш Къанж и къуэри, ТIотрэшыр къыты-

ричш шыми, и лъэрыгъыпсыфэм щИдзащ. Еуэри ежъэжаш, и шыри ЙумпIашэ ищIри. Зыкъомрэ ихъа нэужь лъэрыгъыр иЭтри плащI хъуауз къышIгъэхужаш. Тю-тэрэшыр къышызэфIэувэм елъэIуаш «узышышыр къизжыIэ» — жери, щелъэIум: «Сэ сзышышым уэ Йуэху хуиIэкъым узутыпшыжам кIуэж», — жиIаш. АрщхэкIэ тригъэчыныхыу щелъэIум, «сэ Къанж сиркууэш, нэрыбгейм сиркууэ закъуэш» жери цIэ зыфIицыхри къыхыриIаш. «Сэ сзышышыр жызыбгъэIаш, иджы уэ узышышыр къизжеIэ?» — жери къеупшIаш. «Салбэч и къуэ ТютэрэшкIэ зэджэр сэращ. Зэхъэзэхуэу Бедыхуэ-псыгъуэр сиIэщи пхъууи фызу уэстынкIэ укъызогъэгугъэ. Си шыгъу пластэ пшхыну синолъэIу. Си пхъури зумусыгъуджэмэ щхъэгъусэу уэстынт», — жери елъэIуаш.

— Хъунщ, фы зыщIэр мэупшIэж. СынэкIуэнщ — жери къигъэгугъаш.

— Дацщэш унэкIуэн? — щыжиIэм,

— Сытым дей сынакIуэми синэкIуэнщ щыжысIакIэ — жери абы фIэкIа кIэ иритакъым.

Сэлам зэрахыхри къежъэжаш, и унэр здэшыт шыпIэр жыриIэри. Галбэч и къуэри къэкIуэжаш.

Къэсыгжри «Уи фэхэр ту фагъуэ, уэри ту Йузэ ухъуа, къыпшыщIар сый? Уэ зы мыгъуэ гуэрим ухуэзащ», — жери Сэтэнейр еупшIаш Тютэрэшым.

— Сэ сзыхуэзам уэ Йуэху хуйIэкъым, ауэ умыбэлэ-рыгъу фадэрэ пластэрэ щы, — жиIаш Тютэрэшым.

Фадэрэ пластэрэ лъэкI къимыгъанэу ищIаш.

— Иджы мыбы къыдыхыи, блэкIи къуумыгъанэу къышIэшшурэ гъашхэ хүэшхым хуэдиз, ар факъырэш жыпIэу къуумыгъанэу. Мыбы зыгуэр къыдыхъэнущи хуабжыу бэлэбанэш — жиIаш. Дыхъэр игъэхъэшIэм, дыхъэр иригъафэурэ Сэтэнейр езэшащ, мор мыгIуэурэ. Ищхъэри иужэгъуауз езыри езэшауз Къанж и къуэ Щэуейр кIуаш. Дыхъэри Джэмидэжыр шы фIэдзапIэм фIидзащ, езыр унэм «мафIохъу апши» жери щыхъаш.

Фей-цайти фэ щIагъуи къяраплъакъым, еблагъэ гуали къижыраIакъым. Сытми ауэ ягъэтIысащ. ИтIанэ къемыгъу хъуаш. И бысымыри, Бедыхуэ псыгъуэри къемыплъу я щыбагъ къэгъэзауз и Йуэху ищIэу гъуэлъы-ПIэм исщ.

Къемыгъу щыхъум Албэч и къуэм и пхъэпшынэр ауэ фIэдзати ар къыфIихри абы еуэу иригъэжьаш.

— Галбэч и къуэу Тютэрэш ябгэ,

Бгым хуэдэр уи лэгъунэм щIэсуи къизжуIи,

ПшІэ Іэуи сылъагъукъыми, — жери и уэрэдыр пшынэм къыригъекІыу къыригъэжъаш.

Сэтэней-гуашэр фыз Іущ бзаджэти, зыпхышэтыкІри зыпхилыгъуш. ЩІэхыу гу лъитэри къыщылъэтри щІэхыу пІастэ хуабэр къытырилъхъаш. Зехъэ-зэхуэу Бедыхуэ псыгъуэм еІушашэри, — «мыр уи адэм узыритар араш, щІэхыу щІэкІи уи Іуэху щІэ» жиІэри щыжыриІэм, и пхъурукІыташ. Езы Сэтэней Іэнэр епІэшІэкІыу къишІу щІидзаш. Зэхъэзэхуэу Бадыхуэ-псыгъуэр пІашІэри гъуэлъы-пІэм къеувэхаш. Вакъэ лъэнэлъкуэр щимытІагъэу, лъэнэлъкуэр щитІэгъяу щІэкІаш, — Зэхъэзэхуэу Бадыхуэ-псыгъуэр,

Зы хуныкъуэ хуэдизкІэ хуэшІакъуэш,

Сэ тыгъэ къысхуашІар — жери
и пхъэ пшынэм къыригъекІаш.

— ЛъэпкІэрыхъыу, жэмыхъуэрылъху,

Зы гуэри фиІэу жиІат,

Ефэгъуу сиIами сижагъуэтэкъым,— жиІаш Къанж и
къуэм аргуэрү.

Си закъуэ дыдэу семыфэу,

Ар Сэтэней-гуашэ и гуапэ хъуакъым.

— Щауэ пашиІэр къоухуэх,

Сэ сыщехуэхым куэдрэ сыщыс хабзэкъым, — жеІэри зыбжъэ фІэкІа яхуемифэу куэдрэ щымысыу тэджыжаш.

— Сэ Сотэрэши щыщымыІэкІэ, Сосрыкъуи щыщымы-ІэкІэ,

Зэхъэзэхухэу Бадыхуэ-псыгъуэр дэсхыу сежъэжынуи сищхъэм теслъхъэркъым, итІанэ зэгуэр къэзгъэзэнци ди Іуэху иужь дихъэнц, — жиІаш. — Губгъуэм дыщыэІу-щІэм фІогъу зыжетІынц, дызэрыцІыхуу дыщытынц, — жери шэсли дэкІыжаш.

Сосрыкъо дапцІэ бий хуэхъуауэ щыташ.

387. ЩЭУЕЙ КЪЫЗЭРАЛЪХУАР

(Къэбэрдэй текст)

Фыз къишэу, и къуэшхэми хуэдэу, унагъуэу тІысыжья нэужыым, Къанж нарт лыхъужхъэм яхэтуй куэдрэ къи-кІухырт, зекІуэ кІуэрэйт. ЗекІуэ щыІауэ къыщыкІуэж-кІэ: «Зыкъуэ къысхуалъхуау сирихылІэжыну пІэрэ?»— жиІэурэ къэкІожырт, арсхъэкІэ зэнкІ къыхуалъхуаІэуэ къырихылІэжыртэкъым.

Апхуэдэурэ Къанж куэдрэ къикІухъаш, жын хъууи

хуежъаш. Къандж и фызыр бзаджэт, ябгащэт, зыри пэмымлъэшыну къаруушхуэ иІэу щытти, абы къыхэкІкІэ щышынэрти нарт фызхэр бгъэдыхъэртэкъым. Къанж и иныжь фызыр зыми ямыщиІэу мафІэм пэрылъхухырт, и сабийхэр мафІэм пэрыхуэрти мафІэм щыштэу, ар хуэмымшэчу гъуэгыу зерыхуежъяу, — «мыр сэ къуэ схуэхъункъым», — жиІэрти мафІэм къыпединэрти-хэкІуэдэжырт. Апхуэдэурэ Къанж и фызыр бгъуэ лъхуати сабиибгъури мафІэм пэрыкІуэдэжащ. Нартхэмни күэд щауэ яшІэрт иныжъхэм цыху зэрэшхи, Къанж и фызым и сабийхэри ишхыжу ягугъэт. Абы щхъэкІэ нартхэм иныжъхэр ялъагъу хъуртэкъым.

Къанж сабиншэу псэууэрэ жыы хъууэ щыхуежъэм хубжыу гузэваш: «бынышэу сыйционапэ иджы» — жиІэри. И фызым неупшI-къеупшIми зыри къышыжыримы-Іэм, бын иІэн, и гугъэр щыхихыжыпэм гузэвашэри Къанж езым и дэгызэ Сэтэней и деж и Іуэху зерыхъунумкІэ ечэнджещыну кІуаш.

— Сытым укъытхуихъа, сытуи унэшхъей, сыт къыпшыщыт, сыт бэлыхъ ухуэузэ? — жиІэу Сэтэней Къанж къышеупшIым, мыпхуэдэу Къанж жэуап ириташ:

— Си дэгызэу Сэтэней-гуашэ, сэ Іуэху гузэвэгъуэкІэ сыйкыпхуэкІуаш, абыкІэ уэ чэнджэшгъу укъысхуэхъуну сыйшогугъ. Мис уэ сыйкъольагъу, сэ жыы сыхъуаш, си жъакІэм тхъугъэ хидзаш. Си къуэш пшыкІублым си япэ фыз къашати ахэр псори бын унагъуэ хъужахэш. Сэри фыз лъыхъуэ сежъери, си насыпыншагъети, мо иныжь фызыр къыспещІэхуауэ сыйдопсэу, ауэ иджыри къэсиху бын сиІэкъым. «Бын щхъэ димыІэрэ?» — жысІэу сеупшIым, жэуап къызитыркъым. Лъхуэуэ къильхур ишхыжми сцІэркъым. Иджы абы фІекІым жыы дыдэ сыхъунурэ быныншэу сыйкъэнэпэнуш. Дунейм сыт и амал зы къуэ за-къуэ нэхъ мыхъуми сиІэн папшIэ? Сынолъэу чэнджэшгъу укъысхуэхъуну.

Апхуэдэу Къанж щыжиІэм Сэтэней чэнджэшгъу къыхуэхъуаш мыбы хуэдэу:

— ЗыщIыпIи умыкІуэу удэсурэ уи фызым кІэлъыплъ, лъэшыджэ щыхъур къэпшэн щхъэкІэ. И лъхуэгъуэр къызэрысу сэ хъыбар сыгъашIэ, сэри сынекІуэнш.

— Дэгъуэш! — жиІаш Къанж, — сэ сыйкІуэжынщи си фызым и лъхуэгъуэ къэсым хъыбар уэзгъэшІэнш.

Къанж унэм къэкІуэжри зыкъом дэкІа нэужым, и фызым и лъхуэгъуэр къышысым, Сэтэней и деж кІуэри ишащ.

— Уи лъхуэгъуэр къызэрысам и хыбар зэхэсхати сыйбдэйэпыкъуну сыкъекъиаш, — жиIэу Сэтэней Къанж и фызым щыжыриIэм ар гуфIаш.

— Хуабжьу си гуапэш укъызэрысхуэкъиар, — жиIаш абы. — Иджыри къэсихункIэ апхуэдэ IуэхукIэ сэ зыри къисхуэкъиакъым, къысщышынэхэу арми сцIэркъым нарт фызхэр къыщыскIэлъымыкIуэр.

Къанж и фызым Сэтэней жыриIаш нарт фызхэр уэнжакъ кIуэцIым зэрыщылъхэр, сабий къалъхур жъэгум дэхуэн хуэдэу, ар нарт лъэпкъым я хабзэ ткIийуэ зэрыштыр.

Арати, Къанж и фызыр лъхуэну къытэльэдаш. Сэтэней ар ишэри уэнжакъ кIуэцIым, зэрыжайам хуэдэу дыригъекъиаяш, езыр жъэгум мафIэм щхъэшты и лъабжьэм щIэувэжаш, сабийр къыщехуэхкIэ къипхъуватэу игъэпшкIун мурад иIэу.

Къанж и фызым щIалэ цыкIу къильхури къехуэхаш, ауэ Сэтэней и куэцIым къыщыригъахуэм, ахуэдизкIэ ар хъэлъети хуэмыубыду Сэтэней и бозцеикIэр зэпитхъри мафIэм пэрыхуаш. Сабийр жъэгум къыщыэфIэтIысхъэжауэ мафIэр зэбгыритхъуу, жъэгум мафIэшхуэм хэджэгухъу хэст.

Къанж и фызыр уэнжакъым къеплъыхри къильхуа цыкIур мафIэм ириджэгуу жъэгум дэсу щилъагъум жиIаш:

— Мис ар хъунуш нарт. Къафштэ!

Сабий цыкIур Сэтэней къиштэри:

— Мыбы и гущалIэр Iуашхъемахуэ и сиджырш, — жиIэри, щIалэ цыкIур Iуашхъемахуэ яхьаш.

388. ШЬЭУАЙРЭ НАТХЭМРЭ

(Шапсыгъэ текст)

Скачым ыкъо Шьэуай щы дэгъу иIэти, а щэр шIуатыгъуни шIуашхын агу хэлъэу, Iуашхъэ горэм къекIунэу натымэ къыраIогъагт.

Шэхъугъэ горэ къушхъэм кIэтэу ашIэти, аш къекIунэу раIогъагъ. Ар ушхъагъу ашIыни ищ шIуашхын яхьинсапэу Iуашхъэ горэм къекIунэу ашIыгъагт.

Скачым ыкъо къэси, Iуашхъэм тэуцуагъ. Пчэгъу кIи-си, щэр рипхи, гъолъыгъэ зигъэпсэфынэу.

Чэцым осыфо къесыщтыгъэ, аш Скачым ыкъо кИиухъумагъ, — лыщиз фэдиз икууагъэштыгъэ.

Нат Орзэмэджь, нат Саусырыкъу, нат БыщэкIэкI пчэдыхжым къежъэхи щэри, БыщэкIэкI лъещэу кIoштъэнджээ Газэу щытыгъэти, щэр къытыгъунэу ар апэ итэу екIуашъэштыгъэх.

Щым къеблагъэхэу зэхъум, щэр лъещэу пэшхъагъэ. Зэпашихъэм, Скачым ыкъо Шъэуаер къыгъэушыгъ, ос кIэгъым кIэльэр. КIакIоу тельымджээ осэр къыIэти, къызытирипхъи, къэтэджыгъ. Нат БыщэкIэкI осэу къызытирипхъыгъэмджээ кИиухъумагъ. Адрэхэм, Скачым ыкъо Шъэуае залъэгъум:

— Тигъусэ осым кИиухъумагъ! — къырайуагъ.

Зэджъэм щым тетIысхы щимджээ осэр ритекъуахызэ, лым ыIэлджанэ къыкIигъэшыгъ. Скачым ыкъо шъао лым ыIэлджанэджээ ыубыти, ыутхыпкIызэ осыр зэужээ пигъэтэкъуагъ.

ЕтIуанэ дзэшэм¹ ежьагъэх. Зынэсихэм дзэшэр къырафыжы, къежъэжыгъэх. А щымэ хакIо горэ ахэтыгъ, зэужээ щэу зыхэтмэ ауасэу. Гъогу зэхэкIым къесыжыгъэх. Скачым ыкъо игъогуи шъхъафы, адэр Натмэ ягъогуи шъхъафы.

Скачым ыкъо щэхъогъур къальэхини, хакIор къаIихи ежъэжыгъ, «аш нахыбэ сыфаеп» ыIуи.

Скачым ыкъо Москва ыкIыб станицэ горэм дэсыщтыгъэ. Нат Орзэмэджь пшъешшэ дахэ горэ иIагъ, хэгъэгум фэдэ дахэ исыгъэп, ысIагъэр Iагуандэ. Скачым ыкъо Орзэмэджь Саусырыкъо лъигъэкIогъагъ, ипшъешшэ дахэу Iагуандэр къызиназеджээ ритынэу Скачым ыкъо шIолы дэгъущтыгъэ, аш фэшIы ипшъашшэ ритмэ шIонгъуагъ. Саусэрыкъо зырайом, Скачым ыкъо Ioфэр зэужье зытэтер, аш хакIоу ыщэштыгъэм къыригъэгъэзэжыгъ, укIытапкIэм фэдэу пшъашшээр ритынэу зериIуагъэм пае. Скачым ыкъо Шъэуай зытэсигъэм ысIагъэр ПэфыжыIущэр.

Саусэрыкъо ёупкIыгъ Скачым ыкъо: «Шъыдигъо укъэкIошт?» — ыIуи.

Скачым ыкъо тхъамафэм къыхиубытэрэ мэфиблымэ аышш горэм къэкIонэу къыриIуагъ.

Мыдирэхэу щэхъогъор зыфыщтыгъэхэр нэсыжыгъэх, ядыжь хакIори ахэтэу щимэ.

Скачым ыкъо Шъэуаэм пшъашшээр зеритыгъэр ибынмэ ариIуагъ. Мафэ къэс джыы бынмэ ешхэ-ешъо яIэзэпыты-

¹ Дзэш-шыдээ, шы Iэхъуэгъу.

щтыгъэ, Скачым ыкъо къакIомэ аIоти. А тхъамафэм къызэрекIощтэр ашIэштыгъэ, ау мафэу къызышыкIощтэр ашIэштыгъэп. Аштыэ тхъамафэм къехъугъ, мэфэ пишыкIутф рэкIуагъэ. ЕтIуанэ ешхэ-ешъонэр аухи, цыфыхэр, зэбгырыкIыжьхи, бынэр рэхъат зэхъужьхэм, Скачым ыкъо щыгъын Iаехэр къызышилти къэкIуагъ. Къыздахъэм щэр щышIоIум рищалIи, щхомлакIэр ышъхъапэджэ шIумыдзэу, ылъапсэ шъыпкъэджэе рипхыгъ.

Унэм пишьашъэм ятэ исыгъэп, исыгъехэр, ян, Iэгуандэр. Унэм зехъэм зи къыпылыгъэп, пхъэтIэкIу цыкIу горэм тэтIысхий, тхъамыкIэ лъэIуакIом фэдэу щысыгъ.

Iагуандэм Iанэ къыфигъеуцугъ, Iанэм тэтмэ арлыгъехэр къупшхъэ-лъашхъэ, Пэстэ тэкъуафэхэр. ЕтIуанэ Скачым ыкъо къупшхъи, Пэстэ тэкъуафи зыIуитакъозэ ѿшхыгъ, Iанэм къыфытырагъеуцугъэр: Iанэм юкъитенагъэр зэужьы хъакурыгъачэм фэдэу кIигъечыхыгъ.

Адыгэ пишынэжъ горэ пылъагъэти, къыпихи еоу ыублагъ. Пшынэм къыригъяIощтыгъэр мары: «ПэстакIэхэр къысфэпхъэу съкъетыкъуртэп», — ыIуагъ. — «Къупшхъэ-лъашхъэхэр къысфэпхъэу сыхъажъ бэгоп» — ыIуагъ ЕтIанэ янэ къэгусэ пишьашъэм къытэкуо.

— А хъабзы джэдэжъ, а пишынэм къыригъяIорэр ошиа?

Пшьашъэр къызшхъащылъэти, нэтIапчэмджэе адреунэм илъэдагъ. ЗыкIэлъадэм, ылъэкIапIэхэр къыкIэшэу гъолъыгъэ.

Скачым ыко зелъэгъум пишьашъэм игъолъыкIэ, риIуагъ: «ПлъэкIэпитIу яхъатырджэ зи илъэсэ усIыгъын, ау ятIонэрэ илъэсым сыпфэежыхэнэп», — ыIозэ пишынэм къыригъэIуагъ, яни къызэхихыгъ.

ЩыкIэхэр тыритхъи, пишынэр кIидзыжыгъ. Шхъаныгъупчэм ышхъэ ригъэши, ПэфыжъIушэм дэгушыIагъ. АшIриIуагъ:

— ШышиоIоу узкIэрытэр кIэтхъи, кIыунэу Джыфы хакIор зыкIэтым кIахь. ХакIор дэпкъым егулIи, щышиоIоу зыкIэлъырытыгъэм о кIэлъырыуцу.

Скачым ыкъо къызэрыкIуагъэр зэдджээм зэлъашIагъэ ыкIи пишьашъэр ратыгъахэу щытыгъэти ешхэ-ешъофхо ашIыгъ.

ХакIоу кIыунэм кIэтыгъэр щы дэгъущтыгъэ.

Нэф къызэшьым, къеекъэжыным ыпэдджэе къельэIу-гъэх, а хакIом тэтIысхани, ыгъэсэнэу. АшI ыужым а щым къытэтIысхий къыдэкIыгъ, афигъэсэнэу. Скачым ыкъо щым тэсэу бэрэ къечэкIыгъ, а щэр дэгъу дэдэу къы-

кІэкІыгъ, ыкІи енэсІыжыгъ, ау щыр аритыгъахэштыгъэ. ЗыфенесІыжыгъэгъэр, ежь ищ нахь дэгъоу къыкІыжыгъэти ары. Скачым ыкъо а ѩэр къызэрэрамытыхыштэр зешІэм, орыжъэу зи зыхэхъан амылъэкІэу щитыгъэм хэхъагъ, ау аши зи щым къыришІагъэп. Ежь пелиуанэу щитыгъэти лъакъоджэ ыцэгэ нэлъитІу зэпикІыгъэ, ау аш фэшІ щыр къэбгъэуунэу щитыгъэп, ежь ягуаоти, ар зэпикІыгъэ нахь. КъызэкІожым щым тэсэу, къеупкІыгъэх:

— Щэр щы дэгъуа? — аIуи.

КъариIожыгъ Скачым ыкъо:

— Шъоташэ урыкIонджэ дэгъу, аш нахь пкІэ иIэн аш!

Пшъашъэр зыдищи рэкIожыгъэ.

389. ЩЭУЕЙ ЗЭРАПІАР

(Къэбэрдэй текст)

Іуашхъэмажуэ и щхъэшыгу дыдэм дырахъейри aby тель мыл зэгуэча зэхуакум сабий цыкІур далхъаш, СэтэнекІ абы щыгъуу къенащ. И къуэр Сэтэней къыхуигъанэри Къанж мыл зэхуакум къыдэкІыжаэ къышыкІуэжым зэплъэкІыжри ильэгъуаш къалхуагъэшІэу яхъа сабий цынэр къэтэджауэ, «— ыш, ыш! шу!» — жиIэурэ мылым къитетIысхъа бгъэжъхэр игъаштэу.

— Мыр зы бэлыхъ гуэр хъунуш. Мыр сыйту гъэшІэгъуэн! Нобэ къалхуа къудейм къэтэджауэ къекІухъ, бгъэхэр егъаштэ, — жиIаш Къанж игукІэ, гуфIэури къэкІуэжащ. — Алъандэрэ симыIами икІэм къуэ хъэлэмэт сиIэ хъуаш иджи!

Іуашхъэмажуэ и щхъэшыгум, мыл зэгуэуда зэхуакум мыл бгъуэшІагъ Сэтэней щищIри абы щІалэ цыкІур щIигъэгъуэлхъаш, мыл гущэм ильу, дыгъэ къепсу мылыртIэкІу къышывкІэ абы къыпыж мылыпсыр анэ быдзышэ папшІэу къыжьдэткІуэн хуэлдэу.

Мылыпсым анэ быдзышэ папшІэу иригъафэу, мыл гущэм щигъэжайуэ щІалэ цыкІур Сэтэней ипIаш нэхъ ин къэхъуу нэгъуэшІ шхын ишх хъуху. Итланэ, дэ купшІэрэ губгъуэ IещылкIэрэ игъашхэу щIидзащ. Ауэрэ щІалэ цыкІур къышыдэкІуэтэйм шы игъэшэсу, игъэджэгуу щIидзащ. Апхуэдэурэ зыкъомрэ ипIа нэужым, Сэтэней щІалэ цыкІум жыриIаш:

— Иджы, си щІалэ, мы мыл зэхуакум дэкІи губгъуэм

ихъэ. А губгъуэм нартхэм я шыбзым ущыхуэзэнуши утесынуыш къаши къэкIуэж.

Ар Сэтэней жиIай-жимыIай, — жытIэхункIэ—Къанж и къуэр Iуашхъемахуэ и щхъэцыгум къыцильри губгъуэм къытехутащ, нартхэм я шыбзыр губгъуэм ипхъауэ итти яхэлъадэри ялэ къIэцIыхъар къиубыдащ, тетIысхъэри Сэтэней и деж нэсыжащ напIэ-зыпIэм.

— Еуэт иджы уи шым лы хуэдэу! — жиIаш Сэтэней.

ЩIалэр и шым щеуэм и шыр щIэцIэфтри езыр шыпхэмкIэ къыпыхуаш.

— Ухъуакъым иджыри, си щIалэ, — жиIэри Сэтэней ар къишэжащ. Аргуэрү зыкъомрэ игъашхэш, игъасэри шым игъэшэсри дишащ.

— Еуэт иджы, си щIалэ, уи шыр гъэджэгут, — жиIаш аргуэрү Сэтэней.

ЩIалэр и шым щеуэм и шыр щIэцIэфтри езыр лъэныкъуэкIэ ебащ, ауэ къехуэхакъым.

— Иджыри ухъуакъым, си щIалэ, — жиIэри къидишэжащ.

Аргуэрү нэхъ къару зиIэ шхынкIэ зыкъомрэ игъашхэш, игъасэри щIалэр игъэшэсри дишащ.

— Еуэт иджы, си щIалэ, уи шыр гъэджэгүи сэгъэплъыт, — жиIаш.

ЩIалэр и шым еуэри къuem иригъэлъаш, бгым иригъэлъаш, къельаш нелъаш, пщIэнтIэпсыр къехуэху и шыр игъэджэгүри Сэтэней и пашхъэм иувэжаш.

— Мис иджы лы ухъуаш. Иджы уи анэ-адэм я деж дыкIуэжми, нартхэм уахыхъэми хъунущ, — жиIаш Сэтэней. — Ауэ нартхэ я шыбзым зэ кIуэжи шы пхуэхъун къыхэш, мэр уэ шы пхуэхъункъым.

ЩIалэ цIыкIур нахътэ къицтэри Iуашхъемахуэ къе-
хащ, нартхэм я шыбзым хыхъэри шы хуэхъун лъыхъуэу
щIидзащ. Игу ирихын шы имыгъуэту куэдрэ къикIухъаш.
Апхуэдэурэ къыцкIухъым зы шы джэмыйдэжь гуэр, и цы
укъуеяхэр и фэм тегъуэжауз, фейцей Iеуэ къыбгъэдыхъэ-
ри и щхъэ бэлацэр Щэуэй и нахътэм къыфIыриIуаш.

АрщхъэкIэ Щэуэй идакъым.

— Уэр нэхъэрэ нэхъ фейцей мы шыбзым яхэткъым, уэ
сэ шы усхуэхъун, уэ Iеир! — жиIаш абы.

ЩIалэр нэгъуэщI лъэныкъуэкIэ щекIуэжкIым а шы джэ-
мыдэжым къыпикIухъри аргуэрү и щхъэ бэлацэр нахъ-
тэм къыфIыриIуаш.

— Си яужым щхъэ уимыкIрэ? БжэсIакъэ сывэрхуэ-
мейр! — жиIэри, лъакъуэкIэ кIуэцIыпкIэри шыжыр ар-

гуэру Іуихужаш. Ещанэу ар нэгъуэш! лъэныкъуэмк! эекІуэкІаш, и нахътэр игъэпІийуэ, «дэтхэнэм пш! эхэз-дзэн»? — жиІэу. АбыкІи щыкІуэцІырыкІым а шы джэмый-дэжыр къипэуври аргуэру и щхъэ бэлацэр нахътэм къы-фІыриІуаш.

— Е бэлыхыр зыщицЫн, щхъэ ускІерымыкІре, щхъэ укъысКІерыхъыжьа, бжэсІакъэ уэ сэ шы узэрыйхуэмыхъу-нур! ІукІ, скІерыкІ! — жиІаш губжьауэ Къанж икъуэм аргуэру.

Абы дежым Джэмыйдэжыр къэпсалъери, — Уэ лы ухъум, сэ шы сыпхуэхъунц, си тепльэм уемыплъу си къа-рур гъеунэхуи итІанэ ар къызжапІэми содэ, сэ тхъэ пхузо-Іуэ Іуашхъемахуэ и цІэкІэ, зеикІ сэ уэ сомыпцЫжыну, зыри зытезмыгъэкІуэну. пэжу сыпхущытыну! — жиІаш.

Шыжь фейцейр къышыпсалъэм Къанж и къуэм игъе-щ! эгъуаш.

— АтІэ уэ шы ухъум, сэри лы сыхъуну, укъэзмыгъе-пцІэну тхъэ пхузоІуэ, наkІуэ си Джэмыйдэжь, — жиІэри, къешэсри Сэтэней и деж Щэуей къэкІуэжащ. Шым «Дж-эмыйдэжьи» цІэуэ абы дежым щыфІищащ.

Мо шы фейцей дыдэ зэхэукъуя щхъэ бэлацэм тесу Ѣалэр Сэтэней и деж шекІуэлІэжым и жагъуэ хъуауэ къеупцІаш. Мыр сый? мы нэхъ фейцей дыдэм фІэкІа нарххэ я шыбзым сыйту уэ шы хыумыгъэутарэ! Мыр уэ шы пхуэхъун? — жиІэри.

Къанж и къуэм жиІэнным хунэмис ѢыкІэ Джэмыйдэ-жыр къэпсалъери жиІаш. — Ар лы хъумэ сэ шы сыхъунц, — жиІэри.

— АтІэ гъэджэгүи сегъэплъыт, сэ къэсцІэнц ар шы пхуэхъунрэ пхуэмыхъунрэ, — жиІаш Сэтэней.

Къанж и къуэр и шы Джэмыйдэжым и жээ Ѣопшым-к! энеуэц-къеуэри Ѣихужаш, Іуашхъемахуэ и щыгур зыуи къышымыхъуу къызэхилтъетыхъаш, бгыхэм нельаш-къе-лъаш, уафэгум дэкІуейри, бгъэм хуэдэу уэгум иту, пшэм хэкІуадэу, къыхэкІыжу хэджэгухъаш. Апхуэдэу зыкъом-рэ Джэмыйдэжыр игъэджэгүа нэужьым Сэтэней и пащ-хъэм къиувэжри: — Дауэ къыпшыхъуа си шыжь фей-цейр? — жиІаш.

— Сызэригугъам щыщи! экъым мыр, хъэуэ, ар уэ шы пхуэхъунц, фэншэ щхъэк! э шы бэлыхыц, укъигъэпцІэн-къым, — жиІаш Сэтэней туфІэу.

— Сэ сицэнц фэншэ зытезгъяуэу, сзыху-мейхэм за! эццэзмыгъэхъэн, си къаур къайзмыгъэцЫхун щхъэ-к! э, — жиІаш Джэмыйдэжым. Джэмыйдэжым зиут-

хыпщІш аби и бэлэбанафэр зытыригъэжри шэшІауэ шы алъп дахэ хьэлэмэту къышІэкІаш, а и теплъэр зэ яригъэлъагъури аргуэрү и бэлэбэнафэр зытыригъэуэжаш.

КъарууфІэу, лъатэфу, бэлэбанафэ зытыригъяуэфу, амалкІи бзаджэу, цЫхум хуэдэу псальэу Джэмымдэжыр зэрыштыр къышашІэм, Къанж и къуэмрэ Сэтэнейрэ гуфІахэш.

— АтІэ, иджы уэ лы ухъуаш, накІуэ, уи адэ-анэм я деж дыкІуэжынщ! — жиІаш Сэтэней.

— Ар дэнэ жыхуэпІэр? Уэрракъэ сэси анэр? Сэ адэ сиІэ? — къеупщІаш щІалэр, Сэтэней жыриІар фІэгъэшІэгъуэнү.

— Хьэуэ, сэракъым уэ уи анэр, ади уиІэш. Сэ уэ успІа къудейуэ арааш. Уи анэр иныжыпхъущ, зереджэри Нэрыгбейш, уи адэм и цІэр Къанжш, нартхэм я гъукІэ Дэбэч и къуэш. Уи анэм нэхъ къаруушхуэ зиІэ щыгэжыр икІи абы узэрыхуээзу уи къарур игъэунэхуну зыкъуипштынущ, улэмымлъэшмэ, уиукІыпэнкІи хъунщ, — жиІаш Сэтэней, Къанж и къуэ щэуэшІэм еплъурэ.

— НакІуэ атІэ иджы, дежъэжынщ, — жиІэри Сэтэней, Къанж и къуэр и адэ-анэм я деж къишэжаш.

И къуэр къызэрысыжар къишІэри Къанж туфІэу щынжъэм, щІалэм и шабзэр и адэм тыриубыдаш еуэнү, аүэ Къанж псынщІэу бгъэдэлъадэри иубыдаш икІи къыхудэмыхъэжу залмыгъэкІэ къидишэжаш. ИтІанэ Къанж и анэм деж ишааш.

— Къеплъйт мыдэ, мыр уэрэ дэрэ ди къуэраш, къеплъйт мыр лы зэрыххуам! — жиІаш Къанж, фызым и къуэр бгъэдишэри.

Нэрыбгейр къыбгъэдыхъэри щІалэ цЫкІур къызэпилъыхъаш, и къуэм и Іэр къиубыдри, щІалэм и жъарур игъэунэхуну щикъузым, — Зи Іэр бубыдурэ бгъэтІыс зэхыупІытІэ лыххуужжхэм сашышкъым сэ. ди анэ, — жиІэри, щІалэ цЫкІум и анэм и Іэр икъузри къигъэтІысааш. Нэрыбгейр къышылъэтыжри и къуэм зырищэкІаш, Іэп-лІэ, ба хуишІаш, зэхимыгъэнщІу.

— Хьэуэ, сэ мыр къуэ схуэххуунущ, — жиІаш и анэм гуфІэжу.

ЩІалэ цЫкІум цІэу Щэуей фІашааш. Абы хуэдэу Къанж и къуэм «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэкІэ» еджэ хъуаш.

390. КЪАНЖЭ И КЪУЭ ЩАУЕЙУЭ НЭРЫБГЕМ И КЪУЭ ЗАКЪУЭ

(Къэбэрдэй текст)

Хуёкъулайсызу псэу фызыжь цыкIу гуэрым Уэзырмэс, Сосым, Сосрыкъуэ жаIэу къуиц иIэт жи.

А щIалишыр зэшхуэзэесу, зэдэшууэ, зекIуэ зыдежьеу апхуэдэу хъуат жи.

ЗикI тхъэм къиггъещIауэ дапщэрэ ежъэми яхуэдэр къаихъуапсэу мылькушхуэ, шы гуартэ къирахулIэрт.

Апхуэдэу дапщэрэ Наужь фызабэм и къуицыр къе-
кIуэлIэжми Наужыр аупщирыт: «Ей, си щIалэхэ, мы фэ
къефхулIэр фи лэжыгъэкъым, аүэ ар зи лыгъэр къэвгъэ-
нахуэ, сэ къызжефIэ», — жиIэурэ. Наужь и къуэхэм зэ-
реупщирыгкIэ зы жэуали иратыртэкъым.

Ауэрэ екIуэкIыурэ зэгуэрым зэшицыр зекIуэ ежъэри
зэкIуалIэ хабзэр Къанжэ и къуэ Щауейти я унэжъ хуэдэу
зэшицири екIуэлIэжахэц.

— Iэу, хъэцIэ, фыкъысхуэкIуахи-жиIэри Къанжэ и
къуэ Щауейм зэшицыр иригъэблагъэри иригъэфащ,
игъешхащ, игъатхъэри игъэгъуэлъяжахэц.

Къанжэ и къуэм хъэцIэ щIыхуэкIуар имышIэу хъунт,
ар абы и Ѣыпэтэкъым. Еуэри и шым уанэ тырилъхъэц, и
Iэщэ-фащэр зыкIэрилъхъэри дэкIаш.

Тхъэм ешIэр ар а жэцым зыдынэсар, абы зэхэзекIуэу
къицIар. СытмикI моуэ хъэцIэхэм я къэтэджыгъуэ ды-
дэм къырихъэлIэжу шыбэ къихури къыдыхъэжащ.

Арат хъэцIэхэр Къанжэ и къуэм дей щIэкIуари къа-
ритри къиутIыпщыжащ.

Ауэрэ хэхъуэфи яIэу зэшхэр къыздэжIуэжым жаIаш:
«Мыпхуэдизыр къытхуэзыщIэ щIалэр щхъэ зэдгъэцIы-
хункIэ мыхъурэ, ди янэр къыдэупщиами мыпхуэдэр ди
ныбжъэгъущ жытIэу жетIэну и цIэ, и щхъэ тщIэркъым», —
жаIэри.

АтIэ къэдывгъащIэ, уэ унэхъыжыщи кIуэ, — жаIэри
Уэзырмэсым игъэзэжри супщиаш — Уэ ухэт? Зумысыгъуэ-
джэм уи цIэ уи щхъэ къыджеIэ — жиIэри.

Къанжэ и къуэр абы къебзэджэкири и цIэ и унэцIэр
зэхъуэкIауэ, нэгъуэцIу къыжыриаш. Уэзырмэси къиггъэ-
зэжри ар и гъусэхэм щажыриIэжым зэрымынэжыр къа-
щIэри Сосым кIэлъагъэкIуаш.

Абыи япэм хуэдэ дыдэу пцы къыхуиупсри и мыцIэ и
мыунэцIэ къыжыриIэри къиутIыпщыжащ.

Ари Ѣымыхъум я нэхъыщIэ Сосрыкъуэр кIуэри жыри-

Гаш: «НэхъыжытIыр уи лыкIуаш, ауэ пэжыр яжелА-
къым. Сэ уэ благъэ усцIынут, уи цIэ, уи щхъэ къызже-
пIэну си гуапэт, сэ уэ си шыпхъу закъуэри уэстынут», —
шыжериIэм, Къанжэ и къуэр гупсысэжащ.

— АтIэ уи шыпхъум и уасэу мы шы къуэлэн цIыкIур
узот. Къанжэ и къуэр Щауейз Нэрыбем и къуэр закъуэ-
жыхуаIэри сэраш, — жиIэри тэмэму къыжыриГаш.

Шы цIыкIур СосрыкIуэм щIыгъуурэ и Иэдэжурэ Къан-
жэ и къуэри къыдешугъусэу нэхъыжытIым я дей къе-
кIуэлIэжри СосрыкIуэ Гуэхур зытетыр къиIуэтэжащ. Нэ-
хъыжытIри абы иригуфIэу акъылэгъу дэхъури Къанжэ
и къуэр къашыкIэлъыкIуэнумкIэ Палъэ зератри зэшхэри
къежьэжащ, езыми игъээзэжащ.

Арати къесижхэри Бабыху дахэр лы зерыратам и
хъыбарыр зэхырагъэхри зэшхэм мылькур якуэду тъысы-
жаш. Палъэ зератар къышысым Къанжэ и къуэр и шым
къэшэсри щIыкIу хуэхъуахэм я деж къыдыхъаш. Шы фIэ-
дзапIэм и шыр фIидзэри езыри хъэшIэшымкIэ щIыхъэри
тъысащ. ПшIантIэм зыри дэстэкъым Бабыху дахэм фIэ-
кIай абы укIытэри хъэшIэр хуегъэблэгъакъым.

Зы тэлай дэкIауэ Къанжэ и къуэр щхъэгъубжэмкIэ
къыдэплъыри и шыр хуабжьу зэрымэжалIэм ту къылъи-
таш.

— Уи пэхужь, нобэ хуэдэ зы махуэш уи щхъэ упIыжын
щIыхуер. ФIэдзапIэр къыхэптхъре уи Гус къэплъихъуэр-
къэ, — шыжериIэм пэхужьым фIэдзапIэр къыхихри Сос-
рыкIуэ къырата шы къуэлэн цIыкIур зыщIэтым и бжэр
икъутэри щIыхъэш, къуэлэн цIыкури къышIидэри абы
ишхуу зыбгъэдэта авосымрэ нартыхумрэ ишхуу езыр
бгъэдэуващ.

Бабыху дахэр щхъэгъубжэмкIэ къыдэплъурэ а псоми
гу лъитати апхуэдэш зиIэнкIэ хъунур зэры Къанжэ и
къуэр Щауейр къищIэри и дэлъхухэм джакIуэ яхуищIыну
къышIэжГаш.

Къанжэ и къуэр пхъэ пшиные еуэу хъэшIэшым щIэсти
Бабыху дахэр щыблэжIым къыкIэлъыплъри дагъуэ къы-
хийщIар пшиныем къыригъэжГаш.

ХъэшIэш пшиныэжьыр сэ си уэршэрэгъущ,

Бабыху дахэуэ сэ къызатари

Уи щIакъуэ машIэти уи щIакъуэ нэпцIщ.

Ар сэ си дейкIэ щыIэгъу мыхъун, — жиIэу.

ПшиныщIэу ар Бабыхум зэхищIыкIри игъээзэжащ. И
бэшIмакъым илъя лъэгурыйдз лей лъэныкъуэр къигъэнати

къыридзыжри и лъакъуэр зэхуэдэу, щIэкъуагъэ имыIэу, етIуанэу къыщыблэкIыжым аргуэру Қъанжэ и къуэр къыкIэлъыплъри игу ирихыжка хъунти пшынэжжымкIэ етIуанэуи къыхуэусаш.

Мы пхъэ пшынэжжым сэ сыригиеш,
Бабыхуэ дахэми сызэхищIыкIш
Сэси гугъапIэри си гугъэ нэпцIш,
Ар шуIэгтьэ схуэхъунри гугъапIэш-жиIэу.

Бабыхум джакIуэр ищIри зэшхэр къыдыхъэжащ: Я хъещIэр щыгуфIыкIхэу ятъехъещIэри Бабыхур иратыгъехэти зэIуагъещIаш.

Къанжэ и къуэр куэдрэ пхуэхъэшIэнт, еуэри и шым уанэ тырильхъэри зекIуэ ежъащ. Зы махуэ-тIущкIэ къэтри тхъэм ешIэр абы и бжыгъэр, къуэлэнэбэр къихури къэкIуэжащ. Ар къыщIихуар и щыкъухэрти яритри езыми къытыригъазэу и фызыр ишэн хуейуэ кIуэжащ.

Къанжэ и къуэр къэмыйкIуэжыхэ щыхъум зэманыфIи дэкIауэ зэшхэр еуэри кIэлъыкIуаш. КIуэри нэсым Щэуей щымыIэу ирихъэлIаш. Абы щхъэки къамыгъанэу пшIантIэм дыхъэри унэм щыхъахэш. ЗыщIыхъам зы фызыжь гъушI цепкIэ епхауэ кIерыту, мыдлыкIи махъсымэ чеибл блыним егъэувэкIахэу щытхэт-жи. Фызыжыр яфIэгуэныхъ хъури къатIэташ. Къызэраташэ махъсымэмкIэ зыридзэкIри къиIэтурэ махъсымэ чеищыр зэкIэлъыкIуэу ирифащ. Чей нэцI хъуахэри тыридзэурэ икъутэжащ. ИтIанэ зыкъиригъэзэкIри Уэзырмэс и дейкIэ къэIэбэри—си щIалэ закъуэм и щыкъу щауэу Уэзырмэсыр сыт ухуэдэ — жиIэри и Iэ къыщиубыдым Уэзырмэсым и Iэблэр къикъуташ.

Сосым и дейкIэ зигъазэри Iэ иубыд хуэдэу зищIри жъэхэуэри и дзэжэнэлъиш зэпиудаш.

Сосырыкъуэ дейкIэ зигъазэу щыIэбэм, — Уи узыншатгъэми уи щхъэми фи янэр си хъэм... — жиIэри ГукIри зыкъыщIигъэхуакъым.

Абы хэту Щэуей къэсыжри, — Мы гъуамэр щхъэ къэвутIыпшыт, — жиIэри занщIэу Нэрыбгер ирипхыжаш. ЩIэшхъу къэхъуари хуабжку и жагъуэ хъуауэ зэшитIыр шэху щэхуурэ зыми къамыщIэу игъэхъужаш.

ЩIалэхэр хъужа иужькIэ зэшхэр къежъэжын хуэй щыхъум Щэуейм жыраIаш. — Иджы мы дэ тльэгъуа Нэрыбгер уи янэу ди шыпхъу закъуэр мыбы къодтгъэшэфынкъым, ауэ уэ накIуи къуажэр уи къуажэу, ди унэр уи унэу

малъхъунэгъуу къытхыхъэж. Арыншауэ ди шыпхъури уэри фигъэпсэункъым а уи яунэм, — жайэри жырааш.

Щэуей абыгІэ акъылэгъуу къадэхъури зэшхэр къиуты-
пшыжааш. Езыр еуэри янэр зэрыпсэун къыхузэригъэпэць-
ри къыхиуигъанэш, аби и шыжым къэшэсри и щыкъум я
дэй къежъауэ къыщыкІум зы бгы гуэркІэ къехырти и
джатэ кІапэр щым щихъуурэ жъэдитхъуар псыхъэлы-
гъуэ жапІэ хъужри къуэшхуэ хъуауэ, ари гъуэгу хъужауэ
малъхъэншэ гъуэгукІэ еджэу Дохъутэмьшэй мэзым
иджыри иИещ.

Къанжэ и къуэ Щэуейуэ Нэрыйбем и къуэ закъуэм Ба-
быхуэ дахэр и фызу, Наужым малъхъунэгъуу къыхы-
хъэжауэ, лІэжыхункІэ Сосырыкъуэ сымэ ядэпсэууэ щы-
тааш.

391. НАРТ ЩЭУЕЙ И ЛЫГЪЭ ЗЭРАУШЭТАР

(Къэбэрдэй текст)

Зы къуабэ гуэрим зы нэрыбгейгуэр дэст. Ар лъхуэрти
къилъхуэр итхъэлэжырт. А къуажэм зы бынжэ пыупщи
гуэр дэсти: «Сэ пызывгъэупщи абы и бынжэр», — жайаш.
Фызыр лъхуэри щІалэ цыкІу къильхуаш. Бынжэ пыуп-
щым хъэ шыр цыкІу здихьат. Фызым:

— Майдэ къызэфт, сэ алъандэрэ гугъу сезыгъэхъар
сывгъэтхъэлэ, — жайаш.

— Мэ, мыраш къэпхъуар, — жайэри бынжэ пыуп-
щым хъэ шырыр фызым иритааш.

Фызым хъэ шырыр къиштэри итхъэлэжааш. Бынжэ пы-
упщым щІалэ цыкІур я деж къихьри къэкІуэжааш.

ЩІалэ цыкІур тІэкІу тыкъыр хъуа нэужь, шхын
ишхыф хъуа нэужь мыр зи къуэм сыйжъельныкъым жайэри
яшыч псы дэмыхъэну иритгъэшІри щІэлэ цыкІум ишхын
ІэфІыкІэ дилъхъэри псым ихьри хидзаш. Яшычыр псым
ирихъэхыурэ зы щыпІэ гуэрим нэсауэ зы фыз гуэр жын-
щІэу псым дэсти, яшычыр псым къихьу щилъагъум и
кІэр дырихьери яшычыр псым къыхихааш.

Яшычыр икъутэри щІалэ цыкІу къыдэкІаш.

— Алыхъ-алыхъ, мыр сыту сүүнэхъу уи гуэнхъи, уи
бэлхъи къыстехуэу! — жайэри фызым Іейуэ и жагъуэ
хъуаш. АрщхъэкІэ щІалэ цыкІур хыфІимыдзэу я деж
къихьаш.

Фызым лІыникІ быникІ иИэтэкъым, и лІыр зы хъаныжь
гуэрү щытати, лІат. Зыкъомрэ щІалэ цыкІур ипІа нэу-
жым лІы хъуаш. ЩІалэ цыкІур и анэм еупщикаш:

— Си адэм сытузыри къышIЭмынарэт Иэшэ, шы? ЛыфIу щытаэ, жывоIэ, — жиIаш.

— Хъэуэ, си къуэ, уи ядэм къышIэнаш шыи, Иэшэ-фаши, — жиIаш и анэм.

— НытIэ дэнэ шыIэ? — жиIери щIэупщIаш щIалэ, цыкIур.

— Модэ бым щIэтщ, амбырэ мывэ IугъэкIурияуэ алъ-пижыры къиль-кулькIэ машхэри. Уи адэм мо жэз щIоп-щыр къиштэрти, амбырэ мывэр къыIуихырти шыр къышIишырт, — жиIаш и анэм.

ЩIалэм жэз щIопщыр къиштэри кIуэри амьбрэ мывэр къыIуигъэкIуриикIаш. Шыр къышIишри фIыуэ иIуэтри, уанэ тырилъхьэри шэсаш.

ЩIалэм и анэм.

— Еуэт, си щIалэ, — жиIаш.

ЩIалэр шым еуэри щышIэцIэфтым шыпхэмкIэ къыпыхужаш.

— Алыхь умыхъуа, си щIалэ, иджыри! — жиIери щIалэр зыкъомрэ нэхъ къару къезытын шхынкIэ игъэшхащ.

Абы нужкIэ аргуэрү игъэшэсри щIалэм шым щеуэм шыр къышIэцIэфтри лъэныкъубэ хъуаш.

— Алыхь умыхъуа иджыри, си щIалэ, — жиIаш.

Аргуэрү щIалэр нэхъ къару къезытын шхынкIэ игъэшхащ. Ещенэу щIалэр шым тыригъэтIысхьэри:

— Еуэт, си щIалэ! — жиIаш.

ЩIалэр еуаш шым, пшIатIэм дэлъри къизэхижыхь-назэхижыхьри къыдехъэжащ. Епсыхри шым уанэр тырихижри фIыуэ илъэшIри щIиубыдэжащ.

ПшIэдджыжым нэху къекIри фызым щIалэм жыриIаш:

— Иджы, си щIалэ, сэ алъандэрэ успIаш, иджы лы ухъуаш, уи лъэпкъыр къэбгъуэтыхым нэхъыфIш. Лы ухъуаш, ныбжье гъу быубыдми, зекIуэ укIуэми хъунущ, — жиIаш.

— Сыт а жыпIэр, нанэ, уэрщ сэ сзыейр, — жиIаш щIалэм.

— Хъэуэ, сэркым, сэ мыбы хуэдэущ укъызэрызгъуэтар, — жиIаш. — Мэ мы хъыданри, мыбы уэ укIуэцIылъаш, мы хъыданыр зейм урэйщи къэгъуэтых, пхуэсщIари тхъэм хъэлэл пхуишI, — жыриIаш.

ЩIалэр шым къешэсри къежъэжащ. Зыкъомрэ къэкIуа нэужь шыуитI къыхуэзащ. ШыуитIым еупщIаш:

— ЕмыкIу сыкъэвмыш, Уэзырмэрэ Имысрэ жыхуа-Иэр фэр? — жиIери.

— Сыт абыхэм абы хуэдэу занщIэу ўщIыщIэупщIэр? ФыкIэ уашIэупщIэрэ, хьэмрэ IейкIэ уашIэупщIэрэ? — жаIаш:

«Щалэр абыхэм занщIэу щашIэупщIэм зы лыгъэ гуэр хэлъщ, мыр гушхуа гуэрщ» — жаIаш.

Къанжэ и къуэ Щэуейми:

— Хъэуэ, сэ фыкIэщ сазэрыщIэупщIэр, ахэр лыфIу, лыгъэ зэрахъэу зэхэсхати арщ. КхыIэ сывизгъэгъусэ, фепсыхмэ фи шы IумпIэ скубыдынщ, — жиIэри яльэIуаш:

— Алыхь-алыхь, узидгъэгъусэн, Уэзырмэсрэ ИмысрэжыхуаIэри дэрщ, — жаIаш. Къанжэ и къуэ Щэуейри ягъусэу къежажаш:

Уэзырмэсрэ Имысрэ зекIуэ щыIауэ я деж кIуэжырт. Я къуажэм къызэрысыжари Къанжэ и къуэ Щэуейми щабзыщIаш абы и лыгъэр зэдгъэшIэнщ жаIэри. Уэзырмэсрэ Имысрэ Къанжэ и къуэ Щэуейм жыраIаш: — Дэри ми къуажэм дыдэхъэнхи гъуэмылэ тIэкIу къыдэтхынщ, уэ мыйбы дежым епсыхи тIэкIу зыгъэпсэху.

Къанжэ и къуэ ЩаIейр епсыхаш. Щымахуэти и шыр и Iэм фIидзэри щIакIуэ зыкIуэцIихри зигъэкIурияш. Уэзырмэсрэ Имысрэ къыздэкIуэжар я анэ и дежти ефащ, ешхащ, загъэпсэхуаш. А Имысыр зыщIэгуауэр-лIэрт, Уэзырмэсыр тхъэ зэрельэIуар — къыхуищIэрти, Уэзырмэсыр тхъэ ельэIуаш:

— Алыхь, уэфи уэшхри зэщIэту къегъэшхи, ар жык къегъапщи къызэщIэгъэштыхъэж! — жиIэри.

А сыхъатым уэфи уэшхри зэщIэту къешхащ. Ар щигъэтыжри жьапщэ къэхъуаш: «Щыху губгъуэм итыр псэууэ къелынкъым!» жаIэу.

Пщэдджыжым Имысрэ Уэзырмэсрэ къежэшжащ гъуэмылэу зы блэгъу гъур гъэжжарэ зы махъсымэ фэнд, мылыр къыхэлъэлъу яIыгъуу.

— Мы щIалэр псэууэ мы борэнным къеламэ сэ сышIэгүэунщ, аби къелу щытмэ ар дэ лыгъэкIэ къиттекIуаш! — жаIаш.

Къэсри щIалэр щIылтыти: «Ей» — жиIэри щIэгүэуаш, къэушакъым. ЕтIуанэу щIэгүэуаш, арщхъэкIэ къэушакъым. Бгъэдыхъэри и щIакIуэ кIапэр къиубыдри нэхъину щIэгүэуаш. ЩIалэр къыщылъеташ:

— Мыр сыт, Уэзырмэс, зыщIэгүэуэр — малIэ зэрыжжалиши уи фIещ хъуа? — жиIэри.

— Хъэуэ-хъэуэ, мы щIыIэ бзаджэм зы гуэр ирищIа? —

жысIэри арт укъышымытэджым, — жиIаш Уэзырмэдджым:

— Хъэуэ, зыри къысщыщIакъым! Уэлэхьи, икIи сыпшIэнтIатэм! — жиIэри, къэтэджри зызэпильэшIыхьш, Уэсыр щилъэгъуми:

— Иэу, уэс тIэкIуи къесати, — жиIаш. Имысрэ Уэзырмэсри:

— Уэлахьи, дыздэкIуари мыбысым щIагъует, — жаIэри, блэгъу гъурымрэ махъсымэ фэндымрэ къиратащ.

Блэгъури Иэ да克ъекIэ зэхигтэщащэри лыр къыкIэрихри ишхащ, махъсымэ фэндри игъэшIейри ирифащ мылыр къызэрыхэлъэлъу.

— Уэлэхьи, сыйхъам! — жиIэри и шы уанэ зэшIикъузэри къежъяхэш.

Имысрэ Уэзырмэрэ я хэшIапIэм и деж къесахэш. Къанжэ и къуэ Щауэйр пшыIэм къитыранэри зэкъуэши-Тыр зекIуэ текIаш. Къанжэ и къуэм пшыIэр зэлтыIуихащ, бланэ кIуэри къиукIаш, ар хилъхъэри игъэващ. Имысрэ Уэзырмэсри къесыжащ. Къанжэ и къуэм пшыIэр абы хуэдизу фIыуэ зэлтыIуихати зэкъуэши-Тым ямыцЫухжу блэкIырт.

Къанжэ и къуэ егуэуащ.

«Дэнэ фыкIуэрэ?» — жиIэри.

— ДыкъепцIыхужым деплъынути арат! — жаIэри къитехъэжащ. ФIыуэ игъэшхащ, игъэтхъящ.

Ауэрэ, зыкъомрэ тесауэ зы махуэ гуэрым Канжэ и къуэр ельэIуащ зэкъуэши-Тым:

— КхъыIэ, сэри тIэкIу сыйтевгъекI, си лIыгъэ севгъеплъыж, — жиIэри.

— Хъэуэ, сыйти закъуэ пшIэнур, мыдэ дышхэм, тIэкIу зыдгъепсэхум дызэгъусэу дежъэнщ, — жаIэри ядакъым. Къанжэ и къуэми:

— Хъэуэ, фэ зывгъепсэхуху сыйкъэсыжынщ, сывгъакIуэ, — жиIаш.

— КIуэ нытIэ, — жаIэри хуит ящIаш.

Къанжэ и къуэр мэзыр гъунэгъути хэлъэдащ.

Шы къулэннибъу зы щыпIэ щыIэу и хъыбар зэхихати абы кIуэрт. А шибгъум Уэзырмэрэ Имысрэ яужь итт, арщхъэкIэ къайхъулIэртэкъым. Къанжэ и къуэр шыхэр псым къыздыдэхъэм и деж кIуащ. Шыхэр псым къыдэхъащ, Къанжэ и къуэр жыгым къуэтIысхъащ аркъэнныр иIыгъыу. Шы къулэннибъур къыдэхъащ зы хакIуэ цыкIуи яхэту. Къанжэ и къуэм аркъэнныр иридзри шы хакIуэм фIэхуащ. Шы цыкIум и уанэр тырилъхъэри и

алъпыжыр шыхэм яхнит Ыпщхъэри къырихужъаш. Пщы-
їэм къэсыжри, Уэзырмэрэ Имысрэ шыкъуэләнибгъур
шальэгъум, я щхъэфәцы зерисэри я пылэр къашхъэрыху-
аш! Арщхъэкїэ, а я жагъуэ зэрыхъуари зыкъырагъэшїа-
къым. Къанжэ и къуэми:

— Къэсхау щїагъуи щыләкъым, — жиїэри къытхъэ-
жааш.

— Сыт жылїэр, хъарзынэу къэпхуаш! — жаїаш зэ-
къуэшилїми.

— Иджы къэсхаар дыгуэшынщ, — жиїэри шыхэр
патырыплїэу зекъуэшилїым яриташ.

Абы иужкїэ: «Иджы сэси лъепкъ къэзгъуэты-
жынщ», — жиїэри къежъэжааш.

392. ЩЭУЕЙ И ЯПЭ ЗЕКІУЭР

(Къэбэрдэй текст)

Зэгуэрым нарт лыхъужъэм гупышхуэ хъууэ зекїуэ
кїуэну загъэхъэзырыт. Абы и хъыбар Щэуей щызэхихым
и адэм ельїуу щїидзааш нартхэм я гъусэу иригъэжъену.

— Си адэ! — къыригъэжъаш Щэуей и адэм и паш-
хъэм иувэри, — хуабжыу сынолъїу сэ уэ нартхэм сыщы-
гъуу себгъэжъену, зекїуэ сыкїуэну хуит сыпщыну. Сэ зэ-
хэсхаш Нэсрэн-жъакїэ я тхъэмадэу нарт лыхъужъхэр гу-
пышхуэ хъууэ зекїуэ кїуэну загъэхъэзыру. Сэ иджыри сы-
щїалэш, нарт лыхъужъхэм я лыгъэ зехъэкїэми сыщы-
гъузэкъым. Нартхэр лыхъужъу жаїэри я лыхъужыы-
гъэм, лыгъэ зехъэкїем сыкїэлъыплынчи сзыыхуэны-
къуэр зыхэслъхъенщ. Сыщїалэми, си адэ лъапїэ, узогъэ-
гутгъэ емыкїу къыпхуэзмыхынкїэ, лыгъэншэу, напэте-
хыу уи пашхъэм сыквимыхъэжынкїэ. Джэд згъэхъуу сэ
унэм сыщыдэсын щыләкъым, синолъїу хуит сыпщыну.

Къанж зы псальїэш пэрымыуэу и къуэм жиїэм щїэ-
дэїуаш, Щэуей жиїэ псальїэхэр игум хыхъэри гуфїаш, ар
лыгъэм зэрыхущїэкъум ирилагэу нартхэм ядежъену хуит
ищїаш.

Хабзэмкїэ нартхэр зекїуэ щежъэм деж я нэхъыжъу
тупым и Іеташхъэм деж щызэхуэсхэрти абы и деж щежъэ-
хэрт. Щэуей зи хъыбар зэхиха нартхэр ежъену хъэзыру
Нэсрэн-жъакїэ и деж щызэхуесауэ зэхэтхэт. Щэуей и
Джэмыдэжъыр къышїишри, — Накїуэ иджы, си Джэмы-
дэжъу, къэзыхыр зыфїэмашїэу зышхыр зыфїэкуэд,

едгъэлъагъунц дэ нартхэм лыгъэ зэрызэрахъэ! — жиIэри шэсац.

— НакIуэмэ-накIуэ си Щэуейуэ шхынам щIэмыхъуэпсу лыгъэр зи хъуэпсапIэ нэпсеигъэр зи IащIыбу гүгъуехым ебгъэрыжIуэ! — жиIаш Джэмидэжым.

Щэуейр Джэмидэжым шэсрэ ежъаш. Зыкъомрэ кIуа нэужь. зыдэкIуэну щIыпIэм нэмис щIыкIэ зи нарт къуажэ щIыкIу гуэрим дыхъаш, тIэкIу зигъэпсэхуну. Зы унагъуэ гуэрим ирагъэблагъэри ешхац, ефац Щэуей, ауэ тIэкIу зэрышхэу, а унагъуэр Iэхъуэ унагъуэти, Щэуей къелъэIуаш зимыIэжъэу ежъэжыну.

— Ар сыйтым къыхэфха, сэ сыхъещIэш, апхуэдэу щхъэ сывгъэпIашIэрэ? — жиIэу, Щэуей щышIэупщиIэм, унэр зэйм жиIаш:

— Ар къызыхэтхарац, дэ зы гуу гуэр дийэщи ар иджипсту былымхэм хэту къесыжынц. Абы мо уи шыжь ныкъуэдыхыкъуэр зэрильагъуу и бжъакъуэмкIэ епыджынци и қуупщхъэлъапщхъэр къыпхуэмьшыпижу уафэгум дырихуениц. Абы щхъекIэ догузавэри арац дыщIольэIур.

Ауэ сыйт ямыщIэми, Щэуей а сыхъэтым ежъэжын идакъым: — Зэманыр пщыхъещхъэм хуэкIуэу, жын тIэкIу къепщэу нэхъ щIыIэтыIэ мыхъуауэ сежъэжынукъым — жиIэри.

Iэхъуэр куэдрэ елъэIуаш Щэуей, гуур къэмисыж щIыкIэ ежъэжыну, арщхъекIэ Щэуей дыхъэшхыу щысац, гуу шынагъуэу жыхуаIэр къесыжыху пэплъэм фIэфIу.

Нартхэм я былымыр къыдэхъэжу хуежъаш. Гуужыр абыхэм яхэтти къаплъэри Джэмидэжыр къышилъагъум, къахэжри гъуахъуэу, и лъакъуэхэмкIэ щIыр къыриудрэ лъэнгкъуэ псомкII зэбгыритхъуу, и пщэ гъумыжыр ткIийуэ шыяуэ, и бжъакъуэхэр дзасэм хуэдэу, гъэшхъауэ, «Иджипсту узэкIуэцIызгъэхункъэ!» — жыхуиIэ щIыкIэу, Джэмидэжым занщIэу къыхуокIуэ. Джэмидэжыр зэпхя жыгым деж мэжъу тъурыжь тIэкIум хэшхыху щытти къаплъэри гуужыр, дунеир икъутэу хуэкIуэу щилъагъум: — Уэ сэ слъагъум уи кIуэдыжыгъуэр къеса мигъуэ хъунти арац сэ къыщIызэпкуар, ахъумэ зыкъызупщынтиекъым, къакIуэ, къакIуэ, пхуэфащэ удын бгъетынц уи щэр уи ныбэм щимыхуэжкIэ, — жиIэри, ар къызэрыхуэкIуэр хъэуэ имылъагъуу, аргуэр мэкъужь тIэкIум хэшхыху увыжац.

Гуур Джэмидэжым апхуэдэу гуашIэу хуэкIуэу щалъагъум, нарт Iэхъуэхэм хуабжу дыхъэшхыу щадзаш. Ауан ящIу абыхэм Щэуей жыраIэрт:

— Еплъыт, еплъыт модэ, мо уи шы ныкъуэдыкъуэжъыр гуум зэрызэгуудым, уафэгум зэрыдьрихуейм, упыкъаш иджы уи шы Джэмидэжым! Күэж жытIэмэ, умыдэурэ зыбгъэунэхъужащ. Еплъыт, еплъыт модэ!

— Деплъынкъэ! — жиIэрт Щэуей зыкIи яхуэмыхузавэу, — зэрыхъун хуейм хуэдэу ирехъу. ИреукI си шыжъыр абы, фэ фымыгузавэ абы щхъэкIэ.

АпиIондэхункIэ зихъуншIэу гуур Джэмидэжым бгъэдыхъяпаш. Псори я нэхэр тенауэ гуумрэ Джэмидэжымрэ еплъхэрт, и бжъакъуэхэмкIэ къиIету гуум шы Джэмидэжъыр уафэгум зэрыдьрихуениу ягугъэм пэплъхэрт. Ауэ гуужыр Джэмидэжым күэцIыуэну щыбгъэдэлъадэм, Джэмидэжъыр и пхэ лъакъуэхэмкIэ гуум и на-тIэм къеуэри и щхъэр фИудаш. Щэуей нарт Iэхъуэхэм яхэсти, — Ар Джэмидэжым и лIыгъэ ныкъуэрщ! Деплъынц жыфIати флъэгъуаш, — жиIери, къышылъэтри Джэмидэжым зыридзри еуэри ежъэжащ. Щэуей къышыдыхъэшхыг щыта нарт Iэхъуэхэри я жъэр ушIауэ къышэнащ, Джэмидэжым и шытыкIэ хъэлэмэтыр ягъещIагъуэу, шэм хуэдэу дэлъэту ежъэжа Щэуей кIэльыплъу.

Щэуей нартхэм я деж нэсаш. Нарт лIыхъужхъэр хъэзыр хъуауэ Нэсрэн-жъакIэ и пщIатIэм дэтхэт, ежъэн къудейуэ.

Нартхэм я деж зэрынэсу Джэмидэжым аргуэрү хуэмыхуфэ, ныкъуэдыкъуафэ, тхъэмыхкIафэ зытыргъэуэжащ, щакъуэ зишIаш, ЩэуенкI бэлэбанэу хуэпати зыри къеплъякъым.

ИтIанэ, зыми гу къышылъамытэм, «ухэти, еблагъи»— къышыжырамыIэм Щэуей къепсыхри Нэсрэн-жъакIэм бгъэдыхъаш.

— Нэсрэн-жъакIэу нартхэм я нэхъыжыфI, зи нэхъыжыгъуэр нартхэм я хъугъуэфIыгъуэ! Сэ зэхэсхат уэ ура-Иеташхъэу нартхэр зекIуэ кIуэуи сыкъэкIаш, хуит сын-щIым сэри абыхэм сацIыгъуу сежъэнут, синольэIу сиздэфшэну. Сэ зы фызыж зеиншэ тхъэмыхкIэ туэрым си-рикъуещ. Сэ сый щыгъуи нартхэм я ужым сиitu, сый хуэдэIуэху си пщэ къыралъхъеми яхуэзгъэзащIэу къескIу-хъинш. Нартхэр зышIыпIэ къышыуыIэ хъумэ пщIэ яхуэсщIынш, яшхэр схъумэнш, сахуэпщэфIэнш. Фэри сэ пщIэншэу сыкъэвгъэнэнкъым. И палъэ къесым си тутгъуэхым къыпекIуэ тIэкIуи нартхэм къаIешIыхъэ фIыгъуэм щышу къызэфтынш, си анэжь тхъэмыхкIэм гүщIэгъу хуэфIынши, си тхъэмыхкIагъэми феплъынш, — жиIаш Щэуей.

Апхуэдэу гуащIэу лъяIуэу, и пащхъэм къит Щэуейр и лъактуэм къыщыщIэдзауэ и щхъэм нэсыху зэпилльхъри жиаш Нэрэн-ЖъакIэм:

— Еу-үей, щІалэ тхъэмьшкіә! У э уи дежкіә гугъу хъу-
нуш нартхэм къадәпкіухыны. У э иджыри ущІалэ дыдәш,
шы хъуни уиїекъым, мы шы ныкъуәдыйкъуәжь щІакъум
фїекїа уимыїәу, абы утесу дауэ у э нартхэм уапехъун?
Нартхэр езыхэр шы бәлыхъ тесхәш, псынщїәу, гугъуехъ
куәд яшәчу куәдрә абыхэм къакїухыр. А гугъуехъхэр
уэри уишми фхуәшечыңкъым. Дә къынчытхуихуэ щыїәш
демышхә-демыфә, щыїәуәми, дыгъә гуашїәми дыхэмь-
кыу къэтїкїухын хуей хъууэ. Ахэр у э пхуәмьшәчу зы-
щыїыпїә гъуэгум укъытенәнци утелїыхыниң, тхъэмьшкіә.
Абы нәхърә нәхъыфїш, къанә, унэмькїуэу, сә иджыпсту
уи анәм хуәпхын тїәкїу уэстынци гъәзәжи хуәхъ.

— Нартхэм я пашэу Нэсрэн-жъак! Зи тъуэгуга��иуэ фыгъуэ ехъул! Лыгъэр зи башэу, батырыбжъэр зи тыгъеу псэун! Сыгъакиуэ зекиуэм нарт лыхъужхэм сырагъусэу! Иджыпсту уэ сэ къысхуэтшиину тэкиум дэ дызэрырикъунур махуэ зытгүшкэш, а тэкиур дыхум итланэ сыйт сэри сзыэрьпсэунур, си анэри зэрыспыжынур? Хьэуэ, иджыпсту уи гуми уи псэми фиэффиу а уэ сэ къысхуэтшиину тэкиум къысхуицэн щыэкъым, аракъым сэ сзыхуейр. Сэ сзыхуейр нартхэм сащыгъуу себгъэжъену арш. Абыхэм сащыгъумэ, зекиуэ садэкиуэмэ, нартхэм сакиэлъяплъурэ псэук! Э зээгъэшцэнш, гугъуехь шэчыным сесэнш, нарт лыхъужхэм лыгъе зэрызэрахъэм сакиэлъяплъянш, хыхъекиэ-хэкъик! Э, дуней тетык! Э сщэнщи, уэ къызэрызжэп! Э хуэдэу нэгъуещым җыилэжья къэзмыхъу, абык! Э сымыпсэууэ, си җыарук! Э сымсэуф сыхъунш, фыгъуэк! Э укъсхуэупсэр пэжмэ, сзылдэшэ зекиуэм нарт лыхъужхэм сырагъусэу.

Щэуей и псалъэхэр Нэсрэн-жъакIэ апхуэдизкIэ игу ирихьати арэзы хъуаш нартхэм ящыгъуу Щэуей зекIуэ ядежьзну.

Нартхэр зэшгүйгээ куажэм дэкхэри губгүээм иха-хэц. Щэуей зыми гу къылтыитакъым, зызыгъэшгакъуэ шы Джэмидэжыр къырильэфэкъыху, абы шэсигыху, нартхэр жыжэ күүэцгырыгаш. Аүэ псори дэкыу Щэуей и закъуэцпий и Джэмидэжыр адеки мыйдэки хуэмэгкүэу утыкум къыщинэм, урамын дэт цыкүхэм къалъагъури къызэхуэсахэц, ауан къашцу къыщыдыхъэшхэу. Чыкъурагъ инхэр къаштауэ зым Джэмидэжым и лъакъуэ зэхуацхэм дигурт, етгунэм и тхъэкүмэхэм иригурт, еща-

нэр чымкіэ и ныбэ щіагъым щіэлбарт, епланэр чы къурагъымкіэ лъэкі къимыгъанэу еуэрт. Ауэ Джәмыйдәжыр-адәкіи мыдәкіи яхуәкіуәртәкъым, елъекъуауэ, дәуей, къеух фіекіа. Цыкіухэр бадзэм хуәдәу тепшхъауэ Джәмыйдәжым и цы укъуәяхэр, бацә кіәрыщіахэр къитырафышыкі.

Джәмыйдәжым и шхъэм бжъэм хуәдәу епшіаш, и шхъэм зыкірашшіери къирашәхауэ и тхъекіумәхәм къо-къухэр, йокіиехэр, и кіэ бәлацәр яубыдауэ къоіэр, къипа-фышыкі, инри цыкіури епшіаш адәкіэ-мыдәкіэ небәт-къебәу зәралъафә. Езы Щәуей псынщіеу гупым яхәкіы-ным хущіэжъуу зәпымычу тоухь, йолъәдәкъуауэ, ауэ Джә-мыйдәжым ипәкіэ хүемыкіуәу и пхэмкіэ къоіуэтых етхат-уәурә. Ар щалъагъукіэ псори тхъәжу мәдыхъәш. Сыт-ми апхуәдәурә ерагъымыгъуейкіэ, къеунәм-неуәм, цыкіу-хэр, хәт и тхъекіумәхэр яыгъыгу, хәт и пхэмкіэ кіәщі-іунщіеу, адрейхэр я бгъуитіымкіэ къеувәкіахәу чы къу-рагъкіэ ялъэкі къамыгъанэу еуәхәурә күәбжәм нәсихукіэ далъәфащ Джәмыйдәжым, Щәуей и джатәжъ закъуэр кіәрыләлу тесу.

— Модә, модә, феплъыт! Нарт шу бәлыхъыр нокіуэ, фымыбәләрыгъ! Мис ар нарт шуш! Феплъыт абы и кіуэ-кіэм! Мәджалэр, джәләнуущ иджыпсту! — дыхъәшххәрт, зәрыгъәкійхәрт псори. Сытми ерагъкіэрә Джәмыйдәжым жыләм далъәфащ. Жыләм дәкішу цыххәм къыщағъәз-жым, Джәмыйдәжым къизәрыкіри зә ильигъуәм нартхәм ящіхъәжащ. Ауэ нартхәм тъунәгъу щыхуәхъум, аргуеру щіакъуэ зищіыжащ.

Нарт ліыхъужъхәм я пшафіэ Щәуей щыіеми щымыг-э-ми ягу къемыкійхъәу ящыгъупщәжат. Нәсрән-жъакі-іу къылъитәри иғъәщіагъуэу Щәуей къеупшіаш:

— Дауэ, тхъемышкіэ, укъытлъәщіыхъәжа уә, мы уи шы щіакъуэ ныкъуәдыхъуәм утесу? Дә, си гугъэмкіэ, хуәм дыдәу дыкъекіуакъым.

— О! нартхәм я Іеташхъәу, Нәсрән-жъакіэ! шы мы-хъужын хуәдизу зәхәзукіаш си Джәмыйдәжым, сәри хуаб-жы гугъу сехъаш, слъэкі къәзмымыгъанэу сеуәурә, ерагъ-мыгъуейкіэ сыйкыфлъәщіыхъәжащ. Фыкъысхуәмымыгъуә-тыжын си гугъеуи хуабжыу сыйгузеват, ауэ фыкъәзгъуэтых-жащи согуфіэр, — жиіаш Щәуей, хуабжыу еша-еліагъә-фә зытыригъуауэу.

— Дәгъуәц! Дәгъуә хъуаш умыкіуәду укъызәрятг-э-рыхъәжар! — жиіаш Нәсрән Жъакіэ.

Джәмыйдәжым езым пшіэнтіәпсыр къизыпхихужауэ,

и тхъэкIумэхэр лалэу къыгуигъэлэлауэ, щIэкъуафэ зытыригъяуэу щытт икIи абыкIэ пэж ищIырт Щэуей и псальхэр.

Щэуей щалъэщIыхъэжым нартхэр тIэкIу къызэхэузы-
Iати аргуэру я гъуэгу теувэжащ. Күэдрэ кIуа, машIэрэ
кIуа ахэр апхуэдэхэурэ, зыщIыпIэ гуэрым деж нэсри за-
гъэпсэхуну къызэхэузыIахэш. Яшхэм псори къепсихщ, я
хъэпшипхэри къырахъэхри Iэтэу зэтыралъхаящ.

ЗэхэтIысхэш юби зэчэнджэцхэри аргуэру яшхэм шэ-
сажахэш. ПищIэ щащIыну нэхъыфIыр а щIыпIэм деж
къышилъыхъуэну, хъэпшипхэми кIэлъыплыну, ахэр къэ-
сажиху мафIэ ищIу пэплъэу щысыну Щэуей и пщэм къы-
ралъхэри нартхэр ежьящ.

Нартхэр зэржьэу, и пищэ къыралъхар игъэзэшIэнэм
яужь Щэуей ихьяш. УвыIэпIэ щыпщI хъун щIыпIэ гуэр
мэзым къышигъэтри пищIэ гъуэзэджэ ищIаш, мафIэ ини
абы щIищIыхъыжаяш.

Абы иужькIэ и Джэмыдэжым шэсажри шэм хуэдэу,
щакIуэ мэзым щIэлъеташ. Ар куэдрэ къиукIын лъыхъуа-
къым: напIэ-зыпIэм мэзым зы щыхъ гупышхуэ къышиху-
тэри адэкIи-мыдэкIи имыгъакIуэу яхэлъеташ, пхъэ дэкъэ-
жыхэр къыхиудым яхэуэурэ зыщипI къиукIаш, и Джэ-
мыдэжым къытирикъуэри пищIэм къихъаш. Щыхъхэм я
фэр тырихри пищIэшхъэуэ тырилъхъэжащ, лыхэр зэпкъы-
рихыжаяш, лыхэм я ныкъуэр шыуаным ирилъхъаш игъэ-
вэну, адрей къэнар дзасэ инхэм яфIиIури мафIэм и хъу-
реагъкIэ къыригъэтIыльэкIыжаяш, игъажьэу. Игъэвэн
хуей лыри игъэващ, игъэжьэн хуей лыри игъэжьаш, псори
хъэзыр ищIри нарт Щэуей мафIэм деж тIысыжаяш нарт-
хэм ежьэу.

Ауэрэ пищыхъэшхэ хъуащ. ЩакIуэ кIуа нартхэр еща-
елIауэ, зыри къамыгъуэтыфауэ IэнэщIыбзэу къэкIуэжа-
хэш. Зищхъэр щыхъыфэхэмкIэ уфа пищIэ иныр, мафIа
зыщIещIа лэгъупышхуэр, мафIэ иным и хъуреагъкIэ лыр
къегъэтIыльэкIауэ жьэуэ пэрылъу нартхэм щалъагъум,
хуабжу гъэшIэгъуэн ящыхъуащ икIи Щэуей еупщIахэш:

— Мыр хэт и пищIэ! Дэнэ къыздипхар, дауэ уэ къы-
зэрыпIэшIыхъар мыхуэдиз фIыгъуэ? — жаIэри.

— Нарт лIыхъужхэ! — жиIаш Щэуей, — мыбы хуэ-
дэущ Iуэхур зэрыштыр: пищIэ щытщI хъун щIыпIэ къы-
хэсхыну, фи хъэпшипхэр схъумэну си пищэ къифлъхъэу фэ
фищежкам щыгъуэ, сэри мы мэзым сыхыхъаш щIыпIэ
къэслъыхъуэу. СымыщIэхэу сирхъэлIаш мис мы пищIэ
хъэзырым, цIыху зыщипI щIэсу, щыхъ укIакуэди щIэзу,

лы гъэжья куэди хъэзыру щІэлъу. Абы щІэсахэм, сыблэкІ пэтрэ гу къышыслъатэм, сырагтъблэгъащ. Ар сэри си жагъуэ хъуакъым, — сыгуфІэри себлэгъащ. Сагъешха нэужым:

— Дэнэ укъикІа, дауэ уэ зи щІэлагъ уи закъуэу мы щІыпІэ шынагъуэм укъызэрихуар? — жаІэри къызэуп-щІу щІадзащ.

Сэ абыхэм жэуап естащ:

— Нартхэм сырапщафІэц. Езыхэр зекІуэ кІуэрти пшыІэ сщІыну си пшэ къыралъхъэри ежъахэш, — жысІэри.

Ахэр сэ къызэлъеІуаш, — Уэ уи гъусэ нартхэм ящи-шу зытІушым я цІэ къытхуїуэт, — жаІэри. Хъымыш, Щэбэтыныкъуэ, Нэрэн ЖъакІэ, Сосрыкъуэ, нэгъуэшІхэми я цІэр къызэрыжысІэу, мы фэ фльагъу псори къагъя-нэри, къышылъэтхэри щІэпхъуэжащ. — Фльагъуркъэ, нарт лыхъужххэ! — жиІаш Щэуей аргуэру, — а псор фэ къыфхуэзыхъар фи насыпыфІагъэрщ, фи щытхъумрэ къа-румрэш. Фэ псори къыфшошина, фи лыхъужъагъым фІолыкІхэр. Мыбы щІэса цыуххэм фи цІэ къудейр зэ-рызэхахуу, псори къагъянэри щІэпхъуэжахэш.

Щэуей жиІахэр нарт лыхъужххэм яфІещ хъуаш. Абыхэм ягум къэкІыхэртэкъым зэхэфитхъауэ къэзэпІухь Щэуей, мо Джэмыдэж щІакъуэ укъуеям фІэкІа зимыІэм, апхуэдиз Іуэху бэлыхх зэфІигъекІыфыну. «Дэ зыри къэд-мыгъуэтыфамэ, дэ зыри къедмыхъэлІэфамэ, Щэуей дэнэ къырихын? Щэуей зы бжэн щІакъуэ цыкІу къиукІыфы-нукъым, пшыІэ ишІын дэнэ къэна?!» — жаІэрт ягукІэ нартхэм. Нартхэр хуабжу щыгуфІыкІаш а къагъуэтажэм, насыпыфІэуи залъйтэжу, а пшыІэм щІэсауэр щІэпхъуэ-жахэр къазэрышышинаам ирипатэхэу гуфІэхэу лы гъэ-жагъэфІхэр яшхуу тысыжащ.

Еша-елІа нарт зекІуэлІхэр фІыуэ шихэри гъуэлъыжа-хэш. ЕтІуанэ махуэм жыгуэ къызэшІэтаджэри нэгъуэшІ щІыпІэ Іэпхъуахэш. Япэми хуэдэу, аргуэру, Щэуей пшыІэ ишІыну, хъэпшихэр ихъумэну къагъянэри езыхэр хъуа-кІуэ-шакІуэ ІукІахэш. Нартхэр зэрежьеу, Щэуей, аргуэру пшыІэ гъуэзэджэ ишІаш и Джэмыдэжым зыридзиц аби мэзым щІэлъадэри шыхъ зыкъом къиукІаш, ахэр къихьш пшыІэм япэм нэхъре нэхъыфІыжу шхын игъэхъэзыраш.

Нарт зекІуэлІ лыхъужххэр нэхъри нэхъ Иенжу еша-хэу, зыри къырамыхъэлІэу къекІуэлІэжахэш, жэш хъуауэ. КъышыувыІа щІыпІэм къышысыжым аргуэру нартхэм къялъэгъуаш пшыІэ ин щыту.

Къэсыжым сыйт, аргуэрү пшыІэм и хъуреягъкІэ щыхылыр жыг җүдамәхәм фІэдзауә фІэзш, мафІэ иным лыр щожьә, щовә, узыІәпишшәу жъерымә къыпщIехъә, а фІыгъуә псоми я кум Щэуей зегъэтхъәжри исщ, и Джәмыдәжьри пшыІэм и гъунәгъуу мәхъуакIуәри щытш. Зыхуахынур ямыщIәу нартхэр зоплъыж, ягъещIагъуә.

— ИтIанә: — Мыр сыйт, аргуэрү мы хъугъуә-фІыгъуә къомыр дәнә къикIа? — жаIәу къышеуущIым, Щэуей япәм яжыриIауә щыта дыдэр яжыриIаш. Нарт лыхъужхәм нэгъуәшI зыри ягу къэмымкIыу аргуэрү яфІәш хъуаш Щэуей жиIәхәр. Мис апхуәдәурә Iуәхур махуишкIә екIуәкIаш. Нартхәм зыри къамыхъыфу Щауей ахәр игъешхаш, пшыІә яхуишIаш, я хъәпшыпхәр яхуихъумаш, ауэ нартхәм я гум къэкIыхәртәкъым Щэуей апхуәдә лъэкIыныгъә иIәу. А фІыгъуә псори я насыптыфIагъэм, я щытхъум, я лыгъэм къахуихъ ягугъэт.

ЕплIанә махуәми аргуэрү нартхэр ежъаш, Щэуей и за-
къуәу къагъанәри. Мы зәм нартхэр зәрежъәу, Щэуей и
Iуәхур екIуәкIыкIәм хәгупсысыйыжри мурад ищIаш псори
къышIигъещIину.

— Мыпхуәдәурә си Iуәхур ди япәкIи екIуәкIмә, —
жиIаш Щэуей игукIә, — мы зыкъызәфәшIыжа нартыжхәм
ди япәкIи ягугъэрү кIуэнш, сә зыри слъэмымкIыу, мы
фІыгъуә къомыр езыхәм я лыгъэм къахуихъу. Щэуей
мурад ищIаш нартыжхәм заригъещIыхужыну.

— Iуашхъемахуәу уә дә ди тхъә!
Зи бидзышәм сышIапIыкIа,
Гүщә папшIәу сә сиIа!
СынолъәIур уә си Аңәм
Борәнышхуәр къәпIәтыну,
ЩыIәр, уаер, жъапшәр
Мы нартыжхәм къепшIәкIыну.

Ар Щэуей щыжиIәм, занщIәу борән иным зыкъиIеташ, уае бзаджэр къәхъуаш: уәс къос, жыр къопшә, мылхәр уафәм мывәм хүәдәу къохуәх, дунейр щыIәм зэтүресхъә. Щэуей ар зыуи къышымыхъуу, щыгъын хуаби щымыгъыу щыIәм хэтү пшыIә хуабә дәгъуә ищIаш, щыхъкуәд къиуکIри игъажъәигъавәу мафІэ иным бгъәдәтIысхъәжаш, нартхәм пәплъәу. Жәш хъуат, ауэ нартхэр къекIуәжыртәкъым, куәдрә Щэуей абыхәм япәпльаш. ИтIанә, зэманыр жәшыбгым нәсауә Щэуей шы лъә макъ зәхи-

хац: абы занщIэу къицIац ар зи лъэмакъыр нартхэр зепараар.

Нартхэр къызэрысыжар къицIэм, зы пкъо ин гуэр къицтэри, зыри имышIэ хуэдэ, нартхэр пшыIэм къызэрысу, япэуваш, кийуэ:

— Хэт, зыдэкIуэр зымыщIэжу мыбы къытепщхэр?! Мыр нарт лыхъужхэм я пшыIэц, абыхэм ямыщIэу зыри къезгъэкIулIенукъым; ар зэхимыщIыкIыу хэт лыгъэкIэ къытехъэну хуежъэми ипIэм имыкIыу изукIыхынц! — жицIац абы.

Щэуей и кий макъым игъаштэри нартхэм яшхэр зэшIэувыIыкIац, езыхэр апхуэдизкIэ щIыIэм игъэдияти, зы псальэ яхужыIэжыртэкъым, яшхэр яхузегъэкIуэжыртэкъым, мыл пыжыр я жъакIэхэм къыпылэлтырт, сыйхъум зэшIиблахэт. Щэуей ахэр къимыгъакIуэу зэтыригъэувыIэри зыкъомрэ апхуэдэу щигъеташ, къыхуэмьцIыхух хуэдэ псори зэпиплъыхъу. Итанэ, икIэм, икIэжым, НэрэнжъакIэр къицIыхуха хуэдэ зицIри къыхэкIиикIац, щышинынэжа хуэдафэ зытыригъяуэри, — Ей-ехь, мыр НэрэнжъакIэ и пцIэгъуэплъыхъыр ара хуэди! Ей-ехь, мыр сый, мы сэ сщIар! Уэра, Нэрэн-жъакIэ, ар? Къысхуэгъэгъу, къысхуэгъэгъу, къысхуэгъэгъу! НакIуэ щIэхыу, фынитехъэж, хуабжку фыпIышIа хъунш, — жиIэрэ и шы Iум-Иэр и нубидри пшыIэм къытыришэжаш.

Нэрэн-жъакIэ апхуэдизкIэ пышIэщати псальэ жиIэфыртэкъым, ищми къепсыхыжыфыртэкъым, и лъакъуэхэр лъэрэгъым иштхъяуэ уанэгум ист. Абдежым Щэуей заншIэу шы ныбэхыр щIитIэтыкIри уанэм зэрьтесу НэрэнжъакIэр шым къырихъаш, и IэплIэм ильу къихъри мафIэм бгъэдигъэтIысхъаш, уанэм зэрьтесу. Адрей нарт тештхъяуэ шым тесхэми Щэуей ауэ сыйти яхэIэбэурэ хэт и пщафэ, хэт и лъакъуэ, хэт и Iэ, хэт и тхъэкIумэ къиубидурэ яшхэм къырилъэфэхац, езыр и пIэм имыкIыу къидзурэ нафIэм и хъуреягъкIэ къыригъэтIысэкIац. Нартхэр апхуэдизкIэ пышIэщати псэ зыIумытыжым хуэдэу щысхэт, зыри жамыIэу, зэшIэдияххэу, щхъэж зэрьтехуа щIыкIэм хуэдэу къэнаххэу: хэт ебат, хэт хъуреийуэ щылът, хэт и щхъэр щIым хэIуат, хэти и лъакъуэхэр итIат.

Щэуей псыншIэу абыхэм лы гъэжья хуабэ загъэншIыху яригъэшхац, мафIэм пхъэ куэду трилъхъэурэ нэхъри ин ищIри къигъэхуэбэжац щIыIэрысхэр. Нартхэр къэхуэбэжа пэтми, итIани зыри жаIэртэкъым, езыр-езыру зеплъиж фIекIа, Щэуей зэрыщымытауэ зэрыхъуар къагурыIуауэ щэхуу щысхэт.

Щэуей абыхэм елъэIуаш а жэшым нартхэм я шыр игъэхъуну хуит ящыну, езыхэр хуабжыу зэрыпIыщиам, зэрешам къыхэкIыу:

— Уи шы пцIэгъуэплъижыр къызэт закъуэ, НэрэнжяакIэ, — жиIаш абы, — жэшым сылыщиэ хъумэ, псыншиэу мафIэм сыкъыбгъэдэлъадэурэ зызгъэхуэбэн щхэекIэ, армыхъум си Джэмыйдэжь щакъуэм систесу сэ мафIэм сыкъесыху щыIэм сисынщ, дахэ-дахэу къикIухыркыым а цапIэжкыым.

— Еу-уей мыйгуэ, тхъэмьщикIэ, уэ дауэ шы хэгъепш мы жэш уаэм укIуэну! — жиIаш НэрэнжяакIэм, — зышилтIэгъэну зы щыгъын хуаби уэ уиIэкъым, щыIэм уисынщ! КIуэ, содэр си шым утесу укIуэну ухуейми, ауэ щыIэм уимысу укъанэ закъуэм арш. Си дежкIэ си шыр уэр нэхърэ нэхъ лъапIэжкыым.

Щэуей псынщIэу зигъэхъэзырри Нэрэн и шы пцIэгъуэплъижым тетIысхъаш, еzym и шы Джэмыйдэжкыр Iэдэжу иубыдыхри адрай шыхэр ирихужъаш игъэхъуну. ПшыIэм тIэкIу зэрыIукIыу, нартышхэр къигъанэш, езыр и шы Джэмыйдэжкыр тетIысхъэжщ, шы пцIэгъуэплъижыр Iэдэж ищIыжри зы лъэныкъуэ гуэримкIэ иунэтIри щIэпхъушащ. Джэмыйдэжкыр апхуэдизкIэ псынщIэу кIуетти шы пцIэгъуэплъижым ерагъ мыйгуеийкIэ кIэлъыжэф къудайт. НапIэ-зыпIэм Щэуей Индыл нэсаш. Псым адрыщIкIэ ар щыIущIаш бжыгъэр зимиIэж шыбз куэдым. Абы дежкым Джэмыйдэжкыр къепсалъэри жиIаш:

— Иджы, Щэуей, уэ сэ къызэпсихи мы шы пцIэгъуэплъижым шэс, сэ мы шыбз гуартэр къесхужъэнци псым нызэнырысхунщ.

Щэуей, Джэмыйдэжкыр зэрыжиIам хуэдэу, къепсихи шы пцIэгъуэплъижым тетIысхъаш. Джэмыйдэжкыр хуит зэрыхъуу, дунейр зэтырикъутэу щышу, гъуаххъуэу шыбэр къирхужъэри псым къыхихуаш. Шыбэм нэхъыфIу, нэхъ дахэу хэту хъуар къиубыдурэ Джэмыйдэжкыр зэхишхыхырти Щэуей еупшIаш, — Апхуэдэу щхъэ пшырэ? — жиIэри.

— Ар сэ апхуэдэу щIэсщIар, — жыриIаш абы, — нартхэм шыхэр щагуэшкIэ, уэ пшафIэуш абыхэм укъызэралъытэри, нэхъ Iей дыдэхэрц къуатынур. Нэхъ Iейхэш жаIэнчи мис мы скуIахэр къуатынщ, ахэр нэхъыфI дыдэхэр арш. А псор щIэсщIар шы нэхъыфIхэр къыпIэшщихъэн щхъэжкIэш.

Щэуей, нэхушым нарт пшыIэм къэссыжащ. Жейуэ хэль нартхэр шы лъэмакъ иныр щызэхахым, дзэ шынагъуэ

къатеуа я гугъэри, гужьеяуэ къышылъетахэц. АрщхэкІэ Щэуей абыхэм ябгъэдыхъэри ягу игъетыншыжыну яжыриаш:

— Фымыгузавэ, нартхэ, къехъуа щыІэкъым, нартхэм фишхэр щызгъэхъум сымышІэхэу къеслъэгъуаш дыгъужь гупышхуэ гуэрым зы шыбз гупышхуэ блахуу. Сэ гу къызэрсыслъатэу дыгъужыхъэр щхъэж и занщІэхэ зэрхъожъэжри зэбгырыжыжааш, щыбзыр дишхэм къахыхъаш. Иджыпсту фэ зэхэфхар абыхэм я лъэмакъщ, нэгъүэшІ зыри къэхъуакъым.

Нартхэр хуабжьу гуфІэжаш ар я фІэш хъури, ягур зэгъэжауэ аргуэру гъуэлъыжхэри жеижаш.

Нэху къекІэри пщэдджыжым шыбз хъушэр ялъэгъуаш, абыхэм уІэгъэ хъуауэ зыкъоми яхэту къышалъагъум, пэж дыдэу я фІэш хъуаш шыхэр дыгъужьым къахуауэ, уІэгъэхэри дыгъужыхъэм яшІауз.

— Мыр псори къытхуэзыхыр ди насыпыфІагъырш,— жаіэрт нартхэр, — гугъу демыхъу мылъкушхуэ къытІэрыхъаш!

Абы иужькІэ зечэнджэшыжри нартхэм унафэ яшІаш абы фІэкІакІэ зекІуэ емыжъэжу къагъэзэжу къекІуэжынхэу, яхэмышІи, къашымышІиІауз псори узыншэу. Апхуэдэ унафэ нартхэм щащым, Щэуей мурад ишІаш, абы дежым, нартхэм къахэкІыжыну.

— Сэ иджы си гъуэгү хъунур, нарт лыхъужыхъэ, нэгъүэшІш. И чэзу хъуаш иджы сэ си анэжжым и деж згъэзэжыну. Гугъу сызэрывдехъам и пщІэу мес мо дыгъужьым иуІа шыхэр къызэфтауэ щытатэмэ сэ икъукІэ арэзы сыхъунт, си гъуэгү сытеувэжынт.

Нартхэм загъэлэнкуну щадзааш:

— Дэ мыбы дежым щыдгуэшІаркъым, щыдгуэш дихабзэм, дынэссыжым къыплъысамэ уэттыниш. — жаіэри.

Апхуэдэу нартхэм щыжайэм, хуэмышчыжу Щэуей къэгубжьаш.

— Абы хуэдэу Іуэхур щытмэ, сэ си щхъэ и сэбээп сэ зесхъэжыфынш, си лыхъэ сэ къыхэсхыжыфынш! — жиІэри, абдежым нартхэм псоми ялъагъуу и шы Джэмыйдэжыр къыриджэри уанэр тырилъхъаш, гъущI шыныбэпххэмкІэ зэшІикъузэжаш, шэсри шыбзым хыхъаш. Абы дежым Джэмийдэжым и фэншагъэр зытыригъэкІш, бацэу кІэрышІахэр зыкІэрипхъри зэрышыт дыдэм хуэдэу зыкъышІигъэшыжат. Щэуей, напІэ-зыпІэм епхъуэш аби жыг зыщыплI къыхиудаш, абыхэмкІэ Іуэ ин ишІри шыхэр абы иритуэшаш. Абы иужькІэ нартхэм къахэпльэурэ шы-

хэр ибжри нэхъ цыкIуфэкIухэу Iуэ зытIущ ищIаш. А псори Щэуей зэфIигъекIаш и шы Джэмыйдэжым тесурэ, зеикI къемыпсыхыу. Ахэр псори щын зэриухыу езыр шыбзым и кум хэувэжри шыхэр, къызэрыIэшIыхъэм хуэдэу, пхъуэм къиубыдурэ и ныкъуэр я лъакъуэхэмкIэ, и ныкъуэр я пщэхэмкIэ, и ныкъуэр я кIэхэмкIэ къиубыдурэ Iуэу ищIа псоми яригуэщац. Iуэхэм ящыц зым иригъэхуар зыкъемынэу уIэгъэ хъуа шыхэр арш.

Мис апхуэдэу, Iейри фIыри зэрыхъу, я бжыгъекIи псоми зэхуэдэу Щэуей яхуигуэщац шыхэр нарт лIыхъужжхэм. Гуэшиныр иухри Щэуей нартхэм яжыриIаш уIэгъэ хъуа шыхэм фIэкIа зэрыхимыхыр. — ФIыкIэ дызэхуэзэж, узыншэу! — жиIери еуэри ежъэжац, ишхэр ирихужжэжри.

Щэуей апхуэдэу Iуэхур ищIыху, шыхэр игуэшыху еzym ишхэр ирихужжэжу ежъэжыху, нартхэр я жъэр ущIауэ Щэуей еплъ фIэкIа зы псальэ жамыIэфу щитахэш. Абыхэм зыкъышацIэкар Щэуей ямылъагъуж хъуэ илъэужжыр кIуэдыха нэужьц. Мис абы дежырщ нартхэм къашыгурIуар, шыхыфэкIэ бгъа пшыIэ дэгъуэхэр зыщIар, апхуэдиз шхынхэр къахуэзэгъутар, лы гъэжжахэр езыгъэшхар, а шыбз куэдри къахуэзыхуар зэрымынэгъуэшIыр, а псори зи лэжыгъэр Щэуейуэ зэрыштыр.

Ауэ, апхуэдэу Iуэхур зэрыштыр нартхэм къагурыIуа пэтми, нартхэр занцIэу, Щэуей ямылъагъуж зэрыхъу, псори зэуэ къыздэкIияц а ямыцIыхуу къахэта щIадзIэм нартхэм емыкIу къарицIауэ, янапэр къытырихауэ, зимицэзу къарицIауэ жаIэри зэргъэкъуэншэжу щIадзаш «апхуэдэу щхъэ дыутIыпцижыха зэдмыгъэцIыхуу, хэтми къэдмыщIэу» жаIэу.

— Амал имыIэу дэ тиццэ зыгуэр абы кIэлъыщIэпхъуэн хуэйш, дэ нартхэм псоми ди цIэкIэ абы еупщIу къиншIену и цIэр, и унэцIэр, езыр зиццысыр, — жаIаш абыхэм.

Апхуэдэу унафэ ящIри нарт Арыкъшу кIэлъыщIагъэпхъуаш. Зыкъомрэ и къарум къызэрихъкIэ кIэлъыжжнэужжкIэ, Арыкъшу, Щэуей лъэшIыхъэри нартхэм псоми я цIэкIэ еупщIаш илъакъуэцIэмкIэ, зыщышымкIэ.

Ауэ зэрэупщIамкIэ жэуал къиритынм ипIэкIэ Щэуей зыкъыригъэзэкIри Арыкъшу фIыуэ къызэхиубэражжэри нартхэм я деж къиутIыпцижаш еzym и цIи, унэцIи къыжыримыIэу. Арыкъшу хуабжью зэхэубэрэжжаяэ къэссыжри къыщIа псори нартхэм яжыриIэжац.

ЕтIуанэу нартхэм Щэуей кIэлъагъэкIущ нарт Псэбидэ. Аргуэрыр щылъэшIыхъэм Щэуей нэхъ Iеижу къы-

зэхиубэражьаṛи къиутЫыпщыжаṛ. АрикI архуэдэу зэхэу-
бэрэжьауэ къышыкIуэжым, зэгуэпри езы Нэрэн жъакIэ,
— Сэ ар хэтми къэзмышIауэ сымыгъэкIуэн, и цIи, и унэ-
ши къэзмышIауэ сымыутЫыпщын! — жиIэри, Щэуейм
кIэлъежьаṛ.

Зыкъомрэ иши пцIэгъуэплъыжыр пицIэнтIэпсыр къе-
хуэху зэхиукIэху кIа нэужь, Нэрэн-жъакIэ япэмкIэ
плъэри Щэуей къышилъагъум кIэлъыгуэуаш:

— Уий-й-й, си хъэшIэ лъапIэ дэиэ архуэдэу уздэпIа-
щIэ? КъызэтеувыIи къызэпсалъэ. Сэ уэ псальэ быдэ узот
узышышыр, уи цIэр, уи унэцIэр къызжепIэмэ, сэ зы пхъу
дахэ, АкундэкIэ еджэу сиIэши уэстыну, — жиIэри. Арш-
хъэкIэ Щэуей къыхуэувыIакъым икIи зыкъыригъэзэкIы-
хакъым, псальэкIи жэуап къыритакъым. Нэрэн-жъакIэ
аргуэру кIэлъыгуэуаш:

— АтIэ абы щхъэкIэ укъемувыIэнуми, си хъэшIэ лъа-
пIэ, си жъакIэ тхъуам щIыхь къыхуэпщIынукъэ? Сыно-
лъэIу мы си жъакIэ хужым и хэтыркIэ укъевыIэну! —
жиIэри.

Ар щызэхихым Щэуей къевыIаш: — Си адэм и цIэр
Къанжщ. си анэр —инижыпхъущ, сэ Iуашхъемахуэ и
щхъещыгум тель мыл зэгуэудам и зэхуакум сыщыпIаш,
къызэрызэджэр «Къанжи къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ
закъуэ» жаIэу араш. А къыскIэлъыбгъэкIуа нарт щIали-
тиIыр щэнныншэш. Си гъуэгу сфиаубыду си япэ къильэда-
хэти субэрэжьаṛ, — жиIаш Щэуей. Ар жиIэри еуэри Щэ-
уей ежъежаṛ. Нэрэн-жъакIэ къигъэзэжри нартхэм я
деж къекIуэжаṛ, къишIа псори яжыриIэжри нартхэр
кIуэжаṛ.

393. КЪАНЖОККЬУЭ ЩЭУЕИ НЭРЫБГЕИМ И КЪУЭ ЗАККЬУЭ КЪЫЗЭРИШАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ я Нэрэнрэ Сосрыкъуэрэ зэгъусэу нарт санэ-
хуафэм кIуэхэрт зы гъуэгукIэ, Къанжоккьуэ Щэуейри шу
закъуэу, IэнцIэлъапцIэу, бэлэбанэу, и шы пэхужьри уэду
зекIуэ кIуэрт, нэгъуэшI зы гъэугу тету.

ГъуэгуйтIыр щызэхыхъэжым щызэIушIэри гъусэ зэ-
хуэхъуахэш. Санэхуафэ зыдэкIуэм, гъунэгъу шыхъуэ-
хъухэм, мо тIум зэжраIаш:

— Иджы дэ Йуэху диIэу дыкъежьаш, махуйикIэ дыкъесыжынщ, абы нэхъыбэрэ дыкъетыну хъункъым. Уэмийнэдэгъуэкимэ, апшIондэхукIэ мы Йуашхъэм къышыдэжье, — жаIэри.

— Алыхь-алыхь, куэду фIыщ, — жиIаш.

Нарт хабзэмкIэ, нэхъыжым «мыр щIэ» жыхуиIэр, ар зыжраIэм итъээшIэн е лIэн мыхъумэ хъунутэкъым, ар епшIыжыныр щIэтикъым, лIыгъэншагъэу, емыкIуу ялъитэрт. Абы адэким «къызэт» жаIэм, ямытын зыри щIэтикъым, шырэ Iэшэрэ фIэкиа, я шыгъынири я фызри ятырт.

Мо тIур зыдэкиуэм кIуаш, Сосрыкъуэ уэс бзаджэ зырищIэкиаш къышана я гъусэм икИ жиIаш:

— «А бэлэбанажку къэзыкIухыр лIыгъэ зиIэ зыгуэру къышIэкиынкъым, хуейми ирелIэ, сэ тхъэ соIуэ ар абы къелмэ лIыгъэ иIэкимэ» — жиIэри, Санэхуафэр зы тхъемахуэким зэхэс хабзэт. Сосрыкъуэ сымы зы тхъемахуэким ешхэ-ефэм хэтахэш. Мыйдэким Къанжскъуэ и шы пэхужым уанэр тырихри зыриутIыпшэкиаш. Ешхэ-ефэр зэфиIэкири Нэсрэнрэ Сосрыкъуэрэ «дыкъэплъенщ мы къэдгъэнам и деж, тхъэ соIуэ лIэхэнумэ лIакIэ» — жаIэри Йуашхъэм къекIуэлIэжахэш. Къесхэри: «Уи! упсэу?» — жаIэри бгэ-дыхьаш.

— АтIэ, атIэ, сыпсэущ, — жиIэри къышылтэташ Къанжокъуэр. ЗиутхыпшIри уэсир зытригъэлтэльаш. И шы пэхъужыри зы Iэтэ къызэрыкIын хуэдиз хъу щIым уэсир фIалъэким тыритхъуурэ хъэм пшIанэм хуэдэу тырихауэ шхэуэ щытт. Къиубыдыхжири и уанэр тырилхъэжаш. Мыйдрей къыхуэза зекIуэ лIитIым зэжраIаш: «Мыр дэ ди гугъэм хуэдэкъым, хэти щырец, зы бэлыхь гуэрщ» — жаIэри. Къежъэжахэш зэгъусэу, зы тэлай якIуауэ, Къанжокъуэм жиIаш — «Иджы сэри зы мурад сиIэу сокIуэри, зы тхъемахуэким сыкъесыжыну къышIэкиынщ, фыфиIэмыхъэлъэмэ фынакIуэ. Хъэуэ, дынекIуэнкъым жыфиIэмэ, си-ныфпэплъамэ фыкъыспэплъэж, си къекIуэжыкIэр флъатIуунщ» — жиIаш.

— Ай-хъай, уэ укъышытпэплъакIэ, дыныпшэплъэжынщ, — жаIэри пэпсэлтэжахэш. Къанжокъуэр шу цэрыIуэт, алъпитI зы щIыпIэ хъыбар щIэти ар зыIэригъэхъэн имурадкIэ кIуэрт. АлъпкIэ зэджэр шы пелуанщ, жэнкIи, къарукIи текIуэн щIэтикъым, «дамэ зытети яхэтхэш», — жаIэ. Тотрэш и «Шыгъуэм», Сосрыкъуэ и «Тхъуэжьейм» хуэдэхэу, абы адэким нарт шыуейхэмрэ яшхэмрэ я бзэр зэрышIэрт.

АлъпитIыр зыдэшыIэм нэсащ, зыщIэт бор икъуташ,
56

алъпхэр и Іәдэжу къишэри къэсыжащ, піалъэ итам фІэ-
мыкІыу. ГъуэзэджитІыр и Іыгъыу къэсыжри:

— АтІэ, фузынышэкъэ?

— Дыгузынышэш, — жаІәхэри къежъәжахәш.

Гъуэгур щызэхәкІым нәсхәри, шуутІым: «Ди гъуэгур
мыйкІәш», — жаІаш.

— АбыкІэм, гъуэгумахуэ, ауэ дызэгъусаш, къэдгъүэ-
тар ди зәхуәдәш, мыр тхъэмадэ Іыхъэу узот, — жириІери
шитІым языр ириташ Нәсрән-жыакІэм.

Абы и ужым шуутІыр зәрыгъәчэндҗәшаш шу закъуэ
бәләбанэр зәрагъәцІыхуну. Абы жаІаш:

— ЕмыкІу дыкъуумышI, узыщыцир зәдгъашІэм тфІэ-
фІш, — жаІәри.

— Сә сизыфІэфІыр сәри си жагъуекъым. Къанжә и
къуэ закъуэу Нәрыбгейим и къуэ закъуэр сәрш. Си цІэр
зәхәфха? — жиІаш.

— Зәхэтхащ, ауэ уи щхъэр тлъегъуатәкъым — жаІаш.

— АтІэ, армә, сәрш Къанжокъуэр, — жиІаш.

— АтІэ Нәсрән жыхуаІэр сәрш. СосрыкъуапцIә жыхуа-
Іери морш. ЕмыкІу уэтшГаш, утцІыхуакъым, узыпәдгъәп-
лъаш, — жиІаш Нәсрән.

— ЕмыкІу фысщыркъым, абы хуэдэ Іәджи ящІэ, абы
щхъәкІә сәри сылIакъым, — жиІаш.

Абы и ужыкІә Сосрыкъуэм ар благъэ ищІмэ фІэфI хъу-
ри тIури зәрыгъәчэндҗәшаш. Нәсрәным жиІаш: «АтІэ зу-
мусыгъуәджәмә, благъэ утшынуш, шыпхъу дахә діІәщи
үэттынш», — жиІәри.

— Алыхъ-алыхъ, схуэмыйгъуэтыр благъәш, бий сыт
хуэдиз сыхуейми согъуэт, си бләгъагъэр къышыфштәкІә
дывгъеух-жиІәри Іуэхур яухаш, шы закъуэ къенари уасэу
жиІәри Сосрыкъуэм ириташ.

Піалъэ зәхуашІхәри зәбгъәдәкІыжащ. Къанжокъуэ
Щәуейр шу цІәрыІуэу кIахэ шу закъуэт, и анәри Нәрыб-
гей жаІәу цІыхубә цІәрыІуэ гуэрт. Къанжокъуэм хъуншІә
шицІкІә шу гъусә ишIыртәкъым, шу гъусә лъыхъуеншI
фІэлІыгъәншагъэт, езыри и закъуэу псәу Батырыжъхәм
хуэдэу зы тенджыз дурәш щыпсәурт. ЗекІуэ щыкІуәкІә
щыгъын, фІыгъуэ иІәхәр щимытІагъэу фейцейуэ къикІу-
жыу щытащ. Нарт Лашын, нартхә я пищащә цІәрыІуэр хә-
кум и нарт лъыхъухәм щыхәпльәжым щыгъуэ Къанжо-
къуэ Шуейм фІәкІа зыдәкІуэн къахихауэ щытакъым. Лашын
уәрәдкИи, пышнәкІи, къафәкІи, Іуданә — мастәкІи
хуэдәр зырыз жыхуаІэм хуэдәт. Ар Нарт лъыхъужъхәм
щахуәусәм, Къанжокъуэм щхъәкІә:

И шы пэхужь мыгъуэр хым хехуэ,
Къуленищэ мыгъуэр уи зэ къэхугъуэт.
Къанжокъуэ Щауей си псэлъыхъут,
Укъыслъыхъу мыгъуэмэ сыйдэкIуэнут,

Нарт щауэхэм а зыр мыхъу зыдэкIуэн къахихакъым.
Къанжокъуэм и шыр индыл (Волгэ) зэпырихурти хъун-
щIэ къишIырти къекIуэжкырт. Къанжокъуэм Лашын жэу-
ап иритыжамкIэ, Лашыныр сыйт хуэдэу дэгъуэми, цIэры-
Iуэми, нарт лыхъухэм дзы зырыз фIишам папшIэкIэ къи-
шэн и щхъэ хуигъэфэшакъым. Къанжокъуэм жиIаш:

— Гъатхэ жэмыхъ мыгъуэгүэ куафэ лалэ,
Лэу и быдзыжъ мыгъуэти ушхуэл кIыхъщ,
Нарт шувишщэу исти уахуэшIэбжэш,
Укъэзмышэныр си псальещ, — жиIэри.

Палъэр къэсри Къанжокъуэр кIуаш Сосрыкъуэхэ я
деж. ЗыдэкIуам зыри щIэмису хуэаш. И шы пэхужьми
унэр тырихри и гъусэу бом кIуаш, щIэплъэри Сосрыкъуэ
ирита шыр мэкъу дыгъэл бгъэдэлльу илъэгъуаш, и шы пэ-
хужьым еплъыри, «Ар уи шы пшэрыхъщ, хэкIиикIуу къы-
щIэхүи, мэкъу дыгъэлым еввалIи уэ шхы» жиIаш. Шы
пэхужьыр шIиутIыпшхъэри зээзүэурэ адрейр къытекIуаш
ши пэхужьыр къышIихуаш.

— Уэ шы пэхужь ар мыхъуа, къылтекIуаш — жиIаш.
— Армэ, Къанжокъуэжь, армэ Нэрыбгейм и къуэ, жэ-
щибл-махуил мэхъури вагъуэ удз къисчакъым, ар сэ си
лажээжIэри къегиижааш. Имыгъашхэу, имыгъэпсэхуу
гъуэгуанэ къизэрикIуар ирихъуеныхаш. Шы пэхужьыр
нэгъуэшI щIыпIэ щигъэбэяуаш.

Езыр хъэшIэшымкIэ мыкIуэу занщIэу унэмкIэ щIыхъа
хъыджэбзым и закъуэ щIэсу, нэгъуэшI зыри щIэмисэу
щIрихъэлIэм, Сосрыкъуэ и шыкIэ пшынэр фIэдзати, ар
къищтери игъэпсэлъаш:

Сосрыкъуэжьыр имыс щхъэкIэ,
Сэтэнейр щIэсын хуейтэкъе —
жиIэу къыригъэкIаш.

ЖъантIэм дэт хъыджэбзым абы пшынэм къыригъэ-
кIыр зэхищIыкIаш. Сэтэнейр тъунэгъум зэрышIэр
ищIэрти къишэжкин кIуаш. Хъыджэбзыр къышыщIэкIым
Къанжокъуэр къыкIэлъыплъэри, пшынэр игъэпсэлъаш.

Сыту узэкІэлъыкІуэт,
Сытуи уІекІуэлъакІуэт,
МашІэу ушІакъуэ нэпциш —
жиІэу къыригъэкІаш.

Хъыджэбзым ари зэхишІыкІаш. Езыр зырата Къанжокъуэ Щауейуэ зэрышытри къицІаш.

Хъыджэбзым и вакъэ лъэнныкъуэм лъэгурыйд лей илъти а тІэкІум зэригъэцІакъуэм гу лъитащ Къанжокъуэм. Хъыджэбзым Сэтэнейри къыриджэжащ, и лъэгурыйд лей лъэнныкъуэри ирихыжащ, хъыджэбзыр къышышІыхъэм и лъэкъуитІыр зэхуэдэу тэувэ зэрыхъужари Къанжокъуэм къицІаш (языныкъуэм лъэгурыйд лейр хъыджэбзым ІэкІэ и Ыыгъэу къышыхъэжри жыхафэгум иридзэжащ, абыкІэ щІакъуэ машІэ зышІар къыригъэцІаш жаІэ). Абы и ужъкІэ Сосрыкъуэри къекІуэлІэжащ. Нартхэр тъызэхуэсъижхэри я малъхъэр ягъэлъепІаш, хъыджэбзыр ираташ, ари ишэри кІуэжащ Кіахэ адыгэм Къанжэ и къуэ Щауейр.

394. НАРТ ШЬЭУАЕ ИКІЭЛЭГЪУМ КЪЕХЪУЛЭГЪЭ КЪЭБАР

(К іэм ыгуе текст)

Нартхэм зы кІэлэ чан горэ Шъэуай ыцІэу яІагъ. МокІалэр тэ кІоштми, сыд ышІэштми изакъоу зэшІуиххэу, изакъоу шакІо кІоу, ыкІуачІэкІэ зышыгугъыжъэу хъугъэ, иштихъуи дэхэкІаеу Нартые Ѣыгъу. Ар зышІоигъуи зышІоигъуаджи нартхэм къахэжІыгъ. Арыти:

— Нарт Шъэуае илІыгъэ зэдгъэшІэн фае, — аІуагъ.

Нарт Ерыщэкъо - хафэ къахэкІи:

— Мы Іофым сэ сифэжъугъаз, — ыІуагъ.

— Сыдэуштэу илІыгъэ зэбгъэшІэшта? — аІуи еупчыгъэх.

— Үүж сиханышъ зыдахІорэм сыдэкІошт, ышІэхэрэр зазгъэлльэгъущтых, — ыІуагъ Ерыщэкъо-хафэ.

— Хъау, арэуштэу уизакъоу үүж уиххэ хъуштэп, — аІуагъ нартмэ, — Укъильэтгъумэ, үүж зэрэзепфэрэм пае, пыигъэ къыуиплъинышъ, лажъэ къуухыщт. Зэрэкупэу тылъыплъэшт. Нафэу үүж титишт нахь, шъэфэу үүж ти-хъаштэп. Зы нэплъэгъукІэ пэчыжъэу тылъыкІошт.

Ерыщэкъо-хафэ ац зи къыхиуҳагъэп, ау игопэ шІэгъуагъэп.

— Ау, Ерыщэкъо-хаф, — ыІуагъ куп тхъэматэм, — о

ыдэжь уехъэ-уекIышь. Шъэуае зIугъакIи тиунашъо лъыгъэссыжь. ШIу зышиэрэм шIу фагъэшъуашэ. Ау зыщыткIэ изытет тшIэмэ, етпэсшти тшIэн.

Нартхэм яю—заю щытыгъэти Ерышэкъо-хафэ ашизи къыхиIухъагъэл. Ежьи нарт Шъэуае дэжь кIуи унашъоу щыIэр риIуагъ.

— Тижъымэ аIуагъэм сэ зи къесIолIэжъырэп. Ахэмэ игъокIэ зэдаштагъэр сэрыкIи игъу,—ыIуагъ нарт Шъэуае.

— Пчэдыжы, бгъэшхъо огъум дэжь, тиIегу сидэкIы. Лабэ Iут къамылым сыготэу мокIэ сыкIошт, — ыIуи IапэкIэ къыригъэлъэгъугъ.

ЗэриIуагъэм тетэу нарт Шъэуае иIегу къидэкIи, мытхъытхъыхэу къамыл рекIокIым гуиубыти ежьагъ. Мыдырэ нарт шыу купыри лъыдэкIыгъ, плъэмэ алъэгъоу кIэкIэу үнж аубытыгъ. Арэуштэу бэрэ·бэрэ кIуагъэх. Игъэпсэфыгъо къемэкIэу икЮ къебэкIэу, ащ тетэу нарт Шъэуае макЮ, мыдырэ шыу купыри лъэкЮ. Аузэ купым зиши пшыгъэхэр къахэкIыгъ.

Тхъэмэфэ зытIу кIуагъэхэу, къамыл Iушъо горэм нарт Шъэуае нэссыгъ. Ащ дэжь къамылым пхырыкIыкIыгъэу, шы лъэужышхо гори иIэу ылъэгъугъэти, иши епсихи, шы лъэужыр къамыщыкIымкIэ зешым, ащ къамыщыкIыр иуцуагъ.

Ахэмэ апылъыфэ нэс, нарт шыу купыри چынэссыгъ.

— Хэта джы мы къамылым хахъэу мы ужыр зи ужышыр къизэригъэлъэгъоу къыхэкIыжыщтыр? — ыIуи джаштэу яупчIыгъ.

Купыр зэплъи-къизэплъыжыгъэ нахь, зыми зи къыIуагъэл. Етани къафигъази къяупчIыгъ:

— Джаш изакъоу хахъау а шы инир къизэригъэлъэлъоу къыхэкIыжырэр лым ыкIоцI лы ит, — ыIуагъ.

— Ащыгъум сэ сыхэхьашт, ау джы мы чыпIэм шуимыкIэу къесэгъэзэжыфэ шъукъысэжэшт. Непэ мэфэ шэкI хъугъэ зыщышъуIоным къэзгъэзэжышт. Мэфэ щэкIым зехъукIэ, шъукъызэрекIуагъэр шъушIэжъыщтмэ, жуугъази шъукюжь. Ащ нэс мы къамылым пшыпIэхэр хэшъушIыхьи шъухэс, ащ шъо шъушхын икъун хэжъугъотшт. ХъяркIэ! — ыIуи Шъэуае ишчэши, еуи къамылым хэхъагъ. Еомэ зыригъэхъэу, шы ужым итэу кIозэ, чэшищэ мэфищэ кIуагъэу зэплъэм къамылым ыгузэгу упкIагъэу, ащ зы унэ къэлэчэуки къэшихъагъэу ылъэгъугъ.

«Тхъам симыукIи, мы унэр къамыл гузэгум зыкIитыр сида? Хэта ащ исри?!—ыIуи нарт Шъэуае инэу ыгъэшIэгъуагъ. Еуи къэлэчэум нэси шагум дахьи шыр шышлоум

рипхыгъ. ХъакІэщым ежыри ихъагъ, тІэкІурэ щысыгъеу нэрэ Іапэрэ піэпихеу нахь дахэ дунаим къытемыхъуа гъеу пшъашъэ горэ къихъагъ, къихъи:

— Фэсапш! — ыIуи Шъэуае ыIапэ къыубыти, зэкІакІуи уцужкыгъэ.

— Сыда адэ мыр? О уиунэ къамыл гузэтум хэтэу, о уизакъоу уисэу сыд ар зытехъухъарэр? — ыIуи еупчIыгъ.

— Бой къюсIон, — ыIуи пшъашъэм къыритгъэжъагъ:

— Сэ илъэсипшI нахь сыныбжыгъэп мы унэу сывэрысыр сятэ сфишIи, сыкъищи сзыригъэтIысхъагъэр. Ар ауштэу зыкІишIыгъэр сятэ иш уж ымыгъэшынэу къыхахъарэм, хэти Ѣэрэш, сиритыщт. Ары сипIэльгъэр. Арышъ, о укъыхэхъагъ джы сятэ иши уж уимыгъэшынэу.

— Джы къуасIорэм тетэу узекІошт, — ыIуагъ пшъашъэм, — къамыл гъунэм къышебгъажы садыжь укъэсыфэ къэпкIугъэм фэдиз джыри укІошт. Унэшхо горэм уIукІэшт. Уинасыпмэ, сятэ имисэу уIукІэн, сянэ а унэм исышь, занкІэу сянэ дэжь уихъашт. ЕтIанэ узэрэзекІоштыр зэкIэ сянэ къуасIошт. Джаш къызэриIоу зекIо.

— Джы сыкIон пIомэ гъогумаф! — ыIуи гъогу гъомыли къыритыгъ. Нарт Шъэуае къэшэси къежъагъ, къеомэ къакІозэ чэшищэ-мэфищэ къэпкIугъэу ящэнэрэ мафэм унэшхо горэ къамыл гъунэм Iутэу къынэсигъ. ЗанкІэу Ѣагум дахьи, иш шышIоум рипхи мо пшъашъэм янэ зэрысым занкІэу ихъагъ. Ныор къыфэтэджи ыгъэтIысыгъ, тІэкIуи ыгъэшхагъ. ЕтIанэ ныом къыригъэжъагъ:

— А укъэзгъэкIугъэр сэ спхъу. Джа зыр ары бынэуи тхэкIыгъэр. Мо пшъашъэм ышъхьа къэIэтыгъуи римыгъафэу лIыжъым ыщи ридзагъэу ис а унэм. Ышхыни щыгъыни щигъакІэрэп, ау джаشتэу изакъоу ис. Ащ фэшI сэ сыгу лъыр пэзы, кIо джы ежьми ыIотэжъын, тэри зыдгъэ-псэфыжъын. Арышъ, джы узэрэзекІоштыр къедэIу. Мары лIыжъым икъэкIожыгъу, ащи узилъэгъукIэ укъишишт. унэм къызихъажыкIэ шъузэдэшхэшт. Ар ежым ишэн. ЕтIанэ шъузышхэрэ ужым къуасIошт: «НекIо, тихъакІэ, тІэкIу зыкъэтплъыхъашт», — ыIонышъ урищэжъэшт. ЕтIанэ былимэу иIэр къуигъэлъэгъущт. «Ахад», — ыIонышъ къуасIошт, ау уахэмид. Зыпари къыIымых. «Сыда адэ ар зытепшIыхъарэр? мөш нэсэ укъикIыгъэу былым умыфэу укIожышта?» — ыIонышъ уригъэзышт. Ау о аштэу еIу: «Уиши нэмүкI зыми сыйфаеп». Джары епIоштыр. ЕтIанэ зэкIэри къуигъэплъыхъахэу тІэкIу зызыжъугъэпсэфыкIэ: «Джы некIо, тыкIожышт», — ыIонышъ къуасIошт. Ар къуасIоу шъукъызежъэжъкIэ, ыуж зыкъи-

гъани уиш къамыщ щэ огъу къехи къыбгъодэлъади аштэу еупчI укъачъэ тетзэ: «Шыубадзэ ыкъо Темэншыу, упэ пакъэ зышЫгъэр сыда?» — ыГи. Уинасымэ, уиубытынэп! УзиубыткIэ, исаоу уIэкIэкIыжкыштэп. Джаштэу къепIоу къызкIэптихъукIэ: «Къеуцу вэ спэ пакъэ зышЫгъэр ослошт» — ыIоу къызыпкIэлъыджэкIэ, о къеуцу, ау пари зимиюкIэ занкIэу садыжь къекIожь. Мо ныом гущыIэр къуухыгъе къодыеу унэу зэрысхэр къэгырзыгъ.

— Мыр сыда? — ыГи нарт Шъэуае ныом еупчIыгъ.

— Темэншыу къесыжыгъ, — ыГуагъ. Ар къыIогъэ къодыеу тхъам ынае шыфагъэу нахь ин шы къэмыхъугъэу джарэу тесыри шъэджашъэу нарт лыжъыр къидэхъажыгъ. Иш шышIоум зырепхым, щыдыр махъушэм гобгъеуцомэ сыйд фэдэна, хъакIэм иш джащ фэдагъ! ЕтIанэ лыжъыр унэм къихъажы хъакIэм шуфэс къырихыгъ, мыдрэми фэтэджи, иджэуап рихъажыгъ. ТIэкIурэ гущыIэхэу щысыгъэхэу, ныом Iанэ къыхъыгъ. Мэллыр зэрэпсаоу гъэжъуагъэу, пластэу аш дэхъужкыштыри игъусэу Iанэм тель. Бахъымэ кIэдэ цыкIуи къыхъи къыгъэуци, ныор адре унэм чIэхъажыгъ.

— Джы тIэкIу тыгъашх, — Темэншыу ыГи шхэнир рагъэжъагъ. Шъэуае фэшхыштыр ышхи пэкIыжыгъ, адрэм къупшхъэ-лъашхъэмэ ягъузэ къыгъэнэ шагъо щымыIэу мэллыр ышхыгъ. Аш бахъымэ бжъэ зы-тIу тырикIэжки къэтIысыжыгъ.

ТIэкIурэ щысыгъэхэу етIанэ лыжъым къыIуагъ: «НекIо тихъакIэ тIэкIу зыкъэтплъыхъан», — ыГи. Арти нэбгыритIур шэсихи къидэкIыгъэх. Шьофым ихъагъэхэу кIохэзэ мэл Iахъогъушом IукIагъэх. Арти, мо лыжъ шъэджашъэр онэгум зандэу къиущицш ыIэджадэхэр ыукъудый (къэзыIуатэрэм къегъэлъагъо) моштэу ышIи:

— Джы мы мэлэу плъэгъурэр зэкIэри сэры зыер. Арышъ, узыфаэм фэдиз пыфи фы, — къыриIуагъ.

Мыдьрэм зи ыГуагъэп.

ЕтIани джащ фэдиз хъоу чэмхэр къыригъэлъэгъугъ. Ахэми ablэкIыхи шымэ адэжь нэсыгъэх. Нэм къылъэгъурэр — шы. Джарэу шыбэрэ былымыбэрэ иIагъ. ЕтIанэ мо литIумэ тIэкIу зызагъэпсэфым:

— НекIо, тихъакIэ, джы тыгъэкIожь, — ыГи къежъэжыгъэх. КъакIохэзэ мо нарт лыжъым ту лъыримыгъатэу, ежь Шъэуае ыуж зыкъыригъани иш къамыщ щэ огъу рихи, лыжъым бгъодэлъади аштэу еупчIыгъ:

— Шыубадзэ ыкъо Темэншыу, сыда упэ пакъэ зышЫгъэр? — ыГи.

— АI анасын, сыкъэуукIи! — ыIуагъ. Ардэдэм исэшхо къызгуихи нарт Шъэуае къызлъедзым, лЫм темыфэу, шым тефи, ыкIэпц къыгуупкIыгъ.

ЕтIанэ лЫжъыр кIэлъыджагъ:

— Къэуцу спэ пакъэ зышIыгъэр осIошт, — ыIуи.

Арти, нарт Шъэуае къэуцуу лЫжъыр зыкIигъехъажыгъ. Шым ыко лъыр къечъехэу лЫжъым зелъэгъум, уцдэгъу ыIыгъти щифи, шыр ыгъэхъужыгъ.

Зэготхэу шууитIур къэкIожъхээ, лЫжъым хъэбарыр къыригъэжьагъ.

— СыкIалэу апэ къэсщагъэм зы чэшчи нахь сыйдимысыгъэу иныжъ зэшищыр къакIуи сишъуз ахыгъ. А иныжъ зэшищыри моу мычыжъэу щысих.

Арти, шъузэу ахыгъэр къатесхыжынэу цыфэу бэесщэлIагъэр. ЗэкIэри къауки сэзи къысамыIоу сыкъагъэкIожъыгъ. Сэ сизакъоу нэбгырэ зырызэу згъотхэмэ сапырикъушт, ау ар ежъхэми ашIешь зырызэу зысагъэгъотирэп. Аузэ цыфэу язгъэкIодылIагъэр бэ. Ары хъу къэсми, нэпс гуаор къыкIэкIэ джары спэ пызыхыгъэр. Джы ньюу унэм исыр ятIонэрэ шъуз, адэр сищыпэ шъуз джыри иныжъмэ аIыгъ. Арышъ, нычэпэ зыдгъэпсэфын, пчэдыжъ иныжъымэ адэжь тыкIошт,

Унэм икъэссыжътъом къэбарыри къуухыгъ. Чэшцим дэгъоу загъэпсэфи, пчэдыжъым ежъэхи иныжъымэ адэжь кIуагъэх. Джау нэмыспагъэхэу куандэ горэм дэжь къышищуухи, лЫжъым нарт Шъэуае аштэу къыриIуагъ:

— Сэ моу сищытышт, о кЮ. КIуи иныжъмэ адэжь: «ШъулIымэ шъукъыдэкI!» яIуи, етIанэ о къэкIожь. Ау, сид фэдизкIи укъыздемыI, ахэр зырызэу къызыкIохэкIэ сэ сапырикъушт.

Ар къызыреIом нарт Шъэуае ежъи иныжъмэ адэжь кIуагъэ. Къэблачъэм зыIуахъэм, иныжъ зэшищымэ чэм горэ аукIыгъэу зэIахы пэтэу ылъэгъугъ. ЕтIанэ нарт Шъэуае иныжъмэ яджагъ:

— Тыгъужъ нэкIыгъэу чэмым шъутебэнагъэу ышъо тешъотхъы. Непэ шъуихъадэгъу къызэрэсымгъэр шъумышIэрэм фэд! Арэу шъулIы дэгъумэ моу шъукъыдэкI!

Ар ыIуи ежъ лЫжъым дэжь къэкIожъыгъ. КъэкIожъи куандэм зыхигъэбылъыхъагъ. Адрэ иныжъмэ анахыжъым аштэу ыIуагъ: — А лЫжъ делэм джыри зыгорэ къыгъэдели къыгъэкIуагъ. Модэ кIуи ышъхъа къахъ, — ыIуи анахыкIэм риIуагъ. АнахыкIэр къэшэси къыдэкIыгъ. КъакIозэ Темэншыу зыхэт куандэм къызэсым, мыдрэр арти зыфаер, къыхекIи нэбгыритIумэ зызерау-

сэии зээзахээ иныжъыр ыукугъ. Етланэ лыжъым иныжъыр куандэм хилъашъуи къеклощтым ежэу Ыстыгъэ. Аузэ адэр къэлъыкюорэр нахыкюем къылъежьагъ.

— Тхам симыукли, сидэу мыр бэрэ къэтра? — ынди. Ари а куандэм къызэсым лыжъыр къыхэкли, еуй ыпсэ хигъээзыгъ, иши тырипхыхъажы ыутуущыжыгъ. Адрэ анахыжъыр къызэрэкюонэу. Иныжъим э анахыжъыр къапллы ишнахыклю гурытыр шым тельэу къызелъэгъум, ишипэбзиджыниту машюу къарихырэмэ уцхэр алгъозэ къежьагъ. Етланэ лыжъым аштэу къылуагъ:

— Джы къакюорэр ары узшомыкыщтыр. Мы иныжъитуу сүкүгъэмэ къуачтээ ахэлъыр джы мы къакюорэм изакъоу хэлъ. Арышъ, о укъэмыхъый, сэ сизакъоу сезошт.

Дунаир ыгъахъээ къызэсым мо лыжъыр къыштэжки:

— Ай, сыхэукууи, уинасып къистектуагъ! Зырызэу туубытыгъ джы, — ындуагъ.

Зээзоныр рагъажы, сэшхоки зээзахээ лыжъыри хъазырэу къыгъэштыгъ. Иныжъими тицантиэр зэрикынхэу, къэрэсоу хъугъэ. Нарт Шъэуае зэкиери ельэгъу. Аузэ етланэ иныжъым Темэншыу къыриути, исэшхо зышхъашхъэм, Шъэуае а дэдэм куандэм къыхэлъети иныжъым къеуи къызэхигъэфагъ.

Лыжъыр къэтэджыжыгъ. «Джы слъы сштэжыгъэ» — ынди. Иныжъим э ящагу кюхи кур къызэкли, иштүзэу иныжъим агъэпщэрхъау айнгыгъэр кум къырагъэтэйсхьи, къеохи лыжъым дэжь къекюжыгъэх.

Къызэклижхэм, адэр нюори гуштуагъэ:

— Дэгъо Дэнэф-гуашэ янэ къэштүүшэжыгъ, тызэфэкъяшыгъоу тызэдэпщэрхъазэ тшын! — ындуагъ. Еуй Шыубадзэ ыкъо Темэншыу тхамэфэ ешхэ-ештэо ышыгъ. Етланэ лыжъым аштэу нарт Шъэуае къыритуагъ:

— Ы-хы, джы спхъу Дэнэф-гуашэ осэты, усимахъулъ, ускъу. Сыкъекюжын пломэ уфит, сэ жыи сыхъугъ, сиши осэтыжы.

Ежым къыфэфыщт былымыр къырити; ахэри къырифыжыи пшъашъэм дэжь къекюалли, ари ишиплэ къыдигъэтэйсхьи къежъэжыгъэх.

— Непэ мазэ хъугъэ! — айзэ, нарт Шъэуае къамылым къыхэкъяжы мыдрэ нарт плъэжо купмэ адэжь къэсийжыгъ. Еуй купри къыздырищэжъэжыи къежъэжыгъэх. Къеомэ къакюхээ яхэгъуашхъэ къызэсыйжхэм мэз чапэм былымхэр рифыллагъэх.

Къэбаргъэту горэ чылэм ыгъэктэуагъ: шы фаер, чэм

фаер къыдэрекі, — ыңуи. Чылэм дэссыр цыкIуи, ини, хъульғығы, бзыльғығы къыдэрэхыгъ. Цыфэу къыдекIыгъэ пепчъ шы зырыз, чэм түрүтIу, мәләу тфырытф ари-тыгъ. Мыдрэ купеу игъусагъеми дэгъоу былымкIи мыльгукIи дэгъоу яти, шъхадж иунэ екIужыгъ. Лыжъым ыпхъу дахэу Дэнэф-гуашэр нарт Шъэуае игъусэу унагъо ышIэнэу ригъэжьатъ.

Ар нарт Шъэуае икIэлэгъум къехъулIэгъагъэу къаю-тэжъы.

Аш фэдэу лыгъэу хэлъыр нартхэм загъеунэфым къынэужы хасэр зэхэтIысхан хъумэ, зы лы фэдэу Къанджекъо Шъэуае къеджэхэу, куп хахъэмэ лыхъужъыбжъэр къиралесэу хъугъэ.

395. НАТ ШЪЭУАЕ ОРЗЭМЭС ЫПХЪУ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Нат Орзэмэс ядэжь къызэкIожым, хъэбарэу щыIэр ыпхъу риIуагъ.

Саджэмкъо Шъэуай къызыкIоцт мафэр ышIэрэпти, зыгорэджъэ амышIеу къыдахъэу, емыкIу къамыхыным фэшI, хэтыми къыдахъэрэр дэгъоу ахъэкIэнэу, икъуджъэ егугъунхэу нат Орзэмэс афигъэпытагъ.

Къыдахъэрэр, ежхэр зэжъэрэ Саджэмъор арэу ашIо-шIызэ, лъэшэу егугъухээ мэфиблыри блэкIы, етIуани тхъэмэфакIэм мафэмэ къыкIагъэзыхъажыгъ. Къыдахъэрэм ашIушIхээзэ езэцыхи, нахь къагъэлэлагъэу, хъатэу апымылъыжыхэу, мафэ горэм, тхъаумафэу, щыу горэ къыдахъи, щышIоу лъапсэм щэр рипхытъ.

Ежь щым тасэр шъой-циеу фэпагъэу, тэплъаджъэу ышашъэм дэжь къихъагъ.

Арыти, ышашъэр, къеплъ-къеплъыжы: — Тян, пIэстэкIе Іанэрэ къупшъхэ-лъашъхээрэ къэнэжыгъэмэ мы тхъамыкIем къетыри, егъэцх, — ыIуагъ ышашъэм.

ПIэстэкIе Іанэрэ къупшъхэ-лъашъхээрэ къызыфа-хым, зыгорэ қIимыгъэзэу, къупшъхэ-лъашъхээмэ ямыгъоу, зэтэригъэпхъапхъэу ышхи, Іанэр зэкIигъэкIожыгъэ.

Дэлжым пылзэгъэ щыкIэпшынэр нат Саджэмкъо Шъэуае къыпихи дахэу орэд къыригъяю зэхъум, ышашъэм янэ ыпхъу къеджыи, ыдэжь ышагъ:

— Мы щыкIэпшынэм къыригъяюрэр ошIа, сипшашъ?

— Сшиэрэн орэд, — ыIуагъ ыпхъу.

— Ар орэд къодыеп:

«Сэ сыпIэстэкIэ-Иэнэщхэп
Сыкъупшхъэ-лъэшхъэшхэп,
Ау Иэнэ хэмийэ сиIэп,
ШъуимыIэмэ шъуилажьэп» еIo.

— Мы лыр арын фае тызпаплъэрэр — ыIуагъ ныом.

КъызэрашIагъэр зешIэм, Шъэуай къэтэджыи къикIыжыгъ. Щыпэфыжым дэжь зыIохъажым, Нат Саджъэмкъор губжыгъэти, «ЩышIоIоу узэпхыгъэр къикIэкъ» ыIуи, Щыпэфыжым зыхаом, къикIырыуи, щхомлакIэу щышIоIоу лъапсэм зэрепхыгъэмджэе Натымэ ящышIоIоу зытэу, егъашIэм афэмыгъэхъуе хэтыгъэр къыхикыгъ.

«ЩышIоIор натымэ Iуарэхыжь» ыIуи, Саджъэмкъо Шъэуае щагум дидзэжыгъ. Къэщэсыжыгъэу, нат Орзэмэс щаум къыдэхъажыи, лИтIор зэуупIагъэ.

Феблэгъэжынэу земыдэм:

— Ашыгъум, нат Саджъэмкъо Шъэуай, хакIоу къытэптыгъэм тещэсын тлъэкIырэпи, ор-орэу тфэгъэIас,—ыIуи нат Орзэмэс жъельэIугъ.

— Ар шъуфэсшIэн, — ыIуи Саджъэмкъор щэшым Iухьи, сэхибл зытэтыр Iуигъэчи, иныжъы яхэкIо зиукIыжызэ єщэси, дэкIыгъ.

Дунаир къызэхъуи, цыфи, хайуани хэмыхъагъэу, хъэкIэ-къуакIи хэмыхъагъэу, хэхъани ымылъэкIынэу тэмэнүжь горэ натмэ яIэти, иныжъы яхакIоу зытэсэр ашхигъэзыхьи, пхырыкIыи, къипхырыкIыжыгъ. Копкъышхъэмэ адифызи, иныжъы яхакIо ыцэгэнэлъиш зэпикIыи, щыр Iасэ хъугъэу аритыжыгъ.

А щым нахь дэгъу Нат Саджъэмкъо Шъэуае IэкIэхъэгъагъэп, ау пшъашъэм пае натмэ аритыгъахэти, къайхыжынэу, кIэлтэIужынэу зэрипэсыжыгъэп. Ау, щыр ымыгъотыжынэу зэхъум, натмэ амышхъапэнэу ыши, аритыжыгъ.

— Шъыдэу щыт, щы хъущта? — ыIуи къызеупIыхэм.

— Шъориджэ лыеу цэгэнэлъиш хэлъыти, ишыр хэсхыгъ, къэнагъэр натхэмджээ икъущт. — Ар шъо шъуфэхъун, ау сэ сшиокIодыгъ, — къариIуи, пшъашъэр ыщи рэкIожыгъэ.

396. ХҮЭШІЭМРЭ ЩЭУЕИРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ закъуэр зе-
кIуэ езыр щыкIуэкIэ шу гупышхуэ здыришажьэ ихабзэт.
И ежъэгъуэр къизэрысу нарт шу гупыр зэхуишэсирти мы-
бы хуэдэу псоми яжыриIэрт:

— Гъуэгум шу закъуэр фыщыхуэзэклэ шу закъуэц жы-
фIэу фытемыгъушхэу, и гугъуи фымышI, шу гуп фахуэзэ-
ми куэд мэхъу жыфIэу фащымышынэ.

Арати, зэгуэрым Щэуей нарт шу гупышхуэ зыригъэ-
пэшри еуэри зекIуэ ежъаш. МашIэрэ кIуа, куэдрэ кIуа
ахэр, зэ псыIуфэм Iутурэ, зэ тенджыз Iуфэм Iутурэ, зэ
ауз гъуэгукIэ кIуэхэурэ, сыйми зы гъуэгү зэхэкIыпIэ гуэ-
рым дежь зы шу закъуэр къакIуэу хуэзахэц. Шу закъуэр
къэсу шыблэкIым емысалъэу, зыки емыупшIэу икIи
КыигъэувыIэу Щэуей фIахъус сэлам ирихри блэкIаш. Ауз
Щэуей и шу гупым щыщу шыуипшIым шу закъуэр щалъэ-
гъум мыр тхъуншIэнц жаIэри зыкъыкIерагъэхуаш икIи
шу закъуэм кIэлъэцIыхъэхери къагъэувыIаш.

— Фи гугъу сиIыркъым, си гугъу къэвмышиI, фи хъэкъ
стелькъым, си хъэкъи фтедъкъым, сый фызыхуейр, фыIу-
кIи сывгъакIуэ, сэ Iуэху сиIещ, сопIашIэ-жиIэри къалъэ-
Iаш шу закъуэр нарт шыуипшIым, арщхэкIэ мыдырей-
хэм щамыгъету, шу закъуэр яхъуншIэну еIэхэрт.

— СыныволъэIу сэ иджыри си гугъу къэвымыщиIыну,
сэ зыри фэсцIакъым фэ, сывутIыпш—елъэIаш аргуэру
шу закъуэр.

— Къибжыр сый мыбы! ФеIи зэпкъыривуд адэ, куэдрэ
фымыгъэпсалъэу! — жаIэри шу закъуэм еIахэц къыра-
лъэфэхыну.

Нарт шууипшIым щамыгъетыхэ щыхъу, зэрыльяIуэ-
ри къаашыгурымыIуэм шу закъуэм залэцIиудри къахэ-
лъищыхъу щIидзаш. КъэIэбэм тыричымэ, къэIэбэм тыри-
чурэ езыхэм яшхэм тырихэжахэц икIи шыхэр япэм рри-
гъевэжри ирихужжэжах, здэкIуэм нэс ихуну, а зэрыщы-
тын хуэдэу.

Абы щIондэхункIэ Щэуей и гупыр кIуэурэ ешахэти за-
гъэпсэхуну зыщIыпIэ гуэрым деж щызэхэпсыхаш, зэхэп-
лъэжри щыуипшI хуэчэмт. Дэнэ кIуа, дауэ хъуа жаIэхэу-
рэ псори зэупшIыжа щхэкIэ зыми къыжиIэфакъым ахэр
здэкIуар.

— АтIэ ахэр зыщIыпIэ и деж къыщытIкIэрыхуа
хъунчи сэ абыхэм я лъыхъуакIэ сежъэнц, ауз къэзмыгъэ-

зэж хъум фэри къэ фынэкІуэж — жиІэри Щэуей нарт шууипшыым ялъыхъакІуэ ежьащ.

Къыздикла гъуэгумкІэ иунэтІри кІуэдрэ қуэд дэмыйы Шэуей жыжъэу җъилъэтъуаш зы фынагъэ туэр. КІэлъеаІуэри лъэшыхъэм сэлам зырихыу блэкІа шу за-къуэр арт, еzym и гулым щышу кІуэда шууипшІри яшхэм тепхэжауэ а шу закъуэм ихурт и гъусэхэри шу закъуэри къыщицЫхужым къигъэувыІэн имурадэу Щэуей шу за-къуэм кІэлъыджащ, арщхъэкІэ икИи зыкыригъэзэкІа-къым, икИи җъэувыІакъым. Итланэ Щэуей шум лъэшы-хъэпэри и пэм җъиуващ, имыгъякІуэу.

— Гъуэгужь апши! — ехъуэхъуаш Щэуей шу закъуэм.

— Упсэу апши! — къитыжащ жэуап шу закъуэм, къэувыІэри.

— Яраби шы уэ пху шухэр сэ сигъусат, дауэ ухъу, сый-кІэ җъокъуэншэкІа мыхэр? А быхэм зыгуэр уэ җъуамы-шІауэ дауикІ епхужъякъым, — еупшІаш Щэуей.

— КъызащІэфай щыІекъым, — жиІаш шу закъуэм, — ауэ сахъунцІэну ямурадати җъайхъулІакъым. Лей къыза-хыну хуемыжъауэ, си гугъу җъамышІауэ шыхэр сэ къесху-жъякъым яшхэм тес phэнц.

— Ар си фІещ мэхъур. Ахэр зыгуэркІэ уияужь къимы-хъауэ, зыгуэр җъуашІэну хуемыжъауэ уэ абыхэм ягугъу зэрумышІар, ауэ синолъэу мы зэкІэ я хуэбгъуэгъуну си-нольэу. ДияпэкІэ сэ абыхэм ахуэдэ мыхъумышІагъэ яз-тъэшІэжъынкъым, си хъэтыр җъэлъагъуи мы зэкІэ нэу-тІыпшыж, хэт ишІэрэ, дияпэкІэ дызехуэзэмэ зыгуэркІэ сэри сыбдэІэпышкъужынц—елъэуаш Щэуей аргуэру.

— Хъунц. Уи хъэтыркІэ сывутІыпшыжынц мыхэр, ауэ сигугъат сывздэкІуэм нэс здэсхуну икИи фынэ къагурыз-тъэуэжыну лажъэ зимиІэм и гугъу яшын зэрыхъуэмер— жиІэри шу закъуэм Щэуей и шууипшыр къыкыритІэ-тыкІыжхэри җъиутІыпшыжащ икИи Щэуей сэлам къыри-хыжри еуэри ежъэжащ.

Щэуей щууипшыр ягъусэ нартхэм я деж къагъэзэжэу псори зэшыгъуу унэм кІуэжынхэу унафэ къахуишІри езыр аргуэру шузакъуэм кІэлъыкІуаш. Шу закъуэм аргуэ-ру лъэшыхъэри, бгъурыту кІуэурэ еупшІаш:

— ЕмыкІу сыйкъомышыым зыгуэркІэ сывупшынут, — жиІаш Щэуей, — дауэ жытІэми ІуэхукІэ гъуэгум дышы-зэхуэзаш, сфиІэфт дызэрыцЫхум: уи цІэ, уи унэцІэ, уздэ-кІуэ, ушцІэкІуэ Іуэху къызэжэПэну синолъэу.

— Си цІи, си унэцІи, сышІэкІуэ Іуэхуи бжэсІэнукъым, улІу щытымэ, и чэзу къэсым ари къепшІэнц, ауэ сэ сыв-

дэкІуэр Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгъейм и къуэ закъуэ жыхуаіэм дежци, умыщхъэхымэ ныздэкІуэ—къыжыри-Іаш шу закъуэм.

— СыныбдэкІуэнт, ауэ уи дежкІэ емыкІукъэ сэ схуэдэ шу фейцей пшыгъуу къэпкІухыныр, цыыхухэр къыпщы-дыхъэшхынкъэ, ауан укъашІынкъэ?

— ЖиІаш Щэуей зигъэтхъэмьшкІэу.

— Ар Іуэхукъым щыгъыныр, фащэр щатІагъэр, щахыжыр, мэлажьэри мэкІуэдыжыр, нэхъыщхъэр фащэм и ща гъым щІэлтыр арш. НыздэкІуэ щыжысІакІэ ар сидежкІэ емыкІукъым, хэт хуеми къысщыредыхъэш.

— АтІэ ар уэ пхуэзымышІэм сыйт пхуэсшІэн, дэнэ на-кІуэ жыпІэми сынэкІуенщ, уэ пхуэду шум сыйшыгъуныр си дежкІэ насыпышхуэшжиІэри Щэуей шу закъуэм щыгъу ежъаш.

Куэдрэ кІуа, машІэрэ кІуа ахэр зэмымсалъэу икИ зэмымпльэу сыйтми къанж и къуэ Щэуей и къуажэм пэгъу-нэгъу щыхъум шу закъуэм и гъусэм зыкъыхуигъазэри къыжыри-Іаш:

— Иджы сэ мыбы дежым сыйцтынщ уэ синожъэу. Уэ Щэуей и деж кІуэи жеІэ хъэшІэу сыйкъызэрыхуэкІуар, си-гъэхъэшІэфынрэ симыгъэхъэшІэфынрэ еупшI. Сызэригъэ-хъэшІэну сыйэрхуейр мыбы хуэдэуш: абы и деж сыхуейщ сэ зы ильэскІэ сыйцыхъэшІэну—ар зы. ЕтІуанэрауэ, ильэ-сым и кІуэцІкІэ си шым жэш къэсихункІэ зы мэкъу Іэтэ-рэ зы нартыху матэрэ ишхыну хуейщ, сэри жэш къэсхун-кІэ зы мэлрэ абы хуэфащэ пІастэрэ сихынущ. Ещенэ-рауэ, си шым хуэфэшэн шхэгъу, сэ схуэфэшэн шхэгъуу сыйхийще. Мис абы хуэдэу ильэскІэ си гъэхъэшІэфынумэ себлэгъэнущ, симыгъэхъэшІэфынум себлэгъэнукъыми жэуап къысІэрыгъыхъэ.

Щэуей и хъэшІэм зыкъыримыгъэцІыхуу и адэ Къанж и деж къыдыхъэжащ ечэнджешыну.

— Си адэ лъяпІэ, — жиІаш Щэуей Къанж зыхуигъа-зэри, — сэ куэдми сыйыІаш, куэди къэскІухъаш, лы-хъужь нарт куэдми сахуэзаш, ауэ иджы иужь дыдэу сый-цежьам зы шу закъуэ сыхуэзащи и Іуэхуи, къыщІкІу-хьи, хэтми къызжиІэркъым. Си шу гупым ящышу нарт шыуипшI зыкъыскІырагъэхури ар яхъунщІэну хуежъати псори зрихи абы яшхэм тырипхэбауэ ихуу сельэГури къезгъэутІыпщыжащ. Дэнэ укІуэрэ жысІэу си-щеупшIым: «Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгъейм и къуэ закъуэм деж сокІуэри къомыхъэлъекІым. ныздэкІуэ — жиІэри сыйкъыздырижэжъаш икИ ди къуажэм дыкъыщи-

сым Щэуей и деж хъэшІэу зы ильескІэ сиыщыІэну сыкъэ-
кIуаши сигъэхъэшІэфынрэ симыгъэхъэшІэфынрэ кIэуи
схуеупшI жиIэри сиыкъыдигъэхъэжащ, и шым жэш къэс
мэкъу Іэтэрэ нартыху пурэ ишхынуш, езыми жэш къэс
зы мэлрэ абы хуэфащэ Пластэрэ ишхынуш, ишми езыми
яхуэфащэ шхэгъу хуейхэш. Мис абы хуэдэу сигъэхъэшІэ-
фынумэ кIуэи схуеупшI жиIэри сиыкъыдигъэхъэжащ, сэ езым
зыкъезгъэцIыхуакъым. Дауэ тщиыну, дгъэхъэшІэфыну
пIэрэ абы хуэдэу? Сэ сиугапэт ар къэсцIыхум, ар зы бэ-
лыхь гуэру къыщIэкIынщ, сэ къыщыслыхъуекIэ.

— Къегъэблагъэ, си щIалэ, — жиIаш Къанж кууэ хэ-
тупшысихъри. — Къегъэблагъэ. Ар уи лIыгъэ и хъыбар
зыIэрыхъа гуэрщ икIи IуэхукIэ ѡкыпхуейш. Уэ мы къуа-
жэм мэл Iэхъушэрэ шыбэ хакIуэпшIээрэ, е былым куэд зу-
мыта дэскъым, уэ езыри жагъуэу укъалъагъуркъым Нарт-
хэм. Дэ дийэр тхуrimыкъуж хъум ди къуажэм дэсхэр
къыбдэIэпыкъунщ хъэшІэ ягъэхъэшІэным папшIэкIэ.

Фейцейуэ зэрыхуэпам хуэдэу Щэуей дэкIри: «Къегъэ-
благъэ» — жиIаш Къанж и къуэ Щэуей жиIэри хъэшІэр
къыдишащ, хъэшІэшымкIэ ѡигъэхъэри езыр унэм Ѣы-
хъэжащ. И Ѣыгъын фейцейхэр зыщихъщ, нэгъуэшI Ѣы-
гъыныфIхэмкIэ зныхуапэжри зылжом дэкIа нэужь Щэуей
и хъэшІэм и деж Ѣыхъаш.

— Къеблагъэ, си хъэшІэ, куэду си гуапэш сиыщIыху
хъэшІэ къысхуэкIуэнээр. Сиымыуэм уэ сид еж укъэ-
кIуаш ильескІэ ущIэну, — жиIаш Щэуей и хъэшІэм
иIэрд иубидурэ.

— Сложъ, хъэшІэ къызэрыпхуэкIуар пшIэрэ пэткIэ
алъандэм укъышIэмыхъэу ущIисыр?! — еупшIаш къеу-
губжъяэ хъэшІэр Щэуей.

— Къысхуэгъэгъу, хъэшІэ, нэхъыжь хъэшІэ сиIауэ ез-
гъэжъэхжэрти сакъыбгъэдэкI хъуакъым.

— АтIэ, къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгъэйм и къуэ за-
къуэ, сэ сиыкъыщIэкIуар уэ уошIэр-ильескІэ уи деж сиы-
хъэшІэну арщ, сиырхуэхъэшІэну ѢыжIэри уошIэр,
аркъэ? — еупшIаш хъэшІэр. Щэуей.

— СощIэр, — жиIаш Щэуей и щхъэр игъэшхъыу.

— АтIэ зэманыр ауэ домыгъэгъакIуэу си- шым егъэ-
шхын хуейхуэсIар къет, шхэгъуи къыхуэгъуэт, сэри
си хъэшІэнышыр къысхуэгъэхъэзыр, шхэгъуи къызэт.

Уи хъэшІэнышыр хъэзырщ, сэри уэ шхэгъу сиырхуэ-
хъунщ, ауэ уи шым шхэгъу хуемэ накIуэ, къахэтхынщ си
шхэм, — жиIэри Щэуей хъэшІэр игъэшэсри дишащ.

ХъэшІэмрэ Щэуейрэ губгъуэм дэкIхэри къанж и шы-

бзым хыхэри шы гъуабжэ кІэхухэм яхэплъаш—ягъуэтакъым, ЕтІанэу щы пицІэгъуалэ защІэм яхыхэри хэплъахэш — абиикІ хагъуэтакъым. Ещенэу, шы къарэ гупым яхигъаплъери-абиикІ яхигъуэтакъым хъэшІэм и шым шхэгъу хуэхъун. ИтІанэ къагъэзэжауэ къышыкІуэжым Щэуей и Джэмидэжыр изакъуэпцІийэ хъуакІуэ джабэм кІеритти ар къилъагъури хъэшІэм жиІаш: «Мес мор хуэхъунц сишим шхэгъу, абы фІекІа сэ слъэгъуркъым хъун».

— АтІэ ар хъунумэ, икъукІэ дэгъуещ, ар сэ сишщ, на-кІуэ къэтшэнц, — жиІаш Щэуей икІи и Джэмидэжыр къишэмри хъэшІэм и шым бгъэдигъэуващ, мэкъу Іэтэ зэрызрэ нартыху пут зэрызрэ ябгъэдильхъэри, мэлхэри укІагъэхэу щыІети хъэшІэмрэ езымрэ зэдэшхэу Тысыжахэш.

Абы хуэдэурэ яшхэри зэдэшхэу, езыхэри зэдэшхэурэ мэзих ёкІуэкІаш. Мазих щырикъум Джэмидэжъым и Йыхъэр хуримыкъуж хъуаш, Джэмидэжъым еzym и Йыхъэр шхын иухырти хъэшІэм и шым хуагъэтІыльари яфІишхырт. Абыещхыркъабзэу ЩэуенкІ и Йыхъэр хуримыкъужу нэхъ лей ишх хъуаш. Ар щилъагъум хъэшІэм жиІаш «Иджы куэдщ дыэрышысар дыдэкІыурэ тІэкІу къэдгъекІух» — жиІэри. Пшэдджыжь къэсихункІэ дэкІыурэ пшыхъэцхъэ хъухункІэ къакІуххыурэ яшхэр зэхуэфІ ящыжащ мазэм и кІуэцІкІэ.

— Иджы, Къянж и къуэ Щэуей, — жиІаш хъэшІэм, — куэдщ сэ уи деж сывэрышхъэшІар, си ежъэжыгъуэ хъуаш. Уныздежьэнум зыгъэхъэзыр. Сэ зыІуэху гуэр сиіэщи ар зэфІэзмыгъэкІу хъунукъым.

— Күэду сигуапэц уэ сыпцигъуу къэскІуххыныр, уи Іуэхур гъэзэшІа хъунымкІэ зыгуэркІэ сыйдэлэпыкъуфынумэ синасыпыфІэш—жиІаш Щэуей.

ХъэшІэмрэ Щэуейрэ я ІэшэфащэкІи, гъуэмымлэкІи зызырагъэпэшри ежъахэш. ИкІи емышхэ-емыфэу, икІи яшхэм къемыпсхуу мазэкІэ кІуахэш ахэр. МазэкІэ кІуа нэужым Тенджыз тІуашІэм дыхъэри зыщыпІэ гуэрым деж щепсихахэш. А щыпІэм пэмыжыжъэу хъэшІэр зы бгъуэншІагъ ин гуэрым щыыхъэри зы шэмэдж, зы гуахъуэ кІыхъ, зы гуахъуэ кІэшІ, зы уадэ, зы сыйдж, пхъэ сэм-пээр, зы лэгъупыжь къышІихаш.

— Мыйдэ къэдаІуэ иджы, Щэуей, — жиІаш хъэшІэм а къуомыр Щэуей и пацхъэм къырилхъэри. — Сэ мыйдэ дежым сыгъуэлтынурэ мазэкІэ сыйжеинущ, уэ жей уимы-Іэу, умыбэлэрыгъу а мазэм и кІуэцІкІэ мэкъу еуэ, мэкъу пыпхъуиш бгъэувын хуейш. Абы иужькІэ си-

къэбгъэушынам мэхуиц илэжу щилдэзи мы лэгъупыжым-
кээ мацуицкээ мэкъу щилэш зэхэгъавэ, мэкъу щилэшыр
бзантхъэу зэхэва нэужь сэ сыкъэгъэуш.

Апхуэдэу унафэ Щэуей къыхуицИри жеину гъуэлъаш.
Ар зэрыгъуэлъу Щэуей щилдэри мазэкээ мэкъу еуаш,
удэплъеям уи пылэр щхъэрыхуу мэкъу пыпхъуиц игъэу-
ваш, мазэр дэкири хьэшилэр къэушынам мацуи фикэа
имылэжу лэгъупыжыр филдэри мэкъу щилэшыр бзант-
хъэм хуэдэу зэпыш хъухункээ игъэваш. Ар хьэзыр щы-
хъум хьэшилэр къигъэушаш.

— Хьэзыр? — къеулицаш хьэшилэр.

— Псори хьэзырш, палъэри иклицаш—жилицаш Щэуей.

Хьэшилэр къэтэджыри и щыр къиубыдыжааш, иланэ
ар ишэрэ бзатхъэр щихуэм, пшахъуэм ишэри хигъэдже-
разэурэ лэгъупым илья бзантхъэр иухыху и щым щихуаш.
Абы иужькээ и щым уанэ тырильхъаниц, Иэшэ-фащэжээ зы-
щилкуэжри Щэуей къыжырицааш аргуэру:

— Иджы, Щэуей, сэ мы тенджызым сикынуш, уэ
пицэнур мыраш: сэ мыбы сыхыхъэнэзыкъом дэкила нэужъ,
пищыхъэшхъэкифи зэрыхъуу зы пыпхъуэм мафиэ едз,
жэш ныкъу щыхъум деж етиланэм щилдээ. Абы иужькээ
укытымыкыу псым хэплъэ, псым тхъурымбэ хужь къи-
шилэхур фыщи аркъэнэр къащти ялэ мыбы къикыны
хаклуэр зылэшомыгъэкиыу къэубыдыф, сэ сыкъэсы-
жыху къиспэллъэ; тхъурымбэ плъыжь псым къытырицщил-
мэ — абы щыгъуэм си гуэху щагтуэжтым си лъыхуакээ
унежъэнууми ухуитш.

Ар къыжыриэри зимылэжъэу хьэшилэр псым хэпцилаш
икли куэд дэмыгыу ар Щэуей имылъагъуж хъуаш. Щэу-
ей тенджызым хэплъэу щитурэ пищыхъэшхъэ кыфи щы-
хъум зы пыпхъуэм мафиэ щилдэаш, жэцьибг зэрыхъу ети-
ланэ пыпхъуэми мафиэ щилдэаш, ауэ псым е хужьу е
плъыжь тхъурымбэ къытырицааэ ильэгъуакым, и та-
нэ Щэуей ешанэ пыпхъуэм мафиэ щилдэаш тенджызым
теплъэри къилэгъуаш тенджызым и гүчытыу псоми лъы
тхъурымбэр темыхуэу къытырицааэ тельу. Ар щилъаг-
гъум Щэуей: «Ухъэхье, си Джэмыдэжъ, щилэхуу си деж!»
— жиэри Кийящ. Наплээзылэм Джэмыдэжъыр къэсри
Щэуей шэсаш, и джатэжыр къырихри: «Нелъэ иджы си
Джэмыдэжъ мы тенджызым! Ди ныбжэгъур яуки! — жи-
лэу Щэуей щижийэм: «Сэ сццат абы дэ дыдэмылэплихуу
зэрымыхуунур, сельэмэ — сельэ» — жиэри Джэмыдэжъыр
тенджызым щхъэпрылъеташ.

Псым адрышц наплээзылэм Щэуей къышыхуташ,

арщхъэкІэ и хъэцІэр зыщЫпІи щигъуэтыртэкъым. Нэм щІэбэр умылъатъу дунейр къыфІт, жъы uaer къепшэрт, уэсыр къесырт, адэкІэ-мыдэкІэ мафІэр къышылындырт, дунейр мафІэм зэцІиштат, бгы къурш инэхэр къызэтещаэрт, къыздикІари-къыздихуари къыпхуэмьшІэу нывэ инхэр уафэмкІэ къельэлъэхырт, дэнэкІэ удауэми уи тхъэкІумэ Іусырирауду кИий-гу макъхэр зэхэпхырт. Ахэр псори Щэуей тенджызым зэрызэпрыкІар къацІэри иныжъхэм къаІетаэр арт. КъызэхикІухыц нызэхикІухыри Щэуей и гъусэр щимыгъуэтим нэхъ лъагэ дыдэ къуршым теувэри: «Уэхъэхъей, си хъэцІэ, дэнэ ушыІэ!» — жиІэри гуэуаш, ауэ ихъэцІэм и макъ къэІуакъым, етІуани, ешани гуэуаш—хъуакъым, щымыхъум Щэуей и Джэмыйдэжъым къепсыхри бгы зытетым шэ ІэштиымкІэ euэри дунейр зытыригъэшшаш, Іэуэ-льяуэу иныжъхэм къаІетари напІэ-зыпІэм увьІаш. ИтІанэ Щэуей аргуэру гуэуаш: «ухъэхъей, си хъэцІэ, дэнэ ушыІэ?» — жиІэри. Абы нүжкІэ къуршым адрышІкІэ къышыІуаш: «Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэ! Зэгухъэ-зэгокІыу бгитІ зэхуакум си хъэдэ щылъыхъуэ» — жиІэу и хъэцІэм и макъыр.

«Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэ» жи-хуйІэ псалъэхэр зэрызэхаху иныжъхэм аргуэру uaер къаІеташ, нывэхэр къытырапхъаш, арщхъэкІэ сыйт къитехуэми къимыгъанэу, щыІэми мафІэм щымышынэу бгитІ зэхуакум Щэуей дэгкІаш икИ и хъэцІэм иныжъ пшыкІутІ псоми щхъэ блырыбл яфІету щхъэсyt фагъэжын къудейу ящхъэшылъэдэш мафІэм хуэдэу и джэтэжъир къыригъэцІэфтыри зэтыриупшІеташ, хъэцІэри пхауэ щылъти къитІэтэжри къеуэри къежэжахэш. Тенджыз Іуфэм къышысыжым иныжъ щыбзым хыхъэри щыбзым я пашэ хакІуэр Щэуей къиубыдш...? адрай щыбзхэм къырахуэхъэри къызэпрыхуаш. Псым къызэпрыкІыжхэри тіэ-кІу къэкІуаэр хакІуэжым заІэпишІиудри бзэхаш.

— Щы! хъуакъым ар! — жиІаш хъэцІэм, — хакІуэр щытІэшІэкІакІэ адэкІэ дыкІуэ хъунукъым. Уэ быука иныжъхэр нэхъыщІэ зэш пшыкІутІраш. Иджыри абы щыІэш абыхэм я къуэш нэхъыжъу щы щхъэ пшыкІутІ-пшыкІутІ яфІетуи а хэкІуэжъым ахэр къихъынущ иджыпсту. Мыбы деж дышыпэплъэм нэхъыфІш.

Ар жиІа къуэдэйуэ хакІуэ къэрэжъым зы иныжъ-Щхъэ пшыкІутІ фІету, хъуанэ-Іанэ тесу къэссыжащ.

— Куэдрэ умыхъуанэ-умыцІанэу къауэ, япэ уэгъуэр узотыр—жиІаш хъэцІэм, иныжъым пэуври.

Куэдрэ мыгупщысэу иныжъым и сагъында��ъыр зэIуй-дзыри: «сы науэми сызэуэнур уэракъе!» — жиIэри ڪъе-аш, аршхъэкIэ хъэшIэр дэлъэри зытыригъэхуакъым, езы хъэшIэр уэри иныжъым инэтIэгум зэпхыригъэдзащ. Ины-жъыр зэрехуэхыу шы къэрэжъым аргуэрү итъазэри ڪIуэ-жащ, икIи куэд дэмыйкIыу аргуэрү ڪъэсыжащ нэхъ Iейжу хъуанэ-Цанэу зы иныжъ щхъэ пшIыкIутIыр зэшIэгуауэу фIэту тесу.

— Фыз нэхъей умыбгэу узэуэнум ڪъауэп япэ уэгъуэр уэотыр! — жиIаш абиикI хъэшIэм. Иныжъыр ڪъауэри хъэшIэм и бэкъу зэхуакум шэр дигъэкIаш зытыримыгъа-хуэу, езы хъэшIэр уэри иныжъыр ириудыхащ. Иныжъыр зэрехуэхыу хакIуэ къэрэжъыр аргуэрү псынщIу щIэп-хъуэжащ.

— Иджы зызакъуэ щIэжщи, — жиIаш Щэуей и хъэ-шIэм абы и зауэкIэр хэтIэ-хэсэ джэггуу арш, абы дыкъе-лым псори зэфIэкIаш. Ар жиIай-жимыIай, дунейр икъу-тэу, мафIэ бзийр къыIурихыу, дэпхэр и жъэ пшIыкIутIым къыжъдэлъельу;

— Ди шынэхъышIэхэр зыукIыу, дишхэр зыхуу хэт мыбы ڪъихъэфар, хэт сэ сицIым ڪъихъэн зыхузэфIэкIыр, ар сэ слъагъуну сыхуейш, абы и кIэтIийхэр сэ зырызурэ ڪъиздзыинш. Мы дицIым ڪъихъэфу щIтар, дэ дызымыгъэ-псэуэ щIта нарт зэшиблыр дыукIаш, зы шыпхъу закъуэ абыхэм яIэжи мыбы игъащIэкIэ ڪъекIуэфыхэнукъым: Абыхэм я анэ-адэхэрщи я къуэхэм щхъэкIэ гъуэгхэурэ нэф хъуахэш, хэт мыбы ڪъекIуэфынур? Сызэгоудыр сэ, абы хуэдэ Нарт иджыри жыIэ?! Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэ жаIэри зы емынэ гуэр ڪъалъха-щи армырауэ Пэрэ мыбы ڪъемыхъу щIыкIэ къесар? — жиIэу иныжъыр къайбгъерыкIуаш шыуитIым.

— Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэр сэракъым, абы ухуём арикI бгъуэтынш, куэд ڪъомыбжу узэуэнумэ ڪъауэ, япэ уэгъуэр узотыр, — жиIаш хъэшIэм иныжъым зыхуигъазэри.

— Сэ си зауэкIэ хэтIэ-хэсэжи япэ щIыкIэ дишхэр зэ-дгъэзэуэнш, абы иужькIэ уэрэ дэрэ хэтIэ-хэсэ дыздэдже-гунш, — жиIаш иныжъым.

Ахуэдэу зэгурлыуахэри я шитIыр зыраутIыпщащ. Ины-жъым и пшIэгъуалэр ڪъепхъуэхункIэ Щэуей и хъэшIэм и щIым пшахъуэрэ бзантхъэрэ фIэкIа ڪIыримычыфу, хъэ-шIэм и шыр епхъуэхукIэ иныжъым и пшIэгъуалэм и лыр къупшхъэм нэсу къыкIэричурэ иныжъым и шыр ишхи-паш.

— Уишир сишим къытекIуаш, ауэ сэ уэ дуней узэгъэлъагъунщ, къакIуэ мыйдэ! — жиIаш иныжым икIи занщIеу хэтIэ-хэсэм щIадзац хьэшIэмрэ иныжымрэ.

Иныжыр еIэри хьэшIэр и лъэгуанжъэмыхъэм нэсу хитIаш, хьэшIэр еIэри иныжыр и лъэдэйм нэс фIэкIа хухэтIакъым, аргуэру иныжыр еIэри хьэшIэр и бгым нэс хитIаш, хьэшIэр еIэри иныжыр и лъэгуанжъэм нэс къудайщ зэрыхитIэфар; аргуэру иныжыр еIэри хашIэр и лэмашъхъэм нэс хитIаш щIым, хьэшIэр еIэри иныжыр и бгым нэс хитIэфа къудайщ.

— Пызоупщи иджы уи щхъэр, иужь дыдэу жыпIэжыну Iамэ жыIэ-еупщиаш иныжыр и джатэр къихауэ хьашIэм щхъэшцыувэри.

— Зэ умыпIашIэ иныжь, сэ жысIэнущ абы и пIэкIэ! — жиIаш Щэуей зигъэпщикIуауэ зыщIыпIэ и деж къуести къыкъуэцIэфтыри. — Уэ лыгъэ уиIэм сэри зэ къизэIэ, сэри абы сиргъусэц, тIури дызэдэуки.

— Сыт мы щIалэжь цIыкIум жиIэр, уэ синоIэ-сыкъоIэжу сыхэтын, бадзэм хуэдэу IэпэкIэ успIытIынкIэ! — жиIэри Щэуей къепхъуаш, арщхэкIэ ипIэм хуйгъэкIакъым, итIани къеIэри щIым къыхутеIэтыкIакъым, ешанэу къеIэри хуэгъэхъякъым, лъэныкъуэкIи хуегъэбакъым. Щэуей еIэри иныжыр и къурмакъейм нэсу хитIаш.

— Уи щхъэр пызохыр иджыпсту, — жиIаш Щэуей, — иужь дыдэу жыпIэжыну Iэмэ жыIэж!

— Сэ иджы жысIэжыни щIэкъым, ауэ уэ ухэт, а зыр къизжыIэ афIэкIа уэ сызэрольIу щIэкъым — жиIаш иныжым.

— Къанж и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэ жыхуаIэр сэраш.

— СщIат сэ, — жиIаш иныжым ар щIизэхихым, — ди лъэпкъыр абы зэрыIэщIэкIэдэжынур.

— АтIэ пщIамэ куэду фIыш — жиIэри Щэуей еуэри иныжым и щхъэ пщIыкIутыр пигъэлъэлъаш, и хьэшIэри къыхичыжри абы шыхэри къызэшIаугъуейри къежъэжахэш, иныжым и лъым щыщу хьэшIэм сулыкум из къиздэрихъэжьаш. Ахуэдэурэ къакIуэурэ гъуэгухьиблыр щIизэхэкIым къэсыжахэш.

— Иджы Щэуей, — жиIаш хьэшIэм, — сэ си тъуэгу сытеувэжынщ, фIууи сыбгъэхъэшIаш, Iуэхуи къыздэблэжъаш. Нарт дэлъхуил сиIэу а иныжхэм яукIауэ щытати силь къыздэпшIэжаш. Уэр·мыхъуамэ ар сэ схузэфIэкIынтекъым, уи деж хьэшIэу синышIэкIуари арат, уэр фIэкIа сэ къыздэIэпыхъуфын щIэтэкъым. Иджы быйуэ

диIэр дыухаш дыкIуэж хъунущи гъуэгумахуэ. Сэ сышIа-
лэкъым, сыхъыджеbэш, укъысхуей хъумэ сыкъэбгъуэты-
фиш.

Хъыджеbзым псэлъэн зэриухуу и пыIэр щхъэрихри
шхэц фIыцIэ дахэр къыщIигъэщаш, и дэхагъым нурыр-
къыщхъэщихуу Щэуей и пащхъэм юниуваш. Щэуей хъы-
джеbзым и дэхагъым дихъэхауэ, туфIэгъуэм зэшиштауэ
IэплIэ хуишIыну щыIэбэм хъыджеbзым и щхъэц фIыцIэр
и тупэмкIэ къыриутIыпщхъэхри дунейр заншIэу кIыфI
хъуаш езы, цыхубзри Щэуей Iэбэ пэтми, лъыхъуэ пэтми-
имыгъуэтыжу кIыфIыгъэм хэкIуэдэжаш. ДэнекIэ мыкIуа-
ми, дэнекIэ мыджами Щэуей хъыджеbзыр къыхуэгъуэты-
жакъым, ауэ адэ жыжъэу кIыфIыгъэм къыхэIукIыу иужь-
дыдэу зэ аргуэру зэхихыжаш: «Къанж и къуэ Щэуей,
Нэрыбгейм и къуэ закъуэ! Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыб-
гейм и къуэ закъуэ! Си нурыр уэ гъуэту пхурехъу, си лъа-
гъуныгъэм уи гъашIэр пхурегъэнэху, къуэкIынIэм сышо-
псуэ, си псэуэгъу ухъуным сышогугъ» — жиIэу къэIуа
хъыджеbзым и макъыр икIи дунейр заншIэу нэху хъуаш,
аршъхъэкIэ хъыджеbзыр щыIэжтэкъым.

Къанж и къуэ Щэуейр а цыхубзым и дэхагъым абы и
лъыгъэм зэщиштауэ, лъагъуныгъэ псалъеу иужь дыдэу
къыжирIэжахэм и гур мафIэм хуэдэу къызэщиgъенауэ и
закъуэ пцIий куэдрэ губгъуэ иным иташ, ар къызэригъуэ-
тыним егупишысу. Абы дежым Щэуей япэ дыдэу игум къэ-
каш фыз къишэну икIи къэIуэжу зызэригъэпешу абы и
лъыхъуакIуэ ежъэну мурад ищри къежъэжаш.

Хъыджеbзыр и адэ-анэм я деж кIуэжри и дэлъхуи-
блыр зыукIа иныжъхэр зэриукIыжар, илъ зэрищIэжри
игъэгуфIахэш, езыхэр я къуэхэм щхъэкIэ гъыхэурэ нэф-
хъуахэти биилъ ихъар язихуэри зэрыштахэм хуэдэу
хъужахэш.

397. НАРТХЭМРЭ КЪАНЖ И КЪУЭ ЩЭУЕЙРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм, езыхэм яшымыщ зыхамыгъэхъэу гупышхуэу-
рэ къакIухырт. Езыхэм къапэузыфын, къатекIуэн щы-
мыIэ ягугъэу, загъэлIыхъурт, загъэбжыфIэрт, яшхэм нэ-
хъыфI дунейм тет щымыIэу арт къызэралтытэр. Зэ гуэ-
рым СосрыкIуэ, Сосым, БышежьеI Уэзырмэдж сымэ нэ-
гъуэшI нарт куэди ящIыгъухэу Нарт сэнэхуафэм кIуэ-
хэрт. А хъыбарыр щызэхихым сый щыгъуи зэрызихуапэм
хуэдэу фейцеуэ зихуапэри Къанж и къуэ Щэуейр, нэры-

бгем и къуэ закъуэр нартхэр зэрыкIуэнү губгъуэмкIэ зыщIыпIэ гуэрым деж къашыпетIысащ. И Джэмыйдэжкыр, бацэхэр къыкIэрылэлү, щIакъуэу, адэкIэ-мыдэкIэ небэ-къебэу Iедэжу иIыгъу нартхэр щинэсүм жапэуври ялэ иту кIуэхэм къайлъэIуаш:

— Маржэ хъун, нарт шуухэ, сэ икъукIэ сыйхъэмьшкIэш, мы си шыжь закъуэри щIакъуэ хъури гъуэтгум сыйкъитенащ, щIыIэмрэ мэжэцIалIагъэмрэ сеукI, сыйкъите-вымынэ мыбы дежым, фыздэкIуэм сыйзэфшэ, зыщIыпIэ и деж си гъуэгү къисхуэвгъуэтгынци сывутIыпщыжынц. Сэри лIэнэгъэм сыйкъевгъэлынц, — жиIэри.

АршхъэкIэ ялэ иту кIуэ нартыжъхэм ядакъым зы-щIагъэгъун.

Уэ пхуэдэ факъырэхэр дэ зыхэдгъэхъэркъым икIи къыздетшэкIыркъым, уэ пхуэдэ тхъэмьшкIэхэр къезышэ-кIыр Сосрыкъуэши мес модэ дияужь иту къоkIуэ, кIуэн абы елъэIу, абы зыгуэр къыпхуишIэнц — къыжыраIаш Щэуей, икIи къызэбгъэдахуажри еуэри ежъэжахэш.

Сыт ищIэнт Щэуей, еуэри Сосрыкъуэ зыкъыхуигъазэ-ри елъэIуаш:

— СынолъэIу мыбы дежым сыйкъитомынэнү, хуабжьу сыйхъэмьшкIэш, си шыжь закъуэри щIакъуэш, сыйкъомыгъанэ, сыйкъэбгъанэмэ ныжэбэ хъэм сыйтрашхыхынц, мыбы дежым, — жиIэри.

Сосрыкъуэ Щэуей къеплъш-неплъыри: «Хъунц, — къиувэ сияужьми наkIуэ зыкъыскIэромыгъэху», — къы-жыриIаш. Щэуей къэгүфIаш икIи Сосрыкъуэ иujжым кIэшIу иту ежъаш.

Зыкъоумрэ нартхэр кIуа иejжым, сэнэхуафэм ныщи-благъэм, зы бгы ин гуэрым деж къышувыIэхэри Сосры-къуэм къыжыраIаш: Мы уигъусэр дигъусэу сэнэхуафэм дыдыхъэнү емыкIущ, дищхэ етиэсыркъым, мыр къэгъа-нэ — жиIэри. А хуэдэу нартхэм Сосрыкъуэ къышыжыра-Иэм, Сосрыкъуэрэ Уэзырмэджрэ зэгъусэти Щэуей зыкъы-хуагъазэри къыжыраIаш:

— Дэ ныжэбэ зы къуажэ гуэрым дымыкIуэу хъуну-къым зы Iуэху гуэр дийэуи уэ мыбы дежым къанэ, нэху щыбгъэшынц. Пшэддыхжь жыгуэ дэ къэдгъэзэжынци ди тъуэгү дытеувэжынц.

— Хъунц atIэ, дауэ сщIын, сищIынынц мыбы дежым нэху щыху, — жиIаш Щэуей, хуабжьу шынагъэ зытыри-гъаэу, — ауэ фыкъэмькIуэжу мыбы дежым сыйкъитеvнэм сыйкIуэдынаш, итIанэ дэнэ сыйкIуэн, сиti сщIэн, сыйкIуэды-пакъэ!

— ДыкъэкІуэжынщ щыжытІакІэ, дыкъэкІуэжынщ, куэд жъомыбжу ІукІ мыбы дежи, жъитпэплъэ. Укъыздэтшаш юкъыдэлъэІуати итІани зэпымычу уогъ, уольяІуэр, сыйт уэ бацэр хъэм узэрищІынур, хэт уэ жъипхуери, ауэ сыйту улІэрэт, укІуэждырэт! Абы фІэкІа лъэкІыныгъэ уимы-Іэу емынэм укъырихужья! — жаІаш Сосрыкъуэрэ Уэзырмэджрэ Щэуей жъигщІэгубжьэри икІи неущ-къеуэш яшхэми ІукІахэш, Щэуей бгым жъытыранэри, изакъуэцІийүэ.

Щэуей нартхэр зэрыІукІыу жъепсыхащ и Джэмидэжым уанэр тырихри, иутЫпщащ.

— Къэзыхыр зыфІэмашІэу, зыххыр зыфІэкуэду, си Джэмидэжье, дэни щышхэ, дэни кІуэ, пшхын уэ къэгъуэтых, ди нарт гъусэхэм къагъээжыху мыбы дежым дышсын хуейщ уэрэ дэрэ — жиІэри езыри и пхъэуанэжыр и пНэщхъэгъыу, и щІакІуэж зэхэфытхъам кІуэцІышыхъауэ Іуашхъэм тегъуэлъхъащ.

Уэзырмэджырэ Сосрыкъуэрэ нартхэм ящІыгъуу сэнэхуафэм здэкІуэм зэпсалтъэурэ жаІаш: «Мы Іуашхъэм деж къэдгъэна бэлэбанэ-фейцайжыр зы лІыгъэншэ тхъэмьщкІэ гуэру къыщІэкІынщ. Абы гугъуехь хуэшэчыну, лІыгъэ зерихъэфынумэ къэтщІэнщ борэн етщІэкІынщи, лІыгъэ хэлъмэ къельнщ, лІыгъэ хэмъильмэ уаем хисхъэнщ, арикІ абы икІуэдыхырІэ хъунщ» — жаІэри. Сосрыкъуэрэ Уэзырмэджырэ уае ящІыфырт, зэрыхуейм хуэдэу дунейр зырахъуэкІыфырт, Уэзырмэдж тхъэм зэрелъэ-Іур къыхуишІэрт, ар зэгуэуэ и макъ зэхэзыхыр лІэрг. ИкІи Сосрыкъуэрэ Уэзырмэджырэ Щэуей уае бзаджэиращІылаш: жыыбгъэм дунейр зэридзэу жъепщэу, нывэ уэсыр мы дунейр зэтрикъутэу къесу, уэшхыр абы щІэтижу къешхыг, и тНанэ зэщІэштхъэжрэ дунейр мыл защІэу щтыгжу борэн бзаджэр къэхъуаш. Сосрыкъэ сымэ ма-хуйикІэ ефэ-ешхэхэу сэнэхуафэм щылахэш икІи къышечжэжхэм щыгъуэ Іуашхъэм деж къэдгъэна ди тъусэ балэ-банэжыр псэужмэ, щылээм имыукІамэ едгъэшхэнщ, — жаІэри зы куэ щылъэныкъуэ гъэжжаяуэ, зы хъэлІамэ, зы махъсимэ фэндырэ, мыл защІэу щтауэ, къыздаштэри къе-жъэжахэш.

Нартхэр гупышхуэ хъууэ Щэуей здытель Іуашхъэм щынэсыжым къызэхэувыІэхэри зыкъаплъыхъащ-зноплъыхъащ, ауэ Щэуей и шыри зыри яльэгъуакъым. ИтІанэ нэхъ благъэІуэу бгъэдыхъэри къальэгъуаш Щэуей и джэмидэжыр и щхъэ закъуэм фІэкІа жъыхэмьшу уэсым щІихъумауэ Іуашхъэ джабэм кІэрыту. «Езыр лІами и хъэ-

дэр къэдгъуэтыхынщ», — жаIэри нартхэм а щыпIэр къызэхаутыхащ Щэуей лъыхъуэхэу, кIияхэш, гуэуахэш, арщхъэкIэ Щэуей къахуэгъуэтакъым. ИтIанэ Щэуей щыIэм иукIыпауэ, е жым зы къуакIэ-бгыкIэ гуэрим дидзауэ, е хъэIуцыдзым яшхауэ ятугъэри Джэмыйдэжыр къашэжу къэкIуэжыну мурад ящIаш.

— КIуэи, — жиIаш уэзырмэдж Бышежьеj жыриIэу, — мо джэмыйдэжыр къыхэлъэф. Уэ унэхъ цыкIуши, уэсум укIуэцIырыхунукъым.

Нарт Бышэжьеj пэжу нартхэм яхуэмыйдэу цыкIужьт, псынщIэти уэс гущIыIум кIуэцIырымыхуу къыщикIухырт.

Бышэжьеj Джэмыйдэжым щежалIэм и щхъэм къеуэри къыхыфIихуащ икIи уэсум къыхэпщири Щэуей здэшылъым деж Iуашхъэм дэкIуейри уэсыр и пэмкIэ зэIуитхъурэ Щэуей къышIигъэщащ. Ар зэрыщэуейр нартхэм шалъэгъум псори зэрехулIахэш абы дежым, псэууэ пIэрэхъэмэ ллауэ пIэрэ жаIэу.

— Иджы, жиIаш Уэзырмэдж, — мыр псэункIи хъунуш, пщIэну щыткъым, мы щыIэ уаем имыкIыфа и шыжыр псэущ, ар зейр лыгъэншэн хуейкъым, ауэ сэ сышIэтуэунщи а си макъым ар къельмэ итIанэ ар псоми къыттекIуэнущ лыгъэкIэ. АбыкIэ псори акъылэгъу хъури еплъу псори увахэш. Уэзырмэдж еджащ зэ, Щэуей зигъэхъякъым, етIуанэу егуэуаш, — къеушакъым, итIанэ лъахъщэу зыхуригъэзыхщ, щIакIуэ щтам и кIапэр къиIэтри ину щыщIэтуэуэм: — Мыр слю, нарт Уэзырмэдж, зышIэтуэуэр малIэ жыхуаIэр уи фIещыпэ хъуан! Сэ а уи макъым иукIыхэм сащыцкъым — жиIэри къыщыльэтшI щэуей.

— Хъэуэ, хъэуэ, — жиIаш Уэзырмэдж плащIэу, — мы щыIэ бзаджэм зыгуэр къырищIауэ пIэрэ жысIэри сытузавэу арщ сищIыпщIэтуэуар. Къытхуэгъэгъу.

— Мыр сыт, уэс тIэкIуи къеса хуэди, щыIа ныжэбэжэшыр? — жиIаш Щэуей и щIакIуэжыр иутхыпщIурэ. Щэуей и щIакIуэр щиутхыпщIым абы къыкIэрыйщэнца уэсум нарт Бышэжьеjж цыкIур адэкIэ къыщытти зыри къышIэмышыжу щIихъумаш. Нартхэм Щэуей щхъэкIэ къыздаштэ гъуэмымлэр мы дигъусэр мэжэлIаши тIэкIу едгъэдэкъэнщ жытIэри мы гъуэмымлэ тIэкIур къыпхуэтхъят, зумысэгъуэджэмэ едзакъэ, жаIэри гъуэмымлэр иратш.

— Куэду си гуапэш, ауэ зэхэфщIыкIым сфиIефIц — сэ ерыскъыкIэ сыгъаблэкъым, лыгъэ шIэнным нэхъ си-

тывлъщ, арш сэ къышIэскIухыр. Пэжыр жысIэнщи тIэкIуи сымажэлIаш, — жиIаш Щэуей икIи хъэлIамэ щтар тIуэ зэгуицIыкIри зы щIылъэнкъуэр и гуфIакIэм дIиIаш, адрейр, куэпкъ гъур щтам дишхуурэ ишхащ, махъсымэ фэндирэ щтар IэштIымкIэ зэхиудынышIэри зэ ёу-бытъуэу тырифыхыжащ.

Щэуей шхэн иухри нартхэр къежъэжын хуей щыхъум Щэуей и пхъе уанажъыр и Джэмыйдэжъым тырилъхъэжщ, и щIакIуэжъыр гъуанэпшIанэу зытыриубгъуэжщ аби шэсыжащ икIи чы къурагъ инымкIэ и Джэмыйдэжъым еуэри:

— НакIуэ иджы си Джэмыйдэжъу, къэзыхыр зыфIемашIэу, зышхыр зыфIэкуэд! — жиIаш Щэуей.

— НакIуэмэ-накIуэ, си Щэуейуэ, шхным шIэмыму гугъум хуебгъэркIуэ! — къитащ жэуап Джэмыйдэхъуэпсэу лIыгъэр зи хъуэпсанIэ, нэпсэинигъэр зи IэштIыбым.

Нартхэр псори зэшIыгъуу Iуашхъэм къехыхыжауэ кIуэрэ пэт тхэмьщIа Iауэ пIэрэ жаIэу щызэхэплъэжым Бышэжъейи цыкIур ягъутакъым.

— Дигъусэ къэдгъянэу дыкIуэжынкъым, ар емыкIущ. Нартхэм ар ди хабзэкъым, фэ мэуэ фыщыт, сэ иджыпсту къэзгъуэтыхынщ ар, — жиIаш Щэуей икIи Iуашхъэм аргуэрэ дэкIуэжижащ. Iуашхъэм и хъуреягъыр къызэхишыхыаш, уэссыр зэбгыритхъуу, итIанэ зы щIыпIэ гуэрым дёж Щэуей уэссыр зэIуитхъуу лъыхъуэурэ къыщикIухым Бышэжъей и IэфракIэ къыхэпIинкъым жъэхэуэри къыщIигъещащ. Щэуей епхъуэш занщIэуи Бышэжьеижь цыкIур уэссым къыхильэфащ, иутхыпшIаш икIи и шыплIэм къидзэри къырихъэхыжащ Iуашхъэм.

Ахуэдэу Щэуей и щытыкIэр нартхэм щалъэгъум псори шынэ хъуахэш мыр дэ ди гугъэм щыщыIэкъым, зы бэлыхъ гуэрү къышIэкIынщ, зигъэфейцей щхъэкIэ жаIэу. Щэуей и лIыгъэм гу щылъитэм Уэзырмэдж Бышэжьеижь цыкIум зыбгъэдигъахуэри еупшIаш:

— Дауэ къыпшыхъуа щIалэм и IэбэкIэр, узэриутхыпшIар? — жиIэри.

— Зэ сиутхыпшIыжамэ си псэр хиудат, нарт Бышэжьеижь цыкIури фIийэжтэкъым, сиукI пэтащ, дияпекIэ тхъэм сыпэцIимыгъахуэкIэ абы! — къыритыжащ Бышэжьеижь жэуап.

Нартхэм зекIуэ кIуэну зэрамурадыр Щэуей щыжыраIэм, бгъэзэжыну хъэмэрэ уныддэкIуэну жаIэу щеупшIым сиэдэфщэм дэнэ фыкIуэми сиенкIуэнщ жиIэри Щэуей жэуап жъаритащ икIи псори зэшIыгъухэу ежъахэш.

Нартхэр мэзиблкIэ я уанэхэр тырамыхыу, я шы щыб замыгъэпсэхуу, езыхэри емышхэ-емыфэу икИ замыгъэпсэхуу кIуахэш. Ауэрэ кIуэурэ тенджыз тIуашцIэм дыххэхэри тенджыз Iуфэм деж щызэхэпсыхахэш, абы дежым увыIэпIэ щащIыну. Нартхэр мэzym щакIуэ хыхъахэш Щэуей пшыIэм ютыранэри.

— Зышхыр зыфIэкуэду, къэзыхыр зыфIэмашцIэу, си Джэмидэжь, накIуэ дэ зыгуэр къэтхыныц ахъум абыхэм къахъын щыIэкым — жиIаш Щэуей и Джэмидэжым зыхуигъазэри икИ напIэ зыпIэм мэzym хэлъадэри бланэ укIахэр пшыIэм тез къашIаш. Ахэр игъэвэжш игъэжъэжри Iэнэм къытырилъхэжауэ щысу нартхэр къесыжахэш, зыри къырамыхъэлIэу икИ мо ерыскъы куэдир мэжэлIахэм щальагъум гуфIахэш ягъэщIагъуэу дэнэ мы къомыр къыздикIар жаIэри.

— Ар псатхъэ къыфхуригъэшащ жынду жъакIэ и нэхъыжь Iыхъэу, — жеIэр Щэуей икИ нартхэм ар яфIэш мэхъури гуфIэжу яшх. Жэш хъууэ Сосрыкъуэ шыхэгъэпш кIуэн хуей щыхъум Щэуей елъэIуаш сэ сывгъакIуэ жиIэри икИ хуит ящIри макIуэр, нартышхэр къуэм деубидэри езыр тенджыз тIуашцIэм зэпырокI, нэху мышу шыбэр пшIэгъуалэ зашIэу къехури къокIуэж, нартхэр къэмүүш щыкIэ яхуопщафIэри егъашхэри аргуэру ирегъажъэр. Нартхэр зэритекIыу Щэуей и Джэмидэжым мэzym хегъэхъэри бланэ куэд абы пшыIэм къырехулIэр, ахэр Щэуей еукIри нартхэм яхуегъавэр, яхуегъажъэр. Нартхэр еша-елIахэу, мэжэщIалIэхэу къесыжахэш икИ аргуэру мо лы гъэва-гъэжья, а хуабэу Iэнэм телъхэр щальагъум гуфIахэш, ягъэщIэгъуаш дэнэ къыздикIар жаIэри.

— Ахэр Уэзырмэдж и Iыхъэу псатхъэ къыригъэхъаш, — жиIаш аргуэру Щэуей.

— Плъагъуркъэ а ди насыпыр! — жаIэри нартхэр мэгүфIэр, йофэ-йошхэри мэгъуюэлъижхэр. Жэш хъуати аргуэру Щэуей шы хэгъэпш кIуашцIуанэу шы къихуахэр зыдэт къуэм жыг ютыригъэуэкIыурэ дэкIыпIэ лъэпкъ имыIэу ишIаш, абы щы псори диубидэри езыр аргуэру тенджыз тIуашцIэм зэпырыкIаш, абы шыпсэу иныжь тупым ятеуэри хъэлэч зэтыришIаш, иныжь шыбзым хыхъэри щыкъарэ зашIэу батэр къихури нэху мышу къесыжаш, ахэри къуэм диубидаш. А шы лъэмакхэр зэхихри Сосрыкъуэ къышылъеташ икИ мыр дэнэ къипхуа щыжиIэм, ахэри Сосым и нэхъыжь Iыхъэуэ псатхъэ къыригъэхуаш», — жиIаш Щэуей. Дыунаш жаIэри нартхэр гуфIаш, ешхэш-ефхээри аргуэру мэzym щакIуэ щIыхъахэш.

Щэуей и Джэмымдэжыр аргуэрү мэзым щегъэхьэр бланэ гуп кыргэгъэхур, ахэр аргуэрү нартхэм Щэуей яху-егъавэ — яхуегъажъэри хъазыру кырыргэгъэхыл! Эжыр, жэш зэрыхъуу аргуэрү щы хэпш яф! Ок! Уэр, тенджыз та-щ! Эм зэпырок! Ири, иныжыхэр зэтэреук! Эр, пц! Эгъуэпль за-щ! Эу шыбэр кызызэжырехури къок! Уэж Абыи Сосрыкъуэ ту лъетэри йоупши: мыхэри дэнэ къипхуа? — же! Эри.

Ахэр ууещ, нэхъыш! Іыхъэу Псатхъэ кылхуригъэхуаш, — же! Эри Щэуей, модэ къуэм щы пц! Эгъуалэ батэ дэтчи ари Уэзырмэдж и Іыхъэу псатхъэ кылхуригъэхуаш.

— Ат! Э дэ дыкъыш! Эк! Уар арати зэф! Эк! Иаш, иджы дык! Уэжми хъунуш, — жи! Аш Сосрыкъуэ ик! И пиши! Эм кытихъэжхэри нартхэм хъябар ирагъэш! Аш псатхъэм ахуэдиз шыбэр къазэритам! Э. Нартхэм я шыуанэ зытыральхъэжри шэсыжахэш, шыбэр кылхуригъэхуаш.

Зыкъомрэ нартхэр зэгъусэу, шыбэр къахуурэ къек! Уэжахэу зы тъуэгу зэхэк! Іын! Э гуэрим деж кыышысм Щэуей нартхэм захуигъазэри ель! Эуаш:

— Иджы нарт шыуф! Ихэ, нарт нэхъижыф! Ихэ, сэ фэ зыкъомрэ сывигъусаш, сывызэрэфефшэжъамки сывэрэзивгъэгъусамки ф! Іыш! Э фхузош! Ауэ иджы сэ нэгъуэши зы лъэныкъуэк! Э сыв! Уэн хуейш! Уэху си! Эуи, сывэрэфщыгъуам папши! Эк! Э, сывэрэфхуэпшэф! Ам папши! Эк! Э зыш нэхъ мыхъуми кызызэфтыну сыволъе! — жи! Эри.

Арсхъэк! Э нартхэм ар ядакъым.

— Сыт мы факъирэ бэлэбанэм жи! Э! Сыт уэ дэ кытхуэпшиар шы уэттыну? Уээрэзэш! Йыдгъэгъуам щхъэк! Э угүф! Эу ук! Уэжкин хуейш, шы жып! Эу укъидэмьлъе! Уу — жи! Аш абыхэм. Псоми ахуэдэу щыжай! Сосрыкъуэ нартхэм ял! Эуаш: «Ягъэк! Іынкъым, мыйр тхъэмьшк! Эт ик! И ф! Іуэ кытш! Ігъуаш, зы шыжь нэхъ мыхъуми едывгъэт» — жи! Эри, ауэ абыи кылхуадакъым. Ахуэдэу Іуэхур шыхъум Щэуей къэгубжьаш.

— Ат! Э кызызэфтын зыри щифмыдэк! Э, сэр щхъэк! Э зы шыжь фэ фигу щыпымык! Э шыхэр псори сэсеш, сэраш къэзыхуари зыш фэстынкъым, фльэж! Гамэ къэвмыгъанэ, фык! Уи къе! Фх ар кывэзытауэ фигугъэ псатхъэм, сеплъинш сэ абы фэ кывивтым! — жи! Аш Щэуей къэгубжьри ик! И шыхэр зэн! Игъуаери кырихуужьаш нартхэр къапэмыльэшу. Нартхэр к! Элъыш! Эпхъуахэш! Щэуей ель! Уу шыр къыдэтыж жа! Урэ, арсхъэк! Э зыш къаритакъым, хэт лъэш! Йыхъами: «мэ шы! фэра шыхэр къэзыхуар хъэмэрэ сэра? фхуэсши! Гамэ фшхыуэ фыжайуэ фыщылъа ф! Эк! А сыт фэ фщ! Аш?!» — жи! Урэ чы къурагъымк! Э къатеу-

хыурэ лъыпсыр къайжэхыу зэхиубэрэжъаш псори. Итла-
нэ нартхэр Сосрыкъуэ ельэйури кіэлъагъэкіуаш уэ мыр
нэхъ уи ныбжъэгъуаши зыгуэр къыпхуишіэнш жаіери.
Сосрыкъуэ Щэуей лъещіыхъэри ельэйуаш:

— Нартхэр къызэлъеіури сыйкыпкіэлъагъэкіуаш си
шхъэкіэ сағъельэйуену, уэрэ дэрэ дызэныбжъэгъуаши, си
хъетыр къелъагъу! — жиіери. — Сэ хуабжыу сигуапәш
уэ дияпекіи узинибжъэгъуу щытыну. Ди зэныбжъэгъуны-
гъэр, ди зэхүэблэгъэнгъэр нэхъри дияпекіи быдэ хъун
шхъэкіэ зы шыпхъу закъуэ сиіш Бабыхукіэ еджэуи фыз
умыіэм фызу узотыр.

Ахуэдэу Сосрыкъуэ щылъаіуэм, Щэуей къэувылаш.

— Уи ныбжъэгъуныгъэри уи благъенныгъэри хуабжыу
сигуапәш уэрэ дэрэ шыгъу піастэ зздэтшхааш, уэр мы-
хъуамэ а цапіэжъхэм сэ зыши естьнтекъым, кіуэ хуж,
псори фызотыр — жиіаш Щэуей.

— Атіэ дапщәш унблэгъэн ди деж, сыйтим щыгъуэ
сикъуюжъену? — еупшілаш абы Сосрыкъуэ.

— Дапщәш сынакіуэми, сынекіуэнш щыжысіакіэ си-
некіуэнш, бысымым хъещіэр фіефімэ дапщәш жаіеу
шіеупшіеркъым, жиіери Щэуей ежъэжаш. Сосрыкъуэ и
гупыми шы батэр къихури къекіуэжаш.

Къанж и къуэ Щэуейр къакіуэмэ жаіери Сосрыкъуэ
сымэ фадэрэ—ерыскъыре куэду ягъехъазыраш, хъещіэ-
щыр зэлъыіуахри куэдрэ пеплъахәш, арщхэкіэ Щэуей
къекіуакъым, езыхэри еуэри зекіуэ ежъэжахәш.

Куэдрэ къикіухыа зекіуэ куэдхэм щыла нэужъ Щэуей
Сосрыкъуэ и деж кіуэн зэрыхуейр игу къекіыжри еуэри
кіуаш. Сосрыкъуэхэ я пшіантіэм щыдыхъэм зыри къипе-
жъакъым, зыми иригъэблэгъакъым. Сосрыкъуэ унэм дэ-
стекъым, Бабыхурэ Сэтэнейрэт дэсри факъырәш мы къы-
дыхъар жаіери къийеплъыхакъым. Щэуей и Джэмидэ-
жыыр фіэдзапіэм фіидзэри езыр хъещіэншым щыхъаш.

Аихуэдэу тхъемыщікіэ дыдэу къэзыкіухь фейцейр щи-
лъагъум Бабыху дахәм и анэм жырилаш:

— Ди анэ, піастэ щыкъуей, къупшъхъэ-лъапшхъэ
сит—зыгуэр хъещіхэм къайлауэ щыіэжу піэрэ факъыре
къыдыхъаши едгъэшхину?

— Кіуэ модэ іэнэхэм ятель іэмэ зэхуэхъеси ет, — жи-
іаш Сэтэней икіи Бабыху кіуэри къупшъхъэ-лъапшхъеуи,
піастэ щыкъуейи, кіэрху—бжъерхуи къенауэ хъуар
зещікъуэри хъещіэншым ихъри Щэуей и пашхъэм ири-
гъэуващ, зы іэнэжъ цыкіу гуэрым телъу.

Щэуей іэнэм оғъедэтыхъэри зыри къимыгъанэу хуа-

хъауэ хъуар ишхащ. Ар щилъагъум Бабыху дахэм Щэуей фІэгуэнхъ хъуаш.

— Мы сэ слъэгъур тхъэмьшкІэ дыдэш—жиIаш абы игукІэ.

Щэуей шхэн иухауэ Бабыху дахэм Іэнэр щыщиихыжым Щэуей Сосрыкъуэ и пхъэ пшынэр фІэлъти къыфІихри къыригъекІаш:

— Сэ пластэ щыкъуеишхрэ къупицхъэшхрэ сымъекІуатэкъым, зеиншэ екІуэлІэпІэншэу сыкъыдыхъатэкъым, сэ былым лъыхъуэтэкъым къыщІескІухыр, сэ къысхуепшІа нэмысыр уи щхъэм хуэпшІыжауэ арш. Сосрыкъуэ еzym малхъэу сыкъыхихауэ арт, ахъум сэ езыр щыкъуу къыхъесхатэкъым, — жиIэу.

Ар щызэхихым Бабыху дахэм къигурыIуаш а хъэшІэ факъырэр езыр фызу зыратар зэрыараар икІи унэм къышІехъэжри и анэм жыриIэжащ, ежъехэри джакІуэ ящІаш, хъэшІэр ягъэхъэшІэну: АрсхъэкІэ Щэуей абыхэм ежъэу пхущысынт, и Джэмыдэжым шэсъижри euэри ежъэжащ: «Мы пхъэ пшынэжьми сэ сыргиеш,

Бабыхуэ дахэми сывэхишІыкІш,
Сэ си гугъапІери си гугъэнэпшІш,
Уэри сэ фыз усхуэхъункъым», — жиIэри.

Сосрыкъуи къэкІуэжщ, нартхэри къызэхуэсри Щэуей ягъуэтыхакъым, кІэлъежъя щхъэкІи кІэлъещІыхъакъым, итанэ: «Лей етхащ ди хъэшІэм, ар абы хуэдэ емыкІу зыращІэ, зыхуэфащэ цыхукъым» — жаIэри Щэуей и деж кІуэуэ къырагъэблэгъэну мурад ящІаш.

Зыкъом дэкІа нэужьым Сосрыкъуэ, Сосым, Уэзырмэс ТютІрэш, Архъэшэусымэ зызэрагъэпэшхэри къанж и къуэ Щэуейм и деж кІуахэш. ЗдэкІуам Щэуейр щымыIэу ирихъэлІахэш икІи унэм зыри дэстэкъым. ПшантІэм зыри дэмысми, Щэуей щымыIэми абы щхъэкІэ къамыгъанэу зэмыхъуми зэ къэкІуэжынкъэ дежъэнщ жаIэри езыр-езырхэу еблэгъахэш.

Нартхэм яшхэр шы фІэдзапІэхэм фІадзэш, шыхэм яшхыни бгъэдалъхъэри езыхэр унэм щыхъахэш. УнэкІуэшыр и хъурэягъкІэ махъымэ чеибл егъэувэлIауэ щІэтхэт, зым нэхърэ зыр нэхъ инхэу вибгъу гъэвауэ унэм щІэлът. Абы къыпыт адрей унэм зы фызыжь гуэр пкъую иным гъущI кІапсекІэ епхауэ кІэрытт.

Нартхэм а фызыжъир къызэралъагъуу: «Мыр сый мы фызыжь, тхъэмьшкІэр епхауэ щIаIыгъыр?» — жаIэш абы, яфІэтхъэмьшкІэ хъури къыкІератIэтыхIаш. Ауэ,

къатІэтай — къамытІэтай, фызыжьыр хуит къызэрхъуу, фіэхъус сәлами хъещІэхэм къарихыным и пэкІэ маҳъсымә чеиблым ежалІери зэтриудщ abi напІэ-зыпІэм ирифри вибгъур тыришхыхыжащ, нарт хъещІэхэр еплъу щыты-хэурэ, итІанэ нәшІ хъуа чейхэр къиІэтым тыридзэурэ зэхикъутэжащ. Абы и ужкІэ хъещІэхэм закъыхуигъазаш:

— Си хъещІэ лъапІэхэ, фыкъеблагъэ, күэду си гуапәц фыкъызэрхъуар — жиІери. ИтІанэ Уэзырмэс и дежкІэ Іэбэри, — си щІалэ закъуэм и щыкъу щауэу Уэзырмэсыр сыйт ухуэдэ—жиІэу и Іэр къыщиубыдым Уэзырмэсым и блыкъыр хиудаш; Уэри дауэ ушыт си щІалэ жиІери Со-сым и Іэр щиубыдым и Іэблэр къыничыпащ: Албәч и къуэ ТІотІрэшыжыры укъекІуай, түфІэгъуэшхуэш нобә си дежкІэ—жиІери абинкІ епхъуэри дыридзэйш—къыридзы-хри и дзажәналъэхэр зэхикъутащ.

Ахуэдэу псори зэтриукІэу щалъэгъум Архъэшэурэ Бы-шежьеирэ чей къутахуэм зыкъуагъәпицкІуаш,—дэри диу-кІынуш мыбы, мы зы емынэ гуэрш, — жиІери.

— Ей, ехъ, Сосрыкъуэу ди къанри, си щІалэ закъуэм и ныбжъэгъуфу ди щыкъу щауэ дыдэри укъекІуай, къа-кІуэ тІэсэ уэри ІэплІэ зыхуэзгъеш! — жиІери Сосры-къуэр зэшІиубыдэри и дзажәнальхэр зэхикъутащ.

Абы хуэдэу нарт хъещІэхэр и анэм зэридзэу Шэуей нэсыжащ.

— Хъуакъым сэ сыйдәмысу фыкъызэрхырылІар, къыхуэвгъэгъу, сщІакъым хъещІэу фыкъысхуэкІуену, ахъумә сыйдэкІынтәкъым. Мы гъуамэри щхъэ къевутІып-щыт, сэ фыз къесшэн си мурадду фадэрэ ерсыкъыре со-гъэхъэзыр мыбы зэ Іубыгъуэ фадэр хуэмыхъу, ерсыкъыуэ згъэхъэзырар зы дээкъэгъуэ хуэмыхъуу еухри йожъэж, арат мыр щІеспхыр, — жиІаш Шэуей икИ и анэр ирип-хыжащ.

— Ирифри ишхыри Іуэхутәкъым, — жиІаш нарт-хэм, — ауэ дызэхиукІаши ар нэхъ Іуэхущ.

ИмыукІыпэу Нэрыйгейм къызэрелам щхъэкІэ нартхэм тхъэлъІу ящыжащ.

Нартхэр иригъашхэ—иригъафэу Шэуей мазэм щІиг-гъукІэ щигъэІаш, итІанэ хъещІэхэр къежъэжын хуей щы-хъум зы жэш закъуэкІэ фыкъысхуэнәж жиІери къигъе-наш, езыр и Джәмыйдәжым зыридзыри дежаш. Куэдрэ кІуа, машІэрэ кІуа, Шэуей Тенджыз тІуашІэм къыщыху-таш.

— Нельэ, си Джәмыйдәжъ иджы мы тенджызым! — жиІаш Шэуей.

— Сырельэ-селъэм! — жиIэри Джэмыйдэжъыр лъэри псым адрышI къышыхутащ напIэ-зыпIэм. Сэреиблу къэхухуаэ зы пицIантIэ гуэрым Щэуей дыхъэри шыбзыбэр дэтти шы къудэниблыр къахихури къеуэри нэху мышу, и хъэшIэхэр къэмушу къэсыжащ.

Пщэдджыжым хъэшIэхэр къэушри шы къулэнинблыр пицIантIэм дэту щалъагъум къагурыIуаш Щэуей къицIигъэнар ахэр аргуэру зы жэшкIэ.

Иджы дэри дежъэжынм и чэзу хъуаш, фIыуэ уи деж, къанж и къуэ Щэуей, дыщыхъэшIаш, — жиIаш Сосрыкъуэ Щэуей зыхуигъазэри. — Аүэ дэ дыкъышIэкIуар уэси деж унедгъэблэгъэну арт, удгъэхъэшIэну, ди шыпхъу закъуэ дахэри фызу уэтту къодгъэшэну. Аүэ ди шыпхъу закъуэр мы уи анэм бгъэдэс хъункъым, ар абы ІэшIэукиIэнщ, абы нэхърэ нэхъыфIт ди деж укъэнапэтэм.

— Күэду дэгъуэш, — жиIаш Щэуей, — сигуапэу синэкIуэнщ, аүэ мы сыхъэткIэ синэкIуэфынкъым, Іуэху тIэкIу сиIещ, семыжъэу хъунукъым. Дауэ сщыми сэ мы мазэм и кIуэцIкIэ синэкIуэнщ, уи шыпхъу дахэр къэсшени си жагъуэкъым, благъэ усхуэхъуныр сигуапэш.

Ахуэдэу зэгурлыIуэхэри Щэуей шы къулэнинблыр Сосрыкъуэ къыритри и хъэшIэхэр къыригъэжъэжащ, езыри еуэри изакъуэпцIийуэ, зэрыблэбанэжъу аргуэру ежъэжащ.

398. НАТ ШЬЭУАЕ ШЫКЪЭФЫЖЬ ЗЭРАДЭКЮГЬАГЬЭР

(Шапсыгъэ текст)

Нат Быщэжъый, нат Орзэмэс, нат Лыхъур аюу гьогу тэхъанхэу ежъэнхэу агу къэки, нат Сэджъэмымкъо Шъэуай нэмымкIырэ кIыпIэ горэм, кIо хэгъэгу шъхъаф горэм щиIэти, макъэ къырагъэIуи, къылъяIопшыгъ:

— ЗекIо тежъэшти, къежье, — аIуи Ёшъхъэ пIуалъэ къыфашIыгъэти, Ёшъхъэ пIуалъэм екIугъ нат Сэджъэмымкъо Шъэуаер.

Шъэуаер Йашъхъэм къекIолIагъэу тэлъизэ, чэщым къесыгъ. Шъэуае кIэкIо кIэгъым кIэгъуалъхи, зэрэчаягъэм тэтэу осым кIигъэсиягъ. Щыпэфыжъ — шы пелууаныжтыфом ышъхъэрэ ытхысIэрэ осым къыхэпс къодыеу, арэу лъэшэу къесыгъ.

Нат Быщэжъый, нат Орзэмэс, нат Лыхъур аюу Йашъхъэм къызэсихэм, Щыпэфыжъым ытхысIэ къыхэпсы къодыеу, Йашъхъэм тэтэу алъэгъугъ. Залъэгъум,

шым тэс Саджъэмькъо Шъэуаер осым кИгъесэегъапэу хыисап ашЫгъ. Арыти, (епль ащ агу къэкIыгъэми!) Шъэуае ишыпэфыжъ къатыгъунэу зэхалъхягъэ. (ЛыкIо зыфаши, къашэгъэ гъусэм етыгъожыщтых! — ело къэзылотэжырэ АкIэгъу Ибрахимэм).

Нат Быщэжъий сыкIоу, псыкIэу, кIошъакIэми фэкъолаеу щытыти, щэр къыГуищынэу ар агъекIуагъ.

Быщэжъие осышхъэшъо кIыIум тэтэу щыпэфыжъым екIошъагъ. Шым дэжь зыIохъэм, щыпэфыжъым къышIи, къэпешхъагъ. Щыр къызэпащхъэм, Сэджъэмькъо Шъэуай къеушыгъ.

Шъэуай, осы кIэгъым къыкIэтэджыникIи, кIакIоу тэхъуагъэр къызеутхыпкIым, нат Быщэжъиер кIиухъумагъ.

Нат Шъэуае къэшэси, адэ къеджъэрэ щыгъхэу, джьау юшхъэ лъапсэм пэмьчыжъэу къежъэхэрэмэ адэжь, къылъэгъухи, къекIуагъ. Къахыхъагъ:

— Ярэби, — къыраIуагъ, — нат Быщэжъие уадэжьы къэтIофытэгъагъ, тыкъызэрэсигъэр къуиIонэу, ау къытъэзэжыгъэп, къехъулIагъэр тшIэрэп нахь. (Ыгъэштагъэхи: «Уищи къедгъетыгъунэу дгъекIуагъэ» аюрэп, «къэтIофтагъ» аю нахь, — ело къэзыIожырэм).

— Ар сшIэтгъахэп, ашыгъум ар чыжъэу щыIэп, — йIуи, нат Саджъэмькъо Шъэуае псыкIэу къыгъээжьи, щыпэфыжъым ыбгъэгуджъэ осэр зэIифызэ Iуашхъэм къекIолIэжьи, джьа ежь Шъэуае зыдэшылтыгъэ кIыIем, кIакIор зеутхыпкIым осIатэу щызэтыриухъумагъэм екIуали, еIи, щым зэрэtesэу еIэбэхи, мо Шъэуаер осы кIэгъым кIэIаби, нат Быщэжъие ижь макIэ хъугъэу къыкIильэштужьи, игъусэмэ адэжь къыхыхъыгъ.

ЕтIуанэ, ащ нэужьым зэдэшэсихи, иныжъымэ адэжь кIуагъэх. Нат ящи отэрэу иныжъ зэшиблымэ афыгъагъэри къатырахыжьи, къафыжыгъ. Иныжъымэ яхэкIошхоу щыбз Iэхъогъум ахэтIупшхъагъэу ахэтыгъэри къыдафыгъ. Шэу къафыжыгъэхэр загошыжьым, Саджъэмькъо Iахыджъэ къаIихыгъэр иныжъы яхэкIо закъу ныIэп.

Ащ фэдэу гъэхъагъэ яIэу, иныжъхэмэ атакIохи, къызагъэзэжьым ыужь кIо зэбгырыкIынхэ фаеу рэхъугъэх.

Саджъэмькъо Шъэуаер лы лъэш — лыхъужти, ар нат Орзэмэсы благъэ ышIы Шойгъоу, ипшъашъэ ритынэу риIуагъ. Пшъашъэр пшъэшъэ дэхэ пшъэшъэ дэгъути, Шъэуае фэмычэф дэдэ нахь мышIэми, куп щытэу пшъашъэр зыфагъэшьуашэм, «сыфаеп» фэIуагъэп. Шъыдыгъо укъэкIона? — йIуи Орзэмэс къызеупкIым:

Тхъаумафэр, е блынэр, е щэмбэтэр, е бэрэскэжъиер,

бэрэскэфор е мэфэкур, е гъубджэр. А мэфиблымэ ашын горэм төфэу сыкъеклон, — риуагъя нахь, мыш фэдэ мафэр ылоу тэубытагъяу палъя фишыгъяп.

Пшашъяэр къыратынэу къызыраом, аш ипэгъоклоу иныжъ яхаклоу яхьджэ къылуклагъяэр, нат Орзэмэсы рити, ытупшыжыгъ. Ежъ нат Шъяуай, Шыпэфыжъям тэсэу рэклиожыгъяэр.

Нат Орзэмэс къызэклиожыям, хъэбарэу щылэр ыпхъу риуагъ, Сэджъэмымкъо Шъяуай къызылыщ мафэр ашлэрэпти, зыгорэдже амышлэу къыдахъэмэ, емыклу къамыхынам фэши, хэтими къыдахъэрэр дэгъюу ахъэклиэнэу, егугъунхэу нат Орзэмэсы афигъяпытагъ.

Къыдахъэрэр, ежыхэр зэжъэрэ Саджъэмымкъор арэу ашлышыэрэ, лъэщэу егугъухээ мэфиблыри блэкли, етуани мафэмэ къылагъязахыжыгъ. Къыдахъэрэм ешлүшлэхээз езэшхи, нахь къагъэлэллагъ: хъатэу апымылъыхыхээз, мафэ горэм, тхъаумафэм, щыу горэ къыдахъи, щышлоу лъапсэм Ѣэр рипхыгъ. Ежъ щым тесэр шье-циеу фэпагъяу, кло тэплъаджъяу зишли, пшашъям дэжъ ихъагъ.

— Тян, пээстэклиэ Йанэрэ къупшъхэ-лъапшъхээрэ къэнэжыгъэмэ мы тхъамыкъяэм къетыри, егъещх, — ыуагъ пшашъям.

Пээстэклиэ Йанэрэ къупшъхэ-лъапшъхээрэ къызыифехым, зыгорэ кимыгъяэзэу, къупшъхэ-лъапшъхээмэ ямгъюу, зэтэригъяпхъялхъяу ыщхи, Йанэр зэклигъяклиожыгъяэр.

Дэпкъым пылъэгъя щылэпшынэр нат Саджъэмымкъо Шъяуае жылихи, дахэу орэд къыригъялоу зэхъум, пшашъям янэ ыпхъу къеджы къыриуагъ:

— Мы щылэпшынэм къыригъялорэр оща, си-пшашъ?

— Сшиэрэн, орэд къею, — ыуагъ пшашъям.

— Орэд къодыен:

Сэ сыпээстэклиэ Йэнэшхэн,
Сыкъупшъхэ-лъэшъхэшхэн,
Ау Йэнэ хэмийэ сиэп,

Шъумылэмэ шъуилажъяэр, — єю.

Мы лэр арын фае тызыаплъэрэр, — єю ныом.

Къызэрашлагъяэр зешлэм Шъяуае къэтэджы, къикыжыгъ. Шыпэфыжъям дэжъ зылохъэжым, Нат Саджъэмымкъор губжыгъети; щышлоу узэпхыгъэр къихэч, — ыуи Шыпэфыжъям зыхаом, къикырыуи, шкомлаклоу щышлоу лъапсэм зэрепхыгъэмджъяэ натмэ ящышлоу пы-

тэу егъашIэм афэмыгъэхъьеу хэтыгъэр къыхичыгъ.

— ЩышIоуэр натмэ Iуарэхыжь, — ыIуи Шъэуае, шаум дидзи, къэшсэжыгъэ къодыеу, Орзэмэс къыдэхъажыгъ.

Феблэгъэжынэу земыдэм:

— Ашыгъум, нат Саджъэмымкъо Шъэуай, хакIоу къытэптигъэм тыйтэйсхъан тлъэкIырэпи, тфэгъэIас, — ыIуи Орзэмэс нат Шъэуае къельэIугъ.

— Ар шъуфэсшIэн, — ыIуи Саджъэмымкъор щэшым Iухын, сэхибл зытетэр Iуигъэчи, иныжъы яхакIо зиукIыжьэ ешэси, дэкIыгъ. Дунаер къызэхъуи, сIыфи хъэйуани хэмыхъагъэу, хъэкIэ-къуакIи хэмыхъагъэу, хэхъани амылъэкIынэу темэнэжъ горэ натмэ ЯЭти, иныжъы яхакIо зытесэр ащ хигъэзыхы, пхырыкIи къыпхырыкIыжыгъ. Копкыышхъэмэ адифизи, иныжъы яхакIо ыцэгэнэлтиш зэпикIи, щэр аритыжыгъ.

А шым нахь дэгъу нат Саджъэмымкъо Шъэуае IэкIэхъэгъэн, ау пшъашъэм нае натымэ аритыгъахэти, къайхыжынэу, кIэлъэIужынэу зэрилэсэжыгъэп.

Пшъашъэр щитыми, щэр нахь илъапIэу ары зэрэштыгъэр. Ау щэр ымыгъотыжынэу зэхъум, натымэ амышхъялэнэу ышIи, аритыжыгъ.

— Шъыдэу щыт, щы хъушта? — ыIуи къызеупжIыхэм:

— Шъорыджэ лыеу цэгэнэлтиш хэлъити, ищэр хэсхыгъ, къэнатгъэр натхэмджээ икъущт. Щы шьо шъуфэхъун, ау сэ сшIокIодыгъ, — къариIуи пшъашъэр ыщи, рэклюжыгъэ.

399. КЪАНЖ И КЪУЭ ШУУЕЙ ХЪЫДЖЭБЗЫР КЪЫЗЭРЭДЭКИУАР

(Черкесием щатхыгъэ текст)

Канж и къуэ Шууей жаIэу щыIэт. Абы и шууэгъу гу-
пым яжыриIрейт: «Зы шу закъуэ жыфIэуи фытемыгуш-
хуэ, шу куэдщ жыфIэуи фыщымышынэ».

Ауэрэ зэгуэрым, къанж и къуэ Шууей яхэту, шу гуп-
зекIуэ ежьаш. ЗдэкIуэм шу закъуэ къыхуэзащ. Шум фо-
льус къарихри блэкIаш. Езыхэри щыпIэ гуэрым загъэ-
псэхуну къышуувыIэм яжыриIаш:

— Фэ мэуэ зывгъэпсэху, сэ иджыпсу сыкъыIухъэ-
жынщ, — жиIэри. ЗдэкIуэним нэсри къигъэзэжмэ, и гу-
пым щышу зыри щысыжкъым. Зэуэ гу лъитащ шу за-

къуэм и ужь зэрихъам. Езыр якІэлъежъэри ялъэцІыхъэмэ, шу закъуэм шу тупыр зэрипхауэ, ипэм иту еху.

— Мыр сыт, си шу гупыр щІепхужъар? — еупшІаш Щуей шу закъуэм.

— Си яужь къихъэри сигугъу къамышІыну сайлъэ-Іуаш, арщъэкІэ скІэркІхэтекъыми мыпхуэдэу есху-жъауэ соху.

— АтІэ ахэр си шу гъусэ гупиц, къызэтых, — жиІэри къайрихъижри ежъежахэш. — ВжесІати шу закъуэм фы-темыгушхуэн?

Зыкъуомрэ кІуа нэужь, мы шу закъуэр зыхуэдэр зэз-гъэцІыхунщ, жиІэри шу закъуэм къыкІэлъигъэзаш. Щы-лъэцІыхъэм шур къелъэІуаш:

— Сэ сзыыхуэдэри бжесІэнщ, ауэ умыгузавэмэ, сэ сыздэкІуэм накІуэ.

— Дэнэ уздэкІуэр? — еупшІаш Къанж и къуэ Щуей.

— Сэ Къанж и къуэ Щуей и деж сокІуэ.

Зэдежъэри кІуэурэ Щуей и къуажэм щынэсым, Къанж и къуэм ауэ къыжриІаш:

— Иджы Къанж и къуэм и деж схуэкІуи ильескІэ си-гъэхъэцІэфынрэ симыгъэхъэцІэфынрэ къысхуэцІэ. Сэ махуэм мэл сишихъгъуэш, си шым мэкъу Іэтэ ишхыгъуэш. Си шугъусэнуми апхуэдиз ешхыр.

Къанж и къуэр и адэм и деж къэкІуэжри шум къыж-риІар жриІэжаш.

— Къегъэблағъэ шур. Дэ тхуээфІэмыхІыж хъумэ, жылэри къыддэІэпүкъунщ, — жиІаш Щуей и адэм.

Къанж и къуэм и щыгъыныфІыр зыщитІагъэри шур къыригъэблэгъаш..

— Шум ицІыхужакъым Къанж и къуэр.

— АтІэ зэрывжесІаши, сэ ильескІэ фи деж сыйхъэ-щІэнущ. Уэ сэ укъыздэшхэнущ, накІуи си шым къыдэшхэ-ну шыри къыхэдгъэш. КІуэри Къанж и къуэм и шы джэ-мыдэжыр хъэцІэм и шым бгъэдагъэуваш.

Ауэрэ мазих хъуаш: езыхэми махуэм мэлыр яшхыу, шыхэми мэкъу Іэтэр яшхыу. Мазихыр ирикъури хъэцІэм мэлыр хуэшхыжакъым, хъэцІэм ишми мэкъу Іэтэри хуэшхыжакъым. Къанж и къуэм хъэцІэм къигъэнар ишхыжаш, хъэцІэм и шым къигъэнар шы джэмыйдэжым ишхаш.

— Иджы ди ежъэгъуэ хъуаши, уи шыуаныр зэтель-хъэ, — жиІаш хъэцІэм.

Ежъехэри кІуэурэ, тенджыз Іуфэм бгъуэнщІагъышхуэ гуэр иІэу aby деж къыщувиІахэш. Шыхэм епсыхри хъэ-

щіэм и шыр Къанж и къуэм иригъэубыдаш. Езыр бгъуэн-щагъым щыхъэри зы лэгъупыжъ, зы гуахъуэ, зы шэмдэж и Ныгъыу къышІэкІыжаш.

— Иджы сэ сыжеинущи, мэкъу Иэтищ пыупщи зэтельхъэж, мы лэгъупым из мэкъушІэш гъавэ. Ар хъэзыр хъумэ сыкъэгъэуш.

Къанж и къуэм ахэр псори итъэхъэзырри и шу гъусэр къигъэушаш.

Шу гъусэм и шыуанэр зэтрилхъэри жиІаш:

— Къанж и къу Шууей, сэ сежъэнущ. Уэ гъуэлъыжъгъум деж зы Иэтэм мафІэ едзи тенджызым ныхэплъэ. Шэрэ лъырэ зэхэту къакІуэмэ, пиІэнэм уэ ухуити: си Гуэхур щагъуэкъым.

Ар къыжриИэри езыр ежъаш. Гъуэлъыжъгъуэ хъури Иэтэм мафІэ КІешІидзэри тенджызым щихэплъэм, шэрэ лъырэ зэхэту къакІуэу илъэгъуаш.

— СщІэт ар дэрыншэу зэрызэфІэмыкІынур, — жиІаш Къанж и къуэм и шыжъым. — Мыдэ уи нэр уфІыци Ѣэ къысхэуэ.

Шыжъым щихэум тенджызым зэприхри бгышхуэ гуэрым деж къыщууығаш. КъыздэувыІэм Иеуэлъяуэшхуэ зэхихаш. Ар здызэхихым кІуэри иныжъым шур зэкІуэцІипхауэ щылъу къилъэгъуаш. Къанж и къуэм шур къитІэтэжри иныжъым и шыр къирахужъэри къежъэжахэш.

— Къэхъунур къырехъу, — жиІэри хакІуэр ѢиутІыпщым зы иныжъ къэсаш.

— Хэт мы къыдэуэсауэ дызымыгъэпсэужыр? — Ѣи-жиІэм,

— Сэраш, — жиІаш Къанж и къуэм.

— Ар уэракъым, ар модэкІэ щыІэш, — жиІэри шыпэм щытым и дежкІэ ежекІаш Зэзауэу ирагъажъэри Къанж и къуэм и гъусэр текІуаш. Къежъэжхэри къакІуэурэ, аргуэру Къанж и къуэм хакІуэр иутІыпщаш. Аргуэру зы иныжъ къэсаш. Ари къэзэуаш, арщхъэкІэ куэдрэ емызауэу и щхъэр пааш.

КъакІуэрэ ешанэу хакІуэр иутІыпщаш. Иныжъыр къэсш, зэзэуэн яублэри зэзэуэурэ, щалэр къигъэмэхаш. ИукІыну щыхуейжъэм, Къанж и къу Шууей иныжъым еуэри иукІыаш.

Къежъэхэри къакІуэрэ:

— Шы къэтхуар дыгъэгуэш, — жиІаш щалэм.

— Сэ шы схуну сыкъежъакъым. НакІуэ жыплати, сывъыбдежъаш, — жиІэри Къанж и къуэр къышежъэжым, и гъусэм и пыІэр щхъэрихаш. Щхъэрихмэ, нурыр къыш-

хъэшихыу хъыджэбз дахэш. Еїбыну щыхуейжьэм пшатъуэ гуэрэн хъури кїуэдыжащ.

— Узыщыыр къызжыїэ! — кїэлъыгуоуаш.

— Укъысхуеймэ сыйкъэбгъоэтинш, — къыхэтуюкїаш пшагъуэм.

Къанж и къуэр къэкїуэжри нэшхъэй хъуаш: ар хъыджеэбзым дихэхати абы шїэгупшыст.

Абы гу лъытэри и ныбджьэгъур къеупщиаш:

— Сыт уи лажъэр? Шхъэ уэд ухъурэ?

— Зыри силажъэкъым, — жиїаш щхъэкїэ, къышыхигъэзыхым Ыуэхур зытетыр жыриаш.

— Атїэ ар Ыуэху! Къуажэбгъум фызыжь цыкїу тесци, абы еупщи къыбжиїэнущ.

— Къанж и къуэр фызыжь цыкїум идеж кїуэри щеупщиым:

— Ей, уэр хуэдэ куэд абы текїуэдаш. И ужь уимыхъэ, утекїуэдэнщ.

— Хъэуэ, сытекїуэдэнуми зытесэгъэкїуэнущ, — жиїаш Къанж и къуэм.

— Атїэ мыпхуэдэ Йуашхъэм дэкїи плъагъунущ.

Ежъэри кїуэурэ, Йуашхъэм дэкїаш. Йуашхъэм дэкїа нэужь, и уанэри трихри езыри жеину гъуэлъаш. Гъуэлъа къудейуэ бгъэшхуэр къышхъэшхуарзэри иїэтыну къеуаш, аршхъэкїэ хуэгъэхъяекъым.

Езыр бгъэм къыкїэлъыуэри къиуаш. Бгъэм и лъэужьым теувэри кїуэурэ, унэ гуэрым хуэзащ. Пшїантїэм дыхъаш, и шыр шы фїэдзапїэм фїидзэри унэм щыхъаш. Зэрышыхъэу шэнтжъейм игъуалхъэри жеящ.

Ар щыжайм хъыджеэбзыр къыбгъэдэтийсхъэри къэушыху щхъэшысащ.

Къышыушым:

— Къанж и къуэ Шууей, укъэмыушурэ дебгъэзэшай, — къышыриаш. — Уэр мыхъумэ мыйбы къыдэхъэфа щыїэкъым, сыйдокїуэ, — щыжиїэм, къишэри къэкїуэжащ.

400. МЫЩЭМ ИДЫГЪУА НЫСЭР НАРТ ЩЭУЕЙ КЪЫЗЭРИЩЭЖАР

(Черкесием щатхыгъэ текст)

Шэуей жари щакїуэ Їэзэ гуэрэ щыїэт. Къущхъэхъуитї ээпичри цыху здэмымкїуэ щыпїэм кїуаш щакїуэр. Аурэ щакїуэурэ, зыланэ къиукїауэ езыми жэш къытэхъуаш,

хуэишхуэ туэрым и деж. «ЩылІэ бзаджэт сэ сыкъызы-хуэзар», — жери пхъэ қуэду зэхуихъесаш, бланэр зэИ-хаш. Щэуейр мэжалІэти жьэнфэнэр игъэжъаш. Бжыхъэ жэшыр кІыхът. Лы вэм ежъэу здэшысым, пэмижыжъэу иІэ қуэ бзаджэмкІэ Іеүэльяуэ гуэр қыздэIукІыу щызэхихм и фочым шитІ ирилъхъаш. Щэуейм зигъэхъэзыраш. Абы хэту мэзылІыр мафІэ нэхум қыыбгъэдыхъэри щакІуэм қъельІуаш: «Лы цынэ жыгым пылъыр зызгъэн-щыху сыгъэшх, уузыншэу үкІуэжыну ухуеймэ», — жери. «Губгъуэм лы щызгуэшкъым, қъэбубыду пшхыну ухуитщ», — жыриIаш. МэзылІыр губжьри: «УлІщ атІэ уузыншэу үкІуэжмэ», — қыжыриIаш. «АтІэ ди жеиггъуэ пІалъэ зэхуэдгъэIуатэ. ЖыІэ атІэ, мэзылІыжь, уэ ужей-мэ зерисцІыхуну шыкІэр», — щыжыриIэм, а сыхъэтым жыуап къиритащ: «Си пэмкИи си жъэмкИи хъуаскІэр къи-лъэлъмэ, сыжеящ. Ей, щакІуэжь, чэзур уэуейщ», — щы-жиIэм, «ЩакІуэр кІыхъу степIамэ, сыжеящ», — жиIаш.

Абы хэту зэхуэсакъыу щысурэ, мэзылІыжым хъуас-кІэр къыжъэдэлъэльу хуэйжъаш. А сыхъэтым псынщІэу тэдж, зы пхъэдакъэжь игъэтІылъри щакІуэр кІыхъу ты-риубгъуаш. Зы заул текIауэ мэзылІыр җъаплъэри щакІуэр кІыхъу укъуэдияуэ щилъагъум, хуэм цыкІуу կъе-кІуэталІэш, щакІуэм зтыридзэри, джыдэ сурэтым ешхуу и бгъэм хэлъ къупщхъэ майсэм щакІуэри пхъэдакъэжь-ри зэпиупщиаш. «Уэлэхъи, укъысІэ щыхъэтэмэ», — жиIэ-ри щакІуэ кІапэр къышциIэтым, пхъэ дэкъэжъу къышци-кІаш. «Ей, хуэмыху, укІуэсэжай, ар лІым и хабзэкъым», — шыжиIэм, а сыхъэтым хъэзыру щыт щакІуэр бжей жыгым къыкъуэжIаш, къеуэри къыхигъэжIаш.

«Зэ къыззэуэж», — жэуэ къельІуа щхъэкІэ, «сэ тІэу сыуэкъым», — жиIэри хуидакъым.

ЩакІуэм абы деж нэху щигъэшри, лын лъэужыр ири-хужъаш. Къуэ бзаджэ гуэрми дэкIаш. МэзылІым и лъэу-жыр бгы бгъэуэнщIагъ гуэрим щыхъэжащ. ЩакІуэм ар лІауэ бгъуэнщIагъым щэлъу щилъагъум, къигъэзэж-ри Къущхъэхъур къыззэпичыжащ. АтIанэ Къущхъэхъури къикIуш, бгъуэнщIагъ ин туэрим кыIушIэри, мурад ишIаш жэшым абдеч зышигъэпсэхуну. БгъуэнщIагъым зыкъышиплъыхым, зы адыгэ бзылъхугъэ щIэсу къилъэ-гъуаш, щыгъыныджи хъуауэ, и Иэбжъанэри пыкIукауэ, мышэ къуршитIи бгъэдэсу щысу. «УцЫху цыкІу, хъэмэ-рэ ушайтIан?» — щыжиIэм, бзылъхугъэм жэуап къири-тащ:

— Кхъужыхъэ сыкъэкIуауэ, кхъужь къэсщыу жы-

гым сыздыщиЭсым, мышэм сиубыдри бгъуэнщиагъым сыйкихъаш,

— АтIэ укъэзыхъа мышэр дэнэ щыIэ? — щыжиIэм:

— Куэд мышIэу къесыжынуш, ауэ къуагъ зыщи, укъельнукумъ, — къыжыриIаш. АршхъекIэ щакIуэ бэлыхым ар хуидэнт?

— Уэ зырикI жумыIэ. Уэлэхъи, сэ абы и хъэкъ естынкIэ, — жиIаш. ШитI и фочым ирилъхъэри къуагъ быдэ гуэрым къуэуващ.

Куэд темыкIыу зы мэл иIыгъу мышэр къесыжащ. Мэллыр къышыридзыхым, щакIуэр къеуэри мышэр къиукIаш. Мышэр укIа щыхъум, лым и цейр зышихри бзылъхугъэм щитIэгъаш, пыIэ лей гуэрэ иIэти арикI щхъэритеIэгъаш. Мышэ къуршиIыр иукIыну и къамэр къырихри щекIуалIэм, бзылъхугъэр гъаш. Абы щхъекIэ къимыгъанэу мышэ къуршиIыр иукIщ, бзылъхугъэр къыришажъэри Къущхъэхъур къызэпичыжащ. Къуажэхэм гъунэгъу къыщхъужым, зи къуажэмкIэ щIэупщIэри бзылъхугъэр зыщ къуажерауэ къышыщIэкIым, ар яхуишэри езырикI абы екIуэлIаш. «Уий!» — жиIэу щыджэм, зылI къышIэкIри сэлам къарихаш. «Ныжбэ дыбгъэхъэшIэтэмэ», — щыжиIэм, хъещIэнцым ящэри ирагъэшхащ, ирагъэфащ.

ИтIанэ ЩэуейкIэ зэджэлIы хахуэр унагъуэм я нэхъыжым еупщIаш: «Фи нэрыбгэ зэман гуэрым ффIэкIуэда?» — жери. Унагъуэм я нэхъыжым жэуап къыритащ: «Мы гъэр илъэс ешсанэ мэхъу ди зы нысэ зэрыкIуэдрэ, кхъужь къихъыну мэзым кIуауэ», — къыжIаш. А сыхатым Щэуей тэджиш, бзылъхугъэм пыIэр щхъэрихри и щхъэцыр къихуаш. Абдеж зэрыцIыхужри ТэплIэ зэрашэкIыжащ.

Аби щхъекIэ Щэуей жэзих-махуихкIэ джэгу хуашIаш.

401. ШЬЭУАЕ ЩАКЮ ЗЭРЭКЮГЬАГЬЭР

(Шалсыгъэ текст)

Натхэм щэкIонэр лъэшэу якIэсагъ. ЩакIо рэкIоны хъумэ ахэр анахыжъэу натымэ ахэтым дэжь щызэрэу-гъоиштыгъэх: Джыы натыхэр зыщызэрэугъоиштыгъэхэр Нэсрэн-жкакIье дэжь. Натымэ щакIо зызэррагъэхъазырэр Шьэуае зэхкхыгъ. Ятэ дэжь къэкIожки риIуагъ: «Тят сэ Йошхъэмафэ сызфыщапIугъэр тищау сидэсэу къеты-мэ сяонэу арэп. Натымэ щакIо загъэхъазыры. Ахэр щакIо рэкIохэмэ лыгъэу ахэлъэр зэзгъэшIэнэу сифай. Садеб-

гъакIомэ сшIоигъу». Арэущтэу зэриIуагъэр Къандж лъэ-щэу игуапэ хъугъэ.

— КIо сишьау,—риIожыгъ. Шъэуае тхъамыкIэу зи-фапи иш къыготIысхьи Нэсрэн дэжь ежьагъ. РэкIохэ пэт-зэ мэлахъомэ аIукIагъ. Мэлахъомэ Шъэуае агъащхи зы-рагъэгъэпсэфыгъ. Пчыхъэ рэхъу зэхъум игъогу ыпэджьэ ригъэхъунэу къираIуагъ.

— Шъыда сиIукIыжынэу шъуIорэ, сэ джыри зызгъэ-псэфы сшIоигъу. Пчыхъэ хъумэ чыIэтагъэм сыхэтэу си-кIожышт.

— УкIожынэу зыфатIорэр чэм Iэхъогъоу къэкIожы-штым быгъу цIапIэ горэ ахэт. Аш уиукIынджьэ щына-гъо. Ари укIожымэ нахьышIу. Мэлахъомэ нахь щына-гъсу быгъум игугъу къашIы пэпч нахь шIогъэшIэгъонэу едIуштывгъ. Быгъум иIоф ышIэжынэу егупшысэштывгъэ.

Пчыхъэ рэхъугъэ. Чэм Iэхъогъур къэкIожыштывгъ. Бы-гъур апэ дэдэ итыгъ. Чэмидэжъ егупшысэштывгъ. Могыгъор зэрэссыукIыштэр ымышIэу къэкIожы. Аш дэжым быгъор къыIухьи Чэмидэжъ къеонэу ригъэжъагъ. Ау щыр ылъакъоджьэ быгъум ышъхъэ къеуи ыукIыгъ. Мэлахъомэ Шъэуае тхъауегъэпсэу къираIуи Шъэуае къыIукIы-жыгъ. Нэсрэн-жакIэ дэжь Шъэуае къэкIуагъ. «Сэ си-тхъамыкI сянэ закъо нахьи сиIеп, шакIо сиыдашъущэу, щэкIоныр зышъуухырэм къэшъуукIыгъэмэ ашыщыхэр къисэшъутымэ сшIоигъу. Сэ Натымэ сиыкъедекIокIышт ящыхэр чэшырэ згъэхъущтых, сиыдашъущ». Нэсрэн Шъэуае къириIуагъ: «Сишъуз дэжь кIуи щыгъын пытэхэр къиуитыштых, фыгу къапшыкъ гори, мэл лъакъо гори къиуитышт. Ахэр уянэ фащэхи кIожь».

Фыгу къапшыкъэри, мэл лъакъори тэ бэрэ тфикъу-штэп. Сиыдашъущэмэ Натыхэр щакIо щыIэхэ хъумэ ялIыгъэ сепльшишт, ящэкIуакIэ вэзгъэшIешт. Натэу щы-тывгъэхэр Шъэуае ишы къеплъыхи къыдэхъашыгъэх. «Мы щэр чыжъэу тымыкIуагъэу лIешт». Шъэуае адэкIо-нэу рэхъугъэ

Нэсрэн къириIуагъ: «Унэм кIуи щыуанэу узфэештыйм-рэ цацэмрэ къахыгу. Тэ тежъэштывгу. Шъэуае унэм къэ-кIуагъ. Щыуанэмрэ цацэмрэ къыштэхи щым къытэтIыс-хъажыгъ, ау щыр фэмымкIоу рэхъугъэ. Щым euагъ, ау етIуани ыгъэхъыен ылъэкIыгъэп. Ау кIэлэцIыкIумэ щы Iупэр къаубыти натхэр зэужье къызевIехэм, щыр кIыпIэм рагъэкIыгъ. Аштэу еIукIыхээ щыр чылэми къыдагъэ-кIыгъ. Пльагъом зекIыхэм Чэмдэжъ зиутхыпкIыжы щы-шьо къызтигъахьи псыкIэ шъыпкъэу натымэ къакIэхъа-

жыыгъэх. ЕтIуани зиутхыпкIыжбы зэрэштыгъэм фэдэу рэхъужыгъэ. Нэсрэн шIогъэшIэгъоныгь псыкIэу зеракIэхъажыгъэр. Тэ псыкIэу тыкъакIоштыгь. Тэуштэу укъиткIэхъажыгъ? Сэ сиши хазэрэу къин езгъэхъугь, сыйкъызэрштукIэхъажынным фэшIы. Сэри сипшъыгь.

Аущтэу тIэкIурэ къэкIуагъэх. Щэджагъо зэхъум на-тымэ Шъэуае къираIуагь:

— Джыы тэ щакIо тыкIошт, о тищхыщтыри тфэгъэхъа-зыр, пчэн гори тфэшI.

Нартхэр мэzym хэхъагъэх. Шъэуае пчэн цIыкIу горэ ыгъэжъагь.

Чэмыдэжъ тэтIысхьи мэzym щакIо хэхъагь. Мэzym шъоф цIыкIоу хэтым шъыхъэхэр боу итэу ылъэгъугъэх. Кондэ заулэ къырикы ахэмджэ шъыхъэмэ ахा�уи заулэ къыукиIыгь. Ахэр щым къытилхъэхи кылым къыхы-жыгъэх. Ашъо тырихи лэр щыуанымджэ афигъажъуи зы отэри ыгъажъи кылыхъэр шъыхъышъоджэ ыбгъэжьи на-тымэ арапалъэу тIысыгъэ. Натыхэр къэкIожыгъэх, ау зи къахъыгъэп. МэлакIэ лIагъэхэти дэгъоу щхагъэх. Аш ыуужьым Шъэуае еупкIыгъэх:

— Мы заулэр тэдэ къэкIыгь?

Сэ сикъыщыгъуни кыл зынцысшIыщт кIыпIэм си-лIыпльэ пэтэу мы кIыпIэм цIыфхэр Iусэу сикъалъэ-гъугь. Тэдэ укъекIырэ, шъыд уиIэнатI агуи къысэупкIы-гъэх. Сэ Нат бэлахъэу Нэсрэн фэдэу, Саусырыкъу, Пэтэрэз сигъусэхэу щакIо сикъызэрэкIуагъэр ясIуагь. Ар зы-зэхахым цIыфыхэр щтэхи мыхэри зэужье къыицанэхи Iу-кIыжыгъэх. ЦIыфыхэр ялIыбэлахъыгъэ, къызэрэштышта-гъэхэр ашIоштыхъоу натыхэр чыежкыгъэх. ЕтIонэрэ ма-фэм натымэ аиэрагъэхъугь, щэджагъо нэс ахэр рэкIуа-тъэх. ЕтIуани Шъэуае къагъэуци, ашхыщтырэ зыкIэсы-щыхъэмрэ къафигъотынэу къираIуи, ежхэр дэкIыгъэх. Шъэуае пчэн гори ышИ мэzym хэхъагь. Мэз шъофым псеушхъэхэр итэу ылъэгъуугь. Ахэмэ мэз пчэнхэри шъы-хъэхэри ахэтыгъэх. Шъэуае мэзпчэн заулэрэ шъыхъ заулэрэ къыукиI кылым дэжъ къэкIожыгь. Къыхъыгъэмэ ашъохэр тырихыхи лыр ыгъэжъуагь ыджки ыгъэжъагь. Кылышхъэм шъыхъышъохэр тырилхъагъэх. Аш дэ-жым натыхэр кыIухъажыгъэх. А мафэми ахэмэ зи къа-хыгъэп. МэлакIэ лIагъэхэти дэгъоу загъэшхэкIыгь. Аш ыуужьым къыздикIыгъэм, а заулэр кIэупкIагъэх. Ылэрэ мафэм ариIогъагъэр зыгушаIэ гори хэмизэу Шъэуае къа-риотэжкыгь. Ар щытхъуфоджэ зыфалъытэжкыгь. Нат-хэр чыежкыгъэх. Шъэуае натымэ лIыгъэфо ахэлъыджээ

зызэралъытэжырэр ыгу къеуагъ. ЯтIonэрэ мафэм на-
тыхэр щакIo зэкIом Шъэуае кыл ышIи машIи кишIы-
хи Йошхъемафэ дэжь зигъази чыIэфо къышIынэу
чыг горэ къыриупкIи къутамэу тутхэр гуигъэтэкъуи кыл
кIэхапIэм дэжь ыгъеуцугъ. Ежь натымэ яжъеу тысы-
гъэ. Чэц ныкъом дэжь щылъемакъэхэр Шъэуае зэхихы-
хыгъэх. Къэлым къыкIэкIи чыгэр къышти натымэ ялъэ-
ныкъоджье къежьагъ. Натымэ яизын хэмэлтэу хэт мыш
къакIорэр ыIи ахэзэуахъеу къыригъэжьагъ. Натыхэр чы-
Iэ лагъэти къэгүшыIэжынхэ алъэкIыштыгъэп. Аштэу
яозэ Шъэуае Нэсрэн дэжь кыIухъагъ. ГъэшIэгъоны хъу-
гъэр штукъэсшIэжыгъэп ыIи Шъэуае Нэсрэн уанэм
кыгъоу щым къатихи келым къыкIихъажыгъ. Адэ на-
тэу ягъусагъэхэри уанэм зэрэтсхэу щимэ къатихи кы-
лым къыкIитэкъожыгъэх. Натыхэр пыкIагъэхэти зы-
дигъэIылъыгъе кIыпIэм икIыжынхэ алъэкIыштыгъэп.
ТIэкIу къызэфэбэжыхэм Шъэуае Нэсрэн дэжь Iухьи ри-
Iуагъ: «Уиши сытэгъэтIысхьи адрэшыхэр хъуакIo сэгъэ-
фых».

— KIo, ау чыIэ зымыгъалI, сэ` сиши сыгу егъурэп, —
ыIи Нэсрэн къыриIожыгъ.

Шъэуае кылым къыкIэкIи Нэсрэн ищ къитэтIысхьи
Чэмидэжь ыIупэ къубыти щыхэр хъуакIo рифыжьагъэх.
Шъэуае Йошхъемафэджье зигъази гъэмафэ къэхъужы-
нэу тхьа ельЭгүгъ. Аш дэжым зэджье гъэмафэ къэхъу-
жьи, щыхэр хъуакIохэу шъофым ифыгъэх. Шъэуае пы-
хьом дэжь рэкуагъэ. Адрэ нэпкъым щылъемакъэхэр щы-
зэхихыгъэх. Чэмидэжь къыриIуагъ: «Сэ пысм сикIыни
щыхэр зэджье къыфэсфыщых» ыIи икIыгъ пысм. Щы-
хэр къызэпирофых зэхьум щы заулэмэ яцэкъагъ.
«Шъыда уяцэкъагъ?», — ыIи Шъэуае къызеупкIым,
Чэмидэжь къыриIожыгъ: «Натхэр угуашэхэ зыхъу-
дже, ежымэ анах дэгъухэр зыфагъешшошжы-
щых. О нахь дэихэр къуатышт, сэ сывэцекъагъэхэр
анах щы дэгъухэр ары. Ахэр о къыпIукIэжыщых».
Щыхэр къафыжыхи кылым дэжь кыIухъажыгъэх.
«Щыхэр тэдэ къэшхъухыгъэх?» — ыIи Нэсрэн къеуп-
кIыгъ. «Щахъо тыкIорэ пэты зы тыгъужь горэм мы-
хэр къыфхэу тыкIагъ, тыгъужьым тыкъызелтэ-
гъум къытщыни мэзым хэлъэдэжыгъ. Тэ щыхэр къэт-
фыгъэх. Джыры сиахь къисэшьутыжымэ сикIожыщ».
«Щыхэр зытуугощыхэр тызыкIожырэр ары. Джыры
зи къыоттыштэп». Шъэуае губжыгъэ. Чыг заулэ къы-
риупкIи шахьыгъэ заули ышIи ежь щы Iахъоу хэууци

шыхэр шIахыгъэ зырызымэ аригъэхъэхэу зэужьэри ыугоцыгъэх. Ежь зэришIахыгъэхэм щы зэцэктэгъагъэхэр къинагъэх. Джары сэ Iахыиджээ къистафэрэр ыIуи Шъэуае шыхэр къырифыжъэжыхи къежъэжыгъэх. Ай къаришIагъэр ашишъяхакIоу, ау къязышIагъэр амышIэу натыхэр егушыпсагъэх. Нарт горэ лъырагъэжъэни ыцIэ къырагъэIонэу тыраубытагь. Натымэ ащыщэ горэ щым тэтIысхыи Шъэуае лъежъагь. Ар Шъэуае зыкIахъэм ытэджээ къакIуи къеупкIыгь. Шъыд псIэ хэт узшыщэр? Зи къиримыIоу Шъэуае блэкIыгь. Нат щум къыгъэзэжыи зи къизэрэrimыIуагъэр къариIотэжыхыгь. ЕтIуани щыу горэ лъыратъэжъагь. ЫIперэм фэдэкъабзэу Шъэуае къызкIахъэм щыур къэуцуи сыд псIэр хэт узшыщыр ыIуи къеупкIыгь. А шуми зи къиримыIоу Шъэуае блэкIыгь. Шум къыгъэзэжыи зи къиригъэIон зэrimылтэкIыгьэр къариIотэжыхыгь. Нэсрэн иш тэтIысхыи Шъэуае лъежъагь. КIэмыхагъэ рапшIэу щум еджагь. Къэуцуи сыздэгъэгущыI, зыгорэджье. сык'ьюопкIы сшIонигьу. О нат бланэмэ уашынэмэ сэ пшъэштэ дэггу горэ сий къностыщт. Шъэуае къифэуцугъэп. Сипшъаштэ пае укъемыуцущтыми, сижкальэ пае къэуцу, Шъэуае къэуцугь. Шъыд псIэр, хэтмэ уашыщ? — ыIуи Нэсрэн къеупкIыгь.

—Сэ сяте Къадж, сянэ Нэбгрий, Иошхъэ мафэ сицапIугь, сэ сцIэр шъэуай. О щую къэбгъакIоштыгъэмэ цыфыгъэзи яIэп. Ахэмэ зи къизфясымыIоштыгъэр, къискIахъэхэмэ санэджээ къакIохэри къизэрэуцущтыгъэхэм фэшI. Анахь зи къиримыIоу Шъэуае къыгъэзэжыхыгь. Нэсрэн натымэ адэжь къэкIожки зэхихыгъэр зэкIэ къафиIотэжыхыгь.

402. ЩЭУЕИ ЩАКИУЭ ТХЬЭМАДЭ ЗЭРҮХҮА

(Къэбэрдэй текст)

Кхъуэ ЛъакъуэхужыхыжкIэ еджэу зи кхъуэ пIашэ ин, икъукIэ лъещу, Нарт хэкум щхъерыутIыпшу итт.

Кхъуэ Лъакъуэхужыхыжыр къаукIыу яшхыну карт щакIуэ гуп, Шужьеий я тхъэмадэу, мурад ящIри ёшакIуэ хуежъаш. Нартхэр кхъуэ пIашэжым куэдрэ ешэкIуау псыцIэ къамылым къышаувыхыри еуэу щыщIадзэм, кхъуэ Лъакъуэхужыхыжыр тубжыщ, фийри, зигъэкIырхъуэри щакIуэхэр лъэнык'уитIу зэкIэшIихури якукIэ яфIыдэжри ежъэжащ яхуэмүүкIуу.

Нартхэр кхъуэ Лъакъуэхужыхым и ужь къиувэри,

къыкІэлъыуэм къехум, къыкІэлъыуэм къахуурэ, дыгъэ къышІэкІыгъуэм «Ибгъу» къышырахужъар, пшэддыжь щэжым «ТюпкІэ» къуладжэр жъэдитхъури псыми яфІи уэсэпсыр темыкІыу Щхъэгуашэ къирахулІаш. Кхъуэ пла-кІаш. Нартхэр кІэшІу кхъуэм и ужь иту, кІэлъыуэу, кІэлъыуэхукІи техуэу, техуэ щхъэкІэ яхуэмыйкІыурэ Щхъэ-гуашэ кІэлъикІхэри ЩхъэгуашапщэкІэ дырагъэзяяуэ нартхэм яшхэр увыІэри кхъуэ Лъакъуэхужыжыр яІэ-щІэкІаш.

Абы адкІэ я шхэм ямыхыжуabdежым щызэхэпсыхъ-хэри тЫсыгъэ щашІаш. АтІанэ щакІуэ тхъэмаду Шу-жьеим Къанжэ и къуэ Щэуей ириджэри, —Уи Джэмидэ-жым шэм кхъуэ Лъакъуэхужыжыр тІэшІумыгъэкІыу кІэшІыхы къытхуэуки! Сэ лыжь сыхъури си нэр набгъэ хъуаши араш ахъумэ сэ ар зэрысІэшІэкІын щыІэтэжым, —жиІэри унафэ къыхуишІаш.

Джэмидэжыр нэхъ мыувыІэу къызэтенат, Къанжэ и къуэ Щэуейри лы хъункІэ нэхъ зышыгугъти кхъуэ пла-щэжым щыхъэнкІэ абы нэхъ хуагъэфащат.

Къанжэ и къуэ Щэуей и шы Джэмидэжым къэшэсри кхъурэ Лъакъуэхужыжым и ужь иуваш. Лъэужым тету кІуэуэрэ Щхъэгуашэ къызэпрыкІыжри, Мейкъуапэ жъэгъукІэ къыдэжирэ УлэкІэ иунэтІаш Лъэужым. Улэ лъэужыр къэсри, Улэ зышыIуантІэм деж кхъуэ плащэ-жыр мэзым къышигъуэташ, зигъэпсэхуу къуэм дэлъу.

Щэуейр хуэкІуэу щилъагъум кхъуэри къэтэджри къы-нежьаш къепэшІэуэху. Щэуей къэмискІэу кхъуэр гъуэ-нэгъу зыхицІри и шабзэмкІэ и натІэгум ихуэу еуэри ab-дежым щиукІаш. И натІэм техуашабзэшэр и натІэми и пшэмии пхыкІри и ныбэгумкІэ щыпхыкІыжу зэфІэту щыим триIулІаш.

Щэуей кхъуэ плацэм и лъакъуиплІыр зэрипхыри и шым кІэрыпхауэ къырихъэжъэри Мейкъуапэ жъэгъу деж бгым къышехыжым «Хъэдэжэужь» бжъэпэ, Пагуэ и къуэ Нарт Щауэ зиплъыху тетти къаплъэри джабэм къехыж шур къилъэгъуаш.

Пуагуэ и къуэ Нарт Щауэ пшІэгъуалэм тесу, хээ джа-фитІыр игъусэу къежэхри зы напІэ дэхьеигъуэм Щэуейм къышІыхъэри и сэмэгурабгъумкІэ къыбгъурыувааш, Щэуейр нэхъыжьти ижырабгъур къыритри.

Пагуэ и къуэ Нарт Щауэ зыбгъурыува Щэуейм елъы-тауэ бадзэ цыку хуэдэт. И пшІэгъуалэри Джэмидэжым елъытауэ бадзэ цыку хуэдэт.

ШыуитІыр зэрыкІуэ гъуэгур мывалъэт.

Пагуэ и къуэ Нарт Щауэ зытес пІшгъулэр мывэм щы-
теувекіэ мафіэ хъуаскіэр иши лъэгум къышіхыу, Щэу-
ей зытес Джэмидэжыр, апхуэдизкіэ хъэлъети, теувэху-
кіэ и лъэгуажъэ къэгъещіеипіэм нэс мывалъэм пхыхуурэ
зэгъуэсу кіуэхэрт. Шы Джэмидэжыр апхуэдизкіэ инти
и тхъекіумэм іефракіэ пішкіуз и къыхагт.

Ауэрэ Щхъэгуаш щынэсым Джэмидэжыр псы ефэну
къэувылаш.

Псыр къыздижымкіэ Щэуей зытес шы Джэмидэжыр
къышытт, псыр зыдэжемкіэ Пагуэ и къуэ Нарт Щауэ
и пІшгъулэр къышытт. Шитыр псы ефэну къышыхеу-
выіэм шы Джэмидэжыр апхуэдизкіэ хуэліати псыкіэм-
кіэ къежэхари псыщхэмкіэ дыришиежу ефэурэ зигъен-
щіхукіэ пішгъулэм ирифыну зы псы ткіуэпс блигъэ-
жакъым.

Пагуэ и къуэ Нарт Щауэм ар игъещіагъуэу еплъырт.

Шы Джэмидэжыр щырикъум пішгъуләри хуит хъу-
ри псым ефащ.

Атіанэ Щэуейр нэбгъузкіэ къыхуеплъэкіаш Пагуэ и
къуэ Нарт Щауэм.

— А си щіалэ! Хэт ушыщ? Хэти ліакъуэу уиіэ? —
жиіэри Щэуаер къеупшіаш Пагуэ икъуэ Нарт Щауэм.

— Пагуэ и къуэ Нарт Щауэр сэращ. Си анэж закъуэм
нэмшізыры сиіэкъым, — къыриташ жэуап.

— Атіэ укіуэжым нарт гуэрым и шым кхъуэшхуэ кіэ-
рыпхауэ ихыу сиіушіат жепінуш уи анэ. «Ар хэтыт?»
жиіэрэ къоупшімэ, Къанжэ и къуэ Щэуейр сэращ, уигу
игъель. Мы кхъуэ Ліакъуэхужыжыр нышедибэ «Ибгъу»
къышетхужьери Щхъэгуашапшэ къэтхусауэ нарт щакіуэ-
хэм ди шхэр увыіэри абдеж тысыгъэ щытшіауэ си гъу-
сэхэр къышызожье. Сэ мы си Джэмидэжыр нэхъ лъэры-
хуу къызэтенати сыйкыкіэлтыкіуауэ кхъуэжыр къа-
хуэзукіауэ яхузохыж. «Сыт къуита?» жиіэрэ уи анэ къо-
упшімэ «Мыр къызитащ» жыїи уи анэ егъешх, — жиіэри
Щэуей Хъэджэсэр къырихри, зэібекіри кхъуэ блантхъэр
зэрызэфіту къышіиупшікіри Хъэджэсэнэм фіэлъу къы-
хишияш. Пагуэ и къуэ Нарт Щауэр іебэу къышыіхым
шыри ліыри псым хигъэтійсхаш яхуэмыгъуу.

— А си щіалэ, уи къару пэлъэшынукъым, — жиіэри іэ-
бэри Хъэджэсэпемкіэ къыдрихъеижащ.

Псым щызэпшыркіым, адрышіымкіэ жыгей ин къы-
шытти къыришэхри жыг щхъэкіэр фіиухъуэншікіри
кхъуэ блантхъэр абы пиіуаш. Иутыпшыжри жыгей иныр
къызэрешхауэ къенащ.

— Машцэ машцэурэ зэрьтхуэхькээ пхынуэрэ пхуэгъэ-
Іэпхуэнц. Ильэс зыхыблкэи уи анэ фэрэ фырикъунц
фшхыну—къыжыриїэри езы Щэуей кхъуэ Лъакъуэху-
жыжыжыр ихьри нартхэм я деж ҝуэжащ.

Щэуей кхъуэ Лъакъуэхужыжыр ихьри нартхэм ща-
хыхъэжым, щакуэ тхъэмадэ Шужьеир къехъуэхъуаш:

— Тхъэм уи гъэлсэу, кхъуэ Лъакъуэхужыжыр тээ-
шіэбгъэкіакъым. Мыр уэ къыщыбукифаккээ ди япэкээ уэ
щакуэ тхъэмадэ ухъунуш. Сэ си нэр набгъэ хъуащи, щэ-
күүэнным си ҝуэху хэлъыжкъым. Щакуэннымкээ си тхъэ-
мэдагъэр хабзэкээ уэ сээшіэпхачи щакуэ тхъэмадэ ма-
хуэ ухъу! — къыжыриїаш.

Нарт щакуэ гупым кхъуэ Лъакъуэхужыжыр яхьри
ҝуэжахэш.

Къанжэ и къуэ Щэуей а нарт гупым щакуэ тхъэмадэ
яхуэхъуаш.

Пагуэ и къуэ Нарт Щауэми кхъуэ блантхъэ зэфіетыр
машцэ машцэурэ къигъэїэпхуэри и анэм иригъэшхащ,
илъэс зыхыблкэи ирикъуаш.

403. НАРТ ТЮТИРЭШРЭ ЩЭУЕЙРЭ ЗЭРЫЗЭХУЭЗАР

(Къэбэрдэй текст)

Къанж и къуэ Щэуей, нэрьбгейм и къуэ закъуэр зыри
къыпэмымлъещыжу лы хъуат. Абы Джэмыйдэжым и ҝуэр
къудейм нартхэм я зыши щыхъэнутэжкъым, и пэгъуани-
тэйм къыриху нафіэбзийм гъуэгу набдзэхэр илыгъуэрт,
езыр цыхум хуэдэу псалъэрт, ҝущт. Езы Щэуей нафіэми
щынэми щышынэртэжкъым, лыгъэкээ къыпэлъэшыни щы-
нэтэжкъым, бэлэбанэжьу хуэпауэ, цыхуфэ къырамыплъу
къикүхырт, щыжейкэи и шыжым къемыпсыху жайрт
здэкүээм.

Абы хуэдэу къикүхыурэ Щэуей Галбэч и къуэ Тюти-
рэш хуэзащ. Мо фоншэ бэлэ-бэнэжым, зишри нэхъ Геи-
жым щырихъэллээм Тютирэш ауан ишцү и шыр Щэуей ири-
хулдаш. Албэч и къуэ Тютирэш и щыхуртэжкъым Къанж и
къуэ Щэуейр, и хъыбари зэхихатэжкъым. Неуэш къеуэри
Тютирэш ебгъэрыкүаш Щэуей, Чэнэгунэ иригъэшыну
шыбгъэкээ зырипшытащ, иеаш-къеащ Щэуей шым зды-
тесым епхъуэри, къытыричын имурадэу, ауэ къыхуэгъэ-
хъеяжкъым. Тютирэш ахуэдэу щебгъэрыкүэм Джэмыйдэ-
жым небэжъебэ зицдаш, хуэмыхуфэ дыдэ зытыригъауэ-
ри. Тютирэш зэпымычу ебгъэрыкүэ пэтми адэжкээ Гукүэта
фїэка Щэуей Джэмыйдэжым зыкъомрэ зыри жаакъым.

Итланэ Тютирэшым щимыгъетыжыхэ щыхъум Щэуей къэпсалъери жилаш:

— Си гугъу къомышу сунтуши, сэ гъуэгу ситетш, си щхъэ йуэху тэкини сиэш, сомыгъэгувэ. Сэ уи гугъу сщиркъым си гугъу къомыш, — жиэри. Аршхъэкиэ Тютирэш щигъетыртэкъым, ши зытесым къытыричын и мурадэу Щэуей къепщэфыэрт итланни Щэуей аргуэрү ельэйаш Тютирэш:

— Кхъиэ си гугъу къомыш, уи гугъу сщиркъым, кхъиэ сунтуши! — жиэурэ, ауэ Тютирэш нэхъри тегушхауэ адэкини мыдэки игъакиуэртэкъым Щэуей жилахэр зыхихыхэртэкъым.

— Атээ уэ пхуэдэ щыкъяхъэм яхуэфащэр мыраш, — жилаш аби зэ йэбэгъуэу йэбэри Тютирэшыр ши зытесым къытыричааш Щэуей икни и лъэрыгъыпсыфэм щидзыри къеуэри къежъэжааш, Тютирэш и шыжъри йэдэж иштири.

Ахуэдэу зыкъомрэ ихьа нэужъым Щэуей и лъакъуэр иэтри Тютирэшыр упшашаа къыщидзыжааш, икни гъуэтгум къытыринэри езыр ежъэжааш.

Цыхуфэ темытыжу, пхъэмбгъум хуэдэу плащиэ хъуауэ Тютирэш къыщылъетыжри Щэуей кэлъыщидхъуаш.

— Къысхуэгъэгъу, хуабжыу синолъиур къысхуэгъэтгъуну, зи мычэзу уэсциаш, лей уэсхааш! — жилаш Тютирэш Щэуей лъэшыхъэри. — Сэ хуабжыу сигуапэт уицээ, узыщышыр къызжэплиэм, благъэ усшынут зомусыгъуджэм.

— Сэ сзыщыщым уэ хуйлоху щиэкъым, узутыши щыжамэ киуэж куэд къомыбжу! — къыжырилаш Щэуей абы киэши. Аршхъэкиэ Тютирэш аргуэрү Щэуей кэлъыщидхъуэри ельэйаш: «Уэ сэ лей уэсхааш, уэсха пэтми къызумышиэ йэуэ сунтэбуши щыжаш, зи лы захуэ, лыфи гуэру уэ уштыу къыщиэниш, ныбжъэгъу, благъэ усхуэхъумэ сфиэфиш, зумысгъуэджэу дызэригъэцыху, сэ зи мыхъуми синэхъыжъщ хуабжыу синолъиур», — жиэри. Абы хуэдэу Тютирэш щылъяауэм Щэуей къэувиэри: «Къанж и къуэ Щэуей, Нэрыбгейм и къуэ захъяэкиэ зэджэр сэраш. Уэ ухэт?»

— Сэри Ыалбэч и къуэ Тютирэш жыхуаэр арш. Неблагъэ си деж, зэхъэзэхуэу Бедыхуэ псыгъуэкиэ еджэу зыгхъу сиэши зомусыгъуэджэм фызу уэстынш, икни абыкэ уэрэ дэрэ благъэ дызэхуэхъунш, икъукэ сигуапэш унеблагъэу си шыгъу-Пастэ пшхымэ, — жилаш Тютирэш.

— Хъунш, фы зыщиэр мэупшиэж жыхуаэр арш, синэкиуэнш уи деж, — къигъэгугъаш Щэуей Тютирэшыр.

— Дапщэш унэкIуэфын, сыйтм щыгъуэ сыппэплъэну?
— жиIэу ТЮтIрэш къышеупщиым: «СынэкIуэнщ »шыжы-
сIакIэ сыйтм щыгъуэ синакIуэми синэкIуэнщ, — жиIэри
абы фIэкIа жэуап къыримыту Щэуей 'еуэри ежъэжац.
ТЮтIрэш абы аргуэру җIэлъыгIиящ: «Ди унэр здэшыIэр
мо лъэнык'уэмкIэш», — жиIэу иригъэлъагъуу здэкIуэн
хуей щыпIэр.

Пшыхъэшхъэ хуегъэзэкI хъяуауэ Iалбэчи җъуэ ТЮтIрэ-
шыр, и фэр шэхум хуэдэу пыкIауэ фагъуэу, езыр цыху
сурэтым имытыжу зэхэупIэшIауэ и унэм нэсыжац. Ахуэ-
дэу щыдыхъэжым ар зы бэлыхъ гуэрым зэрыхуэзар къи-
щIэри Сэтэней къеупщиаш:

— Мыр сыйт, сыйту Iузэ ухъуа, сыйт къыпщыущI, сыйтм
ухуэзэ, мыбы хуэдэу хэт узэхэзыупIэшIар, уи фэр пызы-
хуар? Уэ зы мыгъуэ гуэрым ухуэза хъунщ, къызжеIэ
псынщIэу! — жиIэри.

— Узижэгъуэныр сэ сзыхуэзам бийгъекIэ хуэзэ,
къарукIэ пэув. Абы уэ Iуэху хуйIэкъым, ушIэмыупщиаш
нэхъыфIщ, ауэ умыбэлэрыгъу фадэрэ ерыскъыре гъехъэ-
зыр, хъэшIэшыр зэлъыIух, Бедыхуэ-дахэми зегъэгъэшIэ-
рашIэ, псори хъэзыру щыгъэт, — жиIаш ТЮтIрэш
ткIийуэ.

А махуэм щышIэдзауэ Сэтэней фадэрэ ерыскъыре
лъэкI къимыгъанэу ищIаш икIи ахэр хъэзыр щыхъум ТЮ-
тIрэш аргуэру жиIаш:

— Иджы мы ди пшIантIэм къидихьи, блэкIи къомы-
гъанэу къебгъэблагъурэ гъехъашIэ, я хуэшхым хуэдиз
егъэшх, ирафыфым хуэдиз фадэрэ ирегъэф. Ар хэту щыт-
ми, фейцейми, факъырэми къомыгъанэу, абы щхъэкIэ нэ-
мыпль юмыту къыщIэшшурэ гъехъашIэ. Мыбы зыгуэр
къэкIуэнущи хуабжыу бэлэ-бапэш, фейцейщ, езыр хэтми
къыбжиIэнукъым. Абы ди Бедыхуэ-дахэр естынуущ.

Абы дежым щышIэдзауэ Сэтэней ТЮтIрэш жиIар
игъэзащIэу блэкIи къыдахьи къимыгъанэу къыригъэблаг-
гъэурэ иригъэшхац, иригъэфац куэдрэ, ауэ Къанж и къуэ
Щэуейр къэкIуакъым, Сэтэнейри ахуэдэурэ езэшри тIы-
сыжауэ, ТЮтIрэшиш зекIуэ ежъэжауэ, Щэуей нэсащ.
ПшIантIэм дэлъадэри и Джэмыйдэжыр шы фIэдзапIэм
фIидзэри езыр: «Iуэху фIохъу, апши!» — жиIэри хъэшIэ-
щым мыкIуэу заншIэу унэм щыхъаш. Ауэ Сэтэней къе-
благьи, тIыси къыжыриIакъым Щэуей, зэрыфейцей Iеим
щхъэкIэ. Я щыбагъ къахуэгъэзауэ СэтэнейикI, Бедыхуэ-
дахэрикI къэмыйтэджу, зэрыщысым хуэдэу щысахэш,
Бедыхуэ-дахэм зыгуэр хидыкIуу гъуэлъыпIэм исти и

щхъэр къиIэтыхакъым мо бэлэ-банэжым щхъекIэ. Ахудаэу зыри къышемыгугъум Щэуей къэтджыжри блын джабэм ТЮтIрэш и пхъэ пшиныр фIэлтыр къыфIихри еуэу щIидзаш, мыбы хуэдэу къыригъекIыу:

«Иалбэч и къуэ ТЮтIрэш ябгэ,
Бгым хуэдэр уи унэм щIэсу фыз
ПшIа Iэуи слъэгъуркъыми».

Ар щызэхихым Сэтэней фыз Iуш бзаджэти занщIэу зэхи-щыкIаш ар зэры — Щэуейр, ТЮтIрэш къэкIуэну жыху-иа щIалэр зерыараар икИ къышылъетри фадэ, ерыскъы къытыригъеуващ ипхъу Бедыхуэ-дахэм еIущащэри: «Мыр уи адэм узырита щIалэр арщ, щIэхьу щIэкИи зыэгъэпэш»—жыриIаш Бедыхуэ-псыгъуэр гъуэлъипIэм къехьу щыщIэкIым, пашIэуи папышитIыр щитIэгъати тIэкIу хуэшIакъуэ хъуащ, абы Щэуей гу лъитэри мыбы хуэдэу ТЮтIрэш и пшиным къыригъекIаш:

— Зэхъэзэхуэу Бедыхуэ-псыгъуэр,
Сэ тыгъэ къысхуащIар,
Зыхуэныкъуэм хуэдзикIэ хуэшIакъуэш.
ЛъэпэкIэрыхъуу жэмыхъуэрылъхууш
Зыгуэри фиIэу жиIат
Сизакъуэ дыдэу севмыгъафэу,
Ефэгъу гуэр сиIами сижагъуэтэкъым.

Бедыхуэ-дахэр тIэкIу хуэшIакъуэ щIэхъуар пашIэу щитIэгъа папышхэм язым лъэгурыйдэ лей илъти арат, абы хуэдизкIэ хуэшIакъуэ адрей лъакъуэ лъэнныкъуэмкIэ хъуауэ арт. Ар Сэтэней къыгурIуэри Бедыхуэ щэхуу жыриIаш икИ лъэгурыйдэ лейр ирахыжри щIакъуэу щы-тыжакъым. Лъэгурыйдэ лейр ирихыжу аргуэру Бедыхуэ псыгъуэр къышыщIыхъэм еплъыри аргуэру Щэуей и пшиным къыригъекIаш: «Мы унэр дахэт, гъузэдэджэт, Ауэ уэнжакъыр тIэкIу къуаншэш» — жиIэу. Ар щызэхихым Сэтэней мыбы хуэдэ жэуап ириташ:

— Уэнжакъыр къуаншэми
Iутъуэр захуэу ѹокI.

Щэуей ар щыжиIар Бедыхуэ инэ лъэнныкъуэр тIэкIу машIэу хуэназэ щыкIэти арт. Абы жиIам къикIыр «Бедыхуэ дахэт, ауэ и нэр тIэкIу назэш» — жиIэу Сэтэней ахуэдэ жэуап иритыжаш.

А хуэдэу щысурэ нартхэм ящыш къыщмык Iуэжым
Щэуей ежьэжыну мурад ишIаш.

— Щауэр пIашIэу къохуэх,
Сэ сышехуэх щIыпIэм
Куэдрэ сышыс си хабзэкъым.
Сэ ТIотIрэш щыщымыIэкIэ,
Сосрыкъуи щыщымыIэкIэ
Зэхъэзэхуэу Бедыхуэ-псыгъуэр
Дэсхуу сежъэжыни
Си щхъэм сэ теслъхъэнкъым,
Къэзгъэзэжынши ди Iуэху длэжынш.
ИтIани махуэц, зэгуэрым
Фи нартхэр къэссыжым яжефIэж:
«Губгъуэм дыщызэрихъэлIэм
Зэрыйхуэфащэу фIохъус зэтхынш,
ДызэрыцIыхуи дыщтынш.

Абы хуэдэу жиIэри зыбжье фIэкIа яхуемыфэу, щысны
ни имыдэу и Джэмымдэжым ешэссыжри euэри ёжьэжащ.
Нартхэр къэссыжу яужь иува щхъэкIи ягъуэтыхакъым.
ТIотIрэши Сэтэней абы дежым я гугъэр хахыжащ Къанж
и къуэ Щэуей, нэрыбгейм и къуэ закъуэр малъхъэу яIэ-
ним.

404. ШЬЭУАЕ НАТ ЩЫГЬАЧЭМ ЗЭРЭКЮГЪАГЬЭР

(Шапсыгъэ текст)

Натхэм щыгъачэ зэрашIыщтэр Шьэуае зэхихыгъэ.
Ятэу Къандж дэжын къэкIожки риIуагъ:

— Тят, натымэ щыгъачэ ашIынэу загъэхъазыри сэри
сыбгъэкIонджээ сыользэIу. Сэ натымэ ялIыгъэ къызэзгъэ-
шIэнэу сифай.

Ятэ рэкIонэу фиты къышIыгъ.

Шьэуае Чэмдэжь тэтIысхий дэкIыгъ. Ар Орзэмэс дэ-
жын рэкIоштыгъэ. Натымэ аш щыгъачэ щашIыщтыгъэ.

РэкIохээ псыхьо горэм IукIагъэх. Щыр псым имы-
кIэу хэуцуагъ. Шьэуае щым бэрэ euагъ, ау щыр ыгъэ-
хыен ылъэкIыгъэп. КIыпIэм ригъэкIын ылъэкIыгъэп.
Шэр къэгушаIи, Шьэуае къыриIуагъ:

— УздакIорэр къысэмийомэ мы кIыпIэм сикIыщтэп.

— СыздакIорэр къыносIощтэп о афэдизэу, ушы ныIэп.
Сэ сицIыф. Сигухэлъыхэр умышIэми хъущт.

Щыр къэгуша! и къыри!ожыгъ:

— Уфаами къысау, сэ Шъэуае зыфэдэр сэш!э, ау уздак!орэр къысэмь!оу мы кып!эм сик!ыштэп.

Шъэуае бэрэ щым еуагъ, ау ыгъэхъыен ылъэк!ыгъэп.

Етиуанэ щым зыфигъази;

— Ыджы щегъэжъагъэу сигухэльыхэр зэужье къуас!озэ сшишт, тыздак!орэр Натымэ ящыгъач, — риуагъ.

— Тэгъэгъэзэжки Лъэпшь дэжы тыгъакы гъук! ныбэпхищ жетэгъэгъэш! Армырмэ, щыгъачэм тызык!орэм натмэ ящэм сак!эхъажыным фэш!ы ошъогум си-щыбыбын фаеу хъущт. Шъо ныбэпхыхэр зэпыутыштых.

Шъэуае къыгъэзэжки Лъэпшь дэжы къек!ожыгъ.

— Гъук! ныбэпхищ сфер! — ыиу ельэ!угъ.

— Ащыгъум щыдыбжым къысфеу, — ыиу Шъэуае щыдыбжым Иуигъэуцуагъ.

Шъэуае щыдбжым ео зэхъум, жьеу къыпык!ырэм къышым к!этэр зэужье зэщигъэкъуагъэ. Лъэпшь Шъэуае щыдыбжым къыиуигъэк!ыжыгъ. Гъук! ныбэпхищэр къыфиш!ыгъ.

Шъэуае Чэмидэжк къитэт!ысхы Орзэмэс дэжы къек!уагъ. Орзэмэс дэжк!иухы щыгъачэм хэтынэу фит къи-шишнэу ельэ!угъ.

Орзэмэс Шъэуае ищи къеплъи, къыри!уагъ:

— Мо щы дэим утсэу сэ сищымэ уак!эхъаштэп.

— Сэ натымэ ял!ыгъэ сеплъинэу сиц!ек!уагъ. Ари, сахэбгъэтимэ сшионгъуагъ.

— Сэ сищыхэр бэш!агъэ зыдэк!ыгъэхэр. Ахэмэ о уак!эхъажыштэп. Ау уфаемэ алъык!у, — ыиу Орзэмэсы къыри!ожыгъ.

Шъэуае ищи къитэт!ысхы къидэк!ыгъ. Чилэм къи-зыдэк!ыхэм, щэр ошъогум дэк!уай щыгъачэр зыдщи!ешт кып!эм Шъэуае псык!э шынкъеу нигъесыгъ. Шъэуае щэр ыт!упци ежь чыенэу гъольыгъэ. Ахэр къызнэсыгъэм ытужы бэ тэш!агъэу нат щыхэр къэсыгъэх ны!эп.

Шъэуае чьеу щылъеу къеплъыхи:

— Мори щыгъачэм къек!огъэн фае, ау орэчие тэ тэ-жъэжын, зэр!ожыгъэ.

Щыухэр зыуки!ыжыгъэр бэш!агъэу Шъэуае къэущы-жыи, Чэмидэжк къитэт!ысхы къежъэжыгъ. Орзэмэс къаплъэмэ: «Сищыкъарэ ыпэ итэу къек!ожы!» ыиу ре-гуш!оштыгъэ. Ау Шъэуае апэу къэсыжыгъ. Ар лъещэу Орзэмэс ыгу къеуагъ.

— Сэ уищыкъари уищыхэри къифэсхыжыштых, — ыиу Шъэуае ыгъэзагъ. Щумэ заюк!эм цыфхэр щыхэм

къатихыхи, ежь ыщы къитипхэхи Шъэуае къекІожыгъ.

Нат щыгъачэм атекІорэм фэшЫ Орзэмэсы ещхэ-ешъо ышЫнэу ыIогъагъ. Ащ игушаIэхэр ыгъэцэкІэжыгъэх. Шъэуае зератэкІуагъэм фэшЫ тыныхэр ещхэ-ешъом къышыфагъашъошагъэх. Ау ахэр Шъэуае аIихыгъэхэп.

— Сэ тыныхэр аIысхынэу сымкъекІуагъэп. Натымэ ялIыгъэ зээгъашIэнэу сымкъекІуагъ. Ар сшиагъэ. Тыныхэр сабыйхэмрэ бзылъфыгъэхэмрэ яшъутыжых, — ыIу Шъэуае къахекІыжыгъ.

405. КЪАНЖ И КЪУЭ ЩЭУЕЙ НАРТХЭМ Я ШЫГЪАЖЭМ ЗЭРЫКИУАР

(Къэбэрдэй текст)

Щэуей и адэм деж къекІуэжауэ щыIеурэ хъыбар зэхихаш и адэ къуэм Уэзырмэс и деж нартхэм шыгъажэ щащIу. А хъыбарыр щызэхихым Къанж ельэIуаш нартхэм я щыгъажэм кIуэну хуит ищыну.

— Иджыри ущIэлэIуещ уэ нартхэм уахыхъэну, ахэр лыхъужъхэш, яшехэри бэлыххэш, уэ мы узытес шыри шы пхуэхъункъым, емыкIу къепхытынц абы хуэдэшкIэ нартхэм я шыгъажэ укIуэмэ, — жиIаш Къанж.

— ЕмыкIу къыпхуэсхыу уи пащхъэ сымкъыпхуихъэжъынкъым, си адэ, — жиIаш Щэуей, — сымгъакIуэ, хуабжу синолъэIур. Лыхъужьш жыхуаIэ Нартхэр слъагъуну си гуапэш, я лыхгъэр згъеунэхуну си гурылъш, си лыхгъэри здынэсир къесщIэжынц. Ахуэдизэу Щэуей шылъяIуэм Къанж арэзы къытхъуэри жиIаш:

— АтIэ абы укIуэну ахуэдизу ушыщIэхъуэспскIэ модэ си щыунэм си шыр щIэтщи абы шэси кIуэ. Ар шы Iейкъым, жэрш, уигъэукIытэнкъым.

Щэуей зыри жимыIэу кIуэри и адэм ишыр къыщIишири шэсаш, неуэш-къеуэри лъэбакъуэ зытIущ фIэкI къимыкIуауэ и адэм и шым и бгыр зэрищIыкIуу игъэтIысаш, и дзажэнальэхэр зэхикъуташ.

— Хъауэ, си адэ сэ мыр шы схуэхъунукъым, си «Джэмыдэжыр» къыраухъэкI шы псоми, — жиIэри Щэуей идакъым. И шы «Джэмидэжыр» хъуакIуэу пшIантIэм дэтти къиубыдщ аби зэшIикъузаш: «Эх, си Джэмидэжь — жиIаш абы, — шы псом нэхъри уэ унэхъыфIш, укъыраухъэкIи уэ псоми, накIуэ иджы дежъэнц!»

— НакIуэмэ-накIуэ, дэнэ ухуеми дыгъакIуэ—жэуап къыритыжащ Джэмидэжым.

Шыгъажэм күзену ежьаш Щэуей хуабжью «Джэмидэжыми» нэхьри нэхъ Іеиж зишаш. Күэм-льэм, күэм-льэрэ зы псышхуэ гуэрим Іущаш. А псышхуэм и Іуфэм зэрыгүхээ «Джэмидэжыр» зэшгэувыгаш адэгиймидэгий хуэмыхуэ. Щэуей и шым еуэри хъуакъым, еуэри хъуакъым, сыйт и мышгээм Джэмидэжым зыхуигэхъеякъым, псым икгын идакъым. Итгаш Щэуей къегубжыри и Джэмидэжым и джабитгын лъыпсыр къежэхыху иукгаш, арсхээгээ зигъэхъяякъым, ауэ къэпсалъэри: «Сыт сышгэбукир?» — жигаш.

— «Мы псым унызэримыгыр араш, ныхыхы никгээ соуэнкъым — иритащ абы жэуап Щэуей. — Зэиги, сэ узэрэсцэхурэ мый хуэдэу ушыгакъым, иджы сыйт къыпшигаш, щхъэ зибгээна?!

— «Къысцышгаш, — жигаш джэмидэжым, — уздэгүэр сцээркъым. Уздэгүэр къызжомыгаш лъэмбигти зыщыгыгы счынукъым, къызжыгы усхынгээ дэнэ ухуемики, къызжомыгээ — дызэпшигаш уэрэ дэрэ».

— Сэ сыйдэгүэр сишим жесгээу сесакъым икгээ си мурадкъым жесгээну, си щхъэр умыгъэузу ныхыхы никгээ мыйбэ! — щэглияшгаш Щэуей и Джэмидэжым. — Армыркъээ сэ дунэй уэзгэлъагъунц, уэ иджыри фыгуэ пцэхуркъым Къанж и къуэ Щэуейр.

— Къызжомыгэнум къызжомыгээ, къызжомыгэм сэри сыкгүэнукъым зыщыгыгы, ухуемэ сыйти къызэшгээ, укъызээми сыпхуэгыгынукъым, сыбгээшынэну уигугъэм сыпхуэшынхэнукъым, Къанж и къуэри фыгуэ соцыху, плъэгамэ къомыгъанэ.

Щэуей ар ёзыгэхихым нэхъри нэхъ Іеижу къегубжыри аргуэр и Джэмидэжыр хуабжью зэхиубэрэжьаш, ауэ итгани зыхуигэхъяякъым. Сыт хуэдизгээ иубэрэжьми, сыйт иришгэми, жыригэми щымыхъум:

— Уэ си Джэмидэжыр си шыгыгүэр сэ си гэгээкъым. Уэзырмэс и дэж нархэм шыгъажэ щашгыри абы дохгүэр дыкъэжэну, сыйт иджы узыхуейр, — жигаш Щэуей.

— Атгээ ар сошгэри арш сэри сышгэувыгаш, — жигаш Джэмидэжым. Шыгъажэм дыбгъягүэр нархэм яшхэм сакыыдэбгээжэнумэ, нэгъязи Дэбэч и дэж дыгъягүэр, абы гъушгээ шы ныбэпхицгээ схуегъэшгээ абыгээ сывзэшгээзэ. Армырмэ, сыкъыщыгээ сэ сылгээтэнущи си шы ныбэпхыр зэпыудынци уэ жыым устырихынц. А Дэбэч схуебгээшгээ гъушгээ шыныбэлхэри е Сэтэнэй, е уи анэм и бидэзшэгээ гъэпшижын хуэйш, ахъум аригтижын зэпиудынгээ хъунц сэ сыкъыщыгээ.

А хуэдэу Джэмыйдэжым щыжи^Іэм Щэуей занш^Іэу къыри^Іуэнт^Іэк^Іри Дэбэч и къыщым къуаш.

И шы Джэмыйдэжъми зигъэш^Іакъуэу езыри бэлэбанэ фейцейуэ къыщым Щэуей щы^Іухъэм Дэбэч абы къеплъыхакъым, гуи къылъитэхакъым. Ит^Іанэ Щэуей къэпсалъэри: «Іуэху флохъу апши, Дэбэч дадэ, ярэби сэ хуабжу сыйтхъэмьшк^Іэш, щымы^Іэу Пэрэ мы щы^Іип^Іэм т^Іэк^Іу сышылэжъэн, си анэжь закъуэр зэрыспыжын т^Іэк^Іу къызылэжъын?» — жи^Іаш.

Абы хуэдэу Щэуей щыль^Іуэм Дэбэч зыкъыхуригъэз^Іри щы^Іалэ фейцейр къызэпилъыхащ-нызэпилъыхащ.

— Шыдыбжъапщэ ухъунумэ сэ үзгъэлэжъэнт, — дегъэплъыт епши.

— Дегъэплъыт ат^Іэ, пэжу сыхъуну Пэрэ щыдыбжъапщэ? — жи^Іери шыдыбжъыкъур иубыдщ аби Щэуей епщэу щы^Іидзэри Дэбэч и къыщыр жым зыбгыригъэхаш, гъущ^Іу аби щы^Іэльяуэ хъуар жым уафэгум дыригъэхъяш. Езы Дэбэчи Щэуей шыдыбжым епщэхунк^Іэ жым дыридзей къыридзыхыу къыщым къышилъетыхырт. Ахуэдэу дыридзей къыридзыхыу жым щырихъэжъэм Дэбэч сеук^Іыпэмыбы жи^Іери гузрафэри къэ^Іияш:

— «Куэдщ, куэдщ, щыгъэт! шыдыбжъапщэ гъуэзэджэ ухъунц. Куэдщ, домыгъэунэхъу, узыхуей псори пхуэсш^Іэнц, гъэувы^Іэж!» — жи^Іери.

— Ат^Іэ, — жи^Іаш Щэуей шыдыбжыр игъэувы^Іери, — сзыыхуей псор къысхуэпш^Іэнумэ сэ куэд сыхуекъым, сэ сзыыхуеращи гъущ^І заш^Іэу мы си Джэмыйдэжъым шыныбэпхиш хуэш^І, нартхэм я шыгъажэм сок^Іуэри.

— Щэ ухуем и пхуэсш^Іынц, нобэ ф^Іэмых^Іыу пхуэсш^Іынц. Пшэдэй къак^Іуи хъазыру укъыреэгъэхъэл^Іэнц, дашцэ ухуеми пхуэсш^Іынц — жи^Іаш Дэбэч, сабэм зэхиуф^Іяуэ къэувыжри.

«Къызгурлы^Іаш». Ар жи^Іери Щэуей еуэри дэ^Ік^Іыжащ.

Ет^Іанэ махуэм Щэуей к^Іий-туоууэ зихъунц^Іэу Дэбэч и къыщым нэсащ.

Дэбэч гъук^Іэжъым абы ик^Іуэ^Іэр щилъагъум, и к^Іий макъыр щызэхихым шынэри сыйдж щы^Іагъым шы^Іэпш^Іхъаш. Щэуей къыщым щы^Іхъэри Дэбэч игъуэтакъым, къиплъыхъаш-ниплъыхъаш, еджащ, к^Іияш-гуэуаш, арщхъэ^Іэ Дэбэч къыш^Іэк^Іакъым, зы ц^Іут^Іи жи^Іакъым ит^Іанэ къэгубжыри и джатэжъымк^Іэ сыйджым еуэри т^Іууэ зэгуипш^Іык^Іаш, Дэбэчи абы и щы^Іагъым щы^Іэсти и тхъэк^Іумэ лъэныкъуэм хуэзэри гуиупш^Іык^Іаш.

— Мис, мис, зи уз кIуэдын уи гъущI ныбэпххэр! узыхуei дыдэм хуэдэу пхуэсщIаш. дыбукиIыпену абы щхъэкIэ! — жиIаш Дэбэч и тхъэкIумэ лъэнныкъуэ пиупщиар и Йыгъыу сыдж щIагъым къышIэцIэфтри.

— АтIэ алъандэм зыри щIыжомыIэр сыйт, сыдж щIагъым зыщIэбгъэпщIыкIуауэ ущIэс пэтрэ! — жиIэри Щэуей Дэбэч хуабжку зэхиубэрэжъаш, гъущI шыныбэпхыщыр къихьри и анэм и деж кIуэжащ икIи ахэр анэ бидзышэмкIэ игъэпсыжащ. ИтIанэ и Джэмыйдэжыр фIыуэ зэщIикъузэри, «НакIуэ си Джэмыйдэж!», «накIуэ си Щэуей!» — жиIэри ежъахэш.

НапIэ-зыпIэм Щэуей нэсащ Нартхэм я деж. Ауэ шыгъажэм кIуэнухэр кIуауэ, езыр къакIэрыхуауэ къышIэцIаш, куэд щIат Нартхэр шыгъажэм зэрыкIуэрэ.

Щэуий къышилъагъум зыкъыхуигъазэри Уэзырмэс кьеупщиаш: «сыйтум укъытхуихъа уэ шу ахъырзэманыр?» — жиIэри.

— Нартхэм шыгъажэ фIуэ зэхэсхати хуит сашIым сэри сактыдэжэнц жысIэри сыкъэкIуат — жиIаш Щэуей. СалъэцIыхъэжынкIэ хъунт, сакIэлъэщIамыхъажыфми къызерыжэхэм сеплъынц, кхъIэ сыгъакIуэ! — ельзIуаш аргуэру Щэуей. — ГъакIуэ мыр умыгузавэу и шы ныкъуэдыкъуэжыр зыщIыпIэ деж щылIэнци еzym лъесу къигъэзэжынц — жаIэу адрей нарт щытхэми щыжкаIэм Уэзырмэс Щэуей хуит ищIаш, щыгъажэм кIуени. Чы къурагъ иЙыгъамкIэ зэпымычу и Джэмыйдэжым еуэу, и лъэдакъэхэмкIэ джэбитIым кIуэцIыуэу хуэм дыдэу Щэуей ежъаш. Джэмыйдэжым зигъэцIагъуэурэ пшантIэм къыдэкIыху хуэм дыдэура кIуаш. Щэуей еуэхункIэ лъэнныкъуэкIэ небэрт-къэбэрт, ар щалъагъукIэ нартхэр дыхъэшхырт: «Ар езыр зекIуэфыркъым сыйт абы къижын!» — жаIэу. ПшIантIэм зэрэдэкIыу шы «Джэмыйдэжыр лъятэри шы къэжапIэм нэсащ. Щэуей абы щынэсам нартхэр нэсыхатакъыми «шыхэр къесыху тIэкIу сыйтхъэукуй-энц» — жиIэри гъуэлъаш. Нартхэр абы щынэсар Щэуей зэрынэсрэ зы махуэрэ ныкъуэрэ хъуа нэужкьш. Нартхэм, жайуэ щыль бэлэ-банэжыр, абы бгъэдээт щы ныкъуэды — жаIэу. ПшIатIэм зэрэдэкIыу шы Джэмыйдэжыр къуэжыр щалъгъум икIи къамыгъэжэхэу: «Шыри Шыгъажэм къэкIуа жаIэу ауан ящIри къщIэпхъуэжахэш. МыдэкIэ Уэзырмэс мапльэ, си шы къулэнныжыр арш къатежынур жеIэри: «Мес, мес япэ дыдэ иту къакIуэр, ар си къуэлэнныжыр арш! — жиIэрт абы, лъэгапIэм тету плъэурэ. Щэуей нартхэр къызэрежьэрэ куэд щIауэ къэу-

шащ. И Джэмидэжым къешэсри «НакIуэ си Джэмидэж» , «НакIуэ си Щэуей» — жаIэри къэлъеташ икИ нартхэр къесыжыным куэд иIэу Уэзырмэс и пишIатIэм дэлъедэжащ. Кызэрысыжу: «Сэ фи нартхэр кыфхусхыжынш иджыпсту, ахэр хубжью езэшахэу къщIэкIынш» — жиIэри дигъэзыкIыжащ аргуэру. ДигъэзыкIыжри куэд мыкIуу нартхэм Щэуей яIущIаш. Нартхэм яхэльадэри зытес шыхэм Iэбэм къытыричым, Iэбэм къытыричурэ псори зэшIикIуэри и джэмидэжым и хъуреягъкIэ къыкIэрыпIыникIхэу кIэрищIахэш. Уэзырмэс и шы къулэнныжьу япэ къесыжын зыщыгугъар и шыплIэм къыдильхъэш, адрехэри зэкIэрипхэш иби япэм къыритгъэувэри къихужащ: «Фэ къэвжын щыкIым!» жиIэри. Ар щальагъум нартхэм сый жаIэжынт! псори щэху хъуахэш, Щэуей щыщынэхэри. Щэуей зэIэбэкIым я пщафэхэмкIэ къиубыдым къыхыфIихуэрэ шыгъажэм кIуауэ хъуар и Джэмидэжым къыкIэрихыхыжкаш.

Пицхъэшхэм Уэзырмэс Сэнэхуафэ Нартхэм яхуицIаш шыгъажэм хэтахэм щхъэкIэ. Псори, я шхэр шы фIэдзапIэм ирапххэри, сэнэхуафэм щIыхахэш, Щэуей и Джэмидэжыр нартышхэм ящIыгъуу ирипхыри езыри щIыхыаш. Зыкъом дэкIа нэужым Уэзырмэс и фызыр щIыхъэш Сэнэхуафэми яжыриIаш Нартхэм: «ХъэшIэм и шым фишхэр зэхешхых» — жиIэри. Уэзырмэс къыщэкIри шыхэм я деж щыкIум пэжу къильгъяаш Щэуей и шым адрейхэр хъэлэчу зэхишхыхауэ. Шыхэм Джэмидэжыр къахишу нэгъуэшI зыщIыпIэкIэ щырипхын игутгъэу Уэзырмэс бгъэдыхьати и щхъамкIэ Джэмидэжыр къыжьехэури унэм нэсхункIэ Уэзырмэс къыIуидзжащ. Гужыяуэ Уэзырмэс щIыхыэжри Щэуей ельэIуш: «Уишим дишхэр хъэлэч зэтрешIых, кIуэи нэгъуэшI зыщIыпIэ и деж епх» — жиIэри. Щэуей къыщIэкIри Джэмидэжыр къахиши щхъэхуэу ирипхаш, езыри сэнэхуафэм щIыхъэшжащ.

Нартхэм я батырыбжьэм Щэуей къырагъафэри шыгъажэм щхъэкIэ тыгъэу ягъэхъэзыра псори и пащхэм къиралъхьаш уакъызэрятежам щхъэкIэ жаIэри, арщхъэкIэ: «Сэ саугъэткым сыйкъышIэкIуар, зымы сыйхуекъым. Ахэр сэ си цIэкIэ цIыхубэхэмрэ сабийхэмрэ ефт, сэ сыйкъышIэкIуар Нартхэм фишхэр, фи лIыгъэр згъэунэхунуу арати си Iуэху зэфIэкIаш» — жиIэри и шы Джэмидэжым зыкъыридзыри къыдэлъетыжащ, езыр хэтми яжыримыIэу.

406. КЪАНЖ И КЪУЭ ЩЭУЕЙРЭ ЩХЬЭЦФЫЦІЭ-ДАХЭМРЭ

(Къэбэрдэйтэкт)

Куэдрэ къикIухъарэ еша-елIауэ, ахуэдизрэ зыщIыгъуа и хъэшIэу лыхъужьыгъэ куэд здишIар, хъыджэбз дэхашу къышIэкIыжар, зи ци зи унэцIи, зыщыпсэуи здэшши къыхуэмьшIыхуу фIэкIуэдыжар и гупщицакIуэ, ар къигъуэту къишэнэр имурадэу Щэуей, хуабжуу зыхуээшэ и нарт хэкум къышыкIуэжырт. А щыпIэм и тепщэ бгъэжь Аи-Акъыр хуарзэу уафэгум сый щыгъуи хуэдэу итти къаплъэри Щэуейр къилъэгъуаш. А щыпIэм а бгъэжым цIыху щызэригъакIуэртэкъым.

Щэуей и щхъэшыгум щыуфэрэзэу къыщхъэшыхъэри бгъэжь Ап-Акъым мыйбы хуэдэу къыжиIаш:

— Хэт сэ къысцымышынэу, къысцымыдзыххэу мы си щыим къихъэфар, зигъэлIыхъужъу, хэт делэу сэ зызигъешхыну си пашхъэм къакIуэу къысхуувар! Уи лъакъуэ цIыхIухэр. Пэжъажъэу укъыдэсхьеиниц узэкIэшIэстхъинш, уи нэ цIыхIуитыр дагъэу ящIэтыр защIэзукIэнши ящIэсфыкIынш. Упсэуай-умыпсэуай уэ цIыху цIыхIур напIэ-зыпIэм узэпкъырызудынш!

Ики занщIэу зыктыриудзыхыри бгъэжым Щэуей зыктытириубаш адэкIи-мыйдэкIи имыгъакIуэу, и лъэбжьанэ жанхэр дэнэкIи щыхиукIаш, зэпымычу и дамэ инхэм-кIэ еуэу, и пэ къуаншэ инымкIэ Щэуей и нэхэм щIэуIуэу, нэф ищIын и мурадэу, аршхъэкIэ Щэуей къыхуудакъым икIи хуэIэтакъым. Ахуэдэурэ зыкъомрэ зэрызекъуа нэужым Щэуей и джатэр къырихъуэтри бгъэжым еуаш, бгъэжым и дамэ лъэныкъуэр уIэгъэ ищIри ерагъ-мыйгъу-еийкIэ дэлъэтенижащ. ЩэуенкI къыIэшIэкIри къэкIуэжащ, бгъэжым зэхичэтхъя и щыгъынхэр и Иэпкъ-лъепкъым аүэ сыйти фIэль къудейуэ.

Щэуей ахуэдизу зэхэчэтхъяуэ, еша-елIауэ щыдыхъэжым и адэ-анэр къеупщIаш. — Мыр сый мы хуэдизу узэхээзычэтхъар? Сый бэлыхх узыхуэзар? Уимыхэбзэхэу мыр сыйт къэкIуэжыкIэу укъытхуэкIуэжа? — жаIэри.

Ахуэдэу и адэ-анэр къыхагъэзыхыу къыщеупщIым Щэуей яжыриIэжащ, хъэшIэу къыхуэкIуауэ щытам куэдрэ къызэрыдикIухъар, лыгъэ зыбжани зэгъусэу зэрызделэжъар, итланэ ар хъыджэбз дахащэу къышIэкIыжу: «укъысхуемэ сыкъэбгъуэтинш» — жиIэу дунейр и щхъэцымкIэ кIыфи къишIу зэрыкIуэдыжар. Абы адэкIэ Щэуей

къыжилаш а хъыдджэбзыр фіэкіуэдыжауэ къышыкіуэжым гъуэгум зы бгъе ин гуэр къызэртеуар икіи абы нэхъкъыхэзыгъэзыхъа иджырэ шъесыхункіэ зыми зэрыrimыхъелар, ахуэдизу къызэхэзычэтхъари а бгъэжыр арауэзэрэштыр. Абы иужькіэ Щэуей еупшиа и адэ-анэм:

— Си адэ-си анэ лъапіэхэ! — жилаш абы, — фыкъыздэіэпкыткуфынум къызжефіэ, хэт а хъыдджэбзыр, дэнэшыпсэур! Нобэ щыщіэдзауэ сэ абы фіэкіа цыхубз сылтыхъуэркъым, — жиіери.

Арщхъекіэ и адэ-анэм хуэфащэ жеуап къыратыфакъым. А цыхубзыр зи щысым, къыздикіам, зыщыпсэум абыхэм хащыкіырткъым. Абы щыгъуэм Щэуей и адэм къидэгызэ Сэтеней и деж кіуэри и нэгу щіэкіа псори хуиіуэташ икіи елъэйлаш а хъыдджэбзыр и хъыбар ищіэмекъыхуйиутэну, ахуэдизэу къыхэзыгъэзыхъа бгъэжыр зыщысыр къыжыриіэну.

— Сэ сщіэуэ уэ бжэзмыіэн сиіэкъым, си щіалэ, — къыригъэжъаш Сэтеней, — хъещіэу къыпхуэкіуэу уи деж цылар, абы хуэдиз лыгъе зыхэлъыр, цыхубзу къыщіэкіыжауэ ахуэдиз зи дэхагъыр Щхъецфіыціэкіэ зэдже хъиджэбзырш. Ар зыщыпсэур дыгъе къыщіэкіыпіэмкіэш. Ар дахэш, и нэкіум къырих нурым мазэм хуэдэу жэшыр егъэнэхур, и щхъэц фіыціэр и гупэмкіэ къыридзыхым ма-хуэр жэшым хуэдэу кіыфі ешіыр. Иджы уэ уи фыз къэшегъуэ хъуаш, щхъецфіыціэм фіэкіа уэ фыз пхуэхъуни щыіэкъым, ауэ ар уэ къыпхуэшэн, ар здэшыіэм укіуэфын. Абы узэрыкіуэну гъуэгур сэри бжэсіэфынукъым. Зэхэс-хаш къаіуэтэжу къуэкіыпіэмкіэ тенджызыкум ар щыи-ссеууэ, ихъуреягъыр а тенджызым псыпциэ защіэу хэкіы-піи имыіеу, зэхэсхаш къыжаіэжу ди нартыжхэм иджырэ къесыхункіэ абы пхыкіыфайкі щымыіеу, а цыхубзыр къигъуэтину кіэлъыкіуам къимыгъэзэжауэ.

Щэуей зы псалъекі Сэтенейм емыупшіу, къимыгъэу-выіеу гупсэхуу едаіуэрт.

— Бэлыхъышэу а уэ узыхуэза бгъэжыр, — жилаш ар гуэру Сэтеней, — Хъэри кхъуэри, цыхуи зыпэмыйлъешу Щхъецфіыціэ и гъуэгум тетыр арш, зэрэджэри Аи-Акъш. Абы пэлъэща иджырэ къесыху щыіэкъым, ар зыщыпсэу щыіпіэми цыхуи, нэгъуэшц псэущхи щызэригъакіуэр-къым, абы псоми бэлыхъ ятыригъэлъш, нарт куэди іещіэ-кіуэдаш икіи согъэшцагъуэр псэууэ абы укъызэрыіещіэ-кіыфар, насып уиіещ уимышхыпэу укъызэреламкіэ.

Сэтеней жиахэм гупсэхуу едаіуэри Щэуей мурад ищіаш Щхъецфіыціэ-дахэм фіэкіа фыз къимышэну, зыри

зытемыкIуэу нартхэм насыпыншагъэ куэд къахуэзыхъу бгъэжь Аи-Акъыр иукIыну.

Щэуей нарт шу хахуэт, нарт шу япэ къимыувэфу. Щэуей шэсрэ ежъамэ езым хуит имыщиауэ зы нарт дэшэсиртэкъым, юкыщышынэхэрти; нартхэр дэнэ къэна мэзым щIэт хъэкIэххъуэкIэхэри Щэуей къыщышынэрти зыкъыхуагъазэртэкъым.

Бгъэжь Аи-Акъыри Щэуей хуэдэ дыдэу уафэгум щытепщэт, щыхахуэт, уафэгум итхэми, щыльэм щызекIуэхэмий ятекIуэрт, Ар лъетауэ уафэгум иту я лъэгъуами зыри уафэгум щызельъатэртэкъым, щыльэмии щызекIуэртэкъым, къеухыурэ нарт шу закъуэхэр иукIырт, и лъэбжя-нэхэмкIэ цыыхухэм я пшэхэм зэхиукIэрти уафэгум дырихъейрт, итхъэлэрт, и пэ жанымкIэ я нэхэр къыриуIукIырт, и дамэ лъэшхэмкIэ еуэрэ цыкIу-цикIуу зэпкъыриудырт.

Нартхэр куэдрэ ещащ а бгъэжьыр къаукIыну, ауэ зыри яхуещIакъым. Езы бгъэжьыр бгыщхъэм тет жыгыжым абгъуэ тырищIыхъауэ абы щыпсэурт. Къиубыдхэр абы ихырти щиукIырт, щищхырти я къупищхъэ-лъапщикъэхэр къыридзыхыжырт. Ахуэдэурэ ишхахэм я къупищхъэлъапщикъэу къыридзыхыжахэр бгым и лъабжъэм щIэз хъуат. Бгы зытесыр инт, лъагэт, и джабэхэри и щхъэри-псори мыл защIэу зэцIэштхъат, уезэгъынкIэ амал имы-Иэу.

Мис а бгъэжь Аи-Акъыр иукIыну нартхэм ятель хъэзабыр ятырихыну, щхъэцфIыцIэ здэшыIэ щыпIэм кIуэу ар фызу къишэнү: «Сэ къысхуэмыгъуэтнырэ сэ къыстекIуэнрэ щыIэ, ЩхъэцфIыцIэ къэзгъуэту фызу къэзмышауэ сывкъекIуэлIэнкъым», — жиIэри Щэуей и Джэмыйдэжыр зышIикъузэри ежъаш. И шы джэмыйдэжым щэуней еуэри нежъаш Щэуей дыгъэ къуэкIыпIэмкIэ щхъэцфIыцIэ и лъыхъуакIуэ кIуэну. МэзицкIэ гъуэгу тетауэ ар нэсаш ЩхъэцыфIэ здэшыIэ щыпIэм. Ихъуэ-щыхъуэхэм нахуэзэу щеупищIым къыжыраIаш:

—Укъэсан щхъэцыфIэ и щыпIэм, ауэ укъэмымкIуэхакIышэрт. Абы и кIэм машIэ икIуэдыхIакъым, уэри абы и ужым уикIуэдэжынищ. ЩхъэцыфIэр зыщIэсунэм и хъуреягъыр тенджызщ, псыпцIэш, хыхы хэкIи щымыIэу. Абы и пшIантIэ дыхъэфа иджырэ къэсиху щыIэкъым. И псэлъыхъухэр псыпцIэм зэрыхыхъэу езым и щхъэцфIыцIэр къыредзыхри дунейр кIыфI ишI, псэлъыхъухэри къа-нэ щымыIэу псыпцIэм хокIуадэр. ПсыпцIэм уекIуэлIэху-кIи ухыхъэхукIи нуру и напэм къырихым гъуэгур къыпху-игъэнэхурэ уигъэкIуэнуш, псыпцIэм узэрыхыхъэу и щхъэц

фынцIэр и гупэмкIэ къыридзыхынурэ псыпцIэм ухигъэ-
кIуэдэнущ. Абы хыхъа къыхэкIыжакъым икIи зэпрыкIа-
къым, умыкIуи нэхъыфIщ — жаIери къельзIуаш Iэхъуэ-
хэр Шэуей. Дауэ ахэр къемылъзIуами Шэуей къэгъазэ
иIэтэкъым. Iэхъуэ-шыхъуэхэм я деж щефэц щешхэх, и
шы Джэмыйдэжьми фынцI зыригъэгъэпсэхури еуэри ежъэ-
жащ Iэхъуэхэм я Iэр иубыдыхир.

Махуэ гъуэгукIэ аргуэру кIуэжки ШхъэцфIынцIэ и щIы-
пальэм гъунэгъу ихъа нэужь, псыпцIэм нэсыхункIэ дунейр
нуру блэурэ кIуаш. Махуэ ныкъуэ гъуэгу иIэжу псыпцIэм
хуэзащ, — хъурейуэ къызепикIухъри — хыхъэпIи екIуэ-
лапIи иIэтэкъым. ЗикI екIуэлъапIэ щимыгъуэтym:
«Дауэ тщиыну?» — жиIери и шы джэмыйдэжьым еулишIаш.

— Дыхыхъэнчи дисыкIынщ, араш зэрытищIынур, ауэ
япэ щIыкIэ къамыл пхыритI щIий си джабэ зэрызым
къыкIэрыпхэ, — жиIаш Джэмыйдэжьым.

Шэуей къамыл пхыритI ищIри Джэмыйдэжь и джабэм
кIэрипхащ икIи псыпцIэм Джэмыйдэжьым зыхидзэри зан-
щIэу исыкIыу щIидзаш. ПсыпцIэм зэрыхэпкIауэ зэрисы-
кIыр шордакъым тесу щыс щхъэцыфIэ къышилъагъум и
щхъэц фынцIэр и гупэмкIэ къыридзыхри дунейр кIыфI
ишIаш.

ПсыпцIэр лъэнныкьюитI зэкIэшIихуу, толькъун хъуа
тенджызым хуэдэу псыр и пIэмирахуу Ддэмыйдэжьымрэ
Шэуейрэ нэм къышIэIэбэр шумылъагъу кIыфIыгъэм хэп-
щурэ мэхуишрэ жэшицкIэ кIэуцIырыкIауэ Iуфэм нэсхэ-
ри тафэм техъахэш. Абы дежырат ШхъэцфIынцIэ и унэри
Шэуей пщIантIэм дыхъаш, и Джэмыйдэжьри фIэдзапIэм
фIидзэри, езыр хъэшIэцым щIыхъэри гъуэлъаш.

ШхъэцфIынцIэ псыпцIэм кIуэцIырыкIыфу и деж ды-
хъэфа лым дэкIуэну арат и псалъэри шордакъым къехри
хъэшIэцым щIыхъаш: «Къанж и къуэ Шэуейуэ, нэрыб-
гейм и къуэ закъум фIэкIа, сэ сзыхуэзэшу си гум и
плъапIэм фIэкIа сэ сщIэркъым мыбы къекIуэфын щIэу,
армырауэ пIэрэ сэ къысхуэкIуар?» — жиIери. ХъэшIэ-
цым щхъэцфIынцIэ щыщIыхъэм къицIыхъужащ Къанж и
къуэ Шэуейр икIи гуфIаш: «мис иджы сэ лы згъуэташ,
сэ лы схуэхъунур къекIуаш!» — жиIери.

Шэуей къэмьушу жэшибл-махуиблкIэ жеяти къыш-
хъэштымыкIыу щхъэцфIынцIэ щхъэшытащ. Къызэрышушу-
къыригъэлагъэри мазэ псокIэ игъэхъэшIаш. Абы иужь-
кIэ ШхъэцфIынцIэ-дахэр и шыплIэм къыдигъэтIыхъэри
къеуэри къежъэжащ. ШхъэцфIынцIэм и нэкIум нуру къы-
рихым гъуэгур япэмкIэ нуру игъэнэхурт, и ШхъэцфIынцIэм

нэм щІэїбэр умылъакъу щІыбагъыр игъэкIыфырт.

Ахуэдэурэ ахэр машIэрэ къекIуэа, куэдрэ къекIуа, псыциэм, тенджыхэм къызэпырыкIыжхэри зыкъомре къекIуауэ бгъэжъ Аң-Акъым къищIещ ѩэуей щхъэцыфIэр къызэрихъри гъуэгур ихъумэу уафэгум иуваш. Ауэрэ ѩэуей щхъэцфIыцIэ-дахэр игъусэу шы джэмыйдэжъыр джэгуу къакIуэурэ къэблэгъаш. ЩхъэцфIыцIэ-дахэм и нэкIум и нурым япекIэ дунейр нэху ишIырт, и щхъэц фIыцIэм щыбагъыр нэм щІэїбэр умылъагъуу кIыфи ишIырт. Щэуей ишIакъым бгъэжъ Аң-Акъ къызэреща-кIуэр. ЗышIыпIэ гуэрым деж къесри ѩэуей сымэ загъе-исэхунуу къэувыIаш.

И щIакIуэр иубгъури и щхъэцфIыцIэ-дахэр тыригъэтIысхъаш, Джэмыйдэжъыри уанэр тырихри иутIыпщащ. Зиплъыхъщ-зыныплъыхъри шынагъуэ щыIэу щимылъагъум и щхъацфIыцIэ дахэм бгъуэдэгъуалъхъэри жэш куэдрэ махуэ куэдкIэ мыжэя ѩэуей заншIэу Iурихри жэяц и щхъэцыфIэ къышхъэшысу. Гугъу ехъа щхъэцфIыцIи Iурихри щхъэукъаш, ѩэуей и бгъэм и щхъэр тырилъхъэри.

Бгъэжъ Аң-акъы зыхуейхэр арати къещэм-нешэурэ къеухщ аби напIэ-зыпIэм щхъэцфIыцIэр ипхъуатэри уэ-тум дырихъеяш, и абгъуэ бгыщхъэм тетым ихъри кIуэжащ.

Щэшибл-махуиблкIэ фIыуэ жеяуэ ѩэуей къэушри и щхъэцфIыцIэр игъуэтыхажъым. А щыпIэр къызэхиплъыхъаш, зы Iуашхъэ ин гуэр щытти дэкIуейри еджащ арщхъэкIэ зыщIыпIи щигъуэтакъым, и щхъэцфIыцIэ и макъэм зыщIылIэкии къыщIыакъым. Iуашхъэм тетIыс-хъэри ѩэуей куэдрэ гупшисащ, щхъэцфIыцIэ и кIуэды-кIэ хъуар къыхуэмшIэу, е өзыр щхъэцфIыцIэ япэми хуэдэу бзэхыхами, е ар зыгуэр ихъами къыгурымыIуэу. Дауэ хъуауэ щытми ѩэуей мурад быдэ ишIаш и щхъэц-фIыцIэр къимыгъуэтыхжауэ емытIысэхыну икИи мыкIуэжину.

Щэуей Iуашхъэм къехыхжи и щIакIуэр здэшылъ щыпIэу щыжеям деж кIуэжащ зихуапэу, и Джэмыйдэжъыри шэсу ежъэну. ЩIакIуэр къыщищтэжым ѩэуей имышIэхьу къилъэгъуаш ар лъым зэхицIэлъауэ ар здэшылъа щыпIэр щызэхиплъыхъэм лъы лъагъуэр къилъэгъуаш. Ар бгъэжъ Аң-Акъ щхъэцфIыцIэр щихым щыгъуэ и лъэ-бжъанэхэр щхъэцфIыцIэ и джабитIым хиукIати абы къы-щIэжа лъым ишIа лъагъуэт, тIкIуэпс инурэ щхъэцфIыцIэ къышIэтIкуа лъым и лъагъуэр наIуэу кIэуцIырыкIырт.

— Ей, хъ, — жиIаш ѩэуей ар щилъагъум, — сэ сигу-гъэм Iуэхур щыщIыкъым! Мыр сэ зыгуэрым сфиIихъаш,

мыр шэч хэмэлтүү си ЩхэцфIыцIэ къышIэжа лъыш. Дауэ ухъу, сэ си жейуэ си фыз яхьыныр си ту емыжIу! Мы дунейм сэ сыйтетынкъым ар къээмьгъуэтыхауэ икИи псэуми мыпсэужми сэ абы иль сымыщIэжауэ! — жиIэри Щэуей тхъэ и иIуаш икИи лъы лъагъуэм теувэри еуэри ежьаш.

Жэцхи махуэми зыгъэпсэху имыIэу борэн защIэу щыIэбзаджэм хэту Щэуей куэдрэ кIуаш цыхуи псэущий хуэмьзэу, ешащ-елIаш, щыналтэ ин зэпичаш, къуакIэ-бгыкIэ куэди щхъэрьпыкIаш. Ахуэдэу кIуэурэ жэш кIыфIу зы бгы ин гуэрим щхъэпрыкI пэтрэ Щэуей япэм-кIэ плъэри адэ лъагэу, уафэгум зэ дунейр нэху хъуу, зэ нэм щIэIэбэр умылъагъуу кIыфI хъууэ къилъэгъуаш. Ахуэдэу тIо, щэ кIыфI, нэху хъурти тиIанэ дунейр нур зэпьт щытт куэдрэ. Ар щхъэцфIэ Щэуей сыкъилъыхъумэ, къыскIэлъыкIуэмэ жиIэу и гъуэгур къигъэнэхуу, здэшы-Иэр зыкъыригъашIэу арт, и щхъэцфIыцIэр къыринутIыпшхъэхим, дырихъеижурэ дунейр зэрихъеуэкIырт.

Бгъэжь Ан-Акъ ЩхъэцфIыцIэ игугъу зыкIи имыщIу, ишхын муради имыIэхэу хъугъуэ-фIыгъуэу бгъэдэмыль щымыIэу игъафIэрт, абы кIуэфыну, е еzym пэлъэшчи дунейм тет и мыгугъэу.

ЩхъэцфIыцIэ и нэкIум къырих нурим гъуэгур къыхиу-гъэнэхурэ Щэуей бгъэжь Ан-Акъыр зытес къуршым екIуэлIаш. Абы екIуалIа нэужым бгъэжым зыкъыримыгъэлъагъун щхъэкIэ ЩхъэцфIыцIэ дунейр кIыфI къышчи-шым зыхуигъазэри напIэ-зыпIэм къуршыхъэм дэлъэяц икИи и Джэмыйдэжыр къуэм диутIыпшхъэри езыр къур-шыхъэм бгъэжь Ан-Акъ и гъунэгъуу жей нэпцI зишIри гъуэлъаш. ИтIанэ ЩхъэцфIыцIэ аргуэру дуней къышигъэ-нэхум Ан-Акъы къилъэгъуаш Щэуей щыльу Жейуэ щыль цыхур къышилъагъум бгъэжыр къильаш, — ни-лъаш, зихъункIаш итIанэ дунейр икъутэу зиIэтри хъурей-уэ къиуфэрэзыхъу щидзащ. ЩхъэцфIыцIэ ар щилъагъум занщIэу къыгурыIуаш а щыпIэм зыгуэр зэрыарар икИи и нэхэр тыримыгъэкIыу бгъэжым кIэлъыплъу, Щэуей къилъы-хъуэу хуежьаш.

Щэуей и щхъэшыгум къышчифэрэзыхъщ-нышифэрэзы-хьри Ан-Акъ бгъэжыр занщIэ зыкъишири къеухаш икИи Щэуей ипхъуатэри уафэгум дырихъеяц.

ЩхъэцфIыцIэ ар щилъагъум и Щэуейр къицIыхужри гъуэгыу щIэпхъуаш иукIыпа игугъэри. АрщхъэкIэ Щэуей жей нэпцI зишIауэ арт. Зыкъомрэ ахуэдэу уафэгум къы-

щырихъэкІа нэужьым бгъэжым Щэуей ихьри бгыцхъэм тырилхъэжащ, щхъэштыІысхъэри ишхын и мурадэу куэдрэ еуІуаш, ифышІыну илъэбжанэхэмкІэ зыхуикІаш арщхъэкІэ зыри иришІэфакъым, Щэуей и Іэнкъ-лъепкъым сыт и мышІэми езэгъякъым, ешу къыкІэрыхужыху Щэуей зыргицэжэкаш бгъэжыр. Итланэ Щэуей зыкъи-Іэтри бгъэжым зыридзащ, адэкІи-мыдэкІи имыгъякІуэу зэшІибыдэр и джатэжымкІэ еуэри мылъэтэжыфыну япе, щыкІэ и дамэхэр пиупшІаш, итланэ езыр иукІыпташ.

ШхъэцфІыцІэ дахэм Щэуей псэууэ къыщищІэм икИи бгъэжыр иукІауэ щилъагъум гуфІашэри Щэуей бгъэдэлъедаш.

— Сэ сщIат, — жиIаш абы Щэуей зыридзыри, — си лъыхъуакІуэ укъызэрыкІуэнур, жэшми мацуэми сожъерт, ауэ сышынэрт мы бгъэжым утемыкІуэфынкІэ. Сыгу псори фы хъуа иджы уэрэ дэрэ къытпэрыуэн щыІэжкъым.

— Сэ уэ укъэзгъуэтыхынымкІэ уи нурыр си гъуазэу щыташ, си ШхъэцфІыцІэ дахэ, — жиIаш Щэуей. — Дия-пекІи а уи нурыр нартхэм я гъуазэу, я зыгъэнэхуу щырет!

— Си нурымкІэ сыт щыгъуи сэ нарт лъыхъужыхэм я гъуэгур згъэнэхунш, къахурехь а си нурым нартхэм насып! — жиIаш ШхъэцфІыцІэ.

Щэуей бгъэжь Ан-Акъ и дэмитІир къыздиштэш, щхъэцфІыцІэр и шыплІэм къыдигъэтІысхъэри къеуэри нартхэм ядеж къэкІуэжащ.

ШхъэцыфІэ фызу къызэришам щхъэкІэ нартхэм гуфІэ-гъуэ сэнэхуафэ Щэуей хуашІаш, мазэм щИигъукІэ зэхэташ нартхэр ефэ-ешхэу. Нартхэм я къуажэхэр, я щыгу псори и нурымкІэ ШхъэцфІыцІэ игъэнэхуу хуемэ нэху яхуицІу, хуемэ к'ыфI яхуицІу нартхэр псэуаш.

Щэуейрэ ШхъэцфІыцІэ дахэмрэ апхуэдэу насыпыфІэу зэдэпсэуаш.

407. КЪАНЖЭ И КЬУЭ ЩАУЕЙ ЗЭРАТЕКІУАР

(Къэбэрдэй текст)

Къанжэ и къуэ Щауей нартхэм хъелэкІэ яукІыжыну Насрэнэ Сосрыкъуэрэ яужь итт. Зы щыпІэ гуэрым ешхэ-ефэ щыІэу Къанжэ и къуэ Щауейр Сосрыкъуэрэ Насрэн-рэ здырашэжъэну мурад яшІаш. ЕфакІуэ здэкІуэнухэу гъуэту здытеувахэш. Ауэрэ здэкІуэхэм зы щыпІэ гуэрым нэсахэуэ, мыбы и деж къыщынэ уэ, дэ зыдмыгъэгувэу къэдгъэзэжынш, зыдгъэгувэнкъым жайлхэри, а щыпІэм Къанжэ и къуэ Щауей къыщанэри, езыхэр ежъахэш.

Къанжэ и къуэ Щауей шым уанэр тырихщ, щIакIуэр зэришэкIри гъуэлъаш. Зэрыгъуэльу дунейр уей-псей хъуаш, Сосрыкъуэ и уаети. Зэрыуаем хүэдэуэ, махуэ-махуитI къетахэ, Сосрыкъуэрэ Насрэнэр къагъэзежахэш. Лажьэ имыIеу и шыжьми жущэн гъур тIэкIу ифышIу щыту Къанжэ и къуэ Щауейм зекIуэлIхэр къурихъэлIэжахэш.

— Дэнэ фыщыIахэ? — жиIэу мобыхэм щеупщым,

— Нарт Цырхъужьеий и щхэр къэтхуну дыкIуати, дэзгъякъым, — жаIэхэри жэуапэу ар къыратыжаш.

— АтIэ сэ сыкIуэнщ абы, — жиIэри, Къанжэ и къуэ Щауейм шым уанэр тырилъхьэри ежьаш. ЗдэкIуэнур нарт Цырхъужьеий и дэйт, здэкIуэнум нэсри, и шыпэху Iушэжым щхуэмымылакIэр тридзэри нартхэ я шыхэр зыдшIэт боубжэмкIэ иутIыпщаш. Шы пэхужым боубжэр икъуташ.

Сосрыкъуэрэ Насрокъуэрэ махуитI зэмману трагъэкIуэдамэ, Къанжэ и къуэ Щауей тIэкIу фIэкIа пымылъу, шыхэр къыщIихури къежъэжаш. Зэман куэд дэмыкIыу мо тIур къыздышинам и деж щысу къурихъэлIэжаш.

— Дауэ хъуа? — жаIэу Сосрыкъуэрэ Насрокъуэрэ къыеупщIаш.

— Куэдыщэ иужь ситаш, абы хуэдиз зэмман тезмыгъэкIуэдэн хуейуи сыхъэулеящ, — жиIэри жэуапуи къари-таш.

Иуэхугъэ зи яужь ихъар зыфIэкIати къежъэжхэри къэ-кIуэжахэш.

ПсорикI зэдэшIыгъухэу къыздэкIуэжхэм, Сосрыкъуэрэ Насрокъуэрэ зэчэнджэщаш: «Сыт игъэкIуэдыхкIэ хъу-ну мы Къанжэ и къуэ Щауейм?» — жаIэхэри.

«ХъелэкIэ мыхъумэ, лыгъэкIэ зырикI тхуещIэну къы-щIэкIынкъым мыбы», — жаIэри, Иэмал лъыхъуэху зды-хуейжъахэш. Ар псорикI къызыхэкIар Къанжэ и къуэ Щауей лыгъэкIэ абыхэм ефIакIуэт, шыщхъэмымыгъазэт, зытыриубыдэм фIигъэкIыртэкъыми и зекIуэгъухэм бэлы-хуу ятельт.

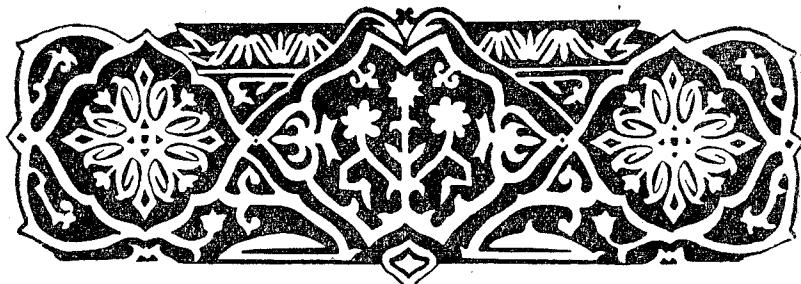
Къанжэ и къуэ Щауей лыгъэ ин зэрыхэлъар къегъэ-лъагъуэ нарт Хъэтыхкъуей иphъу Дыгулъыпхъу и хэдэны-гъэм. Дыгулъыпхъу лъыхъу куэду иIэт а зэмамын. Псэ лъыхъуу къыхуэштхэм Сосрыкъуэ, Хъэмыш и къуэ Ба-тырэз, Къанжэ и къуэ Щауей, Чылахъстэнышхуэ, Нэтуры-

къуэ Лыыхъу сымэ Дыгулыпхъу нарт хъыджэбз хахуэр абыхэм хэдэрт икИи къыхихауэ щытариkI Ашэмокъуэ щалэрщ. Къыщыхихауэ щытар ар адрейхэм нэхърэ нэхъ лыгъе хэлъу артэкъым, атIэ укIыгъе мыхъуу нэхъ къызэтенэнкIэ хъунти араш. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, адрейхэм хуэдэуэ лы пхъашэтэкъым, лы пхъашэ гупу дзы зыфIишахэм нэхърэ Ашэмокъуэм и щэбагъым къыкъуэнэнным щыгугъырти арщ.

Лы пхъашэ гупым Дугулъыпхъу щыхэдэм Къанжэ и къуэ Щауей дзыуэ къыхуигъетыфауэ мыраш:

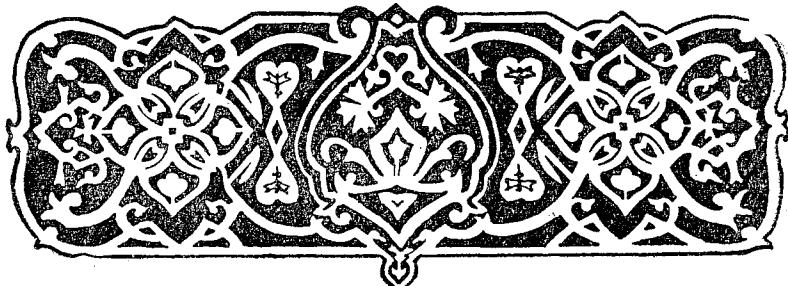
«Е уи шыпэхужь мыгъуэр хуэIушэш,
Щыбз къулэн щицри уи зэхугъуэш,
Къанжэ и къуэ Щауейри ди псэлъыхъущ,
Бэрэ сэ укъыслъыхъуми
Уи ачэ ябгэр уиIэу сыйдэмымкIуэн!...»
Араш дзыуэ къыхуигъуэтыфар.

ЯПШЫКІУЩЭНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ДЭГУДЖ

408. НАРТ ДЭГУДЖЭ ИКЬЭХЪУКИ

(Еджэркъое текст)

арт Дэгур аюу зы лы пхъашэ горэ Нарты исыгъ. ИлЫгъэкИ изекИон ЙофыкИ цIэрыюу, шы Йыгъынным пыльэу, илъэгъумэ ашIэрэри адишIэу, иблэнагъэкIэ атемыкIомэ, акIэ зимышIэу щытыгъ. Аулым зы гукъао, кIалэу иIэр къымыгъотышъоу, иIагъ. Гъогу тетыми, унэм исыми, шаIом щыIэми, гъользыжыгъэми а гупшиысэр ышъхъэ илъизэптыгъ: «Сыд пае Нэфылъ-гуашэ тхъам шъао къиримытырэ-штыу!» — ыIоу.

Зэгорэм, зекIо кIуагъэу, чэщыпечье лые чыг горэм цIэлъэу щырихынэу хъугъети, мо лыр чыышъо-мычыяшъоу щылъызэ, ябыб макъи зэхихэу тхарькуитIу а чытэу зычIэлъым къытетIысхъагъ. Ахэмэ амакъэ кIэдэIукизэ, языре тхарькъом мырэущтэу ыIуагъ:

— Нарт Дэгу ышIэрэп нахь, мы мынем пыт мыIэрысэ плъижыр ягуашэ, зэрэпсаоу ригъешхымэ кIэлэ псав къыфэхъушт, — ыIуагъ.

Адырэм:

— ТэтишIэн тшIэгъахэ, тыгъэбыбыжь, — ыIуи тIуми заати быбыжыгъэ.

Нарт Дэгу а пстэури зэхихыгъети, зэхихыгъэр ыгъэшIэгъуагъ.

«КIалэ горэ жыы дэдэ сымыхъупэу згъотыжыгъэмэ!...» — ыIуи, нэфылъ къештэфэ ышIуабэ шIэу щылъыгъ. Пкъыгъохэр плъэгъун плъэкIынэу къызэхъум, чыгыр ыплъыхъагъ. Тхарькъомэ аIуагъэр тэрэзэу къычIэкIыгъ: зы мыIэрысэ ин нэIушъхапль пыт!

Нарт Дэгу чыгыгым дэкIуай фэсакъыпээ мыIэрысэ

къутамэм плъижышихор къипихи, илалъэмэкъ къирилъхи къеуи ядэжбы къежъэжыгъ. Гъогум тетэу къэжжы пэтызэ: «Зэ мы майэрисэм сепльын» ыIуи, къыштагъ. Еплъ-къеплъижыгъ шъхае, адирэ майэрисэмэ зэрлатекIырэ зи рилъэгъулIагъэп.

«Зэ сепльын мыш», — ыIуи, цапекIэ ышъхашъо тIэкIу тыричи еплъыгъ, зи ыгъэшIэгъон рилъэгъулIагъэп. Майэрисэшь—майэрис!

Нарт Дэгу къизэрэсжъэу, Нэфылъ-туацэ майэрисэр ригъэшхыгъ. Арыти, тхъам зэриложынэу, илалъи къесн, о къеплъэгъугъэмэ анах дахэу шъао къифэхъугъ. Бын-унагъори хъагушIо-къогушIоу къизэхэнэжжыгъ.

409. НАРТ ДЭГУ ҮКЬО ДЭГУДЖЭ ИХЬИШЬ

(Еджэркъсе текст)

Шъэо цыкIоу къэхъугъэм «Дэгуджэ» цIэу фаусыгъ. А цIэр ары нарт къэбархэмэ зэрахэтыри. Нью цыкIу горэм пIурэу ыхьи ыпIугъ. ИкIэлэгъум ыгъэхъагъэр бэ, цIэрIуи хъугъагъэ.

Нарт Дэгур аюу зи лыгорэ Нартие исыгъ. Лым къо къифэмыхъоу щитыти, шэн-сэн горэхэр хэлъэу ягуашэ майэрисэ рагъэшхыгъагъ. Арыти, шъао къифэхъугъ. А къифэхъугъэм «Дэгуджэр» цIэу фаусыгъ.

Къоу къифэхъугъэр пIурэу зи нуюж горэм ыхьыгъэу щитыти, къизыхъугъэр мэфэ заулэ нахь темышIагъэу, мо илалэм ятэ зекIо кIонэу къэбаркIэ зэхихыгъэ. КIалэр къизыхъугъэр тхъемафэ нахь мышIагъэу, ятэ дэжь къакIуи: «ЗекIо сиздащ», — ыIуи къелъэIугъ.

Ятэ сидэу зишIыми илалэр зидимыщэнэу ыIуи, Жъо-къо-нанэм дэжь ыгъэжжыгъ.

Неущ фэдэм зекIо кIоштымэ, ыпекIэ тхъемафэкIэ Iаби:

— Мыш фэдэ мафэм къакIо, — ыIуи, илалэр ыгъэжжыгъ.

КIалэр зигъэжжыгъэ мафэм ыуж, ятэ шэси, гъусэ заули иIэу, дэкIыгъэх.

КIохэмэ-кIохээзэ пчыхъэ хъуи зи чыпIэ горэм чэцшыр шырахынэу къэуцугъэх. Ашыц горэм зиплъыхынэу чыг шъхъапэм дэкIуай тетIысхьагъ.

— Зыгорэ ольэгъуа? — ыIуи игъусэмэ ашыц горэ еупчIыгъ.

Чыгым тесым:

— Хъэм фэдиз иинагъэу зыгорэ къекІо, — ыIуагъ.

ЕтIани зеупчым:

— ШкIэжъым фэдиз иинагъэу зыторэ къекІо, — ыIуагъ.

ТIэкIу зытешIэм плъакIом:

— Шыу зэтес горэ къекІо, — ыIуагъ.

Аузэ нарт Дэгу ыкъо Дэгуджэр къеси иши къепсыхъгъ. Шуфэс къарихи арэущтэу щысыгорэ, нэф къэвьыгъ. Ятэрэ ыкъорэ пшыпIэм къытырани, адырэхэр тэлыхи зекІо кIуагъэх.

ТIэкIурэ щысыгъэхэу Дэгуджэ ятэ щыхъагъ.

— Тят, тэри зекІоу тыгъакIу, ахэмэ къахырэм тэ хэтхын щыIЭп, — ыIуагъ.

— Щыгъэт, кIалэ, — ыIуи, ятэ кIалэм ецIэцIагъ.

Ауштэу щысыхэрэ кIалэр ятэ ыуж имыкIыхэ зэхъум, ятэрэ ыкъорэ шэсихи ежхэри зекІо кIуагъэх.

Ятэ ышIэрэ чыгум икIыхи мэфищэ гъогу ятIани акIугъ.

Зы нэпкъ ин горэм зыIохъэхэм, кIалэр шым къепсыхи:

— Джы тыкъесыгъ, тят, — ыIуагъ.

КIалэр иIалмэкъ иIэбэжки пшъэхъуиш къырихыгъ.

— Тят, зэраIорэм утетымэ мышэу спхыгъэр умыутIупшэу сыкъэгъесыжь, — ыIуагъ.

Шыр пшъэхъуишкIэ къырипхи, ар ятэ къылъэхини кIалэр нэпкъым ехыгъ. Зы тIэкIу нахь темышIагъэу былым шийж къыфи кIалэр къызыIохъажым, шым пшъэхъур зэпичынкIэ зы пшъэхъу нахь имыIэжъэу ятэ дэжь къыIухъажыгъ.

— Тят, зэраIорэм утет, — ыIуагъ.

Шыхэр къырафыжъэнхэ фаети, ыкъо къеупчыгъ:

— Шэхъогъулэм ушыIещта, хяури шэхъогъу ужым ушыIещта? — ыIуи, былым ужым ятэ щыIэнэу ыIуагъ.

— Аиыгъум, — ыIуагъ, — тIэкIурэ укъэкIуагъэ нахь мышIэу уаужкIэ зы иныжъ шыу горэ къикIыщт, шэу зытесим ыпэ гъонитIу машIоу къарилъэссыкIырэм гъогур IуилыгъукIэу. Ар о къеупчыщт: «Хэта мыхэр зыфырэр?» ыIонышъ. «Сэры» Io. «О фэдэкIэ ахэр пфын плъэкIытэп» ыIоны ыпэкIэ къэкIошт. Ори аш ыуж зыкъимыгъанэу къылъыкIу.

ЗэриIуагъэм фэдэу ыужкIэ къикIи иныжъ шыу зэтесир къесыгъ.

— Хэта мыхэр зыфыхэрэр? — ыIуи Дэгуджэ къеупчыгъ.

— Сэры, — ыIуагъ.

— О фэдэкIэ ахэр пфын плъэкIыщтэп, — ыIуи, былы-
мыпэм къежьагъ.

Ащ ыуж бэкIэ зыкъыримыгъанэу ежыри къылъы-
кIуагъ. Ятэ къызынэсым, тIуми икъун утын зэрахыгъэу
зэбэнхээзэ зэрэгъэшьыгъэхэу, моу уцым хэгъэнагъэхэу
щысхэу къынэсыйгъ.

Ыкъо ышъхашыгу шъхьашышхыкIыгъэ фэдэу, гъоп-
цэжыми зэлэчыжьэу иIагъ. Ар джы къэкъутагъэу ятэ
ылъэгъуэти, Нэфылъ-гуашэ къыфихыгъэгъэ шэн-сэн
зыхэлъ мыIэрысэ плъыжым ышъхъэ зэрэтыричыгъагъэр
ыгу къыгъэкIыжыгъ.

Нартым исэшхо къырихи иным еонэу зежьэм:

— Тят, ашкIэ уемыу, мыдэ сэ сисэшхокIэ еу,— ыIуагъ.

Еуй иным иIoф хигъэкIыгъ. ЕтIуанэ кIалэм:

— Тят, джы моу къедаIу, — ыIуагъ. — Сэ джы жъуа-
гъохэр къызихъэкIэ сшъхъэ къипсэнхэшь сылIэшт. Арэу
зыхъукIэ, сымылIагъэ рапшIэу, шым сытельхъажьи, шым
«щыгъуаз» йуи еIуи, унэм уишэжьышт. Ащ нахь о зекIо
умыкIу.

Бэ ымыгъэшIэжьэу кIалэр лIагъэ.

410. НАРТ ДЖАРИМЭ КЪЕХЪУЛАГЪЭХЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт купитIу шакIо кIуагъэу зэрихылIэхи, зыщагъэ-
псэфынэу пшыпIэ ашIи йыстыгъагъэх.

Мафэрэ шакIо кIомэ шъыхъэхэр, пчэныхэр къахыхэу
щытыхээзэ, мэфэ горэм бэджэ шIуцIэ къаукыгъагъ. Къа-
хьи пшыпIэм юкызэкIожхэм, бэджашьор язэрэмыхъэго-
щэу зэнэкъокъухэу ауштэу зэхъум: «Дэгүжье Джаримэ
дэжь кIоу анах шIагъу къехъулIагъэр къезгъайорэм бэ-
джашьор еттыт», — аIогъагъ. КIэлэ чан горэм: «Сэ си-
кIот», — ыIуи, кIалэ гори гъусэ къыфашIи, ежьагъэх Дэ-
гүжье Джаримэ дэжь кIонхэу. ЗыдэкIотэр амышIэу
къакIуахызэ, мэлэхъо лIыжь горэм йукIэгъагъэх.

— Бэхъу апици, ситетэжь, — аIуагъ.,

— Тхъашьуегъэпсэу, шъуеблагъ, шъуулэугъ, — ыIуагъ,
— зыжъугъэпсэфын.

— Тхъауегъэун, теблэгъэтэп. Дэгүжье Джаримэ иунэ
тылъэхъу, къытаIу, — аIуагъ.

— Ари чыжъэжьэп, жъугъотын. СикIалэхэр, укъыздэ-

кІуагъэм шъулоу, шъугу жъисэшъумыгъабгъ. Удэ у цыфыбэ выдэтыр арышъ, шъукІу, хэгъыреи гори жъугъотын.

— Тхъауегъэпсэу, — аIуи кІэлитIор ежы кІуагъэх, Іагум дахъэхирагъэпсихыгъэх. Чэц-мэфищэ щысыгъэх кІалэхэр. ЯплIэнэрэ пчыхъэм тигъужьышо джэдитор ыплIэу идзагъэу папышигIумэ арытэу тигосым бэщэр ыIыгъэу Дэгужъыекъо Джарымэ хъакIещым кІуагъэ.

— Шъуфэсапицхи, хъакIехэр, шъыдэу шъущыт сIот шъхъа шъусшIэрэп.

— Иягъэ къэкIотэп, ситетэжъ, Іист, — аIуи лыжъэр агъэIыстыгъ. Бысымым щыщи тыхъугъешъ, — лъэгъунэу тиIэр отIот, изын къйтэптымэ.

— Къашъуло, сикIалэхэр, емыкIоп.

Къырагъэжъагъ кІалэмэ.

— Тыши лъэIоп, тыцу лъэIоп, купы тыхъыхэкIыгъ, ишIэрэмэ анахь хъугъэ-шIэгъэ шIагъор къытфэпIуатэ тшIоигъу.

— Сэ шIагъоу сишIэрэ щыIеп, ау сэ слъэгъугъэу, стхвакIумэджэ зэхэсхыгъэу къышъуфэсIотэна? — ыIуагъ.

— Ситетэжъ, нитIор плъэмэ бэ алъэгъу, тхъакIумитIумэ боу зэхахы. Ау зыхъуджэ, о пшъхъэджэ къмохъулIагъэу къытфэпIуатэмэ нахь тшIоигъу.

— Ашыгъум къышъуфэсIон, — ыIуи Дэгужъыекъо Джарымэ къыригъэжъагъ. — СыкIалэу зыщетым чIыгум къопс иIэми къесIэтын сишIошIэу, сышу гъогурыIкоу, сизекIолI нафэу сыштыгъ.

Мафэ горэм сидэкIи Тенэ сикIи, нэгъойхэр зэрысхэм сикIогъагъ. Ау, шъыдми сиджэриоу, сидакIорэри сымышIэу къуаджэ горэм сидэхъэгъагъ. Остыгъэ горэ хэгъенагъэу слъэгъугъети, аш сизекIум, къуаджэм сышалъэгъу хъунэу амал имыIэу къычIэкIыгъ. Цыфэу исэр сымышIэу, Iэгум зыдэсэйдзыхи унэм сикIуи сеүцолIагъ. СызэуцолIэгъэ унэм кІэлэ гъы макъэ къиIукIэу зэхэсхыгъэ, — ыIуагъ ело. — СедэIузэ Iэгум къикIынэу кІалэм къиIуагъэу зэхэсхыгъэ.

— УикIытэп, уикIы хъутэп, уикIымэ Дэгужъыекъо Джарым къесыгъэу дэт, уихыт, — къыраIуагъ.

«Тхъэм семыукIи, сикIельэгъуя мыш!» — сIоу, сишIубэ шIэу кІэлэ гъы макъэр нахь жъобгэу къэIу хъугъэ. ЕтIанэ янэ къыфэгубжи:

— Тумы тхъауеш! — ыIуи къыритIупшигъ. КъызыретIупщым къирекIокIи:

— О фэсапицхи, Дэгужъыекъо Джарым, еблагъ! — къисиIуагъ.

— Тхъауегъэун, сишъау, себлэгъэтэп. СыхъакІэ тъо-
задж, Тенэ сикІыжын фае, — есІуагъ.

— НекІу, — ыПи кІалэм сыкъырицажы Тенэ жъуа-
шъоу сизэрикІыгъэм сыкъырищэлІэжыгъ. Сыкъырища-
ли:

— Джарым, укъошъофыта, хъаумэ укъошъохъута? —
къысиІуагъ.

КІалэр сшІокІалэу жъуашъом сиш жъыгосуубытагъ.
ЗанкІэу сыкъырищэлІэжыгъ. Сиши къырищи сыкъыгъэ-
шэсыгъ.

— Тхъауегъэпсэу, сикІал, — зысІом,

— Ау умыІо уикІэлэцІыкІу сыдэджэгун, сэри сзыни-
дахъ, — ыПи къысэлъэІугъ. Саужы имыкІыхэ зэхъум
шым къыздытезгэтийсхьи, унэм жъыдэсхыгъ. Іэгум
сыкъыдэхважы кІалэр ныом дэжь исщагъ.

— Хэт яшъуз тхъамыкІ бгъэнэтІупцІагъэр?! — ыПи
ныор къысфэгубжыгъ.

— Ихъау, ныу! Ежь лъэІуалэ зэхъум къыздэсхыгъ. О
пкъо ышкырэр — ышкыт, Пюу зыхэлъырэм — хэлъыт.

— Ашыгъум Іофтэп, — ыПи ныор гушІуагъэ.

КІэлитІумэ къамыщ цІыкІухэр, лъэхъэ цІыкІухэр
ашІэу кІалэмэ аратэу шэнэу къаштагъ. Зы куп тешІагъэу
хъакІэш-шэш зырыз афязгъэшІыгъ. Аш ишІын заухым,
кІалэмэ ясІуагъ:

— Нахътэ зырыз шъушы, шымэ адэжь тыкІон, шы
зырыз шъостыт, — сІуи.

Нахътэхэр къашИи, пчэдыжым шымэ адэжь тыкІуагъ.
ТыкІуи шэу сиІэм ахэзгъэплъагъэх, ау шы хъун къаха-
гъэкІыгъэп. Къамылым зы шыбзы горэ жъыхэкІыжыгъэу
нэгъэй», — ыІон, «уцу, о» — сІомэ «Ар пІон пІомэ, сэ си-

«Уцу, сикІал», — скъо ёсІон сІомэ, «Ар пІон пІомэ, ур
кІэлитІумэ залъэгъум, ар зэтыхэу уцугъэх.
нэгъэй», — ыІон нэгъоим.

А чыпІэм сшІэн сымышІэу, лъэшэу тузэжъогъу сифэ-
гъагъ.

ЕтІанэ нэгъоер къэгушаІишь:

— Сэ синэгъоишь «уцу» къысэпІон нахь, о пкъо епІо-
на? — ыПи шэр къытІупчи зэшІокІыгъэх.

Нэгъоер етхъуи шы горэ къыубыти къэкІожыгъэх.

Арэу хъугъэу тыхэтхээ, чэш горэм шыу горэ къыда-
хьи, «ыт» — ыПи къэджаагъ.

— Мыщ фэдэ мафэм Іошхъэшком къекІуалI, Дэгу-
жыекъо Джарим! — ыПи дэкІыжыгъ.

А пІалъэр къызэсым сиш уанэ теслъханэу сифе-
жъагъ..

— Лышкуйт! тэ унэм тильэу, о уиши уанэ теолъхэ!
— ыПуи сиши нэгъоим тырилъхагъ. Сигъешэси сыдэ-
кыгъ.

Иошъхъэшком сек!уал!и, шүүхэр щитыхэти купыджэ
тежъагъ. Тенэ үүшьо готуубыти былым къэтхынэу тык!о-
зэ, тащыц горэ къзызызэплъэк!ым:

Шыу тауж къэк!ы—ыПуагъ. Тызызэплъэк!ым, агуч!э
рихыгъ. Къэси: «Гъогумафэ штуежь апши!» — ыПуи къыт-
хъхагъ.

Къытхэхъагъэр синэгъой ары. Аш!эрэпышь купэр
егъэгумэк!ы. Ишэ-ш!уашэхэмджи фэдэ тхэмитэу зэтэ-
гъэпсахыгъ. К!орэр нэсын фаети, псыхъо ик!ып!эм тызы-
нэсым, мылишъэ къыхъэу щитыти:

— Мынг тик!ын тлъэк!ынэп! — т!уи къэдгъэзэжыгъ.

Къэдгъэзэжыгъэу тык!эк!ожызэ нэгъой щыгъущэмэ
такъы!укаагъ. Адрэмэ якумэ арлыым нахыбэ ильэу
шытхъо лъащэ горэ к!этэу зыку ахэтыти, аш нэгъоер к!э-
лъырыхъагъ. Дэгуша!ишь, шэу зытесэр рити, шытхъо
лъэшэ 1аер къы!ихыгъ. Къы!ихи къытхэхъажыгъ
шъхье, шэр лъэшэу тыгу къеугъ.

Гъогор т!у къэтш!ыжыгъэу «шъуеблагъэх» ы!уи, нэ-
гъоер къытхэк!ыжыгъ. Сэри си!эгу сыйкъызынэсым, си-
къыдэхи сыйкъыдэхъажыгъ.

Мазэ фэдиз теш!агъэу, ет!уани а Иошъхъэ дэдэм ты-
шызэрэугъоигъэх. Нэгъоири къысфэгубжи, ыпэурэм фэ-
дэу сыйкъыгъэхъазыри, тежъагъэу тык!озэ ет!ани: «Зы
шыу, адрэмэ нахь пхъашэу, къак!о!» — ыуагъ. Къэси,
нэгъоер шытхъо лъащэр фэмийбытэу зэтэгъэпсахыгъэу
къытхэхъагъ. Тенэ ик!ыгъом тынэсигъ. Ау, ыпэрэм фэдэу
мылишъэ къыхы хъуи, къэдгъэзэжыгъ.

— Моу шъукъызэтэуцу! — ы!уи, нэгъоим купэр къы-
гъэуцуугъ. — «Дэгужъыемкъо Джарымэ лы л!эблан» зы-
!уагъэм тигъэп!агъ. Дэгужъыемкъо Джарым, лъэгъун
зи!эр мынг фэдэм къуубытырэп.

Ар ы!уи, Тенэ халк!и шыпэмдже къак!орэ мылыри
шик!эмдже къак!орэ мылыри къамыншик!эмк!э үүгъэзы-
к!ызэ псыхъом зэпрыкигъ. Адрабгъу къэуцуи:

— Дэгужъыемкъо Джарым, сэ нэгъой хэгъэгу сэжко-
жы! Былым уфае зыщыхъурэм, сиши зыч!этыгъэм чахъэ-
ри хъурджанэр къэукуудий, сиши зыщышкэтыгъэм ыкъо-
гъу къуапль, — ы!уагъ.

Ари къысэхъул!агъэу сыйкъэк!ожыи си!ыстыжыгъэу,
ежь къысионджэ ук!ыти, скъо янэ лык!о къысфишигъ:

— Гъогуи лъагъуи зи си!эрэп! — ы!уи

— А ныу, кІалэ ыджыри! — сІуагъэ.

Аш фәдэу щэ гъогогъу къысфигъекІуагъ.

Гъомләпхъэ тІэкІу тфәши, — сІуи, зыдгъэхъазыри тө-
жъагъ. Тежи сә былым къызщысхырәм тызынәсим,

— Тыкъызнәсыгъэр хъуна? — сІуагъэ.

— Тигъунәгъу яшкІәхэр дәдгъэзыхъажына? — къы-
сиуагъ.

— Ашытъум сә пкIун озгъекІун, — сІуи етІани тылъы-
кIотагъ.

— Мыр хъуна? — сІуи сызеупчIым,,

— Тигъунәгъумә адәжъ тыкъыбләкIи къоджакIәм ты-
къесыгъэу былымхәр тфыта? — ыIуагъ.

Сыгубжишъ, сиш лъабжъә аужәу зынәсыгъэм тынә-
сыгъ.

— Мыр хъута?

— Тигъунәгъу чыләм тыкъесыгъэ ныIәп, тят.

— Ашыгъум аш сә сыбләкIыжын слъекIытәп,—сІуа-
гъэ. Дәгүжъыекъо Джарымә зекIо макIо, чыжъэ ІокIы»
зайдоджә, мырара укъызнәсытыгъэр? — ыIуагъ.

— Ашыгъум некIо, — ыIуи чәш мәфищә хъумә зыдгъә-
исәфизә чәш-мәфибгъо гъогу етІани ткIугъэ.

СикIакIо пIәштхъагъэу къысфишIи, ежь икIакIо къы-
стырихъуи, шитIор Іүищи ІукIыгъ.

Пчадыжым фәжъу бирсыр макъэм сыйкыгъелъэ-
тагъ. Сыкъызеплъэм тыгъэр къызщыкIыгъэм шымә
апәрәр къесәу зыщыкъохъаным аужыре къесыгъ.
СикIалэ къесыжыя чапIәм къыщыпшәрахы тышы-
шкагъ.

— Дәгүжъыемкъо Джарым, шыпәм кIо, — зеIом, шы-
пәм сыйкIуагъәп. Ашыгъум, шыхэр зыфырәр шыпәм шыI
Io, аш нәмыкIырә Ioф уиIәп о.

Чәм мәфищә тыкъекIуагъэу шәхъуакIор таужы жъе-
кIыгъ.

— Мырарәп шыхэр зәрафырәр, — ыIуи къырифыжъэ-
хи шәджагъо нәс сакIәмыхъэу къыфыгъ. ЕтІанә сыйкIи-
гъахы:

— Тхъакъуфагъэ зәратыжы, къысәтыжъ, — зеIом.

— Остыжынәп, — сІуагъэ.

— Сә нәгъой шъузымә сыйкъалъфыгъешъ ар къысәоIо-
ми, сауж къекIырәм ар къемыIу, — ыIуи ыгъази жюжы-
гъэ.

Къесыгъ ятIонәрә шәхъуакIор. ЕтІани къыригъедәда-
жъэхи чәш-зымафә къыфи къызэтеуцуагъ:

— Нартрә-нартрә тхъакъуфагъэ зәратыжы, тхъэмәтә

маф! — ыIуи шъхам, естыжынэу зысэмIом «ыдж къа-
кIорэм ар къемыIу» ыIуи ыгъази кIожыгъэ.

Къэсигъ етIуани.

— Шыхэр офа? — ыIуи къырифыжъэхи, сакъыкIэмIы-
хъэу чэш зымафэ къыздифыгъэх.

— Нартрэ-нартрэ тхъакъуфагъэ зэратыжьи, къысэ-
тыжь, — ыIуагъ. Къунаныжъ цыкIоу ауж къинагъэр
къысэтыжь.

— Осэтыжьы, — зысэIом, къежи шыпэм дэжь цыIэм
къечъагъ. Сыкъызэсым тIори хъадэу щылъ. Скъо сызшъ-
хъарэлъадэм.

— Тхъэм шунагъо егъэкIод «Дэгужъыекъо Джарымэ
лIы дэгъу» зыIуагъэм! О пIастэджэ пIугъэр сэ лъиджэ
къесэбгъахыжыгъ! У нэгъоер гъэплIэжыри иш тепха-
хыри тIупщыжь, — ыIуагъ.

Нэгъоим сызшъхъарэлъадэм сикIэлэ пIугъэ сшIэжы-
гъэ.

Нэпсэр жакIэм хэтакъоу згъаезэ згъэплIэжыгъэ. Кла-
кIом кIоцIысщахи шым теспахы, «кIожь» зесэIом, щы-
шишь кIодыжыгъэ. ЗыдэкIожыгъэри сшIэрэп. Скъо си-
къызшъхъашэхъажым:

— О нарт лIы дэгъуджэ ащ зыкъуигъахыгъагъэп.
Ежыри нарт пелыуан, сэри сынарт сыпелыуан. Тызэри-
хылыIэмэ зэрэмыхъутым пае, зыкъуигъахыгъагъ. УлIы
акъылыгъэмэ о, шыхэр къыпфигъэкIуатээ къыпфиныя
тIоуцогъу! О угу шытхъоу дэкIыгъэр зыкIэмышIэжы-
гъэр! А зыгушаIэр умыIожыгъэмэ, нэгъой хэгъэгу имы-
хъажьэу уадэжь къэкIожытыгъагъэ. Мы заулэри уухы-
нэп, ау былым уфаеу зыщыхъурэм, нэгъой кIалэм оситетэу
къыпфишIыгъагъэр сэри пфэсэшIы. Ащ ифэшъхъафырэм-
джэ, сэ шым сиtepхахы сиtупщыжь, — къызысеIожым,
скъор хъадэу чэш-мэфишэ шымэ ахэтэу шаIом дэтыгъ.
ЕтIанэ шыхэр згощызэ, скъо зытепхагъэр къахэкIыгъэти,
къыдахъажыи агъэIылтыгъ. СыIыстыжыи ащ фэдиз мыль-
кур сиухи цIыраужъэу ныомрэ сэрырэ щагум тыкъыдэ-
нагъ. ТхъамыкIэ Iус гъунэгъумэ къытфахъэу тыхъужыгъ.

«А ныу, моу бэшэр къысэт» сIоу къыIысхымэ сиkъы-
кIэу сиублагъэ. ЕтIанэ нэгъоим къысиIуагъэр сигу
къэкIожыгъ. СыкъэкIожыи ныом седжагъ:

— Моу синэгъой ИункIыбэз къахь, — сIуи шэшым ты-
кIуагъ. Шэшыпчъэр Iусхи сизычахъэм, хъурдженэр къы-
зысэкъудэим тIупщыжыгъо симыфэу дыштээм сиgъэ-
сэигъ. А чIапIэм ащ нахь тымылъэкIожынэу ныомрэ
лIыжъымрэ тышыгъыгъ. Ащ пчъэр къыщыдгъэпыти ткъо

иунэ тыкIуагъ. Ари аш фэд. Лыжъымрэ ныомрэ тадэжь тыкъекIожки, цыраури кIодыжыгъэ. Ыдж сиIэри сывэрэштыэри шъолъэгъу, — ыIуишъ Дэгужьыекъо Джарымэ ар къэбар кIэухы къышIыгъ.

— Тхъауегъэпсэу, тэтэжь — кIэлитIумэ аIуагъ: — ТэтишIошьы хъугъэ.

КъекIожыхи купмэ къэбарэр къафайотэжыгъ. Бэджашьо шIуцIэр о зэлтыним уфит.

411. НАРТ ДЭГУДЖАРЫМЭ КЪЕХҮЛІЭГЬАГЬЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Дэгуджарымэ лы пхъашэу, Нарт хэгъэгум лы пхъашэу исхэр щыщтэу щытыгъ.

Дэгуджарымэр чыпIэ горэм щыIагъэу, къыгъэзэжыгъэу къекIожьгозэ чэцы техъуахьи, осхъот-жыбыгъэ зэхэт фыртынэ Iае чэцым къыришIылIагъ. Лэр губгъом игъоцахьи, къыкIуахъэу бэрэ итыгъ. КъыкIуахь-ыкIуахъижызэ, нэгъой кугъольмэ ымышиахэу ахэхъагъ.

КъыкIуахь-ыкIуахъижьэу мо кугъольмэ ахэтгозэгъо, ышишIештэр ымышиэу яплъызэ, зы кIэлэцIыкIум горэ щысэу ылъэгъугъ. Джарымэ кIэлэцIыкIум бгъодахи:

— Мощтэу сыгъощагъ, — риIуагъ.

— Сэ.уахэсцыжыт, — кIэлэцIыкIум къыриIуагъ.

Нарт Джарымэ еIэбэхи кIэлэцIыкIор къышти, ишыплIэ къыдигъэйсти, ыIорэ гъогумджэ ыгъазэзэ, нэгъой кугъольмэ зыкъыхыригъэшыжыгъ.

Нэгъой кIэлэцIыкIор ишыплIэ дэсэу къыхьи, Нарт Дэгуджарымэ яунэ къекIожьыгъ.

Нартым кIэлэцIыкIоу къыхыгъэм илэгъоу зы къо закъо иIагъ. КIэлитIор Нарт Джарымэ ыпIугъ.

Арэуштэу псеухэзэ, зы мафэ горэм шыу куп Дэгуджарымэ дэжь къепсыхыгъ. Шыу купмэ Нарт Дэгуджарымэ къыраIуагъ:

— ЧапIэ горэм тибылымэу ттырахыгъагъэхэр щыIашъ, ай тыкIот.

Аш ыпэджэ Нарт Дэгуджарымэ ежь икIалэрэ мыйдэ къыхыгъэгъэ кIэлэцIыкIумрэ фит ашIыхэмэ, зекIо кIонхэу щытыгъ. Нэгъой кIэлэцIыкIоу къыхыгъагъэр елъэIугъ Дэгуджарымэ:

— Сызыдаш, е уиш сиубытын, енэмыхIоф горэджэ IэшIэгъу сыпфэхъун, — ыIуи.

— Ар хъуна, сикIал, илъэс пшIыкIуй нахь уныбжьэп,

гъогум уигъэпшын, шы утесышъуна?! — ыIуагъ Дэгуджарымэ. Кло, ашыгъум зыгъехъазыр, тыкIон хъумэ удэсщэн, — ыIуагъ.

Нарт Дэгуджарымэ ымышIэу кIэллитIумэ яши, ялаши, яшъуаши хъазырэу щытыгъ.

Нэгъой кIалэми зыкъигъепси, адrexами загъепси шы купэр ежъагъ. Чэц зыщыхъурэм щыгъольхэзэгъо макIох. Нэгъой кIэлэцIыкIори шахъо чэщыре клоу, ичаныгъэ кулым ыгъешIагъоу ахэт. Мэфэ пышкIутфы фэдизы ыIуагъехъу шыу купэр псыхъошко горэм, мылэр къекъутагъэу ыхъэу ыухъагъэх. Зы икIыпIэ гори къагъостыгъэп, пэр псышкоти, зыми сикIын ыIуагъэп. Нэгъой кIалэр къегушаIи:

— Зиушхъу, мыш фэдэ псыхъо лыхэр ыукIэмэ, къыгъаштэмэ, къагъэзэжъзу щытыгъэмэ, земыкIожыныхи!

КIэлэ чаным зыэкинупкIи, «фарт» ыIоу псым хапкIи, къамышыпэмджэ мылышъэр зэIуигъэзыкIызэ, псым икIыгъ. Мыдырэ шыу купри аш илIыгъэ агъешIагъоу лыплъэхэзэ. КIалэр зекIыхэм игъусэмэ къякууагъ:

— Шъукъики!

— Мы псым тыкъикIышъунэп тэ, — аIуи икIын ада-гъэп.

Арыти, кIалэм Дэгуджарымэ къыриIуагъ:

— Дахэу сывэрэпIугъэмрэ сывэрэблэжьыгъэмрэджэ тхъэ угъэпсэу! Ыджыри тыпсаумэ тызIукIэнэу хъун. Сэ сэкIожы!

А чыпIэм Дэгуджарымэ кIалэр зэрэкIожырэр лъэшэу шIоигъуаджэ хъугъэ.

Купэр щыт зэпытыныя, псыхъошком икIын алъэкIыгъэпти, къагъэзэжки ядэжж къекIожыгъ.

Ар зыхъугъэм бэкIае тешIагъэу, Дэгуджарыми лыжъы хъугъэу ыкъо риIуагъ:

— Зэ ежъэгъу зекIо тежъэтышъ, е псы горэ къысэптын, е шы горэ бгъэхъун, уздэтищэн сэIо, сикIал, — риIуагъ.

Ятэрэ ыкъорэ зыкъызэтрагъэпсахи, къэшэсихи къежъагъэх. Къежъэхи, чэц зыщыхъурэм щыгъольхэу, ыкъуи шахъо клоу, ауз эжж зекIо кIомэ зыщыуцтыгъэ чIапIэм къэсигъэх.

— Джары, сикIал, тишилъапэ къызынэситыгъэр, чIапIэм тыкъэсигъ. Мый тышшиакIоу тыщыхъазэ-уазэу щытыгъ, епсых, тишихэр къэзыфыгъагъэхэри пэчижъэжъэп, — ыIуагъ Дэгуджарымэ.

— Тят, тыгъосэрэ кIэлэцIыкIухэри ежъ-ежъэу мыш къекIон! — ыIуагъ кIалэм.

— Мыр шыдэу кіэлэ мыгъуа! — ыIуагъ нарт лыжъым.

— НэкІо, тят, мыр чIапIэ хъутэп, а былым техакIомэ нахь тапэблагъэу тыкIотэн тIэкIу, — ыIуи ятэ рищэжъагъ. КъакIозэ мэз Iапчъэ горэм нэбгыритIор къесыгъ. МэзIапчым къесыхи, пчыхъашъхэ хъугъэу ай къычIэжъигъэх.

— Тят, тепсихыт, мы чIапIэм зышыдгъэпсэфйт, — ыIуи, ятэ шым ригъэпсихыгъ.

— Тят, мы чIапIэм о щыс. Зыгъэрэхъат, умыгумэкI, сэ пчэдыхы сыкъыпIукIэжъыт, — ыIуи кIалэр шэсигъэх.

Ятэ къызщигъэнэгъэ чIапIэм чылэ горэ пэмыхыжъэу шысигъ. Пчэдыхъ бгъешхъо огъум ятэ къеушыжъыгъэу шылъгозэ а чылэм дунаер къыдэкъутыкIыжъэу зэхихытъэ. Лыжъэр зэплъэм, уеплъиндэ гукIодыгъоу шы күгышко къефышъ къэкIожы ыкъо. КIалэр ятэ дэжь къэсигъыгъ. Шыхэр нарт Дэгуджарымэ ышIэжъыгъэх. Арыти, «дгъотыжыгъэх» аIуи, къырафыжъэжъхи къежъэжъигъэх.

Яшыхэр къафыжъгозэ кIалэр ятэ еупчIыгъ:

— Шыпэм укIота, шыкIэм укIота? — ыIуи.

— Шыпэм сышыIэн слъекIытэп, сикIал, — ыIуагъ, — шы ужым сышыIэт нахь.

— Ыдж, тят, зы цыф горэ къыпIукIагъэджи зы шы гори хэпхэу ептытэп.

КъакIо шыIэмэ, сэ сегъэлъэгъу, — ыIуагъ икIадэ.

ЕтIупщигъэу къельэхъу-къеушъхэу къэкIожъгозэ, лыжъэр зызэплъэкIым, уашъомрэ чIымрэ азыфагу шыхъарзэу, гъозэр шхъарихэу, чIыгор хигъэтхъэу, чIыгор ритхъокIэу шыу горэ къакIоу ылъэгъугъ. Шыор къыбгъонахьи:

— Адэ, нарт Дэгуджарым, шыхэр шъофыжыхэшъ шъокIожы нахь, тIэкIуи къышъуфэдтъэнэни шуIуагъэп! — ыIуагъ.

— Йофэр зэрэхъугъэр аары, — ыIуагъ лыжъым.

— Тэри тIэкIу тиIэн фай, тят. Зээ дахи, бэнэ дахи шыIэп, шымэ аныкъо къысэтыжъ, — ыIуагъ шыум.

— Зыгори хэсхэу остытэп ашдажэ укысэмыйдау, — ыIуагъ лыжъым. Къунан лъэшэ цыкIу горэ ауж къина-гъэу щытыти.

— Адэ, тят, зыпари къысэмыйхэтыми мы къузан лъэшэ цыкIор къысэтыжъ, — ыIуагъ шыум. КIо мыхъухэтмэ кIалэм макъэ езгъэIунышъ остын, — ыIуи, кIалэм макъэ ригъэIугъ.

Кіалэр къекІуагъ къежьищъ.

— СикІал, мы къунан лъэшэ цЫкІор мы кІалэм естыжынэу сІуагъе, — ыІуагъ.

— Тят, бгъэтэрэзыгъе! — ыІуагъ.

КІалэмрэ шыоу къабгъодэхъагъэмрэ зэшІуанэхи зэзенэу уцугъэх. КІэлітІор зэзаозэ шыоу къабгъодэхъагъэр ыуکІыгъ, мыдрэми аджалышэ къитефагъ. Тюри шым ефэхыгъэх. Нарт Дэгуджарымэ псынкІэу ыкъо дэй нэссыгъ.

— Тят, уасІорэм къедэІу, — ыІуагъ кІалэм.

— Нэгъой күгъольмэ кІэлэцІыкІу горэ къахэнхи пІутъагъэба? — ыІуи еупчІыгъ кІалэр.

— СпІутъагъе, — ыІуагъ. — Ыдж мы тишихэр зыфыгъагъэр а пэгъойхэм ятхь ары, — ыІуагъ. Бирсыр макъэ горэ зэхэпхыгъагъэба пчэдыжы, — Нэгъойхэм ятхьи, ащ ыужыпкъэ къекІыни джы щыІэжъэп. Ялоф хэзгъэкІыгъ, — ыІуагъ.

— Ыдж, тят, зи укъэзгъэгумэкІыжын щыІэп. Рэхъатэу уклюжьыт. Цыфым къехъулІэтэр пшІэрэп. Дунаем Іоджи къырэкІо. Шъыд фэпшІэна, тхъамыкІэ ухъунджи хъун. Зыгорэджэ мылъку уимыІэжы зышыхъурэ мафэм тикиашъо дэкІуай, — къыриІуагъ. Ыдж тят, мы сүукІыгъэ кІалэу щылъэр Іэшэ-шъуашэм сиғъешІэжыгъэп нахь, а нэгъой цЫкІоу упІужыгъагъэр ары. Мы шымэ якъэфыжыкІэ хъутэр тымышІэу мы кІалэмрэ сэрыре бэрэ мы чапІэм тыкъекІуагъ. Джары мы кІалэр мы чапІэм къекІожынэу зыкІэхъугъэр, — ыІуагъ кІалэм. Мы къунан лъэшэ цЫкІор емытыжыгъагъэмэ, сэри сыпсаоу, ежьири псаоу къыдгохъажыни, тыкъызэдэкІожыгъитгъагъэ.

«Сэ къысэхъулІагъэр гъэшІэгъоны! Афэдэ цЫфымэ къяхъулІэрэп» — пюу угу умыгъэкІоды. Шъыдигъоджи угу цЫкІу умышІы, — къыриІуагъ кІалэм.

Тят, сэ джыдэдэм сылІэт. Мы кІалэр шэу зытесыгъэм тепхахыжьи, шэр т'упшыжь. Сэри джащ фэдэ къабзэу сиш сүтепхахыри, шэр шэхъогъум хэтІупшхъажь.

Нэгъой кІалэр иши тырипхахь ытІупшыжыгъ. Ежь ыкъуи, ыпсэ хэкІыгъети, ащ фэдэ къабзэу иши тырипхахьи, шэр шымэ ахитІупшхъагъ. А чапІэм нарт Дэгуджарымэ Ысти: «Сэ къысэхъулІагъэм фэдэ Нартие къихъуахыгъэп!» — ыІуи, ышъхъэ зэкІокІынным ІокІэфэ гъигъэ. КІо лэр гты зэпытыныя, зэшунэжыгъэ. Шъыд ышІэн! Цыфыр ай фэдэу къехъулІэрэм езэгъын фай. «Шъыдэу сшІына, амал сиІэжьэп!» — ыІуи, нарт Дэгуджарымэ къэ-

шэсүжьи, шыхэр җызызэхигъэзыхи къыфи къекІожыгъ ядэжы. Шыхэр хэгъуашхъэм къыІуигъэзыхи, чылэм шыфэу дэсмэ ариІуагъ:

— Шыхэр къэтфыжыгъ. Зиш афыгъагъэхэм япчъагъэ арэшэжь, фаеми херэш!

ИкІалэ шым тельёу къыдищэжыгъэти, къекІуалІэхи агъэлыльыгъ.

Нарт Дэгуджарымэ къехъулІагъэр шІотхъамыкІагъоу йыстыжыгъэу, цыфыми шІагъоу ахэмыхъажьэу бэрэ шысыгъ. Былымэу иІэм хэмыхъуахэу, хэкизызэпытызэ нарт Дэгуджарымэ ибылым үүхи тхъамыкІэу къэнагъ.

— УтхъамыкІэ ухъумэ хэтеи укыылъэгъутэп, уиунэ хъатэу къихъэтэгъэхэри къихъэжьытхэп, — ыІоу, пчыхъэм нарт Дэгуджарымэ хэгъуашхъэм къыдэкІыти гупшицеу щысытыгъэ.

Нарт Дэгуджарымэ джар къехъулІэгъагъ.

412. ДЭГУЖЬҮЕКЬО ДЭГУДЖЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Зигугъу къэтшІйт лъэхъанэм «былым къетыугъоит» аІоти, зы хэкум икІыхэти адрэх хэкум кІотыгъэх. Шъид икъэугъоикІэми былым бэу къаугъоти, къафыти къекІожытыгъэх. Аш фэдэу былым къаугъоинэу лы купы горэ зы хэгъэгу горэм кІуагъэхэу къитыгъэх, былымэу къаугъоигъэри, къафэфышуми езэгъынхэу багъэ. Неущи фэдэм къежъэжынхэу загъэхъазырыжытыгъэ. Пчыхъэм нышыпІэм зыщызэрэугъоижъэм, куп тхъэматэу ахэсэр къэупчІагъ:

— Хэты къэбар дэгъу горэ къыІон ылъэкІыт, — ыІуи, Хэгъырэеу щысэр къэгушай:

— Мы хэгъэгоу тызэрыйтэм нарт Дэгужьыекъо Дэгуджэм нэмийкІэу узэдэІу хъун исэу сшІэрэп, — ыІуагъ.

Куп тхъэматэр къэгушай:

— Адэ арэу ар щытымэ, къашъущэри къэбар дэгъу горэ къытфежъугъэІуат, тэ тызэрэгуашэрэм фэдэу ари зыдэдгъэгощэн.

НэбгыритІу лыкІо ашІи, нартым дэжь кІуагъэх. Дэгужьыекъом ишагу къагъоти, унэм ихагъэх.

Къафэчэфэу ыгъэтІысыгъэх. Арыти, нахыжъэр къэгушай:

— Дэгуджэр, тыІыстыгъ, ау тыщысын хъакІэп. Неущи гъогу тытехъажынэу щыт, былымэу тыугъоигъэр ІэрІэ-

къоу тЫгъ, тэ лъэю джы тиIэр нычхапэ типщиpIэ укъекIоны зэшыпэ горэ ттебгъенеу, къэбар дэгъу горэ къитфэпIотэнэу ары тыкъызыкIэуагъэр. Тэ тызэрэгошэтим фэдэу ори укъиддэгошэнэу ары куп тхъэмэтэми зэриуагъэр, — ыIуагъ.

— КIалэхэр, сэ бэшIагъэ сзымышэсыжырэр, ар сиIэнэтIэжъэм, ау сэ сшъхъеджэ къисэхъулIагъэ къасIо шъушIонгъомэ модже, къышысIоны шъуигъусэмэ къафэшъуIотэжын, — Джаримэ ыIуагъ.

— КъитфаIу, о къохъулIагъэр, — лыкIомэ аIуи, едэIунхэу Ыстыгъэх.

— СкуачIи изэу, сишIугъоу, къуашъо гори Пшизэ шысиIэу, цыкIу-цыкIоу сышIагъ, сежьэмэ а къуашъом Пшизэ зырезгъэхэу.

Бжыхъэр бжыхъакIэ хъугъэу, Пшизэ сиIухьи, сипкIэгъуалэ сикъуашъо гоубытагъэу адырабгъу сизэпырыкIи, сышэсыжын сежъагъ. СыкIозэ, лъэшэу ое бзаджэ къисэхъулIи, осы фыртынэ хъуи, сиздакIорэри сымышIэу сиIкоу сихэтзызгъо, пчэдыхъя нэфшъагъом нэгъой отэр горэм сеолIагъ. СеуалIи «хэт ар?» аIомэ, «сэры» сIомэ сакъыблэкIызэ, сакъызэрахэкIыжыгъэ шыкIэри сымышIэу, одыджэ сеутэкIэу, мыдьиджэ сеутэкIэу къизыщысухин дэдэхэм ильэс 13—14 горэ ыныбжьэу агъунэрэ щатыр гъэIагъэ горэм къичIэлъети:

— Нарт Джэгуджэр ора? — ыIуагъ.

— Сэры.

— Зэ къэуцу, нарт Дэгуджэр?

ЧIэлъеджъи щатырэм хъалыжъые блэр къичIихыгъ.

— Мыр пшъхъапэн, штэ, — ыIуи къиситыгъ.

— Сшъхъэпэн дэд, сиша! Сэри сымэлэкIалI, — сIуагъэ.

— Дэгуджэр, сакъыщмын, — ыIуагъ кIалэм.

Сэ сзыифаер арыти, сеIэбэхи шы пхэкIым кIалэр къитезгъэIысти, кIэкIо чIэгъым чIэсэу къесхы сакъекIожыгъ.

ЗыкIэлэ закъо аш иныбджэгъоу сиIэти, зэгостIупшхъэхи зэдашкэхэу зэдэджэгухэу, зыпIи хэльэу спүгъэх лыпкъым иуцофэхэ. Сэри тIори згъашIоу сIыгъыхэзгъо:

— Адэ, Дэгуджэр, шы тиIэн фае, шы къытэт, шы зырыз, — къисиIуагъ.

— Шъостын, — сIуи шыбэ сиIэти кIэлитIор дэсни, шэхъогъум сщаIъэх.

— Шъузыфаер шъуубыт, — сIуи, шэхъогъум хэстIупшхъагъэх. Аштэн шы къахагъэкIыгъэп.

— Ахэтэп, — къысаIуагъ.

Отабэмэ заулэ ахэтэу къэнагъети, ахэмэ зяплъыхэм:
«Мыр хъут», — аIуи шы горэ къаубытыгъ.

КіэлітIумэ а шэр зэтрахы хъугъэ, зэбэных. Бэрэ сяущыйй шъхъаджэ, амал сыхъугъэп. Нэгъоим зестыджэ, сикIалэ мэгусэшь къежъэжы, сикIалэ зестыджэ, Нэгъоер мэгусэ. Шъыдэу щитми Нэгъоим: «О уикIалэ ет», — йIуи, сэ сикIалэ шэр къылъехэнагъ.

Нэгъоим шы хъун фэдэу зыгорэ къести, тыкъекIожьыгъ унэм.

Тыхэтэу илъэс зытIу тешIагъэу хъакIэхэр къысфэкIуагъэх.

— Пышэ тикIынышь, былым къэтыхыхы хъутэп, — аIуагъети, Нэгъой кIалэр къысэлъэIугъ:

— Сызыдаш, Дэгуджэр, — йIуи.

— Хъау, о укIэлаIу, укIо хъутэп, — сIуагъэ. Шъузэр къысигъэлъэIуи, шъыдэу щитми тIуми сыкъытырэгъани, дэсщэнэу есIуагъ. Нэф шъи, шыу шэсыгъо зэхъум, купышкоу тежъагъ.

ТыкIозэгъо Пышэ тынэмымысыгъэу шыу горэ тауджэ къэччи, къакIоу хъугъэ.

— Дэгуджэр, гъусэ уила сэIо? — къысэупчIыгъэх хъакIэхэр.

— СиIэп, — сIуагъэ.

КъакIэхъагъэр Нэгъой кIалэр арэу къычIэкIыгъ.

— Гъогу мафэ шъуежь апши! — йIуи къытхэхъагъ.

— Укъыддежь! — тIуи ари тигъусэу Пышэ тыIуагъ. Ыбгъухэмджэ дикIыхыгъэу инэу, нэр ыхъэу, пэр ыхъэу зыфаIорэм фэд, иэкъы-пишъыкъ, ынэ къекIы, ыIу къекIы. ТикIын тымылъэкIы хъуи, къэдгъэзэжъыгъ. ТыкъекIожьыэ кIалэр тхэлъэтыгъ, зыдэкIуагъэри тшIагъэп. Зы къаумэ къэтыгъ. Шы хъазынэу зытесэр ыхъожьи, шыгъо од горэм тесэу къыдэхъажьыгъ.

— Шы хъазынэр уш фэдэджэ пхъожьи хъуна! — сIуагъэ.

— О пишIэрэп ар, Дэгуджэр, — къысиIуагъ.

Тыхэтыэз итIонэрэ бжыххъэ нэсы а шыгъор ыIыгъыгъ. ИтIонэрэ бжыххъэр къызэсэм, а шыу куп дэдэу ипэум есшэжъэгъагъэр къекIуагъ.

— ЗекIо тымыкIо хъутэп, — аIуагъ. Пышэ тикIынэу зэхъум, итIани Нэгъоер къысэлъэIугъ.

— КIо, удэсмыши мыхъутымэ, зыгъэхъазыр, — сIуи пчэдыжьым нэф зэшъым, тышэси тежъагъ.

ТыкIозэ шыу горэ таужи къекIыгъ.

— Гъусэ уиla, Дэгуджэр? — ыIуагъ.

Къызынэым Нэгъоер арэу къычIэкIыгъ.

— СиIэп, — сIуагъэ.

— Гъогумаф! — ыIуи къытхэхъагъ.

Пшызэ тызынэым ащ пэурэр Ioфа, ащ нахьи нахь ииэу, ыIуи къикIэу тыIухъагъ. ТикIын тымылъэкIы хъуи, къэдгъээжъыгъ.

Къэдгъээжъын зэхъум, кIакор къызыгIиупкIи шым ысэку тъамыщ утIонкIагъэджэ хауи: «Ныбжыи шъо зи къэшъухынэп», — ыIуи Пшызэ исыкIыгъ.

Адырабгъу зэхъум: — Дэгуджэр, моу къырекIокI псыхэмдже! — къызэпырыджыкIыгъ.

Къаджэмэ зэхэпхыны фэдизэу секIуалIи, къысиIотым сежэу сиуцугъ.

— Дэгуджэр, — ыIуагъ, — къыздэулэжъыгъэмдже тхаяугъэпсэу, сэ сэкIожыи. Цыфэр бай зэптырэпышъ, зыгорэджэ къолайцыз ухъукъомэ, тишихэр зэртырэ шэц лъэгум уетIэжъын къэммыгъан, узэпэш! — ыIуи, IукIыжъыгъ.

— КъысэхъулIагъэр шъыд тхъамыгIагъу! — сIуи лъэшэу сиуу къеуагъ.

Аущтэу зыхъугъэр илъэс зытIу хъугъэу скъо къысэшъэIуагъ:

— Дэгуджэр, чылэм сиdэсыджэ лIы сыхъутэп, зекIуакIэ сэгъашIэ, зекIо сищ, — ыIуи.

— КIо ашыгъум уянэ eIори, зегъэгъэхъазыр, — сIуи, къызсэхъэм зигъэхъазырыгъ.

Тежки Пшызэ тызэпырыкIыгъ, бэрэ тыкIуагъэу сэ си-
кIопIэ-ЧыпIэхэр тыухыгъех.

— Джары, кIалэр, сэ сшIэрэр сиуухыгъэ, джы былы-
мэу къэдгъотытим ыуж тихъан фае, — сIуагъэ.

— Мыш былымэу ипхырэр былымы хъунэп, — кIалэм ыIуагъ. — Блэгъашэ.

— НекIо ашыгъум, — ыIуи, а ткIугъэм фэдиз итIани ткIугъэ. ТыкIозэ псыхъо псышко горэм тыгохъагъ. А псы-
шком ыбгъуджэ къушъхъэм урекIокIын къодыу щыт.

— Джы тыкъызыдэкIотым тыкъэсыгъ. Дэгуджэр, Io-
фитIу уахэсэгъадэ. А къушъхъэмрэ псыхъомрэ азыфагу
ку нэкIэу ку шытIу къэблапчъэ ашигъэу Iуль. А ку
шытIор шыбгъэджэ Iуудзынэр зы, мо къушъхъэ тIуакIэм
шихэр къыдэпфиинэр тIу, тIумэ язы зыфэгъаз, узыфаер
шIэ, — ыIуагъ.

Ку шытIор Iусыдзынэу сеуцолIатъ. КIалэри дэкIи
кIуагъэ. СеуцуалIи тхъэр къысэожыгъэу чэтэнэIусым си-

нэсигъэу кухэр Ыусыдзыгъэх. Аш ехъулІэу шыхэри կалэм къыгъесигъэх. Шыбэ дэдэ хъутыгъ.

Тыкъежъежыны зэхъум:

- Шыпэм кіо, Дэгуджэр, — зөлом,
- СыкІотэп, — сІуагъэ.

— Ашыгъум, Дэгуджэр, сэ шыпэм сыкІот, шхъуакІо къэкІот, шъыдэу зишЫгъеджи зы шы закъо ептыжы хъутэп, — կалэм ыІуагъ.

— Хъун, — сІуи, шыхэм сэ сыуцугъ, կалэр шыпэм կІуагъэ. Шыхэр къэтфэу тыкъекІожъэ шхъуакІор жъит-кІэхъагъ. Зы нэбгырэ закъу.

— Гъогумафэ шъуежь апши, Дэгуджэр!

— ЕжъэрэІумафэ охъу, сикІал! — сэри сІуагъэ.

— Дэгуджэр, сышхъуакІу, нэгъой ныомэ сакъыхэ-кыгъ, «Цыфымэ тхъакъуфагъэ зэфашигъы» аІуагъэшъ, тхъакъуфагъэу сикъызыкІэхъагъэр къысэтыжь, — ыІуагъ.

— Хъау, остын слъэкІытэп, — сІуагъэ.

— Къысэмты хъутэп, улЫба нэгъой ныомэ сакъыхэ-кыгъ. Үнүкъоми кіо сезэгъын, адрэ заулэр пфэхъун, — къысиІуагъ.

Тыгущайээ шымэ якІуи къэужъежъыгъ. Удрэ կалэу шыпэм щыІэр къэсыгъ, гушафэ ышІи. Сэ шымэ ашыщ стыжынэу сІуагъэ, կалэм ар ымыдэу мо кІэлитІор а чыпІэм щызэпышкІагъ. Зэрэгъэтубжхи зээзуагъэх, нэгъой կалэр ыукигъ. Сэ сикІали мыхъужынэу къышыгъ. Нэгъой կалэр хъадэ хъугъэу, сэ сикІали ыпсэ хэкІынм нэсигъэу сиІэтэр сымышІэу бэрэ ашъхъагъы сиыгъ. СикІалэ къэгущай:

— Дэгуджэр, осІуагъэм уедэІугъагъэмэ сэри сыпсаоу, мы сиукІыгъэри псаоу, тищи тызэрэзэхэтэу тыкІожъытыгъагъэ, ау уиакъылы къыхыгъэп, — ыІуагъ. — Нэгъой կалэу тадэжкы исыгъэр арэу мыр къычІэкІыгъ.

Хъадэр шым теспахахы ступшыжъыгъэ, сэ сикІали а чыпІэм щылІи, ари шым сиифэсакъызэ къытеспахахы сикъекІожъыгъ.

А мафэм тхъарыІо сиыгъэ, зекІо сымыкІожъынэу, сымышэсийжъынэу.

Зыхэмыхъорэм хэкІын фаеба, мылькоу сиІэр сиухыгъэ. Сэдэкъещи сиухъугъэу, сигу къэкІыжъыгъ Нэгъой կалэм къысиІогъагъэр. Ау шэцэр щымытыжъэу цыраулъэ хъужыгъагъэ. Цыраор зэІэзгъэзыкІи, шэц лъэгу; гъэм сиытІэм, пхъэмбгъу зэгопцагъэхэр чІэлъэу къычІэзгъотагъ. Къыхэслъешъухи ачІэгъы сиычиаплъэм, дышъэ къошын цыкІу къычІэкІыгъ. Джары сэ къысэхъулІагъэу

къышъуфэс!отэн слъэкытэр, шъугу рехымэ къафэшъу-
Істэж.

Дэгуджэм аш икъэбар къышуухыгъ.

— Тхяуегъэпсэу, — аюи лыклохэр къикыжьыгъэх.

413. НАРТ ДЭГУДЖЭ ИКЮДЫКИ

(Еджэркъое текст)

«Лым икIупIэ икЮдыхыпI» цыфмэ аю. Ар шын-
акъэнкIи мэхъу.

Лыжъы хъугъэу, тэрэзэу шэсыжын ымылъекIэу, зе-
кю кюмэ мэзэ заулэ къызэрэтыгъэр фызэшIомыкы-
жъу нарт Дэгуджэ тысыжьыгъэу, дунаим щаIохэрэр
щашихэрэр ылъэгъоу, зэхихэу хэтэзэ, зэ зиIэтыхынэу,
иши лъапэ зынэсыщтыгъэм къэплъэнэу ыгу къэкIыгъ.
Угу къэкIыныри Ioфым изыныкъу аю.

Ныом гъогу гъомылэ ригъэши, ахэри иши къыриу-
чIэпхыхи, къеуи иарт Дэгуджэ ядэж къыдэкигъ. Тенэ
никIыгъо къэсыгъ. Мафэри мэфэ рэхъаткаети, къин ша-
гъо къышымыхъоу лъагъор дэгъоу ешIэти, къикIыгъ. Ип-
шипIэ уцупIэжхэри зэргъэлъэгъугъэх, модыкIэ кIуа-
гъэ, мыдыкIэ кIуагъэ. Аузэ, ежыри ту лъимытэу, бжыхъэ
кIэсэ мафэти, жыбгъэр къильи, чыIэр къыший, ое-
осышхо къыхьыгъ.

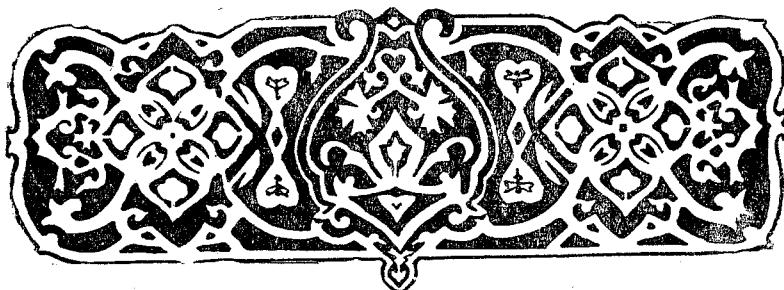
Цыфыр ренэу нахышIум щэгугъы ныIа, «зэпэужы-
фэ сычIэсын» ыIуи, тIокIэжь горэм дахьи, чэлыжь гори-
щиупIэстхыхыгъ. Ау зэремынэгуягъэу, ое-осышхо къи-
теагъ.

Аузэ мэфабэ егъэзыгъэу нарт Дэгуджэ рихыгъ. Гъомы-
лапхъэри ыухи, иши ыукIи ышыхыжьыгъ. Ежь чыIэр фэ-
мыщиIэу а ое-осышхом хэкIодагъ.

Икъэбар къаIотэжы зыхъукIэ, «шышъом кIоцIысы-
гъэемэ чыIэм къельни!» — аю, шыпкъэмэ.

Арышьы, нарт Дэгуджэ икъэ-Іуашхъэ Тенэ кIыбы щы-
Iэу енэгуех.

ЯПШЫҚІУПЛІЕНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ІАЛ ЭДЖ

414. НАРТ ІАЛЭДЖ-НЭШЬУ

(Б жъэдыгъу текст)

Үйтэмэгу пэмычыжьэу къуаджэм горэ щы-
Іагъ. Аш БэжкуекІэ еджэтыгъэх.

Пшъашъэм БэтЫн ыцІагъ. Аш Іа-
лэдж-нэшъу Козэ епсэлъыхъотыгъ. Ар
пшъашъэм ышыщымэ адэтыгъэп. Ау
пшъашъэр Іалэджы къифэягъ.

Аузэ, ашІоигъу-ашІоигъуаджэми Іалэ-
джы пшъашъэр къышагъ. Арэу къызэришагъэм пае, яп-
хъуи ямахъльи бзылъфыгъэм ышхэр къалъыкІотыгъэхэп,
къагъэхъерамытыгъэх.

Аш хэтхээ илтэсийц зэпаачыгъэ. Шъузым кіэлитІу илэ
хъугъэ. Арти Іалэджы-нэшъу шъузым:

— Птыщэ укІон фae, — риІуагъ, — укъыдафынэп аш.
Лым къыІуагъэм шъузри къезэгъыгъ.

Бзылъфыгъэр лъэшэу дэхагъэ. Лэр лъэгъупхъэджагъ.
Шъузэр ытыщэ кІуагъэ, ау ышхэр:

— Лы дахэ удэкІуагъ, кіэлэ дахэхэри фэбгъотыгъэх!
— ау ашыпхъу къыкіэнэжкіагъэх.

Ар БэтЫнэ шъхъакІо ышЫи, къыгъази къэкІожыгъ.

— Адэ шІэхэу укъэкІожыгъи! Шъыд къэбар? — ау еупчыгъ.

— СыкъэкІожыгъ, — ауагъ. — Ау сыхэр дунаем тесыпкІыгъутэп.

— УкІэгъожын, — Іалэдж-нэшъу ауагъ. — Сэрыджэ
зи арэп, ау о укІэгъожын, укІэхъажынэп.

— Сэ осІотэр осІогъахэ, аш къыщысэухы, — шъузым
джыри нахъ къыгъэпытэу къыриуагъ.

Лэр шэсыгъэ. Хэгъуашхъэм нэси, кіэлэцЫкІоу
джэгоу Іутымэ ахэлаби кіалэ горэ къыштагъ. Кіалэр куоу

фежъагъ. А уахътэм зэшищэр ядэжь, исыти, анахыкIэр куо макъэр зылIэужыгъор зэригъешIэнэу къагъекIуагъ.

КIалэр зыхырэ шум ар къыкIэхъагъ.

— Гъогумафэ уежь, тхъематэ! — ыIуагъ.

— Тхъаугъэпсэу, тызэдежь, — Iалэджы ыIуагъ.

— СикIалэ къысэтыжь, — ыIуагъ.

— Остыжынэу къесхыжъагъэп.

— Ашыгъум къепсых.

НэбгыритIори къезэрэгъэпсыхихи, зэзэуагъэх щэджэ.

Буухыдже къикIыгъэ шхъуакIор ыукIыгъ. Шэр ечъэжъэжъыгъ. Аш ай нахыжъэр къыкIэлъыкIуагъ.

— Е, хъэм хэкIыгъ, сышнахыкIи үукIыгъэу, кIалэри охъа?!

— СыукIыгъэ, ори аш ычIыпIэ уихъат, — ыIуагъ нарт Iалэджы.

— Къепсых, орыми сэрыми аш ычIыпIэ зыгорэ ихъан! — ыIуагъ мыдырэм.

Езэрэгъэпсыхыгъэх, ахэри щэджэ зэзэуагъэх, текIуи къэкIуагъэр ыукIыгъ.

Шэр етIуани ечъэжъэжъыгъ.

Анахыжъ дэдэр къэшэссыжъыгъ, къызэрэкIэхъагъэм тетэу къыдэмыгушаIэу къытыриубыти къеуагъ.

Iалэдж-нэшъум зиутIэрэбгъуишъ, къеуагъэм еожыгъ.

Ари зыщэм ригъахын ыльэкIыгъ.

КIэлэцIыкIоу къырихыжъагъэр къыгъэкIотэжьи, хэгъошхъяIум шым къыщиритIупщэхыжъыгъ.

Iалэдж-нэшъум ильэгъунэр арыгъэти, къыгъази ядэжь къэкIожьыгъ.

Шъузэр пэгъоkи къэбарэу щыIэмджэ еупчIыгъ.

— ЗыфэпIуагъэр згъэцэкIагъэ, — къыриIуагъ.

Арти, шъузэр пэгъоччи IаплI къорэгъыдже лIэр шым къырихыхыжъыгъ.

Аш къыщегъэжъагъэу Iэлэдж-нэшъурэ БэтIынрэ гу-гъуи-гумэки ямыIэу унэгъо тхъэжъхэу къызэхэнэжьыгъэх.

415. НАРТ IАЛЭДЖРЭ ЯГУАЩЭРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Iалэдж яунэжъышко лъэгу хэпшIыкIынэу, къазщыр уц къытекIэжъыгъэу, тянэжъы ылъэгъуугъагъ.

Унэшкомрэ хъакIэщымрэ зэпэчыжъагъэх.

Сэ илъэс 1947-рэм аш сыкIогъагъ, ау зи хэпшIыкIыжвы

шытыгъэп: урыс къутыр тетІысхъагъ; псэупІэхэр тыра-
шІахъыгъ.

Іалэдж япсынекІечъ слъэгъугъэ; бгъапэм фэдиз ильэ-
гагъэу псэр къефэхымэ чыгум къитефэтыгъ.

Мыш, Іалэджкыпши дэжь, Нарт Хасэр щызэІукІэу хэ-
бзагъэ.

Іалэджкыпщ лы Іушыгъ, шхъекІэфэ ин иІагъ. Ежь
имызакъоу ягуащи бзылъфыгъэ акъылэу, Нарт я бын
иІофхэм игурышэ ахэлъэу щытыгъ.

416. ИАЛЭДЖ ЯУНЭ ЗЭРЭШЫГЪАГЬЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Іалэдж яунэ унэ кІахъэу зэпытэу униплІэ-унитфэу,
пчъэу ахэхэлъхэр ылъапсэджи ышхъапэджи пцыгъэу,
аш пчъэр щызекІоу Іулъытыгъ. Ай фэдэ пчъэхэр къыІуа-
хымэ ылъапсэджэ зэрэпцыгъэм гу лъымытэнэу щытыгъ.
Нэфынэ испапІэу шхъаныгъупчъэу ахэлъхэри ай фэдэу
пчъэ закъоу шыгъэу, моу хураеу уІучыгъэу ахэлъы-
гъэх.

Нартмэ яунэмэ шэф остыгъэхэр артыгъэх. Ыдж осты-
гъэ зэрэшыІэм фэдэу, фэтагын зэрэшыІэм фэдэу ягъом
шыІагъэп. Ары нартмэ яшыІэкІагъэр. Іалэдж пщи-тхъа-
матэу щытыгъ, иуни зэІукІапІэу Хасэм иІагъэу къаотэ-
жы.

Нартмэ яшхъаныгъупчъэ пхъэбгъупчъэ цыкІоу, моу
ыкІосцыдже къыІупхынэу щытыгъ.

417. НАРТ ИАЛЭДЖЫ ИУНЭЖЬ

(Б жъэдыгъу текст)

Къызэралотэжырэмджэ, Іалэдж яунэжь Рязансэмрэ
Бжъэдыгъу станицэмрэ азыфагоу, Къургъу-тамэ тетыгъэу
ары. Сэ унэжы чІапІэу зыфаІорэр слъэгъугъэ. Лъэшэу
инэу тІахъыгъэу щыт. Къыблэм ильэнныкъокІэ дэхъапІэ иI
ашкІэ уздахъэрэм ин дэдэу зыхъэши горэ къыхэшы те-
мырим ильэнныкъокІэ аш фэшхъаф еплъэгъулІэрэп. А
ихъэшхор Іалэджы иунэ пэІулъэшъуагъэр арэу ало.

Іалэджы яунэ гъэпсыкІэу иІагъэр гъэшІэгъонэу щы-
тыгъ. Унэ фыжь кІахы дэдэу, «Тхъэ щэкІ икІахъыгъагъ
(зы «тхъэр» жъабгъу блыкъым щыублагъэу сэмэгу Іэ-
хъомбэ цырамыум нэсэу ары). Унэм кІэсэнэу кІэтыхэр

зыфэдагъэр: зэр цуимэ ацэ икъутыгъ. ПэIулъашъоу Iулъэр шы бгъэлыбэм къесытыгъ. Ипхъэцу Iунэхэр чэу пчэгъум фэдизыгъ. Иунапчъэ гъоплъагъ, нэбгэ тIокымэ Iуахытыгъ —рагъесэжытыгъ. Икъэлэпчъэ дэхъэгъу шэр хэкIын ымылъэкIэу утэгъэзэпытыгъ. Iакуандэм ипльэпIэ ищэндакъэу унашъхъэм хэшIыкIыгъэр куогъуиблы щыплъэгъутыгъ.

Нарт Шэбатныкъо загъэуджым, унэр ыубэтэгъагъэу ало.

418. IАЛЭДЖ ЯУНЭЖЬ

(Хъатикъое текст)

Iалэдж яунэжъ
УнэпIэ мэфэжъ,
Лыжъы тIысыпI,
Жыхэр къышэхасэ,
Нартхэр шызэIокIэ,
Нартхэр шызэхэкъы!

Нарт яунэжъ ар,
Унэжъы кIахъ ар,
ТхьашэкI икIахыгъ —
Быныкъом тыгъэр къышепсы,
Быныкъом осэпс къышехы!

Iалэдж яунэжъ
Нарт лыжъхэр шагъашIо.
Унэ къебэ-неб,
КIэсэныбэ кIэт.
Зы кIэсэнэу кIэтэр
Цуймэ зэрафаш,
ПэIулъашъоу иIэр
Цубгъэм къинэсы.
Ащ зы пшъашъэ исышъ —
Ти Iакондэ-дах,
Хым зырегъахы,
Гохъэу зычIегъао,
Баджэм зыдегъазэ,
Цызэм къидэтэджы!

419. НЫХАС

(Б жъэдыгъу текст)

Ипэум нартмэ Ныхасэ яІэтыгъ. А Ныхасэм нью Іушхэр екІулІэтыгъэх. ЩыІакІэу якІалэмэ яІэн фаем, хабзэубзыхъэу яІэн фаем тегушаІэтыгъэх, кло ежь ڪъаныбжым ڪъалъэгъем, аушетыгъэм, зэхахыжыгъэм тетэү. Аш фэдэ хасэм ныжъяхэмэ Іушыгъэу щаІуагъэмэ ашыщэу джыри бэ цыфхэмэ къахэнэжыгъэу ахэлъэр. Ныхасэм унашто ышыгъагъ, аІуагъ: имые хэти емынэцынэу, мыйчІэу ымыштэнэу; ныбэм илажьэ Іотэжыгъошу, — щэІэгъэ пытэ ашыдже ахэлъинэу аштэгъагъ.

Ныхасэм итхъэмэтагъэр Іалэдж ягуаш ары.

420. НАРТ Я НЫХАС

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт бзыльфыгъэмэ ежь ягъом Ныхасэ Іалэдж яунэжъ, Іалэдж ягуашэ ифэІо-фашиэ хэлъэу щашытыгъэу аІо. Аш фэдэ Ныхасэм зигугъу щашыхэрэр, цыфхэмэ къэхъут-къэшиэт щысэхэу къапыщилъхэр аухэсхэу щитыгъэу тижъэмэ къяотэжытыгъ.

Нарт бзыльфыгъэмэ, Сэтэнэе-гуашэм фэдэу, Іуш блэклигъэхэр ахэтыгъэх. Ахэмэ аІуагъэу адигэ орэдыхъым къыхэнэжыгъэр бэн фae, ау тэ къытлыгэсэжыгъэ шIагъо щыІэп.

Ныхасэм Іуагъэу ышыхэрэр мыдэ непэ газетым къизэрэхиутырэм фэдэу, радиом къизэррагъэложырэм фэдэу, нартмэ язэманным орэдым мыйкодыжынэу, цыфхэр щэІэфэ адышыІэнэу халхъэти, орэдийо Іазэмэ къарагъэІожьти, ай тетэу цыфмэ къахахъэтыгъ.

Зыгъэ хэку зэIукІэ щыІэу Мьеkъуапэ тыкъызащэм, шапсыгъэ лIыжъхэр дежъуузэ «Бэдэф нартмэ зэрафэусагъэр» Ушъий КIыщыкъо (Псэйтыху къуаджэмджэ) къытфийогъагъ. Сэ сзызренэгуерэмджэ, а орэдым къэхъут къэшIэтхэр къеІо, Ныхасэм бзыльфыгъэ Іушмэ щаітыгъэхэр хэлъых.

Джары Нарт я Ныхасэ ехылIагъэу сэ сшIэрэр.

421. ЖЪЫУКИХАС

(Адыгэ-ермэл текст)

Жъы хъужьырэр аукыжъеу нартыжъымэ зэманижъым хабзэу ялагъеу тижъымэ къайотэжъы.

Зэгорэм аш фэдэу, Жэмадыужъир жъы дэдэ хъужьыгъети аукыжъын зэхъум, хасэр зэфэси, шыуаджа-гъоуа сшIэрэп, къырагъякIокIыгъ: «Непэ Жэмадыужъир Жъыукихасэм щэджагъом дэжь ыукыжъыштышь макъэ къышъуагъеIу, секIолIэн зыIорэ Галэдж адэжь къерэкIуалI», — ыIозэ джагъе.

Шъхъаджи ылъе къызэрихъыкIэ жъы, кIэ имыIэу екIолIагъех зэрэгъяжъотыхъеу. Хасэр хэлатыкIыгъэм тесэу, утыгур игъякIотыгъеу, сыринэм епщэхэу, шъондыпымы теохъеу, орэдыми зырагъяIэтэу Жэмадыужъым ыблыкъитIуи лИтиу зырызэу кIэтэу утыгум къираши къагъеуцугъ.

Хасэм итхъэмэтэ къэтэджи: «Пхъэчайм къешъущалI», — зеIом, Жэмадыужъым ышъхъэ шIосысихъээ мамжъые пхъэчайм ращалIи агъеуцугъ. Хасэм итхъэмэтэу Джылахъстэн пхъэчайм къекIолIагъ. ГъошIэсым пхъэчайшъхъэр тырихи домбаибжъэм мамжъыер изы ышIи Джылахъстэнэны фишэигъ. Джылахъстэнэ бжъэр къыIихи нарт хабзэу бжъэм къехъохъуи, Жэмадыу къыфигъази:

— Нартыжъеуи Жэмадыу, игъом блэкIэу жъы хъужьырэ нартыжъеу хасэм зыхимыIожъеу, лэжъеними шэкIоными зыIэ емыкIужъеу хъужьырэм хабзэу пылъыр ошIашъы аужырэ уибжъэ Iахъэ тхъэм хъэлэлы ори пфешI, — ыIуи бжъэр ритыгъ.

Жэмадыу бжъэр ыIати нарт хасэм фигъази:

— О титхъеу тхъешхо!

Нартыжъеу

Мы хэбзэжъ Iаер зыгъеуцугъэмэ

Ужыпкъэ мыгъо сафешIи

Сэ слызы зышIэжъын къыкъогъекI! — ыIуи бжъэр зэкIэ зырешъум, «Сэ саужыкIэ нарт Iупэ къыбнэрэмысажъ», — ыIуи бжъэр зыдедзыем, нибжъи цыфы теплъэжъыгъэп ало. (Ари шIагъоба!)

Жэмадыу ышъо шIэхъеу къызэокIи щэо-плIао зэхъум, Джылахъстэнэ иунашъокIэ дыращэкIи кIэкIэункIэхи къокIэими дадзэжъи, ар иукыкIэу Жэмадыужъ тхъамыкIэри аукыжъыгъ.

МыдыкIэ къэнагъэр езэрэгъашъомэ, лъэперышъо ешIэхъеу зэхэтыхъээ, Саусырыкъо дэмисыгъеу ядэжь зы-

дэхъажым, Сэтэнае пэгъокИи, къепсыхыжыгъо римыгъафэу:

— Сишъао, кIэкIэу къыосIон: Жэмадыужъ тхъамыгIэр аукIыжынэу ашагъэшь, амал иIэмэ, зыгорэущтэу къяIэкIэх! АукIыгъахэ зыхъукIэ, ыль зэрэпфэшIэжь, — зеом, емысихэу шIэхэу зыргъахыи, Галэдж адэжь къыдахы, хъугъэ-шIагъэм зыкIэупшIэм, зэрэхъугъэр къирауагъ.

Саусырыкъо зыкъиIати нарт хэгъашъом къыхэджагъ:

— Нартыжъихэр, шъукъэдаIу! ШIэпхъэджашIэу Джылахъстэны мамыжылем шъуритгъешъуагъэшты лъенэрышъо шъурегъашIэ шъузэхэт! Е нартыжъеу бзэдже куп! Жъы хъужыгъекIэ Жэмадыу фэдэ лыжъ аукIыжьа? Жэмадыу ишIушIагъэ зэрэхэкоу шъущыгъуаз. Шъущэмэ шъукъищэжьеу, щыгъу фыжъеу шыхъэрлъэхэр шъо макIэрэ къышъуигъахыя!

Ар ыIуи исЭапшъэ ар къизеIэм, Джылахъстэн къэгуважъуи:

— А табумэ, Саусырыкъу, тихэгъашъо ешъоутхъо о къэмышI, тэтишIэн тшIэгъахэ! — ыIуи бжъеу ыIыгъыр зыфещэим,

— Шъо шъуишIэн шъушIэгъахэмэ,
Сэ сишиэн джыри къэт!

— Саусырыкъо ыIуи,
Бжъэм къеуи IэкIути,
Джылахъстэни зэрахэтэу
Лызы-бгъупшI хиутагуи
Джэгур пагокIэ ыухи
Жэмадыу ылъи къышIэжыгъ.

422. ГАЛЭДЖЫПЩИ ИКЮДЫНЭР

(А б д з э х э т е к с т)

Нартмэ Саусырыкъо ылъэкъуитIу къыпагъэшыгъеу, лIэ пэтыэзэ Галэджыпщ ыдэй Iухъагъ. Арыти, ичатэIе къеуи ышъхъэ къызэгуиушIыгъ.

Ышъхъэ зэгуиубытэжьи, ар IаIе ыIыгъеу Лъэпшъы дэи кIузи къызэгуригъэдэжыгъ, ау гъоплъэ идэжыгъэм зы Iунэ уапIэ къыфигъэнагъ.

Арэу зэрэхъугъэр Саусырыкъо зешIэм, фэбае къышIи Галэджыпщ ышъхъэ хъамлыу руригъадзи ыгъэлIагъ.

Ары Галэджыпщи икюдынэр.

423. ІАЛЭДЖ-НЭШЬУ ИКЮДЫКІ

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Іалэджыпщ Кургъотамэ тесыгъ. Аш иунэ хасэ шашІэу нартмэ яхэбзагъ.

Іалэдж-нэшьу пхъу цЭрыІо иНагъ Іакондэ-дах ыцлэу. Шэбатныкъорэ Саусэрыкъорэ аш дэй псэлъыхъо къызэдакIотыгъэхэти, тIури шэ зырызджэ зэдигъэкІонэу нарт ЙIэпшь дэй кIуи ельІагъ:

— ЩитIу сыфэшI, сызаорэм блэмыйкIынхэу, — ыIуи.

Лъэпшь гъукIэ Іазэти, щитIу къыфишI и къитIунцыжыгъ. ИИоф къыдэхъугъахэджэ гугъэу, иши тесэу ефыжыагъэу къэкIожызы, тхъэм ешI зэрэхъугъэр, шэр лъэнауи Іау ыдзыгъ, изыщэбзаци зэпыкIыгъ. Зыр къыфэнагъ.

— Огъурсыз, сеогъэукIыти! — иши риIуи, Іалэдж-нэшьор къэшэсыжыишь къэкIожыгъагъ.

— Дэнджий бжъапэ Саусэрыкъо шакIоу тетыгъ. Шэбатныкъо лъэгум шакIоу итыгъ.

Саусэрыкъо ишIыф шыкIэдже къопцIэ-лъэщэ лъэкIэ-шIэщэ цыкIутыгъеу аІо. Ау Шэбатныкъо лышхотыгъе.

Іалэдж-нэшьу бэлахъэр тефагъэу щэрыотыгъ.

Ышнахъыжь ыпхъу Іакондэ-дахэр зэрищалIи еупчIыгъ:

— Бжъапэм тетым сеона, хяуми лъэгум итым сеона, — ыIуи.

Лъэгум итым еу зиIоджэ, ар бжъапэм тетым еотыгъагъэ, бжъапэм тетым еу зиIоджэ, лъэгум итэр Шэбатныкъошь, ай еотыгъагъэ. Арыти:

— Бжъапэм тетым еу, — ыIуагъ.

Іалэдж-нэшьу лъэгум еуи Шэбатныкъо а чыпIэм циукIыгъ.

Шэбатныкъо ыукIыгъэу зелъэгъум, Саусэрыкъо щэ темыфагъэу шым зыригъэфхыгъ, лIэгъэ нэпцIы зишигъ.

Шыхэр щыт, лIэр щылъ.

— Мыр тэ хъугъэ? — ыIуагъ Іалэдж-нэшьу. — Тэ къэкIыгъэми щэ тефагъ ай.

Саусэрыкъо дэжь къыгъэкIуагъэх плъакIохэр. КъизегъакIохэм, «Лагъэ, щылъ» аIуагъ.

— Лагъэмэ ёшIэт биргу шъухы шъукIори, биргууджэ ылъэдакъэ шъуугъонри! ЫлъэкуцI биргу ужым илъэу къэшъухыри сежъугъэпэм!

Үлъэдакъэ биргуумджэ аубиргуи, лъэдэкъэ куцIэр биргу ужым илъэу фахьишь епэмыгъ:

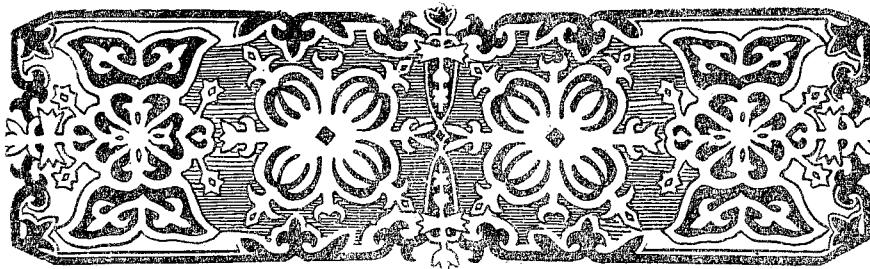
— Укыгъеп джи, лагъеп джи, илыхъужъигу къежъэжъыкыышъ щылъ!

— Шыидэу ма, къупшъхъэр зытэубырыум зыгорэ къылоныеба? — агуагъ нартэу кюгъагъэмэ.

— А хъэр лагъэмэ сэ зээгъешшэт, — ылу шым къекиэси, Дэнджыу бжъапэ къекиагъ.

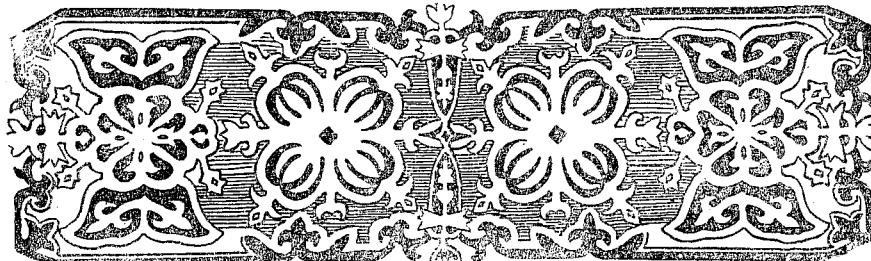
— Ыльэдакъэ льытфэ ыугъони нахъутэр ришишъ, шыкиэм пишишъ яэгу къылъешшугъ. Къылъешшуи шыкиэм къыпитиэтыкынэу зежъэм, Нарт Саусэрыкъо псын-күэу къызылъети, къеуи Галэдж-нэшшу ышъхъэ а чапээм къыщыпихыгъ.

ЯПШЫҚІУТФ ЭНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ІЭДЫИФ

424. ИЭДИИХУ

(Бесслъеней текст)

арт Иэдииху-дахэ ишІапІэр Инджыдж цІи-
күшхъэ иІуфэм Іутщ. Зитетир бгы лъагэш.
Езыри бгы лъагитІу зэпыштыщ. Иэдииху-да-
хэ иунэ псым иижъ лъэныкъуэмкіэ щытищ.

Иэдииху зицІэр чэшанэм щІеса бзылъху-
гъэр арш. Еzym лы иІаш. Лыуэ иІэм ицІэр
Къулътыбгъут. Къулътыбгъур зэрыштыар
апхуэдущ; лышхуу, иплІэІухэр ину, лыхъужьыгъэр
икуэду, шыхэр къафІихуу. Жэш мэзахэми къэмшишнэу,
зы шынагъуу имыІеу, Иэдииху-дахэм къыхокІуэжырт.

Игу мыгъужу лыхъужьыгъэр ишхъэм тырилъхъэу ар
йопсалъэр Иэдииху-дахэм. Иэдииху дахэри догушыІэ:

— Ей, Къулътыбгъу, уилЛыхъужьагъэм сэ сифІышІагъи
ныхохъэ, сэ сифІышІагъэр уэ уэгъепшІкІур!

— УифышІагъэу сэ къысхыхъэр куэду машІещ, ар си-
мыцІеу сэ сыштыктъым, ар хэмитми шыхэр сэ къызоху-
фыр.

Абы къигъэгубжьри, Къулътыбгъу шыбзыху куаш.
Лъэмых къапэм къышысыжам жэш мэзэхт. Иэдииху-дахэ
иІэдийхэр къыдигъэжри щхъэгъумбжэм нэху къырити
лъамыжым къытехъаш шыбзыр. ИІэр игъэпшкіужри-
кыфІ къэхъуаш. Шыбзыр зэру-зэрыбг хуури ехуэхащ.
Къулътыбгъури шы зэрыгум яхэту ехуэхащ.

Нэху къышекІым Иэдиихур къышІэкІаш, псыхъуэ
куум къышеплъыхым, шы куэдри итхъэлауэ ильэгъуаш.

Ар щилъагъум, абы гъуэгъу, зифышІыжу къежъэри,
Иэдииху илъыр бгым кіэриутхэри, бгыри плъыижь зышІар
аращ.

Къулътыбгъум илъыхъуакIуэ нарт шыужыхэр игъусэу, Іадиихури. Къулътыбгъу лъыхъуэу нэпкъым ежэхыш. Псы Iуфэм ирехыурэ Псыжь хихъауэ, абы и ныджэм телъу къагъуэтыхаш.

* * *

Ар къыздагъуэтам пэмышIыжъеу нобэ къуашхээ ныкъуэ иIэш, а Iуашхъэм щIэлъыр Къулътыбгъу ихъэдэрауэ къыжайэжыр.

«Къуашхъэныкъуэ щхъэ хъуа?» — жэуэ дэ дащышIэуущIэкIэ, абы ихэуапэр мис хуэдэш.

Къулътыбгъу ихъадэ щIалъхъа нэужым уэшхыщхуэ къехъуаш. А лъыхъуакIуэхэм Сосрыкъуэ яхета. Сосрыкъуэ ищIакIуэ щIагъым Иэдииху-дахэ щIигъэтIысхъаш, а щIакIуэ щIагъыми лыгъуэ-фызыгъуэ щиззерааш.

— Мыр сыйт, мы къызэпищIар? — жери Иэдииху щIэупшIаш.

— Лыгъуэ-фызыгъуэ жыхуаIерааш, — жиIаш Сосрыкъуэ.

— АтIэ мыр сэ иджыре къесыхукIэ слъегъуакъыми! — жиIаш Иэдииху. — А гъещIэгъуэнэм сыхэзгъэнэ Къулътыбгъум ихъадэ хъэм ирешхыж! — жери къышIихыжину хъэнцэкIэ Iуашхъэм иныкъуэр питхъужу хъури, къышIырамыгъэхыжу а зэрыкъуашхэ ныкъуэу къанэт. Но бэр къыздэсэм абы «Къуашхъэ ныкъуэкIэ» йоджэр лыжъхэр.

425. ИЭДЫИФ-ДАХЭРЭ НАРТ КОРТЭХЪУРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Кортэхъу гъэхъагъеу иIэр бэ. Лыгъэ зиIэу, зекIолI пхъашэу щытыгъ. Былым бэу ыхъутыгъ. Ау зы шэн дэй, зы мэхагъэ хэлъыгъ, ары зытекIоджыгъэри.

Ар Инджидж Iушъо, псынепкъ шыыпкъэм тесыгъ, аIуагъ.

Чэшырэ псым зэпырыкIыти шыкъэф кIоу ихэбзагъ. Ягуашэ, Иадыиф-дахэ рунэм исытыгъ лым икъэтгъээжыгъ гъо паплъэу. Лым къызигъээжыджэ, ыIэ дый нэф шъхъаныгъупчъэм ригъэшэу псыхъом зытыригъэлъаджэ, зэкIэ къызэлъигъэнэфити, лъэмэджым шыхэри лэри гупсэфэу къыригъэкIыжытыгъэх.

Арэуштэу нарт Кортэхъурэ Иэдыиф-дахэмрэ зэдэпсэу-

хэзэгъю, лынрэ шүүзымрэ азыфагу зэнэкъокъуныгъэ къи-хягъ. Къызыхэкыгъэр нарт Кортэхъу ишъхаштыхъу-жыныгъ ары.

— О шыхэр уизакьюу къэофыдже огугъэ. Ау орэп ар зыпшъэ ифэрэр, сэры нахь, —ынугъ Иэдыиф-дахэ.

Ар язэрэгъеңугъэу, чэц зэхъум нарт Кортэхъу шэси псым икыгъ. Чэцыгу хъугъэу, шыхэр къыфыхи икыгъом къынухажыгъ. Ау бэлахъэр тэфагъэу шунки, шыхэр «пырхъ» алош лъэмыйдж техъагъум йутых, къитыригъэ-зыханхэу бэджи-макиеджи амал афэхъурэп.

«Хүнэп: мы шыхаштыхъужым имысагъэ зыдиш Иэ-жыгъэхэн фае», — ынүү, Иэдыиф-гуашэ ынэ шыханы-гъупчъэм ригъэши псыхъом тыригъэлъади, нэфынэр аты-ригъэдзагъ.

Иэдыиф-гуашэ зэрэмыгугъагъэу юфэр хъугъэ: ош Иэ-дэмышиңэу шыхэмэ нэфынэр зажэхэом ыгъацтэхи, зыда-чъэхэрэри амышиңэу ызныкъо къуладжэм дэфагъ, ызы-ныкъо лъэмыйджым тельэдагъ. Аш ауж нарт Кортэхъу итэу лъэмыйджым къытхэгъ.

Аш дэжым мө бирсырим бзылъфыгъэр къыгъэштэу-Иүү ынэ къызэкхажыгъ. Шыхэри зэкиэк Иэльэдэжыхэ-зэ зэрэгъэштэжыхи, лыри иши зэрахэтэу лъэмыйджым етэкъохихи хъалэчэр ахэхъагъ.

Иэдыиф-гуашэ аш фэдиз лажъэ лын рихынэу гухэлъ илагъэп. Ау ауштэу хъугъэ. Кіэгъожыгъ, ау кіэхажыгъэп.

Лажъэр ежь нарт Кортэхъу къызыфихыжыгъ. Бзылъфыгъэм шунагъэу хэлтэйм уасэ фимышынхэу, ежь ышыхъэ зэкиэ щитхъор фихыжьэу зэрэштыгъэм ар къи-кыгъэу тилыжхэмэ рапэсы.

426. ИЭДИИХУ

(Къэбэрдэй текст)

Иэдииху жыхуа Иэр зы цыхубээз гуэрщ — дахагък Иэцэрынүэш. Жэцхэм я нэхъ мэзэхэм и Иэдийтийр щхэгъубжэм къыдишикхамэ дыгъэм и нэхъ гуашээм хүэдэу дунайр нэху къицхырт.

Абы щхэк Иэзым «Иэдиихук Иэ» фиэк Иэгъуэш Иэ ед-жэхэртэкъым.

427. ИЭДИИХУ И УНЭ

(Къэбэрдэй текст)

Иэдииху и унэр Инджыдыхыщхэ бгы лъагэ бжьэпэм, быдапIэу щыт щыпIэ гуэр дей тещIыхыау щитащ. Иэдииху и лыр нарт лыхъужь гуэрти и закъуэу зы быдапIэм щыпсэухэм хуэдэт. Цыху къемызэгъын папшIэкIэ и унэр дэкIуеипIэ зимыIэ бгы задэ бжьэпэм тетт. Абы зыкъуэ зыкъомкIэ йухаутыргъэшIыхыат, Инджыдж и нэпкъитIым, зы кIапэр Иэдииху и унэр зытет нэркъым ще-жъэу, тымзыкIапэрIэдииху и унэр зытет нэркъым ще-жъэу, адрай зы кIапэрадрейнэпкъым нэсу чэтэн лъэмыйдж тельу. Иэдииху и лым щы къиху къышыкIуэжжIэ а лъэмыйжымкIэ къызэлпрыхурт. НэгъуэшI къекIуэлIапIэ иэтэкъым. Иэдииху и лыр къышысыж палъэр ищIерти, жэш мэзахэу къышысыжим и дей, абы и Иэдиитиыр щхэгъубжэмкIэ къыдигъеплъырти, дыгъэм хуэдэу лъэмыйжыр нэху хъурти и лым къиху шыхэри а лъэмыйжымкIэ къирихурт.

428. ИЭДИИХУ И ЛЫР ПСЫМ ИТХЬЭЛАЩ

(Къэбэрдэй текст)

Зэгуэрым Иэдииху и лым шыбз куэд къихуау и лыкъужыгъэхэр и фызым къуиIуатэу и щхэ щытхъурт. Абы и дежым Иэдииху жиIаш: «Щхэ уи щхэ щытхъурэ? Шыхэр къозыгъэхур сэркъэ?» — жиIэри.

— Дауэ уэру? — жиIаш Иэдииху и лым.

— Си блэхэр щхэгъубжэм дызошикIри псым укъизогъэкIыжыр. Лыр пхъашэ ябгэм ар и щхэ хуигъэфэцэн идакъым, «Атиэ, ди япэкIэ уи Иэдиихухэр щхэгъубжэм ныдумышникI, ныдэпшикIмэ сеуэнши пызуущIынщ» — жиIэри быдэу тхээ иIуаш, Иэдииху и лым. Лыр хъуншIакIуэ ежьаш. Ар жъышысыжыр и къэху макъымкIэ Иэдииху ищIэ и хабзети, къишIэри и Иэблэхэр щхэгъубжэм дигъеплъаш. Лыр лъэмыйж кIапэм къытехья и ужь, и лым ищIа быдагъэр игу къэкIыжки зыцIэгупсысыжащ, шынэжащ, и ИэблитIри псынщIэу къыIуихыжащ. Жэш ма-зэхэ кIыфIым Иэдииху и лыр лъэмыйжым шыхури псышхуэ уэрым хэхуэри итхъэлащ. Иэдииху и лыр лъэмыйжым къышимыкIыжыххэм, гуз авэурэ нэху игъэщащ.

429. БГЫР ПЛЪЫЖЬУ КЪЭНАЩ

(Къэбэрдэй текст)

Нэху къекIа и ужь къэмыйгүэжу щилъагъум, гъуэгыурэ и блэхэр шияуэ бгым ириупцIэкIхэу къежьэри бгы лъапэр къикIухьаш. Абы и блитI ириупцIэкIгу щитахэм лъыпсыр къижу лы цынэ хъуаш. «Иэдииху и блэхэм яутха лъыхэм бгыр плъыжьу ириIэри, нобэм къэсихукIэ плъыжьу къэнауэ щитш» — жаIэ.

430. ИАДЫИФ ИЛИ ЗЭРЭДЕЗЭКИУАГЬЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Иадыиф илI Инджыдж псыхъо икIыти шыхэр бэу къыфтыгъ. ЛIэр ядэжь къэкIожы зыхъуджэ, шъузым ыIэдий фыжь пчъэ зэпагъом дигъещыти, ащ нэфынэу пихырэм чэц шIункIэр зэбгырифтыгъ. Мафэм фэдэу, къушхэ къогъор зэджэм къызынэфыдже, чэтэн лъэмиджэу къушхъэ тIуакIэм тельым шыхэр лъим къырифтыгъэх.

Арэу щитэу псэухээз, чэц горэм лIэр шъузым фэгубжыгъ:

— Сэ мы унагъомдже хэгъэхъошко сиI, чэцы къэси зы шэхъогъу къэсэфы, о шъыд уишIуагъэу къэкIуахэрэ? — ишIуагъ лъим.

— О лъи, пIорэм гулъытэ дэпIыгъэп, уифэшъуашэп ау щитэу укъысэгыинэр. Унагъом сишишIуагъэ къышмыкIорэр уидаоу, шэхъогъоу къэпфыхэрэмдже укъызыщэтхъужьмэ, сэ сишишIуагъэ хэмитэу а шыхэр къэфхэри, зэ еплъ, — ишIуагъ Иадыиф.

ЛIэр шъхъакIо штапхэти: «Сэ сишишIуагъэ хэмийлъэу шыхэр зэ къэпфышъумэ еплъ!» шъузым зэришIуагъэр шъхъакIо щыхъуи къыгъэгубжыгъ.

«Сэ силIыгъэ о джыри пшIэрэп, къысфэмыфыхэмэ къапльэ», — ишIуагъ, итIэнэрэ чэцым лIэр шэси дэкIыгъ.

ШхъонтишIээрэ кIеф шъиирэ къырифыжы, къежьэжьыгъ.

КIэй шIункIым ипсыгъуагъо къызэсихы, шыхэр ыгъэштагъэх, шыхэр лъэмиджым къыфытемыхъэхэу, лIэр гузэжъогъу хэфагъ.

Мо лIэу амалынчъэм, ыгу ёгъуи, шъузым ыIэдий фыжь пчъэ зэпагъом дищэигъ. Ащ лъыпытэу нурэшIэтым шIункIэр зэбгырифыгъ. Шэхъогъу пакIэр чэтэн лъэмийнчъэм.

джым ыгузэгү къызынэсүм, шъузым ыIәдый фыжь зэкінхъажыгъ.

ОшIә-дәмышIәу жаңыларынаның шүлкіншілдік шынхар ыгъашти зәтезәрәгүкIәхеу лъемиджы лъәгаем езэртәкъохыгъ, лIәри зыдырадзыхи, ратъеукIыгъ.

Хадәр чыжъеу Iуимыхыгъеу псым къыхахыжы ағъетIыллыгъ. Нартмә зәроятты, илъес зытешIәм, кIохи икъе Iуашъхъе ағъеигъ.

Iадыиф илI кIодыкIаеу зәрәхъугъэр игүхәкIышкоу гызызэ, /ыIә лыпцәу ритхъыжыхәрәмә къариутхырәм Иңджендиж псыхъо нәпкъ ыгъалеу, къушъхъе благъәхәр ыгъешъокIәу илъес ренәм ихадәгъагъ.

Iадыиф-дахә аш фәдәу хадагъәм хәттәу илI икъе дәжъ щытзә, Нарт Саусырыкъо ыпә къифагъ. Бзылъфыгъе зақыу къэтхым тетәр Саусырыкъо ыгу риҳыыгъ.

А сыхатым Саусырыкъо оешко зыкъиши, кIакIор таубгъуаттәу екIуалIи, кIәкIо чIәгъэр тъушапIәти, зыдичIигъеуцуагъ.

КъэIо-наIом хәмыхъеу, зәрәхъугъәм ту лъамыттәу, Саусырыкъо лIыгъе-шъузыгъеджә Iадыифы дәзекIуагъ.

Iадыиф илIы кIәгъуаттәу лIыгъе-шъузыгъеджә зәIумыкIагъеу щытыти, кIәкIо чIәгъым къышIучIәкIи, хъанцэр къипхъотагъ:

— Джы нәс мы дунаем иIашIугъе сыхәзыгъәныгъэр къычIесхыжыни хъәмә язгъәшкүт! — ыIуи, илIыгъәм икъе Iуашъхъе хъанцә жищ тыритхъуагъ.

Iадыиф а хъәнцә жищәр зәритхъугъэр тыркьюу къәм фәхъуи, Iуашъхъери ныкъо ышIыгъ. Къыритхъугъе ятIәр Iуашъхъеу къәм пәIут.

А къәри Iуашъхъери, иптыкъи пәмычыжъеу «Iадыиф ихәкужъ» аIуи Иңджендижы щыIәгъе Джамбәчые лIыжъеу Цәй Умары къышырагъелъегъужыгъеу къыIо-тәжжытыгъ.

Пытыкъеर кIәшъо кIәпIыгъеу, шъхъе темылъыжъеу, мыжъо бгыкъухәр къыхәщәу щыт. Үнә кIоцI дәпкъхәмрә, пчъэ блыпкъ ебагъәхәмрә «мыхәмә лъы яутхыгъеба?» пIонеу, бжыгъе шәплъыхәр ателъых, пыты пашъхъәм иты къушъхъе кIәим иадрабгъурә нәпкъ плъыжышә. А нәпкъ чәпә плъыжышәри пыты дәпкъ-пчъәблыпкъ ебагъәхәм ябжыгъе шәплъхәри, Iадыиф илI кIодыкIаеу зәхъум, гүхәкIышком къыхәкIәу ыIә лыпцәу ритхъыжыгъәхәм къарыкIыгъе лъым ыгъәшъокIыгъәхәм аIо.

КъызәраIожырәмдже, пытымрә унәшкомрә зы мәфа-кIо азыфагугъ.

— Сымышъяхэу зы мэфакЮ сшЫжыгъэмэ, унэшко-
ри къэслъэгъужытыгъ, — ыIуи ,Умарэ къыIотэжыгъ.

431. ИЭДИИХУРЭ НАРТ СОСРЫКЬУЭРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Сосрыкъуэ Иэдииху и лЫым и ныбжьэгъут. Хъыбарыр
цызыгъихым къэкIуаш.

— Уи лЫр щыIэж хъункъым, и хъэдэм дыгъэлъыхъу,
— жиIери. ЛъыхъуакIуэ зэдежъахэц. Псы Iуфэм тетхэу
лъыхъуэхэурэ ехыурэ нэпкъым къытридзауэ къагъуэты-
жаж хъэдэр. Абы и дежым щыщIалъхъэри Iуашхъэ тыра-
щIыхъаш.

Абы хэту уафэ гъуагъуэ зыщIэт уэшхышхуэ къешхуу
къыригъэжъаш. Сосрыкъуэ и щIакIуэ щIагъым Иэдииху
цIигъэтIысхъаш.

Дауз хъуамикI имыщIэу Сосрыкъуэ абы лЫгъуэ фы-
зыгъуэ гукъэкI хуищIаш икIи екIуэлIаш, Иэдиихур зэры-
хъыджбзыр къищIаш: «Мыр слIэу иджыри ухъыджэбзи
нытIэ» — жиIери.

— Мыр слIэу, ан-на... сыт мы къызэпщIар? Мыбы хуэ-
дэ дунейм тету сцIэркъым.

Сосрыкъуэ жеIэр:

— АтIэ, дауз узэрызэришар?

Иэдииху жеIэр:

— Фызыгъуэ сигу къекIмэ, кхъуэбанэкIэ сиgъэувыIэ-
жу щыташ. Сосрыкъуэ жеIэр:

— АтIэ, лей къуихаш.

— Абы хуэдэ лей къызэзыхам и хъэдэр губгъуэм къиз-
нэу хъэмрэ къуалэбзыухэмрэ езмыгъэшхауэ сывыIэн-
къым — жиIери Иэдииху хъэнцэр къишташ. ЕIэри Iуаш-
хъэр хъэнцэкIэ къытритхъуу хуежаш, Iуашхъэпэр дитхъуа
нэужж Сосрыкъуэм жиIаш: «Хъункъым, хъэдэр хъэм еб-
гъэшхыу». Хъэдэр къыщIыригъэхыжакъым, Iуашхъэр
зэрыдихъуам хуэдэу дыкъуакъуэу къэнауэ нобэми щы-
Iэш.

Иэдиихури Сосрыкъуэм фызу къишэжаш.

432. ІАДЫИФ ИХЪИШЬ

(Б жъэдыгъу текст)

Нартым Іадыиф къышагъ. Къышагъ шъхье, ежь лы фэхъунэу щытэпти, лы ылъэгъумэ дахэу емыхъопсэнэм пае, унэ Инджыдж тамэ щаригъэши тетІысхагъ. Аомэ хэтыгохээ щытхъор зэкіэ а лым иеу, цІэрыло хъугъэ: «Изакъо зекіо макіо, изакъо шыхэр Инджыдж къызэ-пырефых!..»

Аузэ лэр зекіо кІон фаеу хъугъэ. Лэр зекіо кІуи куп игъусэу, былым бэу къахыгъ. Ар лым Іадыиф зыфей-жым, Іадыиф къеупчыгъ:

— Адэ а лаузэр зышъогъотым, шъыда Іахъэу сэ къыс-фэшъушыгъэр? — ыИуи.

— Шъыдэу Іахъ къыфэтшІэу, сэ къысатыгъэр зекіэ о уеба!..

— Хаяу, сэ а купым зэдиштэу къыситырэр ары нахъ, о къысэнтырэм сэ сыйфаеп! Ашыгъум джы шъулымэ а лъэ-миджым шъуикі. Сэ гъогор къышъуфэсэгъэнэфы нахъ, шъо псыхъом шъукъиКыжын шъулъэкІытэп!

— Бэу тыкъиКыжын, — ыИуи зекіо кІуагъэхэу къэ-Кожыгохээ, лъэмиджым къызтехъажыхэм, шІункыти лэр ефэхи, къуладжэм дафишь ыукыгъ.

Лым кІалэ иІэу щытэпти, Іадыиф унэм икКыжын фаеу хъугъэ. ыШыхэр къылъыкІуи Іадыиф ашэжкыгъ.

«Джы ыублэу щысын ылъэкІынэп» аІуи, ыШыхэм зы-файопщим, Іадыиф арэу къариІуагъ:

— Шъо зэрэшъулоу зэ сыхъугъ, джы сэ зэрэсІоу шъу-хъу, — ыИуи, зыфаем дэкІожкыгъ. Тхагъэлыдж ары зы-дэкІожкыгъэр.

Нысэкъищхэр аухыгъэу ипшыпхъу ельэІугъ Іадыифы:

— Зы хъанцэрэ зы уатэрэ къысфэгъот, — ыИуи.

— Шъыд епшІэтэр?

— ЕсшІэрэр плъэгъун къысфэгъот.

Хъанцэри уатэри зыдишти, ипшыпхъуи зыдиши, илІы-гъэм икъэ Іуашъхэе кІуагъэх.

Уатэр ыгъэйлъи, хъанцэмдже илІыгъэм икъэ къы-Иахъэу ригъэжкыагъ.

— Хаяу, ау умыши, хъадэр ауштэу пшы хъутэп! — ыИуи, нысэр унэм къащэжкыгъ.

— Шъыда ауштэу зыкІэпшырэр?

— Ауштэу зыкІэсшытыгъэр илъэсищим цыф сымы-лъэгъюу къушъхэе сыйджым сыйэрэригъэсыгъэр ары, — ыИуагъ Іадыиф-дахэ.

433. ІАДИИХУ СОСРЫКЪО ЗЭРЭЛҮҮШІАР

(Лабэдэс - къэбэрдэй текст)

Іадииху нарт лъэмкъушъта, хъыбар коди пылъу жаіэ.
Іадииху ишшъяшъагъэ зыїашІэхъар нарт Сосрыкъорашъ.

ИлI жәш кыфIым лъэммыжым шъехуэхым, абы лъы-
хъуну Іадииху къежъя. Олыбэнэ маҳу, тIэкIуи къещху,
лъыхъоу хэтэу, Нарт Сосрыкъо ІущIашъ. Арати, адырем
щIэкIо щIагъым шIигъеуэри, цыыхухъугъэ дызэрихъашъ.

— Сыт къызэпщIар?! А хуэдэ сэ къызэкIуакъым, —
жиIа Іадииху.

— Сыту хъумэ! — о лы уиIагъакъэ? — шъыжиIэм:

— СиIашъ, ауэ абы хуэдэ тоху къыздзэрихъакъым, —
жиIа цыыхубзым. Сигу пэ хъумэ, къецбанэ къасшътушъта.
СилI лы сшъыхъу сэ сыхэтшъ. — Ауэ — лыкъым. Нахъ-
рэ сылъыхъужынукъым. Абы иужъкIэ илI лъыхъужъа-
къым.

434. НАРТ ІЭДИИХУ

(Лэшэпсынэ - адыгэ текст)

Лъэхъаныр сшIэкъым, ауэ адыгэм лIэшIэгъуэ бжья-
гъекIэ псалъу яхэлъу къекIуаэ зэхэтха.

Инджыдж цыкIым инэпкъ иунэ Іуту нарт Іэдииху
шъыпсэу шъыта, А унэм ипэшIынатIу чэтэн лъэммыж
псым телъаэ жаіэ.

Іэдииху илIыр лIэблану шъыта, щыхэр коду къихуу.
Аурэ зэдэпсоу зэдэпсоухурэ лIымрэ фызымрэ тIэкIу зэгу-
нэмисыжъху, хважъ-гужъ язэхуаку къихуа.

— Уизакъокъым а щыхэр къезыхур, сэри сыкъыбоIэ-
пышъ, — жиIа фызым.

— ЫтIэ, укъыздэмIишикъужъкъэ! — жиIа лым.

— Хъун, арамэ, къепхужьмэ къышIэкIын!

2

Хэт тешIар ишIэрэ, иужъкIэ, жъэшъ торэм лым щы-
хэр къыхури Инджыдж цыкIу нэпкъ Iуфэ къыIуигъэзы-
хъашъ.

Арати, Іэдииху зэрихабзэу илэр шъхъэнгъубжъэм къы-
дигъэжъри лъэммыжъ гъогур къигъэнэхуа.

Абде щыхэр лыри зэрахэту лъэммыжым къытехъя.

Ахэр псыкум къышынэсым, Іэдииху илэр зэшихъэжъ-

ри, кІыф I хъужьри щыхэр зэрыгъэхъэлбалыкъа ыкIи лы-
ри щыри зэрызэтесэу лъэмыйжым къехохури, псым хэкIо-
дашъ.

Іэдииху шIэгъожьри, иунэм къышIэжьри къажьэмэ
гъуурэ бжъэурэ, иIаблэ къыричыжьурэ бгы джапэм лыр
ириутха.

Ара бгыр плъыжь хъуао шIыжьайэр. Нартхэр зэхэ-
хъэхэри хъадэр къагъотыжья. А зэманым зэрэхэбзao хъа-
дер ягъетIылъри, Іошхъэшхо тырашихъа (ПЦы хэмий-
лъу, а Iуашхъэр джыри шъыту жъоIэ) Iуашхъэр яшIы-
гъэхуу шъытхуурэ, ошх къещхуу иубла. Арати, Саусры-
къо шIакIор таубгъуао шъытти, Іэдиихур шIэкIом шIи-
гъэува. ШIэкIо шIагъым зэдышIэсхуурэ лыгъэ-фызыгъо
къыдзызэрихъашь. Абым тету лым иIэфIыгъэ япэрэо
ишIао шъытти, «Джы нэскIэ дунем иIафIыгъэм сыхигъэ-
на!»—жьери губжъыри, хъэнцэр иштэри, иллыр къышIэт-
хъужьыну хуежъя.

ЕIэри ибгъуитIымкIи ятIэр иридзыха. Арати Іошхъ-
хъэшхор дыкъуакъо хъушь, ибгъуитIымкIи цыкIытI
ходу ятIу къыритхъухар хъуа.

Нарт Саусрыкъо фызкIэ Іэдиихур къыхонэжъао
къаIо.

435. ИАДЫИФРЭ САУСЫРЫКЬОРЭ

(КIэм мугуе текст)

Иадыиф илI тыгъу кIоти, шы бэу къыфиштыгъ. Ядыхъ
къызысыжъкIэ шъузым ыIадый пчъэ зэпагъом дигъэшти,
чэш шIункIыр зэбгырифыти, мафэм фэдэу къушхъа къо-
гъур къызынэфкIэ, чэтэн лъэмыйджэу къушхъа тIуакIэм
телъым, шыхэр лым къырифыштыгъэх. Арэущтэу псэухэ-
зэ, чэшы горэм лыр шъузым фэгубжыгъ: «Сэ мы уна-
гъомкIэ хэгъэхъошо сиI, чэш къэси зы шэхъогъу къесэ-
фы, о сыд уишIуагъэукъекIуахэрэр!» — ыIуи.

— О, лы, пIорэм гулъытэ дэпIыгъэп, уифэшъуашэп
ауштэу укъысэгтиныр. Мы унагъом сишиуагъэу къызы-
мыкIорэр уидагъомэ, шэхъогъоу къэпфыхэрэмкIэ укъыз-
щэтхъужьымэ, сэ сишиуагъэ хэмыйтэу, а шыхэр къэфыхи
зэ еплъ! — шъузым иллыр пиIожыгъ.

Лыр шъхакIоштэпхэти, «сэ сишиуагъэ хэмыйльэу шы
къыпфэфымэ еплъ» — шъузым зэриуагъэр шъхакIо
ышыгъ, къыгъэгубжыгъ.

— Сэ силIыгъэ о джыри пшIэрэп, къысфэмифхэмэ о

къаплъэ, — ыIуи ятIонэрэ чэцым лIыр шэси дэкIи, шхъонтIишъэрэ кIэф шийрэ къыфыгъэх.

КIэй шIункIым ипсыгъуагъэ шыхэр ыгъэштагъэх, лъэмиджым къыфтемыхахэу гузэжъогъу лIыр хэфагъ. МолIэу амалынчъэм ыгу егъуи, шъузым ыIадий пчъэ зэпагъом дищэигъ. Нурэм шIункIыр зэбгырифыгъ. Шэхъогъу пакIэр чэтэн лъэмиджым ыгузэгу къызынэсым, шъузым ыIадий зэкIихъажыгъ.

ОшIэ - дэмышиIэу къашхъарьожыгъэ шIункIым шыхэр ыгъэштагъэх, зэтээрэгукIэхэу лъэмиджым езэрэтэкъохыгъэх, лIыри зыдрадзыхи рагъэукIыгъ. Хъадэр чижъэу Iумыхыгъэу псым къыхахыжыгъ. ИлI кIодыкIае зэрэхъугъэр гухэкIышхо фэхъоу, гъизэ ыIа лыпцэу ритхъижхэрэм лъыпсэу къарыутхырэм къушхъа благъэхэр ыгъэштюкIыхэу, Iадыиф ихъадэгъагъ.

Хъадагъэм хэтэу, Саусырыкъо апэ къифагъ. Бзылъфыгъэ закъоу ахэтыр ыгу рихыгъ.

А сыхъатым оешхо зыкIишиIыгъ. КIакIор теубгъуагъэу къахэхъагъ. КIэкIочIэгъыр гъушапIэти, бзылъфыгъэ за-къор дычIагъэуцуагъ.

КъэIо-налом хэмыхъау, зерыхъугъэми гу лъамытэу, лIыгъэ-шъузыгъэкIэ. Саусырыкъо бзылъфыгъэм дэзекIуагъ. Ащ лъыпытэу Саусырыкъо Iадыиф шъузыкIэ ыштэжжыгъ. ЛIы укIыгъэу Чалхъэ пэтырэр, Iадыиф кIэгъуфэкIэ лIыгъэ-шъузыгъэкIэ зэIумыкIагъэхэу щытти, кIэкIо ЧIэгъым къашучIэкIи, хъанцэр къатырихи: «Джы нэс мы дунаим иIашIугъэ сыхэзгъэнэгъэр, къичIесхнышь хъамэ язгъэшхыщ!» — ыIуи къэм хъанцэ жищ тиритхъугъ. Зэритхъугъэ чIыпIэр машэу къэм фэхъугъ, къыритхъугъэр Iуашхъау къэм пэIут.

А чIыпIэм тичилэ щыщэу лIы горэ щыIагъ.

«Iадыиф ихэкужь аIуи» къэри, Iуашхъэри пытый пэмычыжъэхэу бэслэйнеймэ къырагъэлъэгъугъ. Мышхъа-хэу зы мэфакIо ышIыгъэмэ, унэшхори къылъэгъуштыгъэ.

436. ИЭДЫИХУ ИХЪЫБАР

(Беслъэней текст)

Зэрэжьай шъытар ара. Иэдыихур дыгъуакIу къаIэ хуабжъу, шъыщ къыриху. А иунэр зытет бгым бгытIыр мыходу (къегъэлъагъо) зэпышыт, а бгитIым якур тенджизыу щыта. А Тенджизым джэтэн лъэмидж тельу А джэтэн лъэмиджым а Иэдыихум иIэр къыдигъэжымэ нэхү

ишти илЫр иригъэкт дыгъуакIo. Хым къыджырыкти шыбз гуатэ къырихужьэт, адре хэкум шъыпсом яир къырихъужьети къызэпырихут. Итланэ аурэ илЫмрэ езымрэ зэбгъэдэсу щысу абходу илЫм жыла: «Сэ сылЫ дэгъо; сылЫифшни, мы ходиз къызохудэгъу тыкIэпсор содыгъофри ра».

«ЫнтIэ удыгъофт сэра узыгъэдигъор, сэ сыхэмтын удыгъофт итланэ улЫ дэгъошъ», — жыла шъыс ифызым.

«Тао хъуна ынтIэ о сэ сыбгъэдигъу, сэ сылIу о ар къызэфепIэжьу, ар здэхэнкъым иджыри зыгорэ къисхун» — жьери илЫр икIа. ИкIри шы щатэ къырихужьэри гъогу зэходитIум къынэсао дигъэжьа иIэр къызэшIихъэжьа, къышъырихъэжьым, кыифIым хым хэхори Iадиихур итхяла, т. е. илЫр итхяла. ИлЫр итхэлэри, фызым имыцIыху хъун къышъышIар, фызым сыйти къызэрыхыхыжьар сцIыхукъым, къыхихыжьао жьаIэ хъэдэр. Хъэдэр къыхихыжьри абде гъыбзэр хуиуса. Гъыбзэм щыщ шIэкIу сошIэ. Гъыбзэм хэлтыр аходэ.

ШыфIыцIэм укIызольхъэри
ХъэцIэпIацIэм усфIашхынэ,
Чъыгышъхъэм утызольхъэри
Къолэбзум усфIаххынэ,
Тэнэ мыгъо усхын?

А нэпкъхэр хъэдэр къышъыхыхыжьым шъыгъо, мо фызым ишIар игу къеожьри гъымэ ишъхъэфэр къырифышIыкIмэ акIэ-мыкIэ тыридзурэ, акIэ-мыкIэ тыридзурэ, а нэпкъыр плъижь кIэхъуар, а ишъхъэфэм къыпыкIа лъыр арао жьаIэ.

Саусырыкъо зэрыхозар ара абы, сэ жьаIу зэрызэхэс-хар. Иджы а лыр кIилхъа нэужъкIэ Саусырыкъом хоза. Саусырыкъор зыкыпIэ дыгъуакIo кIуао бзыльхугъэм къыхоза, бзыльхугъэм къыхозэри, унэм щыкIыхъэм шъыгъо йуикIа: «Сыт цIыху, Тэнэ укъикIа, таурэ упсорэ? — жьеIери.

«Сызэрыпсор мыходэ. СилЫмрэ сэрэ дызэхуэгубжьыри, мыходу къызэхъулIа, иджы сэ бзыльхугъэм сизакъо сыкъэнао сопсо, сипсэеукIэри мыходэ» жыри жыриIэнэр шыижьыриIэм шъыгъо «АтIэ сэри шъхэгъусэ сиIэкъым, орэ сэрэ дызэхохъун хуе штыжьиIэм шъыгъо, бзыльхугъэр посогъу хохъуашъ. Псэогъу хохъури, хохъуа нэужъкIэ а Iадиихум лыгъэ-фызыгъэр шыицIыхуар абде

ра. Адрем дэпсоухункіэ иціыхутэкъым. ЯцІыхуакъым, общим, апходу щыту. Сэ жызыоіэ, мор пшашъу, абдера шыциІыхуар лыгъэ-фызыгъэр.

А иунэм пэмижыжъеу зыгорэхэр къакІори Іуашъхъэр къашІри код къыкІахаощта. Пасэ зэманым цІыхухэм къагурыІотэкъым псэуныгъэр. Ар мэзым хэсурэ къэгъогурыІуа, мэзым кІэсурэ псэуа лыт. Ло бзылхугъэр япекІэ къахым ходэти, къихъа зыкІыпІэ, къихъри, къихъа бзылхугъэр, сабио къихъа бзылхугъэр ипІа. ИпІри цыху хъуа, цІыху хъуа шъхъекІэ лыгъэ-фызыгъэ зэраху яцІыхутэкъым. Лым къыгурыІотэкъым. Абходурэ зэдэпсэуа. Абы къикІри, ытІэ о уилімэ сэ сыпшашъэрэ фызырэ кюмыцІыхупхъэр жыри, абы къырагъекІыри зэщыхъа. Щызэщыхъэм, моиходу псым итхъэлэну къызыхэкІара, хадэр къыхихыжь кІильхъэри, кІильхъа нэужькіэ нартыр къыхозэри, нартыр къышыхоза нэужым, мобзылхугъэм ицІыхуа лымрэ фызымрэ зыкІызэдэпсор. Итланэ апэрэ лым ыцІэр о джы къескІэ сывэрыбдэпсэуар псэукІэтэкъым, укъыкІэсхынири уихъэдер псым хэздэжын жьери бел къицтэри кІуа шъхъекІэ, мо лыр къикиху ыкІи хидэжыфынт, къыхоІэтакъым. Ари зэрыныкъоту къэнэжьеа зэрышъитам ходэ зэрыжъяІэри «Юшъхъэ ныкъу» ныкъуиту къенао.

437. НАРТ ІАДЫИФ

(Б жъэдигъу текст)

Нарт Іадыиф псыхъоу Курпэ Іусыгъ. Иунэ псыхъом лъэмиджэу телъым фэзанкіэу щытыгъ. ИлІ зекІо кюмэ шы Іэхъогъу къыфэу, чэш мэзахэу адырабгъуджэ къызІуухъажыдже, шхъаныгъупчъэр Іадыиф Іуихымэ ыІэ зыригъэциджэ шымэ лъэмиджэр афигъэнэфыти, лым шыхэр ай къытыригъэзыхъехэмэ къырифыжыхэу щытыгъ.

— Іадыифы ыІэмэ дунаер къагъэнэфы! — алоу цыфымэ къэбар ахэлтыгъ. Ау Іадыифы ыІэмэ дунаер къагъэнэфытыгъэп, аш ыІыгъэр цыфымэ амышиІэу, ыІэмэ къагъэнэфэу ары зэрашюшыгъэр. ИлІы шыхэр къыфэу къызыІухъажыдже псым, Іадыифы зыгъэнэфре мыжъо лъапІэр зыдиІыгъэу, ыІэдакъэ чІэлъэу шхъангъупчъэм ригъэцэимэ, лъэмиджэр ыгъэнэфызэ, шыхэр къыришыжытыгъе.

Мафэ горэм лым игъэхъагъэхэр къыІуатэу, шхъэ-

щытхъужъэр икласэти, зыщытхъужъэу Йыстыгъэ. Іадыиф къэгушаи:

— О уизакъоу аш фэдиз гъэхъагъэр пиІыгъэп ныІа! Сэ чэшырэ тхъакъысэожыгъэу, къьюхъулагъэри сымышІэу, укъызшыкІожытым сежэу сышэсы. Шыхэр къэпфэу укъызІухъажыджэ лъэмыйджэр къыпфэзгъэнэфызы укъисэшыжы. Сэ сыйдемыІэмэ, аш фэдиз гъэхъагъэ пфэшыта о? — ыІуи Іадыиф лым еупчЫгъ.

Лэр шъузым къыІуагъэ гущаІэхэр зыдынэсырэм егу-лишысагъ.

— О укъыздемыІэу пІэ шъхъаныгъупчъэм къибгъэшэеу, лъэмыйджэр къэмыйгъэнэфымэ шыхэр къысфимыфыжытэу оюшы, джы шыхэр къесфэу сыкъызыкІожыджен пІэ унэм къигъещыри нахыбы сываеп! Псэ шыхэсхын а чапІэм! УсыукІыныджен, тхъэ уиІэмэ, пиІошты гъэхъу! — ыІуи, губжи лІэр дэкІыгъ. Чэцэр мэзахэу щитыгъ. Оешко къыригъажы, загъорэ шыблэр къэгъуагъозэ, лым шы Іэхъогъу къыфи псыхъом адырагбъу къыІухъажыгъ. Шымэ къяло шъхъам, лъэмыйджери тэрэзэу алъэгъурэпышь къыфытехъэхэрэп.

Одыджэ кіомэ ахэкІыныджен ежъэгъэшымэ къяомэ, мыдыджэ кіомэ яозэ, лІэр агъэпшыгъ. Шыхэр лъэмыйджым къыфытехъэхэрэп. Шъузым гущаІэу фишІыгъэри гущэІашку, ар къыдемыІэу шыхэр римыфымэ шъхъакІор зыфихъыжытыгъ.

Іадыифы къышІагъ лым шыхэр къыфи псыхъом къизэрІухъажыгъэр Нахыпэрэ чэщымэ афэмыйдэу, а чэшым гумэкІэу, лым шыхэр лъэмыйджым къызэрэрифыт шыкІэм лъыплъэмэ шІоигъоу щысыгъ. Шымэ жъот ма-къеу апыІукІырэри, лым ибыр-сыр макъи Іадыифы зэхихъгъэ, ау лым лъэмыйджэр фигъэнэфымэ зэриукІытэр ышІэти зиІажэтыгъ. ЛІэр одыджэ кіомэ шымэ къяомэ, мыдыджэ кіомэ къяозэ, къин мыгъуаеджэ хъуанээзэ лъэмыйдым къытиригъэхъагъэх.

— Джы Гофэп! зызгъэпсэфыжын-ма! Къин мыгъуаер атесльэгъуагъ! — ыІозэ, лым цыкІу-цыкІоу шыхэр лъэмыйджым къырифытыгъэх. Шымэ лъэмыйджым «гур-гур» макъэ пагъэІукІызэ зэфэдиту ашЫгъэу, а мэкъэошком Іадыиф къыгъащи: «Хъутэр орэхъу, сытерэкІуад фаеми», ыІуи ыІэ унэм къыригъэшэигъ. Шыхэу, мэзэхэшІункІым хэтыхэу ерагъэу лъэмыйджым къырыкІорэмэ ошІэ-дэмийшІэу Іадыиф ыЫгъ мыжъом ягъогу къызегъэнэфым, штэхи лъэмыйджэр зэщаути псым хэфагъэх, лІэри ахэмэ адыхафи псыхъом хэкІодагъ.

438. ІАДИИХУ И ХЪИШЪЭ

(Беслъэней текст)

Іадиихурэ и лыимрэ лыгъэ зыпаубыдаш «сэраш» шыр къозыгъэхур жеіэри. И лым «сэраш» жери идакъым.

Зэгуэрим Іадииху и лыр күэри шы къихуу къэкіуэжырт. Іадииху и іэр щхъэгъубжэм къыдрихи нэху къишиаш, чэтэн лъэмых Инджыдж цыкіу тельыр. (Лъэмыхыр зэрытельяр Іупщаш, жыгей лъэдакъитыр псыбгъуитыйм иджыри хэтіауэ хэтш).

Лъэмыхым къесауэ шыр къирахуу, Іадииху и іэр щхъэгъубжэм Іуихыжи кыфі щыхъум, лыри шыхэри псым хэхуаш.

Нартхэ хъэдэ лъыхъуэ ящаш. Іадииху и лыр къагъуэтыхаш хъэдэу. (Иджы Уэракъ къуажэм и кіэм дей). Хъэдэр щалъхаш, абдежым Іашхыи трашыхаш. (Иджыри а Іашхъэр щытш.)

Уэшк къешхырти, Іадииху Сосрыкъуэ и щакіуэ щигъым щигъэтыхаш. Сосрыкъуэм лыгъуэ-фызыгъуэ Іадииху ирихэллаш. Іадииху «мыр сыйт» щыжиіэм, «лыгъуэ-фызыгъуэш» жери жэуап Сосрыкъуэ ириташ.

— Атіэ, сэ лым аратэкъым лыгъуэ-фызыгъуэ къызэрыскіэлтырыхъэу щытар: си укытапіэм бандукіэ игу пэцхухукиэ къеуерти арат. Мыр сэ щіэмзыхъэлъын, — жери Іадииху хъэнцэр къиштери. Иэбэри зэтридзаш, етІуанэу тридзаш. Лъэныкъуитыхмкіи Іадииху къытридзыжар иджырикі Іашхъэ дахэ цыкіу щытхэш, хъэнцитікіэ къызэритридзар Іупщи.

Псыжье Инджыдж цыкіурэ щызыхэхуэм и деж нартхэ я унэр щыташ.

Нартхэ я унэм мэрамысэ щашырти, Іадииху и лэгъунэм мыупщиу яхырт.

Іадииху и нысэ лэгъунэр Инджыдж цыкіу бгышхъэм тетт, иджы «Іадииху» и унэ жыхуэтіэрш.

А тіум я кум мэхуакіуэ дэлъш. Дауэ яхыфырэт абы шыгъуэ мэрамысэр мыупщиу? Гъещіэгъуэнш.

439. НАРТ ІЭДИИХУ

(Къэбэрдэй текст)

Іэдииху и чэшанэжьыр нобэр къыздэсым щытш. Езым и щытыкіэр араш-Инджыдж Цыкіу псыхъуэ и ижырабгъу бгы нэпкъым лъагэу къытетш.

ІэдиихукІэ зэджэ абы щІэса бзылъхугъэр хуабжьу да-хэт. ЕзырикІ щІапІэ жыжъэм къышащІэт, и хъыбархэри зэхахт. И щхъэгъусэм ицІэри Къулътыбгъут.

КъутыбгъукІэ зэджэри зэхэзекІуэу шыбзхэр куэду къихуу апхуэдэу щытт. Къулътыбгъу и лыфІыгъэр и щхъэм тырилъхъэрти езыри зыштыхъужт. Іэдииху-дахэри абы къедаІуэт.

— Е Къулътыбгъу-Къулътыбгъу,
Уи хъыбарыр уэ уоуэтэж, —
Сэ си фІыщІэр зи хэбгъэхъэкъыми.
Сыт уи фІыщІэу сэ къысхыхъэр,
Жэш мазэхэм шыр къышыпхукІэ
Лъэмыйж кІапэм сэ сыгъузэш,
Си гъуэзэкІэр апхуэдэуш,
Си Іэдийр ныдызогъэж,
Лъэмыйжыр согъэнэху,
Сэ си нэхум шыр къырокІуэ.
Ар си фІыщІэу
Уэ уи іэухум хызогъэхъэр.

— Къыжиаш Іэдииху.
Ар Къулътыбгъум хуидакъым.
— Уэ уи фІыщІэ зикІ къысхэлъкъым,
Си лыфІыгъэкІэ сэ къызохь, —
— Жиаш Къулътыбгъум!
И шыбз къэхугъует Къулътыбгъу,
Лъэмыйж кІапэм къыносыйж,
Жэшыр кыфІт,
Жэш уэлбанэт.

Іэдииху и Іэблэхухэр худегъэжри, лъэмыйжыр хуингъэнэхуаш.

Шыбзым зыкъаунэтІри лъэмыйжым къытехъаш, Іэдииху и Іэблэхур игъэпшкІужри жэш кыфІым, зэрыкыфІым тэувэжащ. Шыбзу къихур зэрыгъаштэш зэру-зэрыбг хъури лъэмыйжым щыхуахэш, икІи итхъэлаш. Къулътыбгъури хэкІуэдаш. Пшэдджыжым нэхур щыри Іэдиихур бгы, пэ лъагэм тэуват, Инжыдж псыхъуэм ныдэплъаш, шыбз гуартэшхуэри псыхъэлъахуэу ильэгъуаш.

Къулътыбгъур сэ сиІэжкъым Нартхэ щаүэхэр фызэхуэс, хъэдэ лъыхъуи дэ девгъажъэ яжыриаш Іэдииху. Нарт Сосрыктуя я шупашэу нарт лыхъужхэр хъэдэ лъыхъуэ иришажъаш. Инжыдж псыхъуэр иращыхщ, инжиджитІир Псыж щыхэхуэм Къулътыбгъу и хъэдэр

нартхэм абы къышагъуэтащ. Нарт лыхъужхэм Къулътыбгъу и хъэдэр къыхахыжри Йащхъэ ину тыракутащ. Уэлбэнэшхуэр а махуэм җъайхъуллащ, Сосрыкъуэ и щла-къу щлагъым Йэдииху дахэр щиэуващ. Сосрыкъуэрэ Йэдиихурэ зэдихъэхри лыгъуэ фызыгъуэр зэрахащ.

— Мыр сый мы бгъахъэр, Сосрыкъуэ! — жери Йэдииху щиэушилащ,

— Лыгъуэ-фызыгъуэ дэ зэтхъащ.

— Сэси ныбжым нобэ нэхъ мыпхуэдэ Йуэхугъуэ слъэгъуакъым, — жилащ Йэдииху. Абы сэ сыхээзгъэна Къулътыбгъу хъэм ирешхыж — жери Йэдиихум, щла-къу щлагъым къышиэкири Йащхъэм и ныкъуэр къигуитхъуащ. Нобэр къыздэсэм абы «Къулътыбгъу и Йащхъэныкъуэки» йоджэр.

440. ЙЭДИИХУРЭ И УНЭМРЭ Я ХЪЫБАР

(Беслъеней текст)

Ди лъэныкъуэм щиэ Йэдииху и унэ. Йэдииху и унэр бгыпэм тет бгыщлагъым удэплъеймэ, унэр цыкунитиэ уольягъу. Икуюэцым пкээльей хуэдэу и юэши, абыкъе уштохъэр. Пкээльейкъи унэм уохыр. Унэм зыри җээткъым, блынхэм гущэ, мазэ ныкъуэ сурэтхэр җэртш. Унэм и бгъум къыху сахуэ хуэдэу тельщ. Ар лъэмыху щытуа јаиэ.

Унэм щыпсэуауэ жаиэр Йэдиихурэ и лыимрэ. Йэдиихум и лыим хуабжу дыгъуакиуэу щытащ. Унэр здитет бгым мыдэкиэ бгы пэштищ. А бгитым чэтэн лъэмых тельщ. Йэдииху и итиыр унэм къышиншикити и чэтэн лъэмыхыр къигъэунхуурэ и лыир дыгъуакиуэ игъакиуэт. Ар нэгъуэшт хэку юэти, шыбз гуартэ къышидыгъути, а чэтэн лъэмыхым къирахут.

Иужкъе и лыимрэ езымрэ зэбгъэдэсу щысу, и лыим жиа:

— Сэ сильидэгъуэ сильифиши, мыпхуэдиз шыр къызаху. Дэгъуэу дышиэпсэур, содыгъуэри араш.

— Ати эудыгъуэфмэ, узгъэдигъуэр сэраш. Сэ сыхэмийту, удыгъуэфмэ, атиланэ уллыдэгъуэш — жилащ Йэдииху.

— Дауэ хъун уэ сыйбгъэдигъуэу? Сэ сильи ар къызжепиуэ здэхэнкъым. Ики сикюэнщ шыр къэсхунгъи сыйзэригъуэр уэзгъэлтгъунщ — жилащ Йэдииху и лыим.

Псым икими шы гуартэ къирахужьэри, гъуэгу зэхуэдитлим къесауэ и йэ дигъэжар Йуихыжри дунейр къифи

хъури шыбз гуартэри Іэдииху и ліри хым хэхуэри псым итхъэлаш.

И лір псым щитхъэлэм (имыцыху хъун?) къицыхуаш Хъэдэри псым къыхихыжауэ жаіэр. Абдежми и ліым гъыбзэ хуиусащ. Гъыбзэм щыщ тІэкІуи сощІэ. Гъыбзэм хэлтыр апхуэдэш:

«ЩыфыцІэм ущызольхъэри
ХъэпІацІэм усфIашхыну!
Жыгыщхъэм утызольхъэри
Къуалэбзум усфIаххыну,
Дэнэ мыгъуэм усххыну».

Хъэдэр къыщыхыхыжым щыгъуэ, фызым ишІар игум къеуэжмэ гъымэ, и щхъацыр къырифыщыкІмэ, адэкІэмидэкІэ тыридзэурэ и нэпкъыр плъыжь щІэхъуар а щхъэцым къыпыкІа лъырауэ жаіэ.

Мы пхуэдэуи жаіэ. «А си Іэблэ Іусхыжахэуи ер къызэрыкІам сыхуенжкъым» жиіэри Іэдииху и Іэблэхэр нэпкъхэм ириупцІэкІуруэ лъыр ириутхыурэ псыхъуэм ирехаш и ліу псым итхъэлам лъыхъуэу.

441. ІАДЫИФРЭ ИЛЫРЭ ЯХЬИШЬ

(К I э м ы г у е т е к с т)

Лымрэ шъузымрэ гъолъыжыгъэхэу, ліым аштэу ынагъ:

— Сэ нычэпи шыхэр къесфышъушт!
— О уизакъоу шыфы окІокІэ огугъа?! — шъузым ри-Іожыгъ.

Лір губжышъи ежышъи, Инджыдж псыхъо икІи тхъэм ышІэн зыдэкІуагъэр, шы корт къыфыгъ, къолэнишъэр кІэфшышыре хъоу. Къыфышъи, псыхъом адырабгъу къырифылІагъэх. МыдырабгъукІэ, ышъхъагъыкІэ бгы лъагэм Іадыиф иунэ тет.

Шыхэр ліым пхъэ лъэмыйджым къытыригъэзыхъагъ. Іадыиф ыІэ шъхъангъупчъэ цыкІум къытигъэшэй, дунаир къыгъэнэфыгъ. Іадыиф чэтэн лъэмыйджэу псым къытыридзагъэм ежь шыоу къытихъагъ. Ары хабзэу зэфыря-Іагъэр. Ау лір къаигъэ къызэрэфэхъугъэм фэшI аш дэжым Іадыиф ыІэ зэкІихъажыгъ. Шункы хъугъэти, зыдакІорэр амылъэгъоу ши ліи зэкІэ псым хэкІодагъ.

— Ащ ыужым Іадыиф ыІэ къыгъэлъэгъожыгъ, ау ши
ли щыІажыгъэп.

Іадыиф куо хъуи, ышъхъац ришъункЫкЫжы хъуи,
лъеу ышъхъац къиутхыгъэр нэпкычІэмэ ариутхыгъ.

Псыр къизиоу ащ къизанэсүкІэ, плъыжъеу а нэпкыим
псыр къегъалэ ало.

Нат ельфыр ежы лым лъыхъухэзэрэ Щэджрые
никЫгъо дэдэм лы хъадэмрэ шы хъадэмрэ къагъоты-
жыгъ.

Къыхахыжъхи, лъэгум къирахи бжъапэм дахыягъэх.

Къэр атЫзэрэ Саусырыкъо къарихылІагъ. Ай ежь зэ-
рэфаеу дунаир къышЫн фитыти, оешхо къышЫгъ,

— Іадыиф, мо кІэкЮ чІэгъым къичІахь, уаем угъэ-
шъу! — ыІуи, икІакЮ чІигъэхъагъ. Ащ ыужым Іадыиф
Саусырыкъо лыгъо-шъузыгъэкІэ дэзекІуагъ. Іадыиф
Саусырыкъо еупчи, Іофыр зытетыр зыреом:

— Ащ фэдиз лыер къисэзыхыгъэм ихъадэ хъамэ язгъэ-
шхын! — ыІуи, лым икъэу Іашхъэ зэтрашЫхъагъэм
къазгъыр жищ еИи тыритхъугъ.

— Хъунэп пшІэрэр! — риІуи нарт Саусырыкъо а ча-
пІэм Іадыиф къыІуицижыгъ.

442. СОСРЫКЬУЭ ІАДИИХУ ЗЭРЫХУЭЗАР

(Къэбэр дей текст)

Инжыджышхъэ деж чэщенэжым ѢІесхэу зэдэлсэурт
нарт зэлІ-зэфыз. Фызым и цІэр Іадиихут, лым и цІэр
Псэбыдэт. Нарт Псэбыдэр езыр зекІуэлІти къэхъ-къэхум
хэкЫртэкъым. Псэбыдэ къышекІуэлІэжынум деж Іадии-
ху и Іэблэр щхъэгъубжэм къидигъэж.

Іадииху и Іэблэр щхъэгъубжэм къидигъэжа нэужь,
махуэр кІагъэвшагъуэу щытмэ, уэфІу зэридзэкЫрт, нэм
къышІэблэр щумыльзагъу жэш кыфІыр мазагъуэу игъэ-
нэхурт. Іадииху и Іэблэм идз нэхур и гъуазэу нарт Псэ-
быдэм шыбэр къихурти къэкІуэжырт. Псэбыдэ зекІуэ-
къышекІыжкІэ и гъуэгупэр Іадииху къигъэнэхурт, и гъуэ-
гукІэр кыфІ ищІырт.

Псэбыдэм къиху къэрэ-къуэлэнхэр Инжыдж Іуфэм
къизэрыІуихуэу, Іадииху, Инжыдж чэтэн лъэмых трип-
хъуэрти а лъэмыхымкІэ Псэбыдэм шыбэр къирахурт,
езыри къикІыжырт. Псэбыдэ псым къизэрикІыу, Іадииху
и чэтэн лъэмыхыр трипхъуэтыхырти, Псэбыдэ къезыху-

жъа бийхэр адрышы псыгүфэм къыгүнэрт. Щытт, щытхэри
ти ягъэзжырт.

Апхуэдэурэ куэдрэ зэдэпсэущ Гадиихурэ Псэбыдэрэ,
Инжыджыщхъэ и лъэгапIэм тет чэщенэм щIэсхэу, Псэ-
быдэ зекIуэ кIуэрэйурэ, къирахужьеми Гадииху и Iэблэм
идз нэхум имыгъэгъуашцэу къэкIуэжыфу, Гадииху и чэтэн
лъэмыхымкIэ шыбэр Инжыдж къирахуу, уей-уей жыри-
гъэIуу.

Ауэрэ зэдэпсэууэрэ, зэгуерым, нарт Псэбыдэ зыщыт-
хъужу Гадииху жиIаш:

— ГъэцIэгъуэнщ, дапщэрэ зекIуэ сыкIуами къизохъу-
лIэ. Иныжхэм я хэку жыжьэм сыкIуэми, сымыгъуашцэу
сыкъокIуэжыф. Чынтхэм сыкъирахужьеми зыри къыс-
шIэмыхъэу Инжыдж сыкъокIыж. Тету пIэрэ дунейм сэ
хуэдэлI? Жэж юрхэм жиIаш. Лыгъэм хуэлъашэм ба-
тэр егъэшыф!

Нарт Псэбыдэм апхуэдэу щыжиIэм, Гадииху ар хуаб-
жыу и жагъуэ хъуаш. Гадииху и лIым и псалъафэр и жа-
гъуэ зэрыхъуар къиримыгъэцIэну хэташ, арсхъекIэ, хуэ-
мышечу жиIаш:

— Уи щхъэ закъуэ ущыхуэусэжми къыбдэгупсэм и
цIэр къыхэбгъэшами сыйт хъунт!

— Сэ къыздэгупси, гъусэ закъуи сиIэкъым. Сэ сышу
закъуэш. Нарт шу гупым ялъекIыр си зэ ежъэгъуэш! —
мувыIэу и щхъэм щытхъужт нарт Псэбыдэ.

— Хъэуэ, хуэмзыэ лыфIщ жиIэ. Уэ нэхъ лIыхъужы
щыIэу къыцIэкIынщ, — жиIаш Гадииху, илI Псэбыдэм
ехъурджауэу.

Гадииху и хъуэрыбзэр къыщыгурыйум Псэбыдэр
къэгубжъаш:

— Сыйт жыпIэр? — кIияш Псэбыдэ. — Сэ схуэдэм
нарт лыщиIыскъым, иныжь щыльхуи пащIыжкъым, чынт
и лыфIи пэхъужкъым. Дапщэрэ Индыл сикIами, Тэн и
щыб сихъами, Хы МыутIэ и Гуфэ зэхэскIухъами уэ пхуэ-
дэу сизубыф сэ къысхуэзакъым.

— Сэ сиудкъым, сиубэркъым, — жиIаш Гадииху, —
лIы и щытхъуи згъэкIуэдыркъым. Ауэ, соцIэр, нарт хаб-
зэкъым фыз и пащхъэ уиувэу уи щхъэ закъуэ ухуэусэнэ.
Уи щхъэ ущытхъужааш, сэ си щхъэр бгъэтхъуаш, сый-
гъэукIытэри.

Гадииху ар щыжиIэм, нарт Псэбыдэ къыщолъэтри и
шым уафэ трелъхъэ. Зыри жимыIэу шым мэшэсри йожъэ.
Куэбжэм щынэсым лIы губжъам хуэмышечу чэщенэ-
жымкIэ зегъазэри мэгуо.

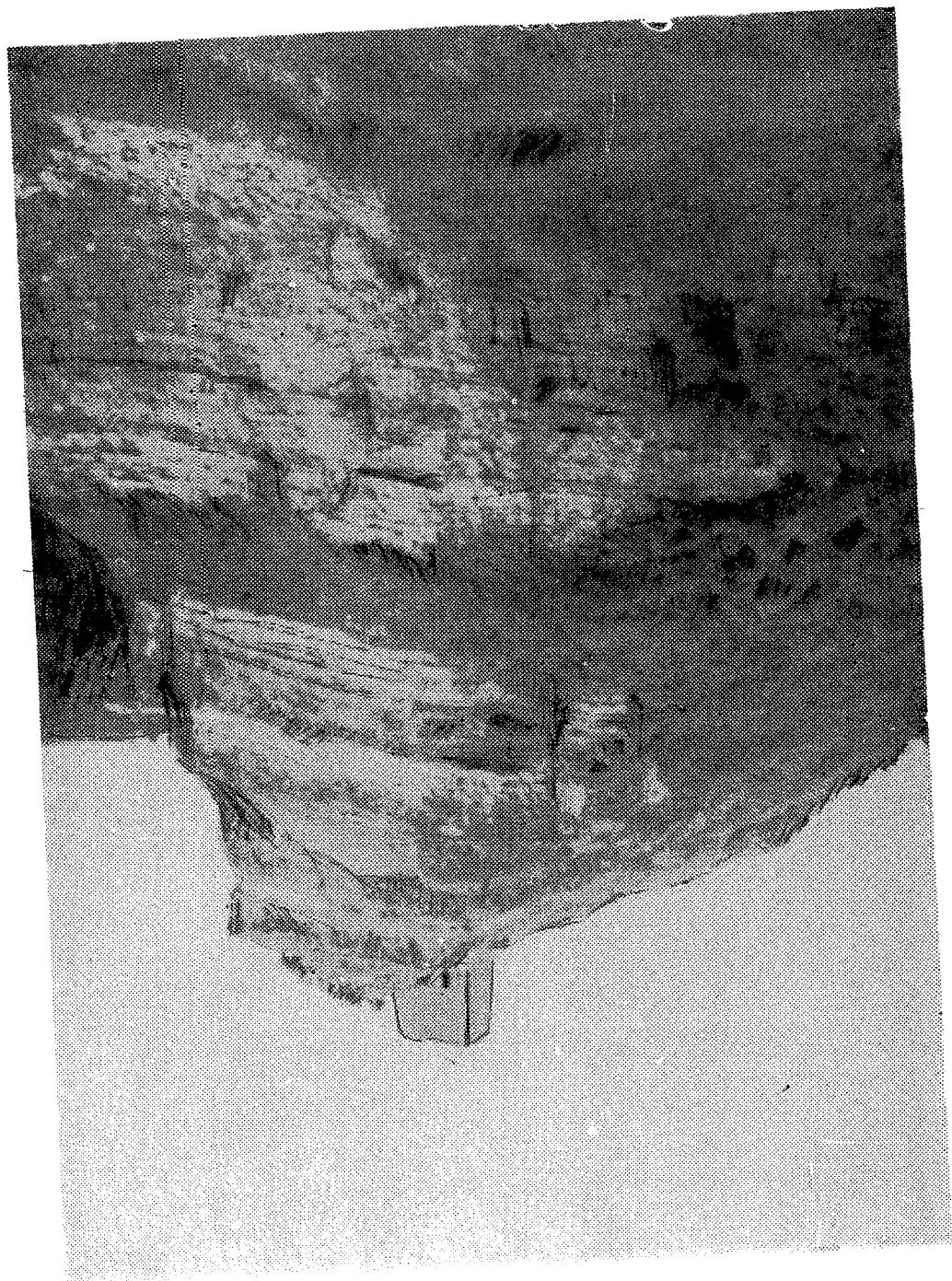

Fig. 1. A photograph of a large, dark, irregular object, possibly a piece of debris or a damaged item, resting on a surface. The object has a textured, mottled appearance with dark, smudged areas and some lighter, streaked patterns. It appears to be rectangular or roughly so, with a thick, irregular edge.

— Хъунц, сэ уэзгъэльагъунц си нарт лыгъэр зыдынэсыр!

А псалъэр Іадииху зэрызэхихар ищІэжу Псэбыдэр гъуэгуанэ тоувэ. Еуэ макІуэ, еуэ малъэ. Нарт губжьам еш жыхуаІэри имыщІэж. Ар апхуэдизкІэ къеІлащи и зэгуэпыр лажъэ зимыІэ и шым трекъутэ. Еуэ макІуэ, еуэ малъэ. ГъуэгущхитІыр щызэхэкІым и шыжыр къышувиІэ, зидиІуэнтІэнур имыщІэжу. Псэбыдэм, мис абдежым къышеублэ шым еуэнныр. Жээ къамышымкІэ шыжым тоухь.

Иожъэжри еуэ макІуэ, еуэ малъэ. Гъуэгущхищыр щызэхэкІым зэрынэсу, аргуэрү и шыжыр щыувиІыкІ. Псэбыдэм абдеж гуэрүм жээ къамышымкІэ шыжым уэгъуэ гуашІэ ирех. Нарт Псэбыдэм сыйт хуэдиз удын шым ирихами, абы щхъэкІэ нэхъ лейуэ и шыжым и лъэр зэшІихактым. Нарт Псэбыдэм и гъуэгущанэр кІуэ пэтми нэхъкІыхъ фІэхъурт. Япэм, зекІуэ щежъэхэм зы махуэм икІуэ щытар иджы зы тхъемахуэм хузээпыч къудейт. Іадииху къызэшІигъэна губжым и шым и бэмпІэгъуэри къыххэхъэжауэ нарт Псэбыдэр зэгуэудыпэрт. Ар зэгуэпыщати къыфІэшІырт, иджыпсту, иныжь тун къыххуээзэми зыри къимыгъянэу зэтриудын.

Ауэрэ, еуэм, кІуэм, лъэрэ, иныжъхэм я хэкум нэсаш. Иныжъхэм я хэкум зерихъяу, дунейр кІагъэпшагъуэ къэхъуаш, шы зытесым и тхъекІумитІыр имылъагъужу. Ауэрэ кІуэрэ, уэшхым къыщІидзэри уафэм уридэкІуенин хуэдизу къырикІутэх хъуаш. Зыри умылъагъужу дунейм зыкъызэшІиуфІыцІаш.

— Аууей, сыхулІэ апхуэдэ махуэ! Нэхъ мацуай слъэгъуаш. Упсэу си щІакІуэжкыр! — жиІеш Псэбыдэми, Іадииху ищІа щІакІуэр зытриубгъуаш. АрщхъэкІэ, игъашІэм уэшхым къызыпхымыкІа щІакІуэм уэшхыр къыпхыжу хуежъаш. Іадииху ищІа щІакІуэм папщІэ Псэбыдэм «си щІэкІуэжкыр» жимыІатэмэ, уэшхыр а щІакІуэм къыпхыкІынутэкъым.

Сытми, Псэбыдэм Иныжь Хэкур зыбжанэрэ къиджэдыхъяуэ, аурэ зыдэгъуэгурлыкІуэм иныжь шыбз гуартэ хэшхъэрыуаш.

— А-а, сзылъыхъяуэ схуэмгъуэту къэзгъуэта, — жиІэри иныжъхэм я шыбэр къырихужъаш. Иныжъхэм я шыбэр къыщырихужъэм Псэбыдэм уафэ джабэр зэпилъыхъяш. Уафэр фІыцІэт. Іадииху и нурым зы лъэныкъуэкии уафэ джабэр къигъэнэхуртэкъым.

Псэбыдэр мэгуузавэ. Уафэр лъэныкъуиплымкІи зэпеплъыхъ, арщхъэкІэ, Іадииху и Іэблэ нурыр щыІэкъым.

— Хъунщ, сэ уээгъэлъагъунщ си нарт лыгъэр зыдынэ-сыр!

А псалъэр Йадииху зэрызэхихар ишІэжу Псэбыдэр гъуэгуанэ тоувэ. Еүэ макІуэ, еүэ малъэ. Нарт губжьам еш жыхуаїэри имышІэж. Ар апхудизкІэ къэІелащи и зэгуэ-пыр лажъэ зимыІэ и шым трекъутэ. Еүэ макІуэ, еүэ малъэ. ГъуэгущхитІыр щызэхэкІым и шыжыр къышоувыІэ, зы-диІуэнтІэнур имышІэжу. Псэбыдэм, мис абдежым къы-шеублэ шым еуэныр. Жээ къамышымкІэ шыжым тоухь.

Йожъэжри еүэ макІуэ, еүэ малъэ. Гъуэгущхицир щызэхэкІым зэрынэсу, аргуэрү и шыжыр щІоувыІыкІ. Псэбыдэм абдеж гуэрым жээ къамышымкІэ шыжым уэ-гъуэ гуашІэ ирех. Нарт Псэбыдэм сыйт хуэдиз удын шым ирихами, абы щхъэкІэ нэхъ лейуэ и шыжым и лъэр зэ-шІихакъым. Нарт Псэбыдэм и гъуэгуанэр кІуэ пэтми нэхъ-кІыхъ фІэхъурт. Япэм, зекІуэ щежъэхэм зы махуэм икІу-уэ щытар иджы зы тхъемахуэм хузэпыч къудейт. Йадииху къызэшІигъэна губжым и шым и бэмпІэгъуэри къыххъэ-жауэ нарт Псэбыдэр зэгуэудыпэрт. Ар зэгуэпышати къы-фІэшІырт, иджыпсту, иныжь тун къыхуэзэми зыри къимы-гъянэу зэтриудыну.

Ауэрэ, еуэм, кІуэм, лъеурэ, иныжъхэм я хэкум нэсаш. Иныжъхэм я хэкум зэрихъяу, дунейр кІагъэпшагъуэ къэ-хъуаш, шы зытесым и тхъэкІумитІыр имылъагъужу. Ауэрэ кІуэурэ, уэшхым къышІидзэри уафэм уридэкІуени хуэди-зу къырикІутэх хъуаш. Зыри умыльагъужу дунейм зы-къызэшІиуфІыцІаш.

— Аууей, сыхулІэ апхуэдэ махуэ! Нэхъ мацуай слъэ-гъуаш. Упсэу си щІакІуэжыр! — жиІэш Псэбыдэми, Йадииху ишІа щІакІуэр зытриубгъуаш. АршхъэкІэ, игъа-шІэм уэшхым къызыпхымыкІа щІакІуэм уэшхыр къыпхыжку хуежъаш. Йадииху ишІа щІакІуэм папшІэ Псэбыдэм «си шІэкІуэжыр» жимыІатэмэ, уэшхыр а щІакІуэм къыпхы-кІынутэкъым.

Сытми, Псэбыдэм Иныжь Хэкур зыбжанэрэ къиджэ-дыхъяуэ, аурэ зыдэгъуэгурыкІуэм иныжь шыбз туартэ хэшхъэрьуаш.

— А-а, сзылъыхъяуэ схуэмыгъуэту къэзгъуэта, — жиІэри иныжъхэм я шыбэр къырихужъаш. Иныжъхэм я шыбэр къышырихужъэм Псэбыдэм уафэ джабэр зэпип-лъыхъаш. Уафэр фІыцІэт. Йадииху и нурым зы лъэнныкъуэ-кІи уафэ джабэр къигъэнэхуртэкъым.

Псэбыдэр мэгузавэ. Уафэр лъэнныкъуиплІымкІи зэпеп-лъыхъ, аршхъэкІэ, Йадииху и Іэблэ нурыр щыІэкъым.

Мо жэцт кыфтым кырихужья иныжь шыбоз гуартэр Псэбыдэм зыдихуну лъэнныкъуэр имыштэу кырихухэктэй рэ фызэбгырыжки и щхъэ закъуэр езы нартыр губгъум къинэжащ.

Псэбыдэ апхуэдэу къехъултээ щымытэу, зыхуээ тээтиири кыыхуэзэштимыкъуэр күэдрэ итащ Иныжь Хэкум. Зээзмызэ, къарэ-къуэлэн хактуэпштэхэм яхуэзэрт, ауэ жэцт кыфтым зыдигъэзэну лъэнныкъуэр хуэмыйгъуэтыху езы Псэбыдэр гъуащэрт, иныжхэр къэсырти кырихужья шыбэр тырахыжт.

Иныжь хэкум зыри къыщемыхъултэжым, мурад ищлааш: Иныжь хэкум иктыжу Чынт Гуэрэнгум күэну.

Еуэш аби ежьэри, аргуэрү япэм хуэдэу и шым и лъэр зэштимыхыурэ бампштэгъуэ тэдже игъэващ Псэбыдэм. Мы гъуэгуанэми и шыжым жэс къамышыр мызэ, мытэу тэхуаш, ауэ а удын гуаштэхэм ар нэхт жэр ящлаакъым.

Япэм Псэбыдэ Иныжь хэкум иктырти зы тхъэмахуэктээ Чынт Гуэрэнгум ихъэрт. Иджы мазэ псэуктээ гъуэгуанэ тетащ Псэбыдэ, чынхэм я щыпштээм нэмисурэ. Нарт Псэбыдэр Чынт Гуэрэнгум зэрихъэу, дыгъэр апхуэдизктээ жъэражжэу къепс хъуати мывэхэр плъырти зэгуэудхэрт, щыр къачэрт, дунейр къум пшахъуалъэм зэштиштауз жъапшэ бзаджэм пшахъуэр гъуэзкурийуэ зэрихъэрт. Псэбыдэм күапти, плъапти имыгъуэтыху зы жыгыжь гуэрым къутысхьааш.

Аущхъектээ, жым а жыгыжь закъуэри щым хечри ирхэхэжжэ, Псэбыдэм а жыгыжым ирипха и шыжьри щыгъуу. Псэбыдэр кыщылтэтауэ жыгыжыр жым зыдрихъэжьамктээ мажэ, и шыжь закъуэр зытэригъэхъэжыну.

Күэдрэ жа, маштэрэ жа — ар зыщтэр тадиихуу кыщтэктинш — сыйти, жым ирихъэжьа жыгыжым ерагъиктээ күэштихъэри и шыжьыр Псэбыдэ кыктиэритыктыжааш.

Шыр кытэрихъэжа къудейуэ Псэбыдэр псыхуэлтэм нубыдаш, күэ аракъэ, псы емыфамэ, зэгуэуду лтэн хуэдизу. А зыдэштым деж мыхыжжэу зы псынэ гъуэзеджэ гуэр щытаяш ищтэжжырти күашт ефену. Псынэр кыщыщтэжу щыта щыпштээм нэсмэ — псынэр гъужат. Япэрэй псынэу, нэпсүм хуэдэу къабзэу, мылым хуэдэу щытэу щытам и тэктээ иджы шэдыхжь тэктэу къэнэжауэ арат. Абы уефэнктээ амал имытэу мейр кыыхихырт, хъэндиркъуакъуэхэмрэ блэхэмрэ хээт.

Ауэ псы хуэлтээ Псэбыдэм сыйтиштээт? Емыфэу хуэшэчакъым.

— Я дэ ди тхъэ, мы сэ сзызэфэм сыкъегъэл, — жиIещ аби, хэфащ шэдым.

Ар мэуэ псы ефа къудейуэ губгъуэш гүэрэн псынэу щитам къызэрыIухуащ. Губгъуэшхэр псынэу щитам хэпамэхэри шэдыпсыжыр ирафын ямыдэу я пэшхъынхэр ягъэджащ. Ар Псэбыдэм щилтъагъум игъэшIэгъуащ.

— Ель ар! — Сэ сынаарт пэтрэ сзызхэфыкIам абыхэм епэмыни зэрэпэсакъым. Сэ фэ къомым сыфхурикъункъэ! — жиIещ Псэбыди, губгъуэшхэм яхэлъэдащ, къызэшIикъуэу къихун и гугъэу.

АрщхъэкIэ, Псэбыдэр губгъуэшхэм зэрахэлъадэу, дунейр заншIэу къызэшIэуфIыцIэри губгъуэшхэр зыдихуну лъэныкъуэр имышIэжу Чынт Гуэрэныхырм къинааш. Псэбыдэм уафэ джабэхэр лъэныкъуиплIкIи зэппилъыхь пэтми дунейр ихъуреягъкIэ кIыфIт. Мази, вагъуи ѢшIэтэкъым.

Губгъуэшхэр заулрэ къырихуэкIри зыдихуну лъэныкъуэр ѢшIымышIэм, тIэкIу-тIэкIуурэ зы къэмынэу ИшIэкIыжащ. И щхъэ закъуэ нарт Псэбыдэр аргуэру губгъуэм къинэжащ.

Дунейр жьапшэт. Пшахъуэм ѢкIуапIи, жапIи къыри-тыртэкъым. Дыгъэри къызэрыкIауэ жьэражъэрт, мывэхэр зэгуэуду, ѢшIир къачэу. Нарт Псэбыдэ Чынт Гуэрэныхыр зыбжанэрэ къиджэдыхьри зыри ѢшIэрымыхъэу ешаелIауэ, хуэбаэмрэ пшахъуаемрэ ѢшIагъэмэхыкIауэ Iадииху ишIа ѢшIакIуэм зыкъуигъеншIкIуащ.

— Мы си ѢшIакIуэжжым мы хуэбаэмрэ мы пшэхъуаемрэ сыкъыригъэлтэмэ, мы Чынт Гуэрэныхыр збгынэнт, — жиIащ абы. АтIэ, псоми яшIэр, ѢшIакIуэм дыгъэ бзийр пхыкIыркъым. АрщхъэкIэ, Iадииху ишIа ѢшIакIуэм папшIэ Псэбыдэм «Си ѢшIакIуэжжыр» жиIати ѢшIакIуэм дыгъэ бзийр иIыгъыжакъым. Нарт Псэбыдэр ѢшIакIуэм кIуэцIы-мызагъэжу хуэбейимрэ пшахъуэмрэ ѢшIагъэмэхыкIати, мурад ишIащ чынхэм я ѢшIональэр ибгынэну.

Арти, Чынт Гуэрэныхыр зыри къыщемыхъу-лIэм, Псэбыдэм ерагъмыгъуейкIэ и лъэр Чынт Гуэрэныхыр зырихыжри испыхэм я дежкIэ игъэзащ. Испыхэм я хэкур езы Псэбыдэ ѢшIипсэу ѢшIипIэм нэхъ и гъунэгъут. ЕшаелIати и унэм нэхъ гъунэгъу зыхуишIым и жагъуэтэ-къым. Ауэ зыкъуентхъ ин гуэр имыхъу дэмыхъэжын тхъэ иIуати, арат испыхэм я дежкIэ зэ плъэжын мурад Ѣши-шIар.

— Сытыр си нарт напэу зыри сымыхуу сыйдыхъэжын? «Си нарт лIыгъэр зыдныэсыр уэзгъэльагъунц», — жысIэу

сыкъыдэктай, дауэ һадииху и пащхэм сихъэжин? Сосрыкъуэ хуэдэу шым селэлэхыу сидэпщхэж нэхърэ сылтэмэ нэхъыфтикъэ. Уашхъуэ, соуэ, сэси фызым науэ хуэшынкіэ си лыгъэр!

Ар жиһэрэ күэрт Псэбыдэ нартыр. Испыхэм я щыгум нэсыхункіэ, бэлыхь машцэ тельакым нарт Псэбыдэм. И шыжьри мыктуэжыфу увыһаш. Псэбыдэр и шыжым къепсыхри Іэдэжу иришэжьену хуежьаш, арщхэктай Іэдэжу и лъэр хузэблэхыжыртэкъым.

Сыт ищіэжынт абдежым нарт Псэбыдэм?

— Я дэди тхъэу һамыш, уи Іэщим и бэлыхыщ сзыльхахъэр, — жиһещ нарт Псэбыдэм, шыр и плтэм къидильхъэри къежьэжаш. Лъесу, шыр и плтэм дэлъу, абы гъуэгуанэр псынщіэу зэпичыфынт!

Сытми, и псэр хэт къудейуэ Псэбыдэр испыхэм я щыгум ихьаш. Испыхэр зэрьс щыніэр икъукіэ щыніэ дэгъуэт. Псыхэр уэру ежэхырт, жыгхэр дэнэ дечи щыгъагъэрт, хъуптэхэр щыкуэдт. Дыгъафти хъуптэхэм Іэхъушэхэр, хактуэптихэр темыхуэжу дэнэки яуфэбгъуат. Махуэри махуэфтыйдэт: хуэбаштэкъым, щынаштэкъым. А псори Псэбыдэм щилъагъум и гур къызэрлыгъуэтыхри жиһаш:

— Мы фыгъуэ къомыр зей испыхэр езыхэр лъэбыцэжьеихъещ, щынм къитец къудейщ. Мышхуэдэ щыніери, мышхуэдиз Іэцхэри зыхуэфащэр сэ схуэдэ нарт лыхъурщ. Сэ синарткъым мы фыгъуэ къомыр иджыпсту испыхэм яфтиэзмыхумэ!

Ар жиһэри Псэбыдэр псынщіэу шэри и шыжым жье-дэуаш. И шыжым щыжьэдэуэм шхуэмылакіэр зэпүудаш.

— Уий, емынэжь, унежьэркъэ, нобэси лыгъэр щызгъэлъагъуэн махуэш, — жиһаш Псэбыдэм.

Арщхэктай шым зигъэхъяжкъым. Шхуэмылакіэ зэпышіэжынхэмиту шым и сокур иубыдри мэз къамышымкіэ еуаш. Жээ къамышыри къутащ.

— Уий, емынэжь, унежьэркъэ, нобэси лыгъэр щызгъэлъагъуэн махуэш, — жиһаш етиуанэу Псэбыдэм.

Арщхэктай шыжыр щытиш мыхъейуэ, мэктүу дыгъэлым и щхъэр къыхимыхыу хошхыхыри. Щымыхъужым, Псэбыдэм и джатэр къырилъэфри джатэ тыгумкіэ шым еуаш. Джатэр туюэ зэпүудаш.

Псэбыдэр маллъэри ихъуреягъкіэ шыбэмрэ Іэщ хъушэмрэ мэхъуактиуэри бгыхэм тетщ, нэктиухэм къирити. Ахэр щилъагъукіэ, и хъуапсэр нэхъри къышохъэри ищіэ-

нур имышІэжу щытиш. Щымыхъужым, Псэбыдэм лъэІушхуэ хэлъу жеІэ:

— Уэ унежьэркъэ, адкІэ Іадииху дахэр къытхуозэш!

Шым ар зэрызэхихыу, и тхъекІумэр дзасэм хуэдэу ирисэц, и щхъэр лъагэу иІэтри щыщиц, щыщри вагъуэ ижым хуэдэу ежьац. Нарт Псэбыдэм псынщиэу шы гуартэхэмрэ Іэш хъушэхэмрэ къызэшІикъуэри къежъэжац, испыхэр кІэшІу иужым пхъэру иту.

Еуэм къихум, еуэм къихурэ жэш хъуац. Жэш зэрыхъуу уафэ джабэри нэхубзэ къехъуац. Уафэ джабэм къидзыж нурым Псэбыдэ и гъуэгур игъэнэхуурэ Инжыдж Іуфэ къэблэгъэжац. Нарт Псэбыдэр пльэмэ — чэшанэжым къыдигъэжа Іадииху и Іэблэм къыхиху нэхум жэш вагъуэхэри, мазэри уимыгъэлъатъужу дунейр зэшІигъенат. Ар зэрилъагъуу, нарт Псэбыдэм гукІэ жимыІэу хулъэкІакъым:

— Ель а напэншэр, си лыгъэр и фІэш хъуати щхъэгъубжэм къыІутІысхъэжац. И гугъат абы сэ сыллыгъэншэу!

Нарт Псэбыдэм ар зэрыжиІэу, дунейр бэш кІыфІ хъуац. Іадииху и Іэблэр чэшанэжым дигъэпщикуэжат. Нарт Псэбыдэм шыбэмрэ Іэш хъушэмрэ Инжыдж къыІуихуэри икІыпІэр игъуэтыхакъым. Іадииху и чэтэн лъэмыжыр телъыжтэкъым: ар Іадииху тырипхъуэтыхат. Псэбыдэм пхъэру къыкІэлъежья испыхэри Инжыдж Іуфэ къэсауэ шылъэ макъкІэ псыхъуэр яІетыргт. Испыхэр езыхэр цыкІу щхъэкІэ икъукІэ бланэт. Ар ишІэрт Псэбыдэм. Испыхэм нарт Псэбыдэр яІэшІэхъамэ, цыкІу-цыкІуу зэхаупшІэтэнут.

Уий, мо испыхэр зэрыгъэгубжьяуэ зэрызохъэхэри псыхъуэм дэтиш. Дунейр зэшІиуфІыцЛат, армыхъумэ нарт Псэбыдэр и гъашІэм пыкІыжынүт! Нарт Псэбыдэми гузэвэгъуэр къитетбэщауэ Инжыдж Іуфэр къефэрэзых. ЧэшанэжымкІэ къоплъэ. АрщхъэкІэ Іадииху и нурыр къэблэжыркъым, и чэтэн лъэммыжри Инжыдж тригъуэтэжыркъым. Псэбыдэр мэгузавэ. Псэбыдэр мэгузасэ. Испыхэри къоблагъэ. А-а, узыжэгъуэнэр яІуущІэ а испыхэм. Джатэнэ бжыпэкІэ узэкІуэцІахынш!

Псэбыдэр ѿуэри, къихуа шыбэр, Іэхъушэр Инжыдж къыхехуэ.

— Сосрыкъуэ зэпрыкІыфу жаІэ. Сэра'тІэ, мыбы зэпрымыкІыфынур? — жеІэри езыри Инжыдж къыхолъэ.

АрщхъэкІэ Инжыдж узэпрыкІ хъуну псытэкъым. Шыбэри итхъэлаш, Іэш хъушэри итхъэлаш: Езы нарт Псэбы-

дэри псым зэрыхэльэу, и шымрэ езымрэ зэтиудри тIури Инжыдж и толькүн бзаджэм хэкIуэдэжащ.

Псэбыдэм и хьэдэр ирихъэхыурэ, адэ, Инжыдж ныджэм тельадэу псы тепхъэ щыхъужым деж ныджэм тридэжаш.

Пшэдджыжым, Iадииху чэшанэм къышIэкири Инжидж Iуфе лъэгапIэм теувэри псыхъуэм еплъыхаш. Адэжъяэу ныджэм зы фIыцIагъэ гуэр тельу къышилъагъум, кIуэри еплъмэ — илI Псэбыдэрт.

Сыт ишIэжынт? Нарт хабзэкIэ щIильхъэжу и лIым и кхъэм Iуащхъэ тришIыхъыжын хуейти, щIильхъэжри Iуащхъэ тришIыхъыжаш. Иныжь джатэ Iэджэм къела и лIыр псым зэрыхэкIуэдэжам тегуIэу Iадииху Iуащхъэм тесу зы шу гуэр къакIуэу ильэгъуаш.

Шур къэсри, Iуащхъэм гъыуэ тес цIыхубзыр щилъагъум, шым зыридзыхри Iуащхъэм дэжеящ.

— Iэу-у! Дахэ, хэт и лейм уигъэгуIэ? — жиIэри еупшIаш ар.

— Си гуIэгъуэм пхуещIэжын щIэкъым. Уи гъуэгу сэркIэ къумыгъанэ, — иритащ жэуап Iадииху а нартым.

— Сэ сщIэрэ, фыз гуIэм лIы и теупIэц жаIэ нартхэм. ЗыгуэркIэ сэбэп сырхуэхъумэ си гуапэт, — жиIэщ а нартми, абы фIэкIа хэммылъу Iуащхъэм къехыжри и шым зыридзыжри еуэри ежъэжащ. Iадииху Iуащхъэм тесу а нарт шум кIэлъыплъырт. Нарт шур Инжыдж хуэкIуэрт.

— Си лIым и махуэр къышышIынущ абиkI, — гузэваш Iадииху, нарт шур Инжыдж Iуфе нэблагъэу щилъагъум. АршхъэкIэ, нарт шур Инжыдж зэрынэсу, псы икIыпли мылъыхъуэу а зэрыкIуэм тетурэ псым хэпкIэри зэпрывыкIаш. Ар Iадииху гъэшIэгъуэнщэ щыхъуаш.

— Си лIыр чэтэн лъэмыйжкIэ зэпрывышырт, къызэпрывышыжырт. ИтIаникI еzym хүэдэлI дунейм темыту жиIэрт. Зэ закъюэ чэтэн лъэмыйжир хутеслъхъэжатэкъыми, мис иджы согьеижри и Iуащхъэм сытесщ, — жиIаш игукIэ Iадииху, Инжыдж зэпрывкIа нарт шум и нэхэр тенаяэ.

— Ди Псыхъуэ-Гуашэ, сэ а лIым и лIыгъэр згъэунэхүнэм, — жиIэщ Iадииху, тхъэ ельэIаш: — Уащхъуэу ди тхъэмыйгъэпцI, мы махуэр жэц кIыфI схуэшIыж, уафэр къэгъачэ, щыблэр къэгъяуэ, Инжыдж къигъэу!

Iадииху зэрылъэIум хуэдэу махуэр жэц кIыфI хъушащ, уафэр гъуагъуэу, щыблэр къеухыу, Инжыдж къиуарэ, псори дуней къутэжу къызэIыхъаш.

Куэд дэкIа, машIэ дэкIа, сытми Iадииху зытес Iуащхъэм а нарт шур къыIулъэдэжащ. Шым зыридзыхыу Iуа-

щхъэм щыдэжейм, Іадиихур къеупщІаш: — щхъэ къэбгъэ-
зэжа? — жиІери.

— Мыпхуэдэу дунейм зыщызэридэжІым, уэр щхъэкІэ
сыгузавэри къэзмыгъэзэжу хъуакъым. Зиунагъуэрэ, мы-
пхуэдэ жэшым уи закъуэ Іуашхъэм укъытезнэу сэ гъуэ-
гуванэ скIунт! Ар си дежкІэ напэт! — жиІаш нарт шум.

— Инжыдж игъащІэм къызэrimыуауэ къиуауэ си
гугъэш. Дауэ абы укъызэпркIыжыфа умышынэу? —
супщІаш Іадииху нарт шум.

Сэракъым абы къызэпркIыжар, си шыраш. Си шыр
щымыгулэzym сэри сыгузэвакъым, — жиІаш кIэшІу нар-
тым.

А нартым и псалъэкІэр Іадииху хуабжьу игу ирихъаш.
Уафэр гъуагъуэрт, щыблэр къеухырт, уэшхыр къежэ-
хырти нартым и щIакIуэ щIагъым Іадиихур щIигъэтIыс-
хъаш. Абдежым занщIэу уафэ гъуагъуэм щигъэтыхащ,
шыблэри ужыхыжащ, уэшхри увыIэжри жэшыр махуэ
дахэ хъужащ. Дунейр дэнэ лъэнныкъуэкIи зэшIэтгъэтгъаш.
Ауэ Псэбыдэ и Іуашхъэм зы удзыпи къыхэжакъым.

— Плъагъуркъэ, — жиІаш Іадииху, — дунейр ихъу-
реягъкІэ зэшIэтгъэтгъащи зэшIогуфIэ, мы Іуашхъэ фIы-
цIэжым зы уди къыхэжакъым. Сыту пIэрэ апхуэдэу мы
Іуашхъэр къышIэнэр? — еупщІаш Іадииху нартым.

— Мы Іуашхъэм щIэлъыр лъагъуныгъэ туашIэ иIатэ-
къыми араш джафэу къышIэнэр, — жиІаш абдежым
нартым.

— Мы Іуашхъэм щIэлъыр силIш. Сэ фIуэ слъагъуу,
езыми сыкъильагъужу щытащ.

— Уэ плъэгъуами укъилъагъуу щытакъым, армыхъу-
мэ Іуашхъэр узд гъэгъакІэ зэшIэнэнт, — къэпсэлъащ нар-
тыр.

Нартым и щIакIуэ щIагъым щIэс Іадииху и тушхъэр
зэшIэннащ. Іадииху бгъэдэс нартри къызэшIэплъащ. ТIу-
ми я гущхъэр къырисыкIырти мо зэбгъэдэситIым зым и
мафIэр адрейм щIэнэрти зэрыгъэплъижхэрт.

— Уэ нарт Сосрыкъуэ хуэдэу пштыру уожъэражъэ, —
жиІаш Іадииху.

— А уэ жыхуэнIэ Сосрыкъуэр сэракъэ! — жиІери
къэтэджащ ар. Абдежым щызэрыцIыхупащ Сосрыкъуэрэ
Іадиихурэ.

— ЕI, сэ алъандэрэ лъагъуныгъэ къысхуимыIэу пIы-
кІэ сызезышам и кхъэм Іуашхъэ тесцIыхыижуи! — жи-
Iэш Іадиихуми, Іуашхъэр зэбгыритхъужыну хуежъаш,
арщхъэкІэ Сосрыкъуэ идакъым:

— Щыдэптихъуем зы гугъуехь, къышептихъухыжкіэ, гугъуехь етІуанэш.

Дунейр ихъуреягъкіэ зәшІэгъегъат. А дунеишхуэу зи теплъэр бжыыфІэм Псэбыдэ и Іащхъэ фІыцІэр ней-нейуэ къитещырт.

— Кыренэ мы Іащхъэжь фІыцІэр зи щхъэ закъүэ хуулъэпхъашэу гъащІэм лъагъуныгъэ гуащІэ хузимыІэ цыхухэм я щхъэкІуэу! — жиIаш Сосрыкъуэ.

443. ИЭДИИФ ИХЪИШЬ

(Еджэркъое текст)

Инджыдж псыхъо тэмэ лъагэм нарт я Иэдииф иунэ джы непэ къызынэсыгъэм тет. Хъабзэ къуаджэм удэтэу упльэмэ—дэгъо ольэгъу.

Нартмэ язэманным а унэм Иэдиифрэ илІы Псэпытэрэ цызэдэпсэущтыгъэх. Аш хъишъэ гъэшІэгъон пылъэу адыгэмэ къалотэжы.

Псэпытэ къэхь-нэхым хэтыгъ. Чэшырэ кІоти Инджыдж псыхъорыкІы шыхэр къыIуигъэзыхъэштыгъэх.

— Эй, зэхэоха! — ыIоти ягуашэ къеджэштыгъэ.

— Зэхэсэхы!

— Чэтэн лъэмыйджыр псыхъом къытедзи гъогур къэгъэнэф!

Иэдииф лЫм къыпапльэу щысыштыгъэу къычІэкІын:

— Джыдэд, — ыIощтыгъ.

Чэшэнэ унэм къикІити, чэтэн лъэмыйджыр Инджыдж псыхъо къытыридзэштыгъ, ыIэдий фыжъхэр къычІигъэшти, уашъор къызэлъигъэнэфэу чэшыр мафэм фэдэу нэфынэ шъыпкъэ къышиштыгъ.

Нарт Псэпытэ шэу къыфыгъэхэр къяу-яожьэ чэтэн лъэмыйджым къытыригъэзыхъэти къырифыштыгъэх.

Ар нарт Псэпытэ илIыгъэ зекІуакІэу хэтхэзэ, шъузым-ре ежырыре нэкъокъогъу зэфэхъугъэх. КІо, Попэн хъумэ, Псэпытэрэ Иэдиифрэ лЫгъэр зэпаубытыштыгъэ!

— Сэр-сэрэу сэкІо, сэр-сэрэу къэсэгъоты, сэр-сэрэу шыхэр къэсэфы! О сыда узыхэтыр, сэры Инджыдж икырэри, сэры Инджыдж къикІыжырэри!.. — лЫм ыIо хъугъэ.

— О удэгъумэ, сэры узгъэдэгъурэр! — ыIуагъ бзылъфыгъэм.

Иэдиифи лЫм игуцыІэхэр шъхъакІо щыхъугъ, ау

къызхигъэшыгъэп. «Шъхак^Ю зышхырэр — шъхак^Ю шыхып^І эфэжы. Хъурэм' теплъын!» — ы^Гүүи т^Үсыжыгъэ.

Арэуштэу хэтхэзэ, нарт Псэпытэ Инджыдж псыхъо ик^Ии шыкъэф^Куагъэ.

Шыкорт къыгъоти ик^Иыгъом къырифыл^Іагъ.

— Эй, зэхэоха! — ы^Гүүи Иэдиифы къеджагъ.

Зи ягуашэ къыложыгъэп.

Ет^Іани ящани джагъэ. Ау яунэ макъи-лъакъи къи^Іу-
къыгъэп. Псэпытэ шыхэр Иэк^Іэк^Іыжыхэ фежвагъ. Лыр
гүзэжъогъу хэфагъэу ет^Іани джагъэ.

Иэдиифы ы^Гэ унэм къыригъэшыгъ, ау чэтэн лъэмий-
джыр псыхъом къытырит^Іупщыхаагъэп.

А чып^Іэм пхъэ лъэмидж бгъузэ цык^Іу горэ гъонэ-
санэ хъужыгъэу тельтигъ. Арыти, шыхэр аш къытыригъэ-
зыхаагъэх. Ахэр моу псыгүзэгум къызышынэсынм Иэди-
иф ы^Гэ зэк^Іихъажьи, ш^Іунк^І — мэзахэр къызэкъоожыгъ..

Нарт Псэпыти шыхэу къыфыгъэхеми зыдэк^Іожын-
амыш^Іэ хъугъэ. Зэт^Іыргу-къизэт^Іыргужхээ шыхэр лъэ-
миджым езэрэдзыхыхыжыгъэх. Шы лъабжъэ къитефагъа,
шыбгъэм рик^Іыгъа, хэты ар ылъэгъугъ, нарт Псэпытэ лъэ-
миджым ефэхи ыу^Іыгъ.

Иэдииф-дахэр ыш^Іагъэм фырык^Іэгъожьи, ы^Гэдий
фыжьк^Іэ псыхъо т^Іуак^Іэр къыгъэнэфыжьи шъхье, йофым
фэк^Іесагъэти, зи лъэмиджым тырилъэгъожыгъэп.

Хъадэлъыхъо аши, нарт Псэпытэ ук^Іыгъэу псым үү-
хи ныдж горэм тырилъхаягъэу къагъотыжыгъ.

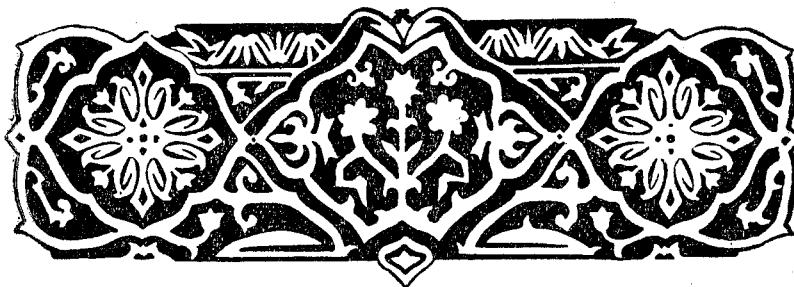
Лъэшэу ыгу хэк^Іэу Иэдиифы ил^Іыгъэягъ.

Иэдиифы лыр ыу^Іыпэнэу фэягъэп, ы^Гэдий зык^Іызэ-
к^Іихъажыгъагъэр, лы шъхашытхувж пагэм зыригъэ-
ш^Іэжынэу ары ны^Гэп. Ау ежь зэрэмынэгүягъэу и^Іоф хъу-
гъэ.

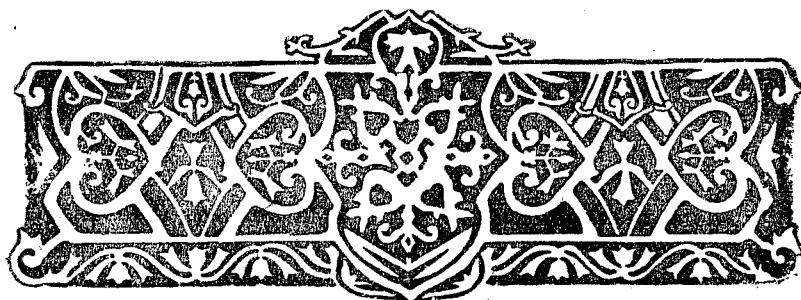
Арэуштэу нарт Псэпытэ ежь ишхъагъусэ Иэдииф-да-
хэм иш^Іогъэшхоу къек^Іыштыгъэм уасэ зэрэфимыш^Іы-
шъугъэм къыхэк^Іыгъэ шъхак^Юом тек^Іодагъ.

Нарт Псэпытэ ик^Іэ^Іуашхъэ Инджыдж псыхъо тамэ-
тет. Оракъ къуаджэм ык^Іэ дэжь щы^І, непэ жорэми къа-
лъэгъу.

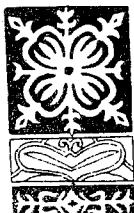

ЯПШЫҚИУХЭНЭРЭ ЦИКЛ
НАРТ
КОЛЭСЫЖЪКОХЭР

444. НАРТ КОЛЭС КЪЫЗЭРЭРАГЪЭЩАГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

арт Колэс лыжъы хъугъэу щысэу аш дэжь калэхэр кюгъагъэх «зыгорэ къитфэуат» ишишь.

Колэс апэрэ шъузэр лагъэу ыужым шъуз къышэжкыгъагъ. Къышэжки шъхъам, шъузэр шъуз дэеу, рипэсыни ымышэу хъугъагъэ. Арэу зэхъум, «гум къисынэн сидэкльжын» ыши дэклыжыгъ.

Гъогурыклоэ тыгъэшком ыгъэубэлэрэгъыгъ. Шъузым илажъэ егупшысэу къаклоэ, мэз горэм къеси зигъэпсэфынэу хэйстагъ. Шыу къэрэгъулэ горэхэм Колэс къаубыти япиши-тхъэмэтэ къифаши ратыгъ. Иашэу пылъыгъэри зэклиэ паҳыгъ.

— Колэссыкъо орымэ къисай — ыши куп тхъэмэтэр къеупчыгъ.

— Ашыгъум лы дэгъу сипшигъэба, лышко сифэбгъэдагъ! — къирюгъагъ адырэм.

— Адэ Колэс шъыд изеклюк, шъыд изэрэшыт? — ыши къеупчыгъ.

— Сшиэрэп, ау аюу зэрэзэхэсхыгъэмджэ лы дэигъэп.

— Адэ Колэс фэдэу зыкъэпшишъуна? — ышиагъ ело.

— Сшиэрэп. Аш фэдэу сэ зыкъэсшишъуна, — ышиагъ, — кло о акъыл уиэшь плъэгъумэ зэхэпшишын фэдэу ысшибын, — ышиагъ.

Шырэ уанэрэ къыратыгъ, еклюгъэп.

— Сэ сиш къысэшъутыжь, — зеюм, ииэшэ-шъуашэхэри къыратыжыгъэх. Ипклюгуалэ уанэ къытыралъхи къыратыжышишь тейистэжыгъ.

— Шъууцу, — ыIуи зэпэгъуритхэу ыгъэуцугъэх.

Еүи дэКИгъ къыдэКИжыгъ, пкIэгъулэр ыгъэгубжыгъ, онэгум исэу огъу къыштагъ. Зызэпыригъазэмэ шабзэКIэ яозэ къежъэжы:

— Колэс зэрэхрафытэрэр ишыу шIыкI. МэКIожышъ, шъумыгъекIожь! — ыIуи къежъэжыгъ.

Шыу купэу ыужы къихъагъэр ыуптIати, куп пицытхъэмэтэр зэкIоцIипхи ылэ ригъэзыхы рифыжъагъ.

Нарт Чэтэхъужъ кIалэу кIожырэмэ къаIукIагъ. Къебарэу щыIэр аш раIотагъ. Арыти:

— Шъуубытыгъя! — ыIуи къяупчIыгъ кIалэмэ.

Амыльэгъужы охъуфэ мэКIэ-макIэу къакIуи, етIанэ къыкIитхъуи къыкIэхъагъ:

— Гъогумафэ уежъ, апши! — ыIуагъ.

— Тхъаугъэпсэу!

— Адэ, Колэс, куп тхъэмэтэр зэкIоцIыпхагъэу оғы, — ыIуагъ еIо.

— ШIумэ езгъэшIэт, — ыIуагъ мыдрэми.

— Нартрэ нартрэ тхъакъуфагъэ зэратыжы, къисэтыжъ, — ыIуагъ.

— Остыжынэп.

ТIэКIурэ кIуагъэу къызэплъэкIишъ:

— О къысфэпшIагъэр къысфэпшIагъэу осымытыжы хъунэп, — ыIуи къыритыжыгъ. Къызыретыжым, Нарт Чэтэхъужъ екIуалIи ытIэтэжыгъ. ЗетIэтэжым, апэ къеуцугъ.

....СыуукIытми зыозгъэукIыт. Непэ Нарт Чэтэхъужъ къыфишIагъэр зэсмыгъашIэу сыIукIыжытэп.

— Ар кIахы хъут, — ыIуагъ.

— Мары типщэрахыыпIэ тиIыстэжыт, — алуи Йыстыгъэх.

Пщэрахынэри рагъэжьагъ.

— КъаIо, Чэтэхъужъ, — ыIуагъ еIо Колэс.

— Хъау. О къаIо, сэ сыкъыкъышъ тэрэзэу къысфэIо-тэп, — ыIуагъ еIо. Къыригъэжьагъ Колэс. Шышъхъэмыйзээ зэшигIумэ ашыпхъу къесхынэу сыкIуагъ. СыкIуишъ, Шышъхъэмыйзэхэр дэмисхэу ашыпхъу къесхыжы сыкъекIожы пэтызэ Шышъхъэмыйзээмэ анахыкIэр къыскIэхъагъ. Сеui иш есыутэхи, зэкIоцIыспхи згъэIыстыгъэ. Къушъхъэу сыкъыздэКIыжытим иIэ лъэгъо закъом ерыхъ-ерышкэу, ашкырэр амыпщыныжьэу шыу шъэныкъо фэдиз къыIууцуагъ.

Заор адэгъэжьагъ, ежхэри сүүхи, сэри амал симыIэжьэу, чатэр сибэшэу бзылъфыгъэм сыкъекIолIэжьыгъ.

Сыгъолъини сыщтыни сымылъекІэу амал симыїэжъэу сыхъугъэу Нарт Чэтэхъужъ къакІуи кыІухъагъ. КыІухъи, сигъэгъолъи, сызекІоцИпхи сашъхъагъы къиушиагъ. Сашъхъагъы итзэ, Шышъхъэмыйгъазэм анахъижъэр къэсыжьишъ къисшъхъарыхъагъ, къистыриубыти къисзуагъ.

— Сэ сыщтэу пшлагъэр шъыд лІэужыгъу? — ыІуи къыриогъагъ. — Елбэт, ку! — ыІуи ар ежъэжыгъ. СатІэтэжжыгъэу ежыри сашъхъагъы ит. «О-уйй, къисэхъулагъэр шъыд гъэшІэгъон!» — сІогъагъэ. Еүи кор къэси саІэти сирагъэгъуалъхи, бзыльфыгъэри къырагъэлысти, зэшитІори, ежъ Чэтэхъужъи къиыстэхи тежъэжыгъ. Пшъашъэр къыздэсхыгъэ Іэгум сыдаши, унэм сираши сагъэгъолъыгъ.

— Шъузыфаер шъыда, шъузлъыхъутыгъэ лІэр ари! Елбэт, Газэ!

Газэр къагъеси, уцхэр къисфаши сагъэгъолъи, кІапщэр аш щырагъэжъагъ.

КІапщэр рагъажы нарт Чэтэхъужъ сашъхъатъ къиыстишъ мазэрэ ныкъорэ зимытІэкІэу сашъхъагъы исыгъ. Сытэджыжки Іэгум сыдэуцожыгъ. Мэфитф фэдиз хъутгъэу Іэгум сыдэт, пчэдыжъ бысымэр зыхэкІым зэшитІумрэ Чэтэхъужъэр гущэІэнэр рагъэжъагъ, пчыхъашъхъэ нэсэ зэдэгущэІагъэх. Аюэр сымышІэу, сшІогъэшІэгъонэу сегупшысэу сыщысыгъ.

Нарт Чэтэхъужъ унэу сыэрсым къихъажыгъ.

— Шъыд сэІо мыш фэдизым шъуІуагъэр? — сІун сеупчыгъ.

— Колэс, тІуагъэр: зэшитІумэ анахыжъым ишъуз Къарэ-Нэзакъом ыхыгъ шъхъае, ар къуаІошъурэп, — ыІуагъ.

— Аш фэдиз пылъэп аш, къэшшуІон фэягъэ, — есІуагъ. Загъэхъазэрэу къисаІуагъ:

— О уиш—ши хъутэп, мыдрэмэ яши утейстэн фae, щэджагъо нэс ткІутэрчІышъхъэ заф, пчыхъэ нэс ткІутэрши хъадэрэ лыхъадэрэ, чытІырым¹ тынэсымэ — тыкъылъэгъут.

НэбгыриплІэу тежъагъ, шэджэгъоужым лыхъадэрэши хъадэрэ тябгъукІуи, тыкІуагъ чытІырым тыкъынэсифэ тызэхэтэу тыкІуагъ.

Нарт Чэтэхъужъэр сэррэ Къарэ—Нэзакъом дэжь тыклонэу тежъагъ.

¹ЧытІырым — чы дэтикыгъ.

Шыу къытпэгъок! тымык!онэу къытайуагъ.

— Хъау, аш дэжь тык!орэп гъогу тырэк!о, — т!уатъэ.

Аш фэдэу щэ гъогогъу къытпэгъок!ыгъ. Ет!анэ Къарэ-Нэзакъор къэупч!агъ:

— Колэс, о Шышъхъэмьгъазэмэ уряшъузмыгъек!ода?

— Арэп сэ с!орэр, — ы!уагъ мыдрэми.

Бзыльфыгъэр къаратыжьи чыт!ырым къельэхи, Нарт Колэсрэ нарт Чэтэхъужърэ къэк!ожыххээ шыук!э къалэу Къарэ-Нэзакъор къэси къак!эхъагъ.

— Къысэтыжь, Колэс, — ы!уагъ.

— О уитыжьык!э фэдэу остыжьыт, — ы!уагъ.

А Чап!эм щызэзаохи Къарэ-Нэзакъор щиук!ыгъ. Шышъхъэ пихи къышти Шышъхъэмьгъазэмэ къак!эхъажьыгъ. Я!эгу къыдэхъажьыгъэх.

Чэцым тыкъыдэси, пчэдыжым Шышъхъэмьгъазэмэ яч!ыгу гъунэ нэс сыкъагъэси «гъогумаф!» — а!уи сыкъат!упицыхъыгъ.

Тадэжь сыкъыдэхъажьи чэщищ горэм зыщызгъэпсэфыгъ. Ет!анэ сежки сыдэк!ыгъ. Хэгъуашъхъэм сзыниэсийм, зэрэгтэжъотхэу дээм фэдэу къак!охэу зыгорэхэр слъэгъугъэ. Сыгу рагыгъ. Къыздэзыгъэхэр сымыш!эу сүзэпплээм, нарт Чэтэхъужъ апэ итэу сшиэжьыгъэ. Къызтолъади:

— Нек!о, дгъэзэжьыт, — тыкъыдэхъажьыгъ.

Купэр къэси къыдахь нысэр унэм рат!упщхьи, джэгэгэйхъагъ. Чэш мэфибл щыдджэгутгъэх.

К!о, тхъэм унэгъо псэогъу уфыре гъажь! — а!уи к!ожьыгъэх.

Нарт Чэтэхъужъы ар къысфищ!агъ, аш уесымытыжымэ, хэт уестыжын! Аферэм, ул! Сэ а усыубытын слъэк!ыниеп, ау о ул! — нарт пыши-тхъэмэтэм ы!уагъ. Орырэ сэрырэ бэш!агъэу тызэблагъ. Мы ашъомрэ мы чатэмрэ сэ сифэшъуашэп, оры нахь зифэшъуашэр! — ы!уи къыритыхъыгъэх.

445. КОЛЭСЫЖЬ ИОРЭД

(А б д з э х э т е к с т)

О хъэхъэеу Колэсыйжъ!
Колэсыйжъ зыфа!орэр —
Лъэгүц-жъак!эм ылъэб.
Къожъэубэр зыу!ий,

Ятэ икІэн къыхыжы,
Ошъадэ езэтыжыр
НартыжыІе Колэсыйж.
Колэсыйжъэу зэрамыкоу,

Екугъуаер зызекІуаIер
Чэмидэжъы къезаун,
Іэрүубыты ар къышИи,

Лыри шыри зэрэтесэу,
Зэрэпсаоу ІезитІагъэр
НартыжыІе Колэсыйж.
Колэсыйжъы цэу тетыр

Пыжъыцими ар фэдэу,
ЗыгубжъыІе зэIетаджэ,
Пыцпыджынэу зэIепИые,
Пыеу иІэми къырамыкоу

Колэсыйж—зы нартыжъ,
Зы нартыжъ, зы нартыжъ,
Колэсыйж — зы нартыжъ!

446. КОЛЭСИЖЬЫКЬО ЛЭУРЭ ПСЫХЬО-ГУАЩЭРЭ

(К I эмьгуе текст)

Нарт Колэсыйжъ пельуаныгъ. Былымэу иІэр багъэ. Аш
ыкъо Лэу лы хъуи, цыфымэ ахахъэ хъугъэ. Колэсыйжъ
жъы дэдэ зэхъум, ыкъо къаригъаши мырэу риIуагъ:

— Сэ жъы сыхъугъ. Джы къэхъущтыр о зэгъафэ!

Нарт Лэу блэгъабэ фэхъутгъ. Шыу шытIу—шыищыр
игъусэу зекІо кюштыгъэ. Былымым, мылъкум шъхъас фы-
римыІэу зищыкІагъэм ритыщтыгъэ. Аш къыхэкІэу ятэ
нахь нахь цэрыIоу кIалэр хъугъэ.

Аущтэу Лэу ыцІэ аригъаIоу ильэс пчъагъэрэ хэтыгъ.
Цыф гъэнэфагъэхэр иІэхэу, аш зэралорэм тетэу былы-
мыр ытыщтыгъэ. Аузэрэ былымэу ятэ ыугъоигъэм инахьы-
бэр ытыгъ: Къыфэнагъэр нахь мэкIагъ.

Нарт Колэсыйжъ ишъэогъоу чылэм дэсыр Колэсыйжъ
дэжь кIуи, кIалэм ышIэрэр риIотагъ: «Былым къыгъанэ-
рэп, башэ еты».

Ятэ къаригъаши мырэу Лэу къыриIуагъ:

— Блэгъэ тхъапш уи?

- Блэгъэ шъиш, — кІалэм ыIуагъ.
- Ашыгъум сэш нахь о унахь лы дэгъу. Сэ дунамы благъэрэ ныкъорэ нахь щызгъотыгъэн.
- Аш ыужыре пчыхъами ыкъо къаригъаши риIуагъ:
- Мэл Iэхъогъум гъэлъэхъоу хэтмэ анахь иныр къэубыти укЫ. Ышъо техи садэжь къахь!
- ЗэриIуагъэм фэдэу Лэу ышIыгъ. Мэлышьо нэт фыжь гъэлъэхъу укЫгъэр рилъхагъ. Итланэ кІакIом кІоцIищихъагъ. Яшы-уанэхэр зэтралъхъэхи, шэсихи ежьагъэх.
- Джы благъеу уиIемэ анахь дэгъум сещал! — Колэсыжьы ыкъо риIуагъ.
- Щагу горэм дэхъагъэх. Лэу зэджэм, иблагъэ унэм къикIи:
- Хэт? — ыIуи къэупчIагъ.
- Мы фэмыфым лы IэкIэукIагъ. Хъадэр тфэгъэбыль! — унэм къикIыгъэм нарт Колэсыжь риIуагъ.
- Лы хъадэ ихъадэ сфэгъэбылъыштэп, — ыIуи, зэкIакIун уцугъэ.
- Джащ тетэу Лэу иблагъэ шъиш чэщым къакIухъагъ. Ыгъэбылъинэу зи къахэкIыгъэн.
- Джы уиблагъэхэр уухыгъэха? — ыIуи ятэ ыкъо єупчIыгъ.
- Ары, сыхыгъэ, — Лэу ыIуагъ.
- Ашыгъум некIо, сиблагъэрэ ныкъорэ мы хэгъэгум исхэп. Ау нэIуасэ горэ сиIагъэшь, аш дэжь тыкIон, — нарт Колэсыжьы ыIуи, ежьагъэх. Бэрэ кIуагъэха, макIэрэ кIуагъэха, щагу горэм дахъэхи, унэпчъэIум Iууцуагъэх. Колэсыжь джи, унэм лы горэ къыришыгъ.
- Хэт ар? — ыIуи къэупчIагъ.
- Сэры, — Колэсыжьы ыIуагъ. КъызешIэжым лъэшэу къыфэчэфэу къыпыбэнагъ.
- Шъукъеблагъэх, шъукъеблагъэх! — къариIуагъ.
- Хъау, теблэгъэштэп. Мы фэмыфым лы IэкIэукIагъэшь хъадэр тфэбгъэбылъин фae, — риIуагъ.
- Сыда о аш пае укъызыкIэкIуагъэр? Зыгорэ къэбгъэкIуагъэми хъуниеба? — ыIуи, зэкIоцIыщыхъэгъэр онакIэм пихыгъ. НэбгыритIури къыдэкIыжыгъэх. Заулэрэ къэкIуагъэхэу Колэсыжь къызэтеуцуагъ.
- Джы мы лым хъадэ шIошIынышь ыгъэбылъинэу рихыжъэшт. Ау зыфэдэр зишIэкIэ, джэгъогъуныгъэкIэ есшIагъэу къышIошIышт. Дгъэзэжьын фae, — ыIуи Колэсыжьыре ыкъорэ къагъэзэжьыгъ.
- Ишы уанэр тырилъхъэгъахэу зэкIоцIыщыхъэгъэр риХыжъэн ыгу хэлъэу къытефэжьыгъэх.

— Сыда адэ, Колэсыйжъ, къызкIэбгъээжыгъэр? —
ыIуи бысымылIыр къеупчIыгъ.

— Мы хадэр зэкIахъэри унэм ихь! — ыIуи, Колэсыйжъэр ыкъорэ лыйм ыужы итхэу унэм дихъагъэх.

— Джы зэ къызэкIоцIых! — ыIуи къызэкIоцIыригъэхыгъ. Гъэльэхъу укIыгъэу къычIэкIыгъ. Арэу зытришIыхъагъэри, Лэу иныбджэгъухэмкIэ хъутгъэри, зэкIэ бысымым риIотагъ.

— Оры сэ ныбджэгъу ныкъокIэ слъйтэштыгъэр. О къысфэшиагъэм фэдэ ми делэм иныбджэгъу шъищымэ ашыщ горэм фэшиагъэп, — риIуагъ.

Бысымым гъэльэхъур дэгъоу къаrigъешIи, къашхи къэкIожкыгъэх.

— Ы, уиблэгъэ шъищ зыфэдэхэр джы пшиагъэхэба? —
Колэсыйжъ ыIуагъ.

Лэу зи аш къыриIолIагъэп.

Былым тыныри зэпигъэугъэп. Нахыбэ ытэу ригъэжъагъ. Джаузэ былым зи къыфэнагъэп. Иши закъуи ышэжкыгъ. ИэпцIэ-лъапцIэу къани иблагъэхэри гокIыжкыгъэх. ЗаIукIэкIэ сэлами къырамыхыжы хъугъэ.

Колэсыйжъы хъакIэщибл иIагъ. Аш ашыщ горэм Лэу игъольхъагъ. ЗыригъэлIыхъажын мурад иIагъ.

Мафэ горэм хъакIэщым ипчъэ ыIууити Колэсыйжъыкъо дэжь ихъагъ.

— А фэмыф, узиджагъохэр къыбдэхъашхыхэу мы унэм зибгъэлIыхъамэ лIыгъэкIэ къыфальэгъуна? — ыкъо риIуагъ. ИтIанэ ыдэжь унэшхом ыщи къыриIуагъ:

— Къэбэртае зи благъэрэ ныкъорэ щысиI. Джащ укIощт. Зи хэнагъэ фэмышIэу зэкIэ къыохъулIагъэр япIощт, — ыIуи унашъохэр фишIыгъэх.

Лэу чылэм хахьи, шыкIэ иныбджэгъугъэмэ ялъэIугъ, ау зыми къыртыгъэп. ЗэлъэIугъэхэр къидэхъашхыгъэх.

Лэу зыгъэгумэкIэу зыуж итIофыр иблэгъагъэмэ ашымыш кIалэ горэм зэхихыгъэ. Ар ятэ-янэмэ ахэкIыгъакIэу, иIэ хъати щыIагъэп.

— Быным сзыыхэкIым къыситыгъэр зи шы. ОрыкIэ шы хъуштмэ тхъам пшъхъапэ ешI, осэты, — къыриIуагъ. Шым тетIысхыи, зэрэIэпцIэ-лъапцIэу Къэбэртае кIуагъэ.

Колэсыйжъы иблагъэ псавти, ищагу' Лэу дэпсыхагъ. Ау хъакIэшхохэр зиIэ лIыр къыфэмымчэфэу къыпэгъо-кIыгъ. ХъакIэмэ Iанэ къафахы агъэшхагъэх, IэнакIэр Лэу къыфагъэкIуати агъэшхагъ. ХъакIэхэри зежъэжхэм, бысымыр Лэу къеупчIыгъ:

— Тэ укъикиIыра, кIал?

— КолэсыйжысырикIал, аш дэжь сыйекIы — ри-
Iуагъ.

— Ы? Колэсыйжь псайба? — ыIуи нахь жыфэчэфэу
кьеупчIыгъ.

— Псай, ау ынэхэр дэй хъугъэх, — Лэу ыIуагъ.

— Адэ, сыда пцIэр?

— Колэсыйжь ыкъо Лэур сэры.

АшыкIэ къыригъажын, зэкIэ къехъулIагъэр лым ри-
Iуагъ.

А мэфэ дэдэм Колэсыйжь иблэгъэ псай былымэу иIэр
ыгошины эштигъ. Арыти, зэкIэм зэпаригъэгъэугъ. Кла-
лэм шьошэ къабзэ фаригъэшIыгъ. Иашэкин зэтригъэлсы-
хаягъэ. ИхъакIещ шъхьайы ышагъ.

— Мы кIалэм ыпашхъэ хэт шыши щитIысы хъу-
штэп, дашхэхи хъуштэп, — ыIуи афигъэпытагъ.

Зы мазэ фэдизрэ щигъэсигъ. Бышъо къызетъотыжым,
Лэу къыриIуагъ:

— ЗэкIэ былымэу сиIэр сэзгъэгъотыгъэр — уят. А бы-
лымым ыныкъо о уий. Ау сыйнахьыкIэ дэжь укIонышь,
узышыщыр аши ебгъэшIещт. ЗэкIэ былымэу иIэр къуи-
тынэу ыIошт, ау къыIымых. Чэмидэжь горэ иIэшь, джар
къыIых, — кIалэм риIуагъ.

ЗэриIуагъэм тетэу Лэу ышIыгъ.

— Ар къыозыIогъэн фаер сыйнахьыжь. Сыдэу сыйн.
КолэсыйжкIэ былым кIасэ сэ сиIэр, — ыIуи Чэмидэжь
къыритыгъ. Аш имызакъоу былым Iэхъогъу ин дэди
къыритыгъ.

— Сыйнахьыжь дэжь узыкIорэм, былымэу къуиты-
рэр Iымых, ипхъотэ шIуцIэжь къуимытмэ, — ыIуагъ.

Лэу къежкъэжьыгъ. Былым Iэхъогъур къидэзыфхэри
игъусэх. Апэу бысмын къышыгъагъэм дэжь кIалэр къе-
кIолIэжьыгъ. Аш, сыйнахьыкIэ къызэрериIуагъэу, пхъотэ-
жымкIэ елъэIугъ.

— Аш сэри сенэтуягъ. Пхъотэ шIуцIэжьым дэлъ мы-
жвоупцIэм уIагъэ ухъумэ, ишIуагъэ къыокIышт. Арышь,
тхъам пшъхьапэ ешI — ыIуи, аши былым Iэхъогъушо
къыритыгъ.

Лэу къежкъэжьыгъ. Чылэ хэгъуашхъэм къызынэсы-
жым, былымхэр къыгъэуухи, Чэмидэжьым тесэу цы-
фыхэр зыщизэхэтым къыIухьагъ. Лэу фэчэфхэуи пэгъо-
кIыгъэх.

— Сэ гъусэхэр сиI. ШIукIори хъакIещэр жъугъэхъа-
зэрых! — ариIуагъ.

ГуIэхээ зэрэфыгъэх. Былымхэр къэзыфыгъэхэми апэ-

гъоқIыгъэх. Цыфымэ Лэу икъекIожыкIэ агъешIэгъуагъ. ХыакIэхэми, чылэм щыщхэу къэкIоштхэми апае цүиплI аригъеукIыгъ. Бысымыр хазыр зэхъум, гъоу ыгъаджи чылэр кырищэлIагъ. Зэшахэ нэужым, Лэу къариIуагъ:

— Сэ тхъамыкIэ съзкIэхъугъагъэр сиакъыл темыфэкIэ арэп. Шъузфэдэр зээгъешIэнэу ары нахь, — ыIуи, зэкIэри Iэгум дифыгъех.

Ащ къыхэкIэу иблэгъагъэхэр пын Лэу къыфэхъугъэх. Арыти, Лэу агъекIодынэу шъэфэу еусагъех. Ащ игъекIодыкIэ амал къэзыгъотышт усэрэжъхэу нэбгыриши къагъотыгъ.

Усэрэжъ къежы Колэсыйжъ дэжь къэкIуагъ. АпэрэмкIэ ыкъо къызэрэкIожыгъэмкIэ фэгушIуагъ.

— Унэхэр зэхъужылIэштыр сэшIэ. Ар къэзгъотын зылъекIыштыр пкъо, — Усэрэжъы ыIуагъ.

— Къаю, синэхэр зыхъужжэрэм бывым пае ужэнэнэп, — Колэсыйжъы ыIуагъ.

— Мэзыкъо ин дэдэ горэ Мэзышхо хэс. Ащ ынэ къырихэу, а нэр зэрэфабэу къызыфихырэм, унэхэр хъужьштых, — Усэрэжъ ыIуагъ.

А къом нахь гуиххайонэ лъяпкъ щыIагъэп. КлючIэгъу фырикъущтыгъэхэп. Мэзышхом къор хэсийш, мафэрэ къыхэкIышь псы ешъо. Мэджэгу. ИтIанэ пэнэ зэхэкIхъэгъэ горэм хахьэшь, ащ щэчье.

Лыжъым къом ихъэбар Лэу риIуагъ.

— Тят, ар къыозыIуагъэм шIу уилъэгъурэп. А къом фэшIы, зэкIэ чылэхэу а Мэзышхом дэжь щысыгъэхэр кощыгъэх. Ау зэ сеплъын. Сэ джыри сатекIонки хъун, — Лэу ыIуи шэси ежьагъ. ЧапIэм нэси чыгышхо горэм ыкъогъу зыкIуигъэбыльхыагъ. Мэzym къор къыхэкIи псым къидэхьагъ. ЗызегъешIокIым джэгоу заулэрэ псыбгъум Iути, чыенеу панэм хэхъанэу ежьагъ.

Панэм нэмисэ Лэу къом кIэхьагъ. Чэмдэжъ къом елъи, ыужырэ лъяккьюитIумкIэ къом къыкIоцIыпкIагъ. Лэу ичэтэ ихыгъэкIэ къом къеуагъ. ЗэфэдитIоу ышъхэ зэгуиупкIыгъ.

Къом ынэхэр къырихыхи къежьэжьыгъ. Нэхэр мыйчыIыхэу къесижъын фаети Чэмидэжъым къызыхаом мэфишIым ыкIугъэр мэфэплIанэкIэ нахь псынкIэу къыкIужьыгъ.

Колэсыйжъы ынэхэр хъужьыгъэх. Лэу ипийхэмэ ар зашIэм, Усэрэжъы тебэнагъэх.

Колэсыйжъы ынэхэр къэбгъэплъэжьынхэу арэп ыIа тэ отIогъагъэр! — аIуи аукIыпэнэу ышIошь агъехъугъ.

— Джы Лэу къызэрымыкЫжын кюдипІэ къифесыу-
гупшисын, — Усэрежъы ыIуагъ. Колэсыйжъ дэжъ Усэ-
рэжъ къакIуи къеупчIыгъ:

— Ы, сидэу ушыт джы? Унэхэр хъужыгъэхэба?

— Тхьаугетъепсэу, Усэрежъ, бэу сыхатымафэ себгъэ-
жъагъ. Дунэе нэфынэм сыхэбгъэплъэжъыгъ, — лъешэу
гуапэ щыхъоу Колэсыйжъы къыIуагъ.

— Адэ ары. Ау аш нахь шIагъуи пкъо къифишIэн
ылъэкIыщт. Унэхэри къызыплъэжыгъэхэкIэ, Псыхъо-
гуашэ идэнэ джэдигу пшыгъэу цIыфимэ уахэхъанкIэ дэ-
гъуба? — Усэрежъ лыжъым еупчIыгъ.

— Псыхъо-гуашэ иджэдигу зыфэдэр сэ сымышIэу
щытэп, ау ар зыми джырэ нэскIэ ИкIэхъан ылъэкIы
гъэп, — Колэсыйжъы ыIуагъ.

— Ихъау, адэ ар къахыгъошIу зэрэмыхъуштыр сэри
сэшIэ. Ау, фаемэ, а джэдигур пкъо къыхъын ылъэкIыщт.
Уиджэгъогъухэмэ бэу анэ къикIэон а джэдигур пшыгъэу
уарэлъэгъури! — Усэрежъы ыIуагъ.

Усэрежъ зекIыжым Колэсыйжъы ыкъо къаритъаши,
джэдигум икъэбар риIуагъ.

Лэу зи ымыIоу къикIыжыгъ. ЗэкIэ Усэрежъы ыIохэ-
рэр зыфэдэхэр, — аш хъоршэргъэу ахэлтыр ышIэшты-
гъэ.

Псыхъо-гуашэ щэджагъо зыхъукIэ хым къыхэкIы-
штыгъэ.

Лэу шэси кIозэ чылэ горэм дэхъагъ. ЗэIукIэшхо чылэм
зэриIэштымкIэ гъоум цIыфмэ макъэ аригъэIущтыгъ. Зэ-
IукIэр псынкIэу зэхэхъагъэ. Япш-тхъэмэтэ къахахи мы-
рэу къариIуагъ:

— О чыл, Псыхъо-гуашэ псыгъунэм Iусэу шъхъары-
хъэхи агъаштэшъ, иджэдигу къыIуни ежъ псым хэпкIэ-
жыгъ. Аш ыужым сикIалэ кIалэхэмэ ахэтэу псым хэсзэ,
ар ыхыгъ. Арышъ, сикIалэ къэзыгъотыжырэм дэнэ джэ-
дигур естьшт, — ыIуагъ.

Лэу бысым ышIи, Псыхъо-гуашэ псым къызыщыхэ-
кIыре чыпIэм кIэупчIагъ. Зэшхэхэ ужым, дэгъоу зызэт-
ригъэпсыхъи ежъагъ.

Чыгышхо горэм ыкъогъу къосзэ Псыхъо-гуашэ кIа-
лэр Мазэ фэдизэ ежагъ. Аузэрэ, мэфэ тыгъэ фабэ горэм
Псыхъо-гуашэ хым къыхэкIи, къэтПысыгъ. ЗэкIэм Лэу
къызелъэгъум, Псыхъо-гуашэм псым зыхидзагъ. Аш лы-
пытэу Лэу Чэмидэжъым тесэу зыдыхидзагъ. КIалэм Псы-
хъо-гуашэм ышхъацы зыIэкиубытагъ. Ыгъэпшъи, къы-
фиримыкъужь зэхъум, зыкъытыгъ.

Псыхъэлъафэм къытрилъашъуи Псыхъо-гуашэ тхъэ ригъэIуагъ. Арыти:

— Кіалэр арымэ узыфаер, ар джыдэдэм бгъотышт. Ау аш нэужкіэ укъысфае зыхъурэм, сыбгъотышт, — ыIуи къельэIугъ.

Лэу аш езэгъыгъ.

— Джы, узэрэзетесэу псым укъыхэпкіэшт, — ыIуи Псыхъо-гуашэр псым зыхэпкіэжым, Лэу аш ыужэу хэпкіагъ. Псым бэрэ есыгъэх. Итланэ аш хэкіыхи, къушъхэ-бгышъхэ тIуакіэ горэм дэхъагъэх. ШышIоум рыгъунэу, зэкіэ тIуакіэм дэтыр дышъагъэ. Кіалэр гуашэм ригъэблэтъагъ:

Мо Псыхъо-гуашэм идэхагъэ Лэу дихъыхыгъэти, Чэмидэжъ зэрэнекIыри щигъупшагъ. Итланэ ыгу къэкIыжыи, шым зекIуалIэм Лэу къеуватъ. Ар гуашэм къылъетъуи, шым дэжь къэкIуагъ.

— Хъугъэр фэгъэгъу. Джы къэнагъэмкіэ сэ сифэгъэзагъ. Хыагъомрэ фыгъомрэ уашыгъекIэнэп. Пчедыжь къесми уязгъэгъепскIын, — Псыхъо-гуашэ Чэмидэжъ къельэIугъ. Шыри ыгъэIэсэжъыгъ.

Лэурэ Псыхъо-гуашэрэ шу зэрэлъэгъухи, гуашэм яти щигъуазэу, пшъашъэри пшы-тхъэмэтэм икIали игъусэхэу Лэу къежъэжъыгъ.

Пшы-тхъэмэтэм икIали ратыжыи, дэнэ джэдигури къыздашти Лэу ядэжь къэкIожыгъ. Къызэссыжъхэм чэ-щигъэ. Нэф къызекIхэм, Колэсныжь ишагу дышъэзэры-блэу цIыфхэмэ алъэгъугъ.

Лэу ипыйхэмэ ар залъэгъум, Усэрэжъы тебэнагъэх, аукIыненэу ышIошь агъэхъугъ.

— Джы Лэу зэкIодылIэн Иоф къызфэсмыгупшикIэ сышъуукI, — ыIуи, Усэрэжъ ежыи Колэсныжь дэжь гушIуакIо фэдэу кIуагъэ.

— Сэ сшIоигъор зэкIэ къыбдэхъугъ! Унэхэр къэплъэжъигъэх! Былымышхо бгъотыгъэ! Дэнэ джэдигури пкъо къыпихыгъ! Джы Чэмидэжъ утесэу, дэнэ джэдигури пшыгъэу уипиймэ уарэлъэгъуи, анэ ракIыжын! — Усэрэжъы ыIуагъ.

Апэу Лэу ишы Чэмидэжъ ешэсын зэхъум, мырэу ыIо-гъагъ:

— МэлакIэ сымыгъалI! Ош нэмыхкI - къысэмыгъэкIэс!

Апэрэр Лэу земыгъэцакIэм, Чэмидэжъ губжи еогъагъ. Джы ятIонэрэр Лэу зимыгъэцакIэрэм, ар кIодылIэ зэрэфэхъущтыр Усэрэжъы ышIеэштыгъэ.

Дэнэ джэдигури зыщилъи Чэмидэжъы ешэси Колэ-

сыжъ дэкигъ. А къэбарыр Лэу раIуагъ. Елбэтэу ыужы ихъагъ. Заулэрэ лъычъагъэу зыкIахъэм, Колэсыйжъы ичатаэ къихыгъэу ипий нартмэ язау нэсигъ. Лэу ор адиубли Колэсыйжъ ипийхэр ригъэтэкъохыгъэх. Ятэ ӈкыншэжжыгъ. Ау Чэмидэжъы зызэригъэгусагъэр хэпшIыкIынэу шытыгъ.

Лэу ащ ыужырэ мафэм шэси зыдэким, Чэмидэжъ губжыгъэм кIалэр рихьыжъагъ. Хъоушхо горэм дидзи къигъээжжыгъ.

— А, Колэсыйжъ, сэ Лэу къэзгъотыжьышт Чэмидэжъы сегъешэси, — Усэрэжъы ыIуагъ.

Хылагъэу зэрихъагъэмэ ацымыгъуазэм цыхъэ фишIи, Чэмидэжъ рити Усэрэжъ ытIупшыгъ. Аши Лэу ришIэгъэ дэдэр ришIагъ. А хъоу дэдэм дидзагъ.

ИлIы къехъулIагъэр Псыхъо-гуашэм зешIэм, Колэсыйжъы дэжъ ыгъакIохи раригъэIуагъ:

— Бзыльфыгъэм ильеIу хъулъфыгъэм фишIэнныр ишишэрылъышь, зыкIэ сельеIу. Ау апэу сэ сшIонгъор къысфишIэнэу тхарьаро къысферэшI!

Колэсыйжъы ар зыраом: «Сыд фаеми фэсшIэнкIэ!» — ыIуи тхъа ыIуагъ.

— Сызыфаер ӈкысфишIэнцтмэ ыкъо хъооу зыдиздагъэм сэри Чэмидэжъы сыдерэдз, — Псыхъо-туашэм ыIуагъ.

Итхарьаро ыгъэпшIыжъэу зыкIи къыхэкIыгъэпти, Колэсыйжъ къеуцолIагъ. Гуашэм пхъотэжъ шIуцIэм мыжъоупцIэр къыдихи, Чэмидэжъы екIэси ежъагъ. Ари Чэмидэжъ хъоум дидзагъ.

Ыпсэ хэт къодьеу Лэу лъыIэсигъ. МыжъоупцIэр ынэгү зышхъом, Лэу къэхъужжыгъ. Псыхъо-туашэм лыр хъоум къыдишшыжъи ядэжъы къыщэжжыгъ.

447. НАРТ КОЛЭСИЖВКЬО РАМФЫТ

(К Iэмийгүе текст)

Нарт Колэсийжъыр нартхэмэ ялIы цIэрыIомэ ачышыгъ. Аш, фэмыф хязырэу алъытэу, Рамфыт ыцIэу зыкIэлэ закъо иIагъ.

Нарт Колэсийжъ жъы дэдэу, нитIу нэшъу зэхъужжым, нартхэм къырамыдзэжъ шIагъоу хъугъэ. Аштэу зэхъум, кIалэм къыригъэджагъэх.

— Нартхэмэ шыоннэзтель горэ ор-орэу къайхи зыгорэм усюофытэшт, — ыIуагъ.

Шыонэзэтель Рамфытэ къезытын къахэкІыгъэп.

— Ашыгъум, моу Джэгъурэ Улэрэ зыщызэхэлъадэрэм бжъехъо лыжъиту дэсышьы, ахэмэ адэжь кІуи, сэ узэрэзгъекІуагъэр яІуи, шыонэзэтель къуатышт, — ятэ Іуагъ.

Кіалэр бжъахъомэ адэжь кІуагъэ. Зэклом, къеупчыгъэх:

— Тэ укъикІыгъа, сикІал? — аІуи.

— Колэсыйжъ сиринуу, — Іуагъ.

— Ашыгъум ухъакІэ дэдэба! — аІуи, мэлэр фаякІыгъ, бжъэмэтэр фауныкъугъ.

— Нартымэ шыонэзэтель ахэзгъотагъэпти, сикъэкІуагъ, — ариІуагъ кІалэм.

Ени шыоу мэтиту шэу зытесы пкІэгъуалэм къираучІэпхи, ядэжьы къаутушижьыгъ.

— Бхыы, укъекІожьыгъа, сикІал, — Іуагъ Колэсыйжъым.

— СыкъекІожьыгъ.

— УкъекІожьыгъэмэ, уянэ мазэрэ фэхъун гъогу гъомылэ егъэшI, гъогу онэшхо горэм узгъекІоштышьы, — Іуагъ нарт Колэсыйжъым.

Янэ гъогу гъомылэр ригъэшІыгъ.

— Джы уежъенышьы Инджындж хэгъэгу (Къырым ыпшээкІэ) укІошт, Къулэкъо зэшигІум (пельуаныштыгъэх) адэжь укІонышьы, къулаицзыэу, нэшьы сизэрэхъутгъэр япІошт, — Іуагъ.

— Хъун, — Іуи кІалэр кІуагъэ. КІуи, кІалэр Къуалэкъо нахыжъым иІэгу нэсыгъ.

КІалэр пкъышІоу, кІэлэ дахэу, ау шыгъынымкІэ шъое шъое-цыеу щытыгъ.

ЗыдэкІуагъэр фэшІыгъэу щытыти, кІалэм иш мэзым хищи, гъэхъунэм щилъахъи, псыхъо речъекІыти: «пси ерэшьу, орэшхэ», — Іуи къыхини, ежь лъэсэу дэхъагъ. Уанэ телъыри шъостхъагъэу, шы шъоецыягъ къыхина-гъэр.

Зыдахъэм, Къулэкъо нахыжъым хъакІэ-гъуакІэхэу, лъэхъу иІэхэр дигъекІыжьыгъэх. Етланэ лы горэм дишэхи зэдэгушыИэхи, лыр адыкІэ клошьыгъэ, ежь къыгъэзэжьыгъ.

Лым къызегъэзжым, Рамфыт гуахьи Колэсыйжъым къызэриИофтагъэр риІуагъ.

— Тхъэм симыукІи, джы нэс къысэмыйоу, зысэмыйа-шІэу, о удэтэу зыслъэгъурэр бэшIагъэ, — Іуи зыкъырий-

щækИи къебэугъ. ҚызыгушIукIыгъ, щыгъын дахэхэр къышаригъэлъагъ.

· Шыбз хэкIуапкIэ къиритыгъ, былым хъугъапхъэ къиритыгъ.

— Икъущта джы? — ыIуи къеупчIыгъ.

— Икъущт, — къирIожыгъ.

— Икъущтымэ, джы чынахыкIэ дэй кIуи, сэш нахьи нахь башьы, нахыбэ къууитышт, гушIощт, — ыIуагъ.

— Адэ сыкIоныба, — ыIуи ежъагъ. Зежъэм, къыгъэуци ириуагъ:

— Бону къууитышт, ау «Чэмидэжъ къисэт», — ыIуи еIу.

ЗэриIуагъэм фэдэу былым боу къиритыгъ.

— Икъущта? — ыIуи къеупчIыгъ.

— Икъущт, ау Чэмидэжъ къисэт, — ириуагъ.

— Ашыгъум къюстыгъэр пысхыжышт, — ыIуагъ.

— Сыхыжь фаеми; Чэмидэжъ къисэти, — ирио-жыгъ.

ЗыреIожым щхишъ:

— Ши дэдэ уелъэгъущтын ар къиозыIуагъэм! — къирIуагъ.

Ар къирIуи, былымыхэри Чэмидэжъыри къиритыгъ. Чэмидэжъ — шыбгы онэжъ, шы пэрэцэжъ.

— Джы уибысым дэжь узыкIожыкIэ, «шэф къизэшækIыгъэ мыжъоупцIэр къисэт», — ыIуи еIу.

А мыжъоупцIэр пыгъы зыхъукIэ, зэкIэ узыфаер къи-бдэхъунэу щытыгъ аIуагъ.

Кьеui ибысым нахыжъ дэжь къэкIожыгъ. Етланэ зыкъигъэхъазэри къежъэжын зэхъум, а мыжъоупцIэр къиритынэу елъэIугъ.

— Ар сэ зэсшIэжыгъэ нахь, зыми къисишIагъэп, — ыIуи ари къирити къуутIупшыжыгъ.

КIалэр къэкIожыгъ. КъизэкIожым, къэбарыр цыф-мэ ашIагъ.

— Колэсижж хъатэ пэтхыгъэн, ибылым дгъэкIодыгъэ, арышьы икIалэ дгъэкIодын фае, зытымыгъэкIодыкIэ къытфигъэгъущтэп, — Колэсижж ипийхэу, илIыгъэкIэ къеныхъокуухэрэмэ аIуагъ. Уды горэм ыгъэкIодынэу къа-риIуагъ.

— Адэ бгъэкIодыщтымэ, чэмикIэ зырыз къиотышт, — раIуагъ.

Уды цыкIур къежьи Колэсижж дэжь къэкIуагъ.

— Колэсижж, — ыIуагъ, — пкъо Рамфытэ кIэлэ дэ-

гъу хъугъэ. Былым боу къыфыгъ, джы зыгорэ ослонышы, джар къызигъецак! Эк! э, унит! у ик! эрык! эу къик! эжышт, псаоу хъужышт, — къири! уагъ.

— Къа! о, — ы! уагъ Колэсыжъы.

— Къыблэм ылъэныкъок! э Къушъхъэ т! осекум къо дэль. Бэрскэшом къыдек! шы, фэдэ бэрскэшо нэс мэхъу. Етанэ мак! дэгъолъхъажышы фэдэ бэрскэшо нэс дэлъы, — ы! уагъ удым. — Джа къом ынит! у къиргъешшутэи, къызихъэу унэ зыщуфэк! э, сап-саурэу хъужышт! — къири! уагъ.

Лыжъыр къыгъечэфи, мо к! алэм дышъэрэ тыжынырэ боу къыхыгъэти, джабгъу! эмк! э Габи дышъэм къыхихъ, сэмэгумк! э Габи тыжыным къыхихи удым гуш! уапк! э къиритыгъ.

К! алэр щэси ежъагъ.

— Е си Чэмидэжъ о сымыхыштымэ сэ сш!эрэ щы-
т! эп, — шым ри! уагъ.

К! алэр к! омэ к! озэрэ шым зэнк! абзэу Къушъхъэ т! осекум къынигъесыгъ. Зынэсым, шылъэмакъэр къом къызэхихи къэтэджыгъ.

Цэпэ джадэхэу Гутыхэр зээхийоу, ылъэу къэт! ысыгъ.

— Е си Чэмидэжъ, сэ ащ си! эк! эк! щтэп, ау озы! а-
к! эмыгъахъэу онэгур хыжки к! ожь, — ри! уагъ. — Псаоу
сыкъызынэссыжъык! э, онэ техыгъо къифэссымыш! ынык! э,
сэц нэмык! уагу! ыу цыф къитетссымыгъэт! ысхъанык! э! — ри! уагъ шым.

Ар зе! ом, шыр щыши лъешэу зиутхыпк! и зыкъызеу-
фэм, Рамфыт тет! ысхъагъ. К! алэр ежъагъ, къори къе-
жъагъ.

Къор къинэси «фарт»! оу къеонэу зыфежъэм, къор
къызнимыгъесэу шым зыдидзыхыгъ. Къор пшъэзак! оти
зыкъызэпырыгъэзэгъу имыфээ, шыр к! эпц лъакъомк! э
кьеуи, ыпчэ пиути, къор хъамп! э! оу къызэхигъэт! ысхъагъ.

Псаоу къом ынэ къириутын фаеу удым ы! уагъэти, мо
къом ыпсэ пытэу хъамп! э! оу щысы зэхъум, еуи ынэ къи-
рихи шэфыдэм къик! оц! ищыхи къежъэжъыгъ.

К! алэр къесыжъи нэу къыхыгъэхэр ятэ ынэ зыщефэм,
сап-саурэу хъужъыгъэх.

Удыр аубыти Колэс ипыймэ ук! ык! аеу аук! ыгъ: «Хын-
т! ум агу къик! ыгъ. къытапш! эрэр сыда? Дгъэк! одын т! ос-
э, ынэхэр къэбгъэхъужъыгъ!» — а! уи.

— Зыгъэбыяу, сэ ар къыздимык! ыжын джы згъэ-
к! ошт, — ы! уагъ удым.

Удыр къэк! ыагъ Колэсыжъ дэжъ.

— Ыхы, Колэсыжъ, къюсIуагъэр шъыпкъэба!

— Шъыпкъэ, сикIэлэхъужъ, — ыIуи дышъэ джыри къиритыгъ.

— Джы, Колэсыжъыр, Къумбылыжъ тхальэIуагъэр дэжь джинэф пачыхъэм ыпхъу пелуан гъусэхэр иIэхэу тхя щельэIунхэу къекIуагъэх. Тхя елъэIугъэхэу кIожыхэ пэтызэ пелуаныр аIукIагъ. ЗаIокIэм, алъежки хым зыщыхэхъажыштим дэжь бани бзылъфыгъэм иджэдигу къытырихыгъ. Бзылъфыгъэр къакIуи, пелуаныр имысэу, икIэлэ лъэрькIо дахэ ышти хым зэпырихи джинэф пачыхъэм ыпхъу кIожыгъэ. А джэдыгоу къытырихыгъэр Рамфыт кIоу къыхъэу моу дэпкъым зыпилъэкIэ, чэши мафи зэфэдэу унэр къыгъэнэфышт.

Колэсыжъыр Рамфытэ къеджи шэн-сэн гъэшигъон зыхэлъ джэдыгур къыфихынэу риIуагъ.

Псыбэ-псыкIэи пелуаныр дэсигъ. Колэсыкъо Рамфыт ежьагъ. КIозэ чыг къумбылыжъищимэ адэжь чэштим щылъыгъ, ыгъэшигъуагъ аш ядэхагъэ. Зыхечъием, Iофэу зыфакIорэр къыдэхъунэу пкIыхъапIэу ылъэгъугъ.

Пчэдыхжым, нэф къызаштим, кIалэр ежьи Псыбэ-псыкIэй нэсигъ. Зынэсым, кIалэ горэм иш псы ригъашьоу щытыти, мо кIорэ шыур къызелъэгъум, иш рипхи, Рамыфыты къыпэгъокIыгъ. Ригъэблэгъагъ. Пчыхъэм кIэлэ-гъулэхэр хъакIэштим къышызIукIагъэх. ГуущIэхээ Рамфытэ къыраIуагъ:

— ТихъакIэ, пчэдыхж зыгъэшигъон одгъэлъэгъушт.

Пчэдыхжым лъесэу ежьэхи хы Iушъом Iухъагъэх. Iутыхээ щэджагъо хъугъэ. Джинэф пшъаштэм кIалэр ыыгъэу ыIэ къычигъэши къыриIуагъ: «Сиджэдигу пелуаным хым къызхидзэжыкIэ, икIали хы ушъом къыгъэуцожышт», — ыIуи.

Ар къалъэгъуи къэкIожыгъэх. ЕтIэнэрэ бэрскэшхом Iуагъэх. Джаш фэдэу кIалэр къызегъэльагъом, Чэмидэжъ зипхъуати, кIалери зэритетсэу хым хэнкIагъ.

— КIэлэ хъарзынэр хым хэдгъэкIодагъ! — аIуи къекIожыгъэх.

Шым тесэу кIалэр хым зэпырыкIыгъ. Адырэ джинэф пшъаштэри кIалэр ыIыгъэу ыпэ ит. Бзылъфыгъэр ыпэ итэу кIозэ, кIэмыхээ къазмэкъ панэм чIэкIи, къушхъэ чапэм мыжъо къалэкIэ къэшигъагъэу унэу щытым ихажыгъ.

Мыдрэр зынэсым, Чэмидэжъ кIалэр мыжъо къалэм шхъадидзи, Рамфыт унэм ихагъ. Рамфытэ зехъам, кIэлэцIыкIур дэнапIэм хигъэтIысхъагъэу щысэу тефагъ.

— Къеблагъ, къеблагъ, Рамфыт! — къыриуагъ.

— Сыкъеблэгъагъ, — ыуагъ. — Мы кіалэр ары сыйкъызылъыкіуагъэр.

— Дэгъу укъызэрыкіуагъэр, Рамфыт. Орырэ сэрырэ тинасып зэхэлъеу мэлэйчымэ аухыгъах, — ыуагъ.

— Мы кіалэри пхыжыщт, дышъэ джэдигури къылэкіхъашт, — къыриуагъ. Бэрскэшхо мафэ нэсэ садэжь ушысыщт. Етланэ а цыф заулэр къызицызэхахъэрэм, хым уикыжыщт, — къыриуагъ.

Бэрскэшхо нэсэ къыщысыгъ, етланэ щэджагъом кіалэр ыкопкъ тесэу хым къыхахьи къызэпырысыкыжыгъ. Кіалэр ыыгъеу хар ыуж итэу, бгъэр ыуж итэу, пельуаным дэжь кіуагъэ. Унэм ихъагъ.

— Мыр уикіалэшъы, ма къюсэтыжы, мыдэ а джэдигъур къисэтыжь, — ыуагъ.

— Остыщтэп фэдипш къисэптыгъэки, — къызреом.

— Къисэмитын плъекіштэмын сэмийгъэхы, — ыуи Рамфыт Іаби джэдигуру къипихыгъ. Пельуаныр и іэбакіекіэ ыгъащи зи къыриуагъэп.

Ибысым дэжь къекіоліэжьи, Рамфыт къежэжыгъ. Джинэф пшъашъэм «чыг къумбылыжыщэу узыдэшыллыгъэм дэжь сыцыбгъостыжыщт къыриюгъасти, ащ къекіоліэжыгъ. Ащ къызекіоліэжьим, джинэф пшъашъэр шиш зыкіешігъэ тыжыныкум исэу къежэти, джэдигури къырилъхи къитысхы ядэжь къекіожыгъ.

Арэущтэу къыщи къызэкіожым, пыихэр зэхахъэхи удыр лъыр къылучъеу аукыгъ. Удым етланзи занкіэу къариуагъ:

— Иш ежь нэпэмыхыкі тыримыгъэтысханэу Колэсикъом тхья ыуагъ. Арышты, шэхъо пшыпшэм зыкіокіэ, Чэмидэжь шэшым къыкіинэштышьи, ешхэ-ешъо фэдэу шъушши, Колэсижъыр иш Чэмидэжь къитехъугъэтысхы шъуельзүи къашъущэ.

Етланэ, псынкіэу шъущэжы уанэр тешъухыжы иш шэшым кіэжъугъеуцожь. Зэриуагъэм фэдэу ашыгъ.

Рамфыт а пстэур ышагъэп. Шыр къыкіиши зытетысхъэм, Чэмидэжь рихыжы чидзыгъ, шъхашыуцожын, етланни лъабжъекіэ зэхиуукыхъагъ.

Шыр чылэм къызынэсыжым удым къытельади ыуукыгъ.

Шыр къызынэсыжым шъузым къышши къихъушъутыгъ. Рамфытэ иштуз Чэмидэжъым тетысхы или дэжь нэси мыжъоупціэм псыр тыригъэлъадэмэ лым тыригъэлъадээ, псэу къышши къыхыжыгъ.

Рамфыт псэу хъужын; ишъузырэ ежыре опсэуфэкІэ зэкигъүгъэх.

ЗэлІэхэм зынагъэйльгъэхэр Йошъхьашхохэу джы Къэбэхъаблэ пэмычыжъеу щытых.

Іуашхъэмэ ацІэхэр: Колэсыжъ, Чэмидэжъ — Рамфыт зычІэлтыр ары, КіэнкІэпІэ Іуашхъ, — джынэф шъузым ыцІэкІэ ащ еджагъэх.

448. КОЛЭСЫЖЪКЬО РАМФЫТ

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Колэсыжъкъо Рамфыт лыхъужъ, пхъашэ. А лым ымакъэ чыжъэу мэІу. Лы пхъэшэ жъалым горэм зэхихыгъэ ащ иштихъу макъэ. Лы пхъэшэжъим шыу куп гъусэ ышИи:

— Колэсыжъкъо Рамфытэу мы зигугъу тигъялІэрэр дунаим тетмэ кызыкІоцыспхэн къэсхын, — ыІуи лы пхъашэр шыу куп игъусэу къежъагъ. Шъофым чыжъэу къақІохи щатыр агъай итІысхъагъэх. Колэсыжъкъо Рамфытэ алъэгъуджэ ашІэнэу щытэп, игутъу зэрэзэхахыгъэм фэшъхъаф.

Мафэр мэфэ фабэу Колэсыжъкъо Рамфытэ чыпІэ горэм къиکІыжытыгъэ. Шъуз бзаджэу иІэм игушинысэ къышхъарыуагъэу, ащ егупшинысэу Колэсыжъкъо Рамфытэ къэкІожъэ, лы пхъашэм ишыумэ ашыщэу шыуитІу ыкІыбдже къэкІи, аркъэн къирадзиш щаубытыгъ. Ау Колэсыжъкъо Рамфытэми ашІэрэр аубытыгъэр, кІо адэ шыу къызэрькІоу кіорэмэ афэдэу аубытыгъ ашІошЫгъ. Лы пхъашэм дэй къащаагъ. Рагъэпсихи агъэтІысыгъ пхыгъэу. Лы пхъашэу, мо шыу куп пащэр еупчЫгъ:

— Колэсыжъкъо Рамфытэ плъэгъумэ пшІэта? — ыІуишъ.

— СэшІэ, — ыІуагъ.

— Адэ Колэсыжъкъо Рамфытэ ишыу гъэпсикІэ жэдже къэсэйоджэ плъэгъумэ пшІэнэу къыбурызгъэон слъэкІытэп, ау шы къысэшъутымэ Колэсыжъкъо Рамфыт фэдэ дэдэу зыкъысфэшЫнэпштын, ау иплъышъоу, шъулъэгъумэ рышъушІэнэу зыкъесшЫн слъэкІын, — ариІуагъ.

— ШъутІатэ, къифашъущ шы горэ, — ыІуи лы пхъашэм унашъо ышЫгъ.

Колэсыжъкъо Рамфытэ атІати шы къиратыгъ. Шэр уди ыфыгъ, мыди ыфыгъ.

— Хъурэр, шым сыйэнэІуасэн, Колэсыжъкъо Рам-

фытэ шы чыңум зыкызыэрәшишЫрэм фәшъхәфәу, шы чапәм зыщешЫ, сә сиш нахь сыйфэнэйуасәшъ ай нахь зыкырысшЫн слъэкЙыт, — ариуагъ.

— Шэр! — ыңуи, лы пхъашәм ыңуагъ.

— Емыт, — зыңон къахәкЙыгъ купмә.

— Ет, зи а лы закъом ышIәжыны шыIәп, — ыңуи шэр къяригъетыгъ.

Иш зыIәкIәфәжым къамыш щэогъу къирихи:

— Коләсыжъкъо Рамфытә зэрәхафытэрәр ишүү шыIыкI, — ыңуишъ ичатә къирихи купмә ахәжъахы, шъхъэхъыжъдже IәкIәмыхыкIыгъэр а чыпIәм щыхиутәргуагъ. Лы пхъашәри а чыпIәм щызәкIоцIихагъ.

Лъыкъэ-лъыпсэу Коләсыжъкъо Рамфытә IәкIәкIыжыгъэхэр нарт Чэтэхъужъы кыIукIагъэх. Нарт Чэтэхъужъ чыпIә горәм къикIыжъеу къекIожъзэ.

— Шъыд-шъыу мыр, шъыдэу хъалачә шъухъугъ, шъыд къышъохъулIагъэр? — ариуагъ.

— КъытэхъулIагъэр былымәп! Мыш фәдэ лы пхъашәм тыригъусагъ, Коләсыжъкъо Рамфытә тыубытынэу тыкъежъегъагъ. Тыхъарышәу шъофым титзэ шыу горә ма-кIоти, ошIә-дәмыхышIәу ыужыджә тыкъекIи аркъинә еты-дзишъ тыубытыгъэ. Лы тхъэматәм Рамфытә ышIәрәпти, ар къиришIәнэу: «Тлъэгъумә тшIәнэу изэрәштәт къитә-пIон плъэкIына?» — зөлом,

— СшIәрәп, жәдже ар сә къесIон слъэкIынәп, ау шы горә къысәптымә, Коләсыжъкъо Рамфытә плъэгъумә рып-шIәнэу, фәдэ дәдә зыкъысфәмымшЫми иплъышъоу къес-шЫн», — зөлом, шы горә ратыгъ. Шым тетIысхы шъхъай «Шым сыйфэнэйуасәп, Коләсыжъкъо Рамфытә шы чыңум зызәрәшишЫрэм фәшъхәфәу, шы чәмәми зыщешЫ, сә сиш нахь сыйфэнэйуасәшъ, сә сиш къысәшъутымә нахь зы-къесШЫн слъэкIыт», — зөлом, ишкъыратыгъ.

Шэр къызыратым къамыш щэогъу риhi, ичатә къигъа-Ии: «Коләсыжъкъо Рамфытә зэрәхафытэрә ишүүшIыкI!» — ыңуи купәр зэхиупкIэтагъэ. Нәрәпсәрәдже тә тыкыIәкIәкIыжыгъ.

Лы пхъашәм къехъулIагъэри тшIәрәп, — ыңуагъ.

— Ари хүн, — ыңуи нарт Чэтэхъужъ ахәмә къябгъу-кIуи къакIозә лы пхъашәр зэкIоцIихагъеу кум исәу, Коләсыжъкъо Рамфытә ыуж итәу къыфәу къакIозә кыIукIагъ.

— Гъэту мафә уежъ апши, Коләсыкъор! — ыңуагъ Нарт Чэтэхъужъым.

— Тхъәуегъепсэу, Чэтэхъужъ, — ыңуагъ Коләсыкъом.

— Колэсыйжъкъо Рамфыт, тхъэкъофагъэ къистефэмэ къисэтыжь мы лы пхъашэр, — ыIуагъ Чэтэхъужъым.

— Чэтэхъужъ, Джэрджэрэтыхы о къышысфэпшIагъэр сшыгъупшэ хъунэп, осэтыжы, — ыIуишь лы пхъашэр зэрэпхыгъэ Капсэр зэпиупки лы пхъашэр шъхъарытIуиши ышIыгъ.

Лы пхъашэр апэдже къакIуи къеуцугъ:

— КIуачIэ сышууфэхъутэп, ау мы чыпIэм слъэкIэу шъублэзгъэкIытэп мы лым Джэрджэрэтыхы къышыфишIагъэр сымышIэу, — ыIуагъ.

— КъерIу Чэтэхъужъы, — ыIуагъ Колэсыйкъом.

— Сэ къесIона, сэры къифэзышIагъэр, о къаIо! — ыIуагъ Чэтэхъужъы.

— Ашыгъум кIо моштэу тыщытэу къэтIона, тыжъугъэйст, — ыIуи Йыстыгъэх.

— КъедэIу, — ыIуагъ Колэсыйжъкъом. — СыкIалэу, шъузи симыIэу зи сыбгъэ къичIэнэны хыисап зыфэсымышIэу, сыгуджэ лъэшэу сыгушко сымытыгъ, — ыIуагъ.

«Лэукъо Шышъхъэмэгъазэмэ Лэукъо Къэзымгъээжырэ ашыпхъу нахы дахэ щыIэп! Дэхэ къодьеуи арэп, цыфы дэгъу!» — аIоу зэхэсхыгъэ, — ыIуагъ.

«Шъузыджэ къесщэн ар», — сIуишь, сизакъоу сымешшишь, гъусэ симыIэу, Лэукъо адэй сыкIогъагъ, — ыIуагъ.

Сынэси сепсихыгъ, чэш мэфищэ сымысыгъ, — ыIуагъ.

Пшъашъеми сидэгущэIагъэр, ышыми садэгущэIагъэр, ау пшъашъэр зэраIуагъэм ехъу нахь, къышыкIэрэп. «Сежъэжыт ыдж» — сIуишь, сиш уанэ къизэтрязгъэлхъажы сыкъэшесыжыгъ.

— Узэпш, пшъашь, — сIуи шым сеIэбэхи пшъашъэм ыIапэ къесыбутиныэу сымыкIабэм, пшъашъэм ыIапэ къызысетым, ай лъыпытэу шым къидэсхышишь, пшъашъэр къесхыхышишь сымыжъэжыгъ, — ыIуагъ.

— Мыш ышIэрэр шъыд-шъыу! — аIоу къислъежъагъэх, ау къислъежъагъэхэр чъэгъу къысфэхъугъэп, ыIуагъ.

ЕтIупшыгъэу сымычъэу пшъашъэр сымыгъэу сымыкIожьэ сымызэплъекIым, шыкъэрэ къолэн тесэу Лэукъо Шышъхъамыгъазэр къыскIэльигъабзэу къакIоу слъэгъутъэ, ыIуагъ.

— Мы слъэгъурэм гъэгу тыригъэкIотэп! сIуи, пшъашъэр къезгъэуцхи къызэзгъэзэки сымыешишь шэр къыкIэсүтигъ, — ыIуагъ.

— Пшъашъэр къасшти сымыжъэжыгъ. ЕтIупшыгъэу сымыкIозэ, ятIуани сымызэплъекIым аш фэдэкъабзэу

шы къэрэ къолэн горэм тесэу псынкIэу къыскIахъэ хъу-
гъэ, — ыIуагъ.

— Джыри гъэгу тыригъэкIотэп мый, — сIуи, пшъа-
шъэр къезгъэуцохи ятIонэрэ еогъоу сыкъеуи шэр къыкIэ-
сыутыгъ, ыIуагъ.

— Пшъашъэр сшти сежъэжки етIупщыгъэу сыкIозэ,
Джэрджэрыхы сынэсыгъ, — ыIуагъ.

Джэрджэрыхым бгэр бгышкоу къушъхъэшкоти, шэри
хъазырэу зэIуихъагъети, шым жы тIэкIу Iузгъэхъан сIуи
сепсихи, пшъашъэри згъэуцуи сыштызэ, ерыхъ-ерыш-
кыжъэу, хаджырэтыжъху шыу тIокIитIу хъоу бгым
къехызэ сыкъалъэгъугъ, — ыIуагъ.

— Ыхыы, мýр тишкыгъо къыхэхъуагъ, мы пшъешъэ хъа-
зынэр тхын, — зэралорэр зэхэсхыгъэ, ыIуагъ.

— Сэ спсэ пытэу шъухынэп, пымытыжъэу хъумэ сиIоф
хэлъэп, — сIуи, сышытзэ шыу купэр къэсыгъ. Шыу куп-
мэ сахэхъыжъахы, шыу тIокIитIор а чапIэм щесыутэ-
хыгъ, — ыIуагъ.

Сэри уIагъэ сыкъашIыгъ, аш щэхъу сымылъэкIыжъэу
сывкызэхэфагъ, ыIуагъ. Сышылъэу зи сымылъэкIыжын-
нэу, ай синэсыгъэу Лэукъо Шышхъамыгъазэр къесишъ
зэкIэ ичатэ къырихи къысэон зыщиорэм, къыздэзыгъэр
сымышIэу нарт Чэтэхъужъэу мы щытэр къэси:

— ПшIэрэ шъыд, узаорэ зыфэдэр ошIа? — ыIуи къы-
техъупки, чатэр ригъэгъэIылъыгъ.

— ПсыкIэ, ку горэ къэгъот, — ыIуи Лэукъо Шышхъэ-
мыгъазэр ригъэзишъ ку къыфи, сирагъэгъуалъхы пшъа-
шъэри къырагъэтIысхьишъ, сирощэжъэжки Лэукъомэ
адэй икIэрыкIэу етIани сиращэлIэжкыгъ, — ыIуагъ.

— Газэ къаши сапхи сагъэгъольшиш мэзищэ къысекIеп-
щагъэх, — ыIуагъ. — А фэдизрэ мафэм мы нарт Чэтэхъу-
жъэу щытэр сашхъагъы исыгъ, — ыIуагъ.

СылIэтэпти сыхъужжи сыкъэтэджыжжи, сышэссыжжын
слъекIынэу сыхъужжыгъэу, мафэ горэм пчэдыжь Iанэ
къаҳыишъ тзыэшкахэм Лэукъо зэшилIумэ мы нарт Чэтэ-
хъужъэу щытымрэ изэрэшхи хщащпэкъым чэуцохи щэ-
джагъо нэс гущэIагъэх. Щэджагъом шкэхи, итIуани икIы-
хишъ пчыхъэ нэс гущэIагъэх, — ыIуагъ.

— Чэш хуъи къихъажжыгъэх. ЯтIонэрэ мафэми афэдэу
гущэIагъэх, — ыIуагъ. Ящэнэрэ мафэми изэрэшхишъ
гущаIэхэу уцугъэх, — ыIуагъ.

«Тхъам семыукIи мыш аIорэ шъыд шыу, мы фэдизрэ
мафэм афэмыхырэ?», — сывкъэтэджи сывкъикIыгъ. Сы-
къикIишъ лIишэр зэхэтэу щытэу сакъыхэхъагъ:

— Шъујорэр шъыпкъэми — шъыпкъэ дэд, пцымы — пцы дэд.

— Мый фэдизрэ мафэм шъуфэмыхэу шъујорэр шъыда?

— Дэгъу дэд, Колэсыжкъор, орджи шъефэп тјорэр, усымэджэ тэджыжыгъакI, уигъэретхэр макIэх. Ащ етпэситэр тымышIэу тыздтегушаIэрэр аары. Лэукъом ишъүз дэхэ дэдэу шытти, зы иныжъ горэм ыхыгъ. ФэшIу хъухэрэп, хэгъэгум лыххужъэу исхэр зырыз ещэлIэгъоу рашэлIагъ. Амал хъухэрэп. Усымаджэу, утэджыжыгъакIэу зэрэштым къыхэкIыджэ, етпэсэн тшиэрэп. Ары мыш фэдизрэ мафэм тызкIэгушаIэрэр, ыIуи нарт Чэтэхъужы кыIуагъ, ыIуагъ.

— Ашыгъум некIо, тижтугъехважь унэм, тыкIонба! — сIуи, а чэшым тыкъихважьыгъ. А мафэр шIи ятIонэрэ пчэдыхжым тышэси тыкIуагъ. Иныжъым ипсэупIэ тынэсигъ. Чэш хъугъэ, хэти гүпсэфыжыгъэх. ИпэнэпцIэ чэу лъагэ. Игу жюцIымдже укъэмымкIмэ пчъэр къыIупхын умылтэкIынэу гъэпытаагъэ. Чэум текIуали, Лэукъор зытедгъэуцу чэум шъхапырыдгъэкIыгъ. Пчъэр къыIуихи тыдэхъагъ. Иныжъэр гъолъыжыгъэу, шъузэр мыгъолъыжыгъэу пчъэр йуткIи унэм тихъагъ. Тызэрихъагъэм тетэу иныжъэр йепцIэ-лъапцIэу, гъочэдж чэгъчIэль плонэкIэу щылъти, чатэр къирахи еон аукIынэу фежьагъэх.

— Шъусамбыр, мыр ыдж оукIыдже лIы уукIыгъэ хъутэп. ЛIы пцланэр аукIыдже хъуна! — сIуи згъэбыяугъэх.

Бзылъфыгъэр шытти:

— КъаIо, мыщи уришъузыгъ, мыдрэми уришъузыгъ, лIитIумэ ахазэу угуджэ узыпэблагъэр къыхэх, — етIуагъ.

Бзылъфыгъэм:

— Айджэ сшъхээ сифитмэ, сэ нахь сыгуджэ сзыпэблагъэр Лэукъор ары, — ыIуи ащ ылъэныкъо зыкъыгъэзэжыгъ.

— НекIо ашыгъум, иныжъым шъуз ыгъотын! тIуи шъузэр къетщэжъэжьишь тыкъежъэжыгъ. ТыкъекIожъэ нэфэр шъыгъэу иныжъэр къыткIэхъагъ:

— Гъогу мафэ шъуежъапши!

— Тхъа уегъэпсэу, — тIуагъэ.

— Хъута адэ мы шъунIагъэр?

— Хъугъэ, — тIуагъэ тэри.

— Зыгорэм ишъуз шъохыдже хъуна, шъукъэуцу, — ыIуи иныжъым къызейом:

— Зыми ишъуз тхырэп, — тIуагъэ.

— Хъау, ацдже шъузгъэкIотэп, сэ сыхадэт, е шъо шъухадэт нахь, — ыIуи инэр къэуцугъ.

— Мы нарт Чэтыхъужъеу щытым: «Непэрэ Йофэр сэсионы», — ыГуи уцугъе.

— Хьяу, нарт Чэтэхъужъ, орэп ар зынэсыгъэр, сэры Йофэр зиЙофэр, — зысэйом:

— Ихьау, Колэсыжъкъор, усымэджэ тэджыжыгъак!, хъутэп ар, — ыГуи шъхьай,

— Сэсиоф къыхэмыйеу шъуащи горэ къэхъыехъунэп, — ыГуи аЧыпIэм тыууци иныжъымрэ сэрыре тызээзуагъ. Синасып текIуи инэр хэзгъефагъ.

Шъузэр къэтхыыжы къэкIожыгъ.

А ЧыпIэм лъэшэу уIэгъешко къыстырищагъети тыкъызэсыжым, Іазэ къаashi сагъэгъольи мэзищэ етIани къысэкиIепшагъех. Аш фэдизрэ мафэм мы нарт Чэтэхъужъеу щытэр етIани сашхъагъы исыгъ. Сыхъужы сыкъызэтэджыжым, мэфэ пшIыкIутф горэм сышыси, зыми зи къымыIо зэхъум:

— ТыщиIэ зэпытына, тыкIожын, — сIуишъ сишиуанэ къызэтрязгъалъхи сыкъежъэжыгъ.

— ЗэшиIумэ яхази: «Уишъуз здэпшэжын», — ыГуагъэп. ТэжIурэ сыкъекIуагъеу шыу горэ саужджэ къачьишъ къыскIахьи:

— Къэгъаз, — еIо нарт Чэтэхъужъы, ыГуагъ.

— Нарт Чэтэхъужъмэ зыIорэр, къэзгъэзэт, — сIуи згъази етIуани сидэхъажыгъ Игум.

— Шъыда, Чэтэхъужъ, къисэпIотэр?

— Мы зэшиIор цыф хъатэп. Уишъуз дэозгъэшэжынэу къэозгъэгъэзагъ. Уш фэдиз къин зыдэплъэгъугъэмэ. «Ишъуз зыдедгъэшэжын фай» къязгъэIон сIогъагъэшъхай, мыхэр хъатэхэп.

— Тыхуктууагъ, емыкIу къытфэмыйшI, тэрэз къызфэпIуагъэр, нарт Чэтэхъужъ, — аIуи, япхью къираши кум къырагъэIыстагъ. — Мы нарт Чэтэхъужъеу щытэр сишиузышэу къасчи сыкъекIожыгъ, — ыГуагъ.

Аары Джэрджэрятхы мы лыим къылчысфишIагъэр. Лэукъомэ япхьюо а лъэхъанэм къесщагъэм сидэпсэузэлIагъэ, — ыГуагъ.

Аш ыужы шъуз горэ къесщагъ. Шъузэр шъуз бзаджэу щыт. Лэукъомэ япхьюо апэ къесщагъэр сишиузыгъэмэ, а сзынубытыгъэмэ саубытыныя! Ау мыдрэ шъуз бзаджэм игупшысэ къысшъхарьуагъеу сымкакIовэ, мышIэ Йофджэрэ саужы къэкIыхи саубытыгъ. Джары ахэмэ саубытын зэральэкIыгъэр, — ыГуи Колэсыжъкъом а ЧыпIэм къехъулIагъэр къышциIотэжыгъ.

Лы пхъешэжъэр къэтэджи:

— Непэ щегъэжъагъэу тызэблагъ. Мы зитыгъ, шъордже пыныгъэ къесымы! Этыдджэрэ! — ыIуи а чыпIэм тхъеры! О пытэ щишIыгъ, лIишцэр зэблагъэу шхъадж иунэ клюжьыгъэ.

449. НАРТ КОЛЭСЫЖКЬО РАМФЫТЫРЭ НАРТЫКЬО ТЭЧЭХЪУНЭРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Колэссыжкъо Рамфыт алоу зы лы лыхъужъ дэгъу горэ щыIагъ. Ар хъанымипыйштыгъ. Ай пайе хъаным щэци мафи ыужъримыгъ! Еу дзэр итIесхъапIэ лъигъэхъущтыгъ къаригъэубытын ихьисапэу.

Зы мафэ горэм дзэр мэзым хэсэу Колэссыжкъо Рамфытыр алъэгъугъ. Колэссыжкъо Рамфытым ышъхьи шюзыгъэу, шыри хъазырэу улэутгъэу къакIоштыгъэ. Ар зэгу-пшиштыгъэр унэм ис шъуз бзаджэм зэрэIерыхъэжьищтыр арыгъэ.

«Кызыэралорэм! Е мыр Колэссыжкъо Рамфыт», — аIуи мэзым къызэсым, дзэр хэIи омыши!-дэмыши! зэкIоцIапхи, хъаным фащи клюжьыгъэх. Хъаным зыфащэм, кьеупшIыгъ:

— Колэссыжкъо Рамфытыр ора? — ыIуи.

Шхыгъэ Рамфыт:

— Зы нахь лы дэгъу хэгъогум имысым сүфэшъогъадэ!

АшIошь мыхъоу ауштэу еупшIыгъэх:

— Шырэ Iашэрэ оттэу удгъэшэсымэ, Колэссыжкъо Рамфыт фэдэу зыкъэпшIына? — аIуи.

— СшIэрэп, — ыIуагъ.

Шырэ Iашэрэ рати агъэшэсигъ.

— Уиширэ уиIашэрэ уимыши! зыгорэ къэпшIын плъэIина! — ыIуагъ.

— Ашъыу, иши иIаши ешъут мый, ышIэштэм шууепль! — хъаным къариIуагъ.

Иширэ иIашэрэ ратыжки загъэшэсым, еуц дзэм къыхахьи, дзэри хъалэч ышIи, хъаныжьыри ику исэу къырифжки къэклюжьыгъ.

А дзэм щыщэу нэбгыриш ашъхъэхэр зэхэкъутагъэу, лъыхэр къяшэхэр Нартыкъо Тэчэхъунэ IукIагъэх.

— Сы шыуу къышъохъулIагъэр? — ыIуи къяупшIыгъ.

— Тхъэм иунагъо егъэкIод ай, нарт Колэссыжкъо Рамфыт Iоу тымыши! зыгорэ иширэ иIашэрэ етти зэтэгъэшэсигъ.

жым, дзэри хъалэч ышIи, тэри гъэбылъыгъе тыкъыла-
IеIижыгъ. Хъаныжтыри ику зэрисэу ефызы ежь мэкIо-
жы.

Ар Нартыкъо Тэчэхъунэ зызэхехым:

— Мы зиуашхъу, ар мыхъун! — ЕгъэшIэрэ хъаны-
жъыр ыфэу кIожымэ тIэкIу емыкIу хъун! — ыIуи, ыужъ-
къихъи къыIехъагъ.

— Колэсыйжъкъо Рамфыт, а пшиэрэр хъунэп шъыу!
ЕгъэшIэрэ хъаныжъыр оғы окIожы, --- къыриIуагъ.

— Адэ, ашыгъум, Абдзэхэ къушъхъэтх къыщыфэп-
шIагъэм нахъыбэ хъунэп мыр къыосэтыжье! — ыIуи хъа-
ныр къыритыжыгъ.

Ай дэжым хъаным:

— Мы зиуашхъу мы Абдзэхэ къушъхъэтх къыщыфи-
шIагъэр сымышIэу тызэбгъодэмыIижынIе! — ыIуагъ.

— Сэ сыйбэзгурацу хъазырзы къесIотэжын слъэIи-
штэп Нартыкъо Тэчэхъунэ ыIуагъ, — Колэсыйжъкъо Рам-
фыт къыуерэIотэжь.

Щэщи хъугъэ, хэти иIоф ыужъ ихъажын фае, — Ко-
лэсыйжъкъо Рамфыт ыIуагъ.

— Щэц хъугъэмэ, пщэрыхъэ тиI, дгъэпищэрыхъан, —
ыIуагъ хъаным.

Колэсыйжъкъо Рамфыт хъэбарыр къыригъэжъагъ:

Лэукъо зэшиIум ашылхъу закъо къесхыхъягъэу си-
къэIожызэ Лэукъо нахъыIер къыIехъагъ. КъызысIе-
хъэм, ари зэкIоцIыспхи сиши къыгозгъяIи сыйкъэIожьзэ,
Абдзэхэ къушъхъэтх мы Нартыкъо Тэчэхъунэр ахэтэу
шыу щэIи къыкъоIи тызэзауи тIоIирэ бгъурэ есыутэхыгъ.
Сэри уIэгъяе сыхъугъэу Нартыкъо Тэчэхъунэм шым си-
къырихыхызи сигъэIылъыгъэу сищылъ. Сищылъэу Лэу-
къо нахъижъэу Шышъхъэмьгъазэр къэсыгъ. Шэу зыте-
сым пкIантIэу къыпызырэр тхъурбэцтэрыэу шыгум тэу-
цоу къизэрэнэсигъэм тетэу къысэуагъ. Къызысэом Нар-
тыкъо Тэчэхъун аш къыфилъи:

— Пшиэрэ си шъыу! Тхъэр зыгъэпIыгъэм сиFэд,
исибл уиIэмэ хэсимиыхынымэ, лы уIэгъахэм укъеуа?! —
къыриIуагъ.

— Нартыкъо Тэчэхъун, емыкIу къысфэмьшI, сигу-
бжъыгъэти сыхэукиуагъ! — ыIуагъ Лэукъо Шышъхъэмь-
гъазэ.

Ай ыужъым Лэукъом адый сиращалIи Нартыкъо Тэчэ-
хъунэр щэщи мафи сIерымыIеу мэзицэ къысигъэIэзагъэх.
Сызэхъужым, Лэукъо зэшиIум ауштэу ариIуагъ Нарты-
къо Тэчэхъунэм:

Лэукъо Шышъхэмьгъазэ ишъуз иныжъэу Къарэмькъо-Нэзакъом аригъахыгъэу щытыгъ.

— Арэп, шъузылъыр си! Мы лын фэдэ тэ къишъухыщт шъузыр къышъуфихыжынэу! Си пайе шъуемылъяурэ? — аригуагъ.

— Тхам унештуу къитщегъаф, бысымгуашэр иныжъэу Къадэмькъо-Нэзакъом ыхыгъэу щытызы, къитфэхыжъ, Лэукъо зэшилум къисауагъ.

— Хъун, — сиу, тежки Лэукъо зэшилум, Нартэкъо Тэчехъуни, сэри тызэрэзэхэтэу иныжъым дый тыктууагъ.

Бзылъфыгъэр тигъусеу тыкъекюжъэ, зы шынпэ го-рэм тыкъесыгъэу, ауцтэу Лэукъомэ къисауагъ:

— Къетхыхыжъэжымэ мы шаппэми тыкъесыгъэу бэрэ къитэхъулагъ, ау Къарэмькъо-Нэзакъор къитяхъэти, трихыхыщтыгъэ нахье.

— Ашыгъум, шъо шъукюжъ, сэ мый дэжымын сикъеншт, — зясэйм, адагъэй.

— Хаяу, ар хъунэп! Лэукъо зэшилум янэбг загъотыжым клюжыгъэх алоу, тыкюжыштунэп! Тэри ай тыкъэрэн, — алуу къекюжыгъэхэп. Нартыкъо Тэчехъуни къенагъ.

Къарэмькъо-Нэзакъор къитяхъи заор сиубли тызэзауди, синасып тектууагъ. Сэри улагъае сыхъугъ. Лэукъом адый сикъыращэлэжки сэхъужыфэ силъыгъ. Сыхъужки сикъызэкюжъ нэужым, Лэукъо зэшилум Нартыкъо Тэчехъуни ахэтэу шъузыщэле а къесхыхыжъэгъэгъэ бзылъфыгъэр къисфащэжыгъ. Пишош мыхъумэ, джы дэдэми сиунэ ар ис, — къиухыгъ хъэбарыр Колэсыйжъко Рамфытэ.

450. НАРТ КОЛЭСИЖЪ ЫПХЬУ СУСАРЭ ИХЬИШ

(Киэмүгүе текст)

Нарт Колэсийжы шынахыкиттурэ Сусарэ ыцэу ишъашъэ дэхэ дэдэрэ илагъэх. Зы мафэ горэм Сусарэ ихъанкээу щагум дэтээ шыу зэтегъэпсихыагъэ горэ къиухыи «Псы къисфаах» къиритууагъ. Псы ишъашъэм къиухыи къизфещэим, псы иэгубжъэм къеуи къиэкигъэзи, ишъашъэр шыплээм дигъэтыхыи ежъэжыгъ. Сусарэ ишхэмэ къашни, яашэхэр ашти, яшымэ якэсихи ишъашъэр зыхыре шыум лъежъагъэх. Апэу, иэсигъэхэр, киэхъэгъэхэр анахъжъэу Колэсийжъ ышынахыкиттуу. Шыур

къызэтэуци, иши къепсыхи щабзэмкіэ къяоу ыублагъ. Колэсыжъы ышитіу къыукыгъ. Ащ аужым Колэсыжъи хадэгъущэр къитефагъ. Ащ фэдизым Сусарэ гъэу щытыгъ. Улагъеу щылъ Колэсыжъ къызэтетіыхъи, пшъашъэр зыхыре лым къеугъ ыкіи ыукыгъ, ежыми ыпсэхэкыгъ.

Укыгъе хъадицыр пшъашъэм ыгу екіугъеу, ахэр ыгъаехээзэ, пшъашъэр зэгоутыгъ.

Колэсыжъы иши ыцлагъэр Чэмидэжъ. Колэсыжъ ихъадэ хъураеу къичъыхъээзэ, а чыпіэр мэшэ хъурае ышыгъ. А чыпіэ дэдэм Колэсыжъы ихъадэ щагъетілъыгъ. Нарт лъэпкъеу хэгъэгум исым иетіэ Іахъ тыритакъозэ, а чыпіэр Іошъхъэшхо хъугъе. Шыри бэрэ щымыїэжъеу лагъэ. А шыр зыдэшылъ чыпіэми ятіэ тыратакъозэ, ари Іошъхъэ хъурае хъугъе.

А Іошъхъитіумэ «Колэсыжъ иІуашъхъ», «Чэмидэжъ иІуашъхъ» алоу ціехэр афаусыгъ. Ахэр Къэбыхъэблэ чыгум итых.

Цыфыгъеу, дэхагъеу иіехэмэ афэшы нартхэмэ шъхъэкіэфэнгъешхо зыфыралъыгъ Сусари ыш зэрагъетілъыгъэм фэдэу агъетілъи, икъе Іошъхъэшхо щашыгъагъеу ало. Ащи Сусарэ иІуашъхъ фаусыгъ. 1910-рэ илъесым Іошъхъабэ атігъагъ. Сусарэ иІуашъхъи аш ашыщыгъ. Зэшищымэ ашыпхъу закъо щыгъынрэ дышъэрэ тыжынрэ ахэшыгъеу хъап-шып дэхабэ илагъ.

451. НАРТ ИУАШХЪЭХЭР

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Колэс, Ошад, Арым, Чэмид алоу зэшиплі хъухэу Хъымыш кіэй дэсыгъэх. Ялакъо-Инымыкъо. Шыпхъу закъо яагъ. Пшъашъэм ыцлагъэр Сусай. Нарт лъэпкъым нахь бзылфыгъэ дахэ къыхэмифагъеу дэхагъэ.

А Инымыкъохэм загъетхъэмэтэу, нарт Лакъом зытрайтэиу, зызыфагъадэрэ щымыїеу, пагэу хэтыгъэх.

Къожэубэ нарт Лыпциэмикъо зэшиплімэ ашыпхъу Сусаим къепсэлъыхъуагъ. Кожэубэр ліэбланэу, ежь изэманным ыпшъэ еїэн къэмыхъуагъеу Іелэ батырыгъ. Ылъепкъыле нарт къызэркіомэ ашыщыгъ.

Къожэубэр пшъашъэм зыдэгүшциэм, къыдэкіонеу къыриуагъ.

— Сышнахыжъмэ сыйкъыуатымэ сыйдэкіошт, гу пфэсшыгъ, — ыуагъ Сусае.

Нарт Къожэубэр Инымыкъо зэшыхэм адэгущыIагъ.

— Хъунэу щытэп, тэ тилIакъоे тыпщи-тхъэмэтэ лъэпкъ, о унарт къызэрыкъу, — кыраIуагъ зэшхэмэ.

Къожэубэр къежъэжын зэхъум пшъашъэм зыIуигъа-и, зэшымэ къыраIуагъэр риIожьыгъ.

— Ау щытыми сыйбдэкъошт, ау сыхъ нахъ, нэмыIирэ шыIе иIэп. Илъэсым къыкъоцI зэшиплIыр дэмысэу гъэтхэ мазэ къыхэIи, мэл осэпсахъо дэIих. Джаш зыкъытегъафи сыхъ, — ыIуагъ Сусае.

Гъэтхэ мазэу дунаер къызышхъорэм Инымыкъохэр дэIихи, мэл осэпсахъо кIуагъэх. Сусае зэриIуагъэу, ышы-мэ ядэмысыгъом зыкъытиригъафи нарт Къожэубэ къэ-кIуатъ. Пшъашъэр хъазырэу Палъэ зэритыгъэ Iялэм пап-льэу, пшэIупэхэр ыпхъэнIеу Iутыти, Къожэубэм ыпхъуа-ти, дихи дэIижкыгъ.

— Инымыкъохэм ашыпхъу ахы! — ыIуи куор джа-гъэ.

Зэшыхэм хъэбар яIуагъ.

Зэшымэ апэу хъэбар зэIугъэр Ошадэшти, лъежъагъ. Ищэбзащэ нэсынэу зыIяхъэм, щэмрэ бзэмрэ зэIуилъхьи, еуагъ. Тефагъэп. ИтIани, тыригъэпсихи еуагъ. Тефагъэп.

Къожэубэ пшIэгъуалэм тесэу пшъашъэр ыIыгъэу мэ-кIожьыти, зыкъызэригъээIи, Ошадэм щабзэIе къеуагъ. Къытыригъафи, къыуIигъ.

— Пшъашъэр ехы мэкIожьы, Ошъади къыуIигъ, — аIуи, анахъыжъым IелтыкIорэр Арымти, макъэ рагъэIугъ.

Арым къэшэси, лъежъагъ. Ищэбзащэ лъынэсынэу зы-Ияхъэм, щэмрэ бзэмрэ зэIуилъхьи еуагъ. Тефагъэп.

Къожэубэ зыкъызэригъээIи къызэом Арыми къыу-Иигъ.

— Ошади, Арыми къыуIигъ, пшъашъэр ехы мэкIожьы, — аIуи Колэси раIуагъ.

Колэс къэшэси, лъежъагъ. ЛъыкIозэ, ищэбзащэ нэсы-нэу зыIяхъэм, щэмрэ бзэмрэ зэIуилъхьи еуагъ. Тыригъэ-фагъэп. ИтIани еуагъ, тефагъэп.

Къожэубэ зыкъызэригъээIи къеуагъ. Щабзэр Колэс ыбгъэгу къыхиIуи, къыуIигъ.

Къожэубэ мытхъытхъэу, икIуи римыгъэхъоу мэкIожьы, къеуцурэп, къызэплъэIирэн.

Иним ыкъо зэшиплIымэ анахыIеу къэнагъэр Чэмь-дэшти, шум лъежъагъ. Ищэбзащэ нэсынэу зыIяхъэм еуагъ, тыригъэфагъэп.

Къожэубэ зыкъызэригъээIи къеуагъ. Къытыригъафи,

шым къыригъэфэхыгъ а, у къуIигъэп. Хъэдэгъущэ къы-
Чэмидэу хадэгъушэр зытефагъэр, лъэрыгъыр ыIы-
тырищагъ.

ЗэшиплIымэ яIoф зешIахэм, Къожэубэ а шыпIэм ще-
псыхи шIакIор ыубгъуи, ыгъэIылъыгъ. Пшъашъэр зыри-
гъэгъэпсэфынэу, а шIакIом тыригъэIысхъагъ. Къожэубэ
къехъулIагъэр шIошхъакIоу къырикIуIи-рикIуIижъэу Iя-
кIор къыкIухъэу уцугъэ.

Чэмидэу хадэгъущэр зытефагъэр, лъэрыгъыр ыIы-
гъэу тэджи, уанэм зытигъэIягъ. Иш онэ къопэ пхэн-
джэу ыгъэуцугъ. Щэмрэ бзэмрэ зэдилхьи, онэкъуатэм
зытигъяIөзэ уагъэ. Щабзэр Къожэубэм ыбгъэгу ригъа-
фи, шIыпIэм ринагъ.

Пшъашъэр шIхъэ закъоу, зыдэкIожын ымышIэу,
шIофым къинагъ. ЫIпIе къизэIекIожынэу гъогур ышIаг-
гъэп. КъыкIухъ-ыкIухъажызэ, тыгъужъ нэIигъэмэ аIэ-
кIафи ашхыгъ. Пкъынэ-пкъынэу зэбгыратхъыгъ.

Къожэубэ ишIэгъуалэ онэгу нэIеу къызыдэхъажым,
нартэу Пшызэ Iушъо Iусхэр лъыхъуакIо дэIигъэх.

Пшъашъэм ышIхъэ зышIапI щагъоти, ащ дэжым
Iуашхъэ щашIыгъ. ЫIэ зыпаIе щагъоти, ащ дэжым
Iуашхъэ щашIыгъ. ЫIлъакъо зыщагъотыгъэми Iуашхъэ
щашIыгъ. Iошхъиццагъ.

«Сусае иIуашхъэх» аIозы джы къызынэсыгъэми, а
Iошхъиццыр Щэгъумэ дэжь итых.

Къожэубэ ихъадэ зыщагъотыгъэ шIапIэм Iошхъэшх
рагъэуцуагъ. «Къожэубэ иIуашхъ», аIоу джыри Лэбэ
бжъалэ тет.

Адырэ зэшиплIыр зыщагъотыжыгъэхэми Iуашхъэ-
хэр ащагъэуцугъ.

«ОшIадэ иIуашхъ» аIоу Мьеkъуапэ чылашхъэм
иI.

«Арым иIуашхъэ» Мьеkъопэ жэгъум чIэт.

«Колэс иIуашхъи», «Чэмид иIуашхъи» Улэ Iушъо
Iутых.

Къожэубэ Сусаерэ зэфэягъэх, ау Иным ыкъо зэшиплIымэ нартхэм затыраIэтыIеу, загъэинити «нарт къизэ-
рыкIом тшыпхъу еттыштэп» аIуи зылIэу нарты исым лъе-
жъэх, екIодылIагъэх, ашыпхъуи кIодыкIаеу хъугъэ, Къо-
жэуби агъэкIодыгъ.

Пшыгъо лъыоным, а лагъэр къыхьи, нарт лIэкъуитIур
екIодылIагъэу къаIожы.

452. КОЛЭСЫЖЬ ИЛАКИ

(Кіэмыйгуе текст)

Нарт Къожэубэ нарт Колэсыйжъ икъэбар зэхихыцтыгъэ. Арыти, ежы Колэсыйжъ дэжь кіуагъэ. Ар дэмисэү тэфагъ. Ышыпхъу къырихыижъи къежэжыгъ.

Колэсыйжъ къызэкіожым хъугъэр рауагъ.

Ашыгъум а чыпіэм цыф ис щылагъеп. Мэзыр къебэ-кіэу, блэгъожъ кіуапіэу щытыгъ. Ежь Колэсыйжъ ишынагъокіэ аш исыгъ.

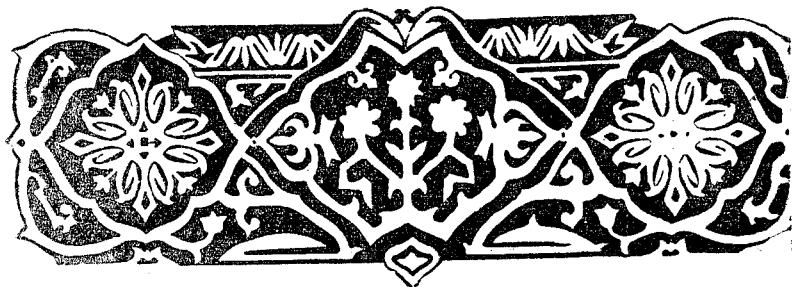
Шыум ыужы итэу кіозэ, джы Къэбыхъаблэ зыдэшыс гъошъум дэжь къыхъагъ. Къожэубэ Лэбэргъу бгы чапэм дэкіуаеу ылъэгъугъ. Ишэрэ ибзэрэ зэйуидзи аш зеом, лыр къыригъэфэхыгъ. Уагъэу зэхэфэгъэ Къожэубэ къэтыси Колэсыйжъ къызеом къыукыгъ.

Чэмидэжъ ыцлагъ Колэсыйжъ иши. Лы укыигъэр аш къычъыхъазэ мәшәшхо риутыгъ. Итланэ Чэмидэжъир гъунэм нэсыгъэу, лъэубекъуишъэ фэдиз нахь ымыкіужыгъэу, зэгоутыгъ.

Нарт Колэсыйжъ ыкъо Лэу ыцлагъ. Шыуитіумэ аужы ар къырыкіозэ ятэрэ иш Чэмидэжърэ яхъадэхэр ылъэгъугъэх. Аш ablækіи кіозэ, Къожэубэ ихъадэ Гуклагъ. Ышыпхъу Сусарэ кіахы, гъунэм нэсыгъэу къыгъэссыжыгъ.

Колэсыйжърэ Чэмидэжърэ яхъадэхэр ыгъэтнылъыгъэх. Ахэмэ Йошхъэ хъураехэр ялэ хъугъэх, Кіэмыйгуе непи нафэу итых.

ЯПШЫҚІУБЛЭНЭРЭ ЦИКЛ

МЭЛЭЧЫПХЪУ
Е
ІАЗЭНАКІЭ КУР

453. ИАЗЭНАКІЭ ЛЪЭКУРЭ ИКЪЭХЪҮКІ

(Хъатикъое текст)

 Нарт Мэлэч алоу бзылъфыгъэ горэ щы-
Iагъ, Iорбзэрэу, Iушэу. Аш зы пишъэ-
шъэжъые горэ къыфэхъугъ. Пишиашъэр
ицIыкIугъом щегъэжъагъэу акъыл чан
зэриIэр агъешIагъоу, нысхъапэхэр
ыгъэджэгоу, «ХъакIэ жъэкIон» Iори
гъэIылъ, «бэрэ щылъыгъ» плюу умыш-
хыжь, о сыд пишиагъэр?!» инысхъапэхэм арилоу, янэпIэ-
шъуаоу щытыгъ. Мо пишиашъэжъыер моу пищэрэу, хъурэе-
лъэкурэ цыкIути янэ «Лъэкурэ» е, кIэкIэу, «Курэ» зэре-
джэтыгъэр. Мо пишиашъэр акIэнакIэу, ашыкIэ зэрэIазэм
пае, «ИазэнакIэ Кур», «НакIэ Кур», е «НакI я Кур» раIо,
янэ ыцIэкIэ — «Мэлэчыпхъу» зыIохэрэри щыIэх.

Джы непэ къызыцIесигъэми, гъэшигъонхэр къэзыIохэ-
рэм: «ИазэнакI Лъэкура — сэю мыр?!» ало. Хъишъэу, Iу-
рыIупчъэу пылъэр бэ мэхъу.

454. ИАЗЭНАКІЭ КУРЭ ПАНЭКЬОМ РИУАГЪЭР

(К Iэмыйг уе текст)

Зы быгъурэ зы цурэ жум зэдыхIешIагъэу, Панэкъомэ
ащыш гори кум исэу, енэб упкIагъэ ильэу бгым дэкIы
пэтызэ ИазэнакIэ Курэ аIукIагъ. ЗайокIэм, моштэу ари-
Iуагъ:

— О кIалэ, кIалэ!
Быгъужъыри — цоп,
Цури — лIэп,
Енэбыри - мэкъоп,
Панэкъори лIакъоп.

455. МЭЛЭЧҮҮХҮҮ КҮЕХҮҮЛАХЭР

(Къэбэрдэй текст)

I

Нарт Жагьыщэ и гуашэжк Мэлэч зэи мыльхуауэ и жынхьэ жэцым лъхуэри хъыджэбз цыкIу къильхуащ. Мэлэч фызыжым и жынхьэ пхъу зэригъуэтар нартхэ къыщащIэм, псори хуэгуфIаш. И анэм и цIэр Мэлэчти и пхъум Мэлэчүүхүү фIашащ.

Мэлэчүүхүү цыкIур къыщаалъхуа жэц дыдэм Жагьыщэм къыпэмыхыжьэу щыпсэу нарт Унэдж и гуашэр лъхуэри къуэ къильхуащ. Нарт Унэдж къыхуалъхуа щауэ цыкIум Унэджокъе фIашащ.

А зэманным нартхэ я хабзэмкIэ зы жэцым къалъхуа щауэ цыкIумрэ пщащэ цыкIумрэ ин хъумэ зэрышэн хуейуэ зэтрайерт.

Нартхэр ар зэращIыр мыпхуэдэут: нартхэ зы щыпIэ гуэрим щызэхуэсирти а жэцым къуажэм хэт къыщаалъхуами зэхуайатэрт. Зы жэцым къалъхуа щауэмрэ пщащэмрэ зэрышэн хуейуэ унафэ ящиырт. Гущэ къуапэ зэхуррабзэрт.

Мис а хабзэм тету, Мэлэчүүхүү цыкIур къыщаалъхуа жэцым къыдалъхуа щауэу нарт Унэдж и къуэм траIащ. Мэлэчүүхүү цыкIумрэ Унэджокъуэмрэ зэрыль гущэхэм я къуапэхэр ирабзэри нартхэр зэбгырыкIыжащ. Мэлэчүүхүүр къэзылъхуар тхъэмыхцкIэ унагъуэт, Унэджокъуэр къэзылъхуар нэхъ хуэцIат.

Мэлэчүүхүүрэ Унэджокъуэмрэ зэгъунэгъуитIым зэдапIырт. Мэлэчүүхүү цыкIур хэхъуэртэкъым, къыщаалъхуа жэцым хуэдэт, нэхъ ини нэхъ цыкIуи хъуртэкъым. Унэджокъуэр нарт и хэхъуэкIэу хэхъуэрт. Зы жэцым нэхърэ адрей жэцым нэхъ ин хъууэ, зы махуэм нэхърэ адрей махуэм нэхъ ин хъууэ хэхъуэрт. Мэлэчүүхүү цыкIур хэмыхъуэрэ, Унэджокъуэр ин хъури нарт шу хахуэу ежъащ.

Унэджокъуэм и анэм къундэпсэу и куэдт. Ар Мэлэчүүхүү и анэм къышищIэм и пхъур и «гуашэм» и деж игъэцIуш:

— Унэдж и гуашэм деж кIэуи къундэпсэу тIэкIу къеийх, арыншэми ирикIутыжынущ! — жиIэри.

Мэлэчүүхүү IукIейщIыкIеуэ, дэуей, дэльеуэ щыкIуэм и «гуашэм» къильагъури и «нысэм» и къекIухыгIэр игу ирихъакъым.

А зэманным нартхэ я пщащэ дэс ину ягъэбакъуэртэ-

къым, псыншIэу къырагъэкIухыртэкъым, щхъэдэхыпIэ
ирагъебакъуэртэкъым.

Мэлэчыпхъу щынэсым къегуэуэн мурадкIэ и «гуашэр».
къеупшIаш:

— Мэлэчыпхъужь зекIуэкIэ,

ЗейкIуэкIэ мышIэурэ ІукГейщIыкIей,

Сыт щхъэкIэрэ укъысхуэкIуа?

Мэлэчыпхъу ар игу зэрыцIыхъар зыкъыримыгъашIэу
и анэ щIигъэкIуар жыришIаш:

— Нанэ выл,
Балыджэ,
Кхъуей шыпс,
Къундэпсэу тIэкIу
щхъэкIэ сыкъигъэкIуаш.

А плIым языхэзу Мэлэчыпхъу зыхуейр и «гуашэм»
къыгурыйат, ауэ къундэпсэум щысхьри къиримытын
щхъэкIэ мыр къыжыришIаш:

— СиIэу щитмэ
Си кIэр дыщэ данэкIэ къаудыхь,
«Мэхь» жысIэмэ
ЩIэгъуэнищэр къызэхуэсу,
«Псы себгъафэ» жысIэмэ
Дыщэ фальэкIэ къысхуахь,
СыщылIам дежи
Гъуаплъэ бэн схуаущIиж.

И «гуашэр» къэнэпсейуэ къундэпсэу тIэкIу щхъэкIэ
къынцигъэшIэхъум, Мэлэчыпхъу абы хуэфащэ жэуап ири-
тыжаш:

— УиIэ пшIондэ
Уи кIэр хъэцбанэкIэ къаудыхь,
«Мэхь» жыпIэмэ
Хъэ къарищэ къызэхуэсу,
«Псы себгъафэ» жыпIэмэ
ХъуразэкIэ къыпхуаухь.
УщылIам дежи
ПсыпцIэжь ятIэм ухаудзэж.

Ар жыришIаш и «гуашэм», Мэлэчыпхъу зыри жъимы-
хуу къэкIуэжаш. И «гуашэр» бэмпIаш, хъущIаш, ауэ нэ-

тъуэшІ къырищІэн лъэмымыкІыу, Мэлэчыпхъу цІыкІур и тъуем къиримыгъешэн щхъекІэ Іепхъуэри къуажэм дэ-кІаш. Къуэри, бгыри, псыри, мэрзи зэпиупшІри нэгъуэшІ щыпІэм щытІысащ.

Нарт Унэджоккьюэм Мэлэчыпхъу цІыкІур щыгъупшэж-ри нэгъуэшІ фызу къишащ.

II

Мэлэчыпхъу цІыкІурэ зы гуашэ нысэ гуэррэ зэгъуэнэтъуу, зэбгъэдэсу зэдэпсэурт.

Зэгуэрым гуашэ нысэм илI Шужьейрэ Мэлэчыпхъу и адэ Жагъышэрэ зекІуэ зэдежъаш.

Мэлэчыпхъу и адэр зекІуэм къэту и анэр шыгъу тІэкІу хуей щыхъум, — Гуашэм деж кІуэи шыгъу тІэкІу къеIых, — жиIери, и анэм Мэлэчыпхъу игъекІуаш гуашэ нысэм и деж.

Мэлэчыпхъу зыдэкІуа гуашэ нысэм деж нарт щауэшІэ зыбжан щІесхэт. Мо щІесхэм щхъекІэ укІытэжри гуашэм «шыгъу» жыримыIэу куэдрэ щытащ Мэлэчыпхъу. ИкІэм, гуашэр къеупшІаш:

— Щхъэ укъэкІуа, узыхуейр сый? — жиIери.

— Нанэ, ІэфІыр зыгъэдыджу, дыджыр зыгъэIэфI — жиIери сыйкигъэкІуаш, — жиIаш Мэлэчыпхъу.

— Тхъэм удих уэ Iейр. Сый мыбы «ІэфІыр зыгъэдыджу, дыджыр зыгъэIафI» жыхуиIэр? Уэ, тхъэ, лЫиншэу ульхуэнмэ, — жиIери гуашэр Мэлэчыпхъу къешидащ, жыхуиIар къыгурымыIэу Мэлэчыпхъури къышІэкІыжри къекІуэжащ.

— СиIэкъым жиIери къызитакъым, — жыриIаш и анэм.

Мэлэчыпхъу цІыкІуми и гум ирилъхяаш «лЫиншэу сылъхуэну жызыIа гуашэм зыгуэр жесIэжынщ», — жиIери. Нэху игъэшри Мэлэчыпхъу гуашэм деж кІуаш.

— Си адэр сымаджэу къигъэзэжри ныжэбэ къекІуэжащ. Езыр зэрысымаджэ дыдэм щхъекІэ къэмымыкІуэфу сэ сыйкигъэкІуаш мыр бжесIэжыну:

«Нартым мафІохъу къуихыжащ, мафІохъум иужкІэ, — щІэлти хыумылъхъэу, кыти хыумылъхъэу, хуэдэни хыумыудэу, и щхъэри тумыпІэу, сэ сынэкІуэжыхукІэ, фадэ пIашІэ схуэшІ» — къыбжиIэжащ.

Гуашэм ар жыриIери кІуэжри тIысыжащ.

Гуашэр гузэващ, гупсысащ, апхуэдэу зыри химылъхъэу фадэ зэрищIынур имышІэу.

Абы иужькІэ махуэ заули дэкІауэ нарт Шужьейр къесыжащ, Жагъышэр и тъусэу. Мэлэчыпхъу и адэр и унэм күэжаш, нарт Шужьей и унэм кІуэжаш.

Шужьей къепсыхыжу и унэм зэрышІыхъэжу гуашэр къегияш:

— А сымыгъуэ, сый телъыдже а къызэпицІар?

— Сый уэсцІар зиунагъуэрэ? — жиІаш нарт Шужьей.

— Е хэудэн хэмилъу, е кІытэ хэмилъу, е щІэлъ хэмилъу, е и щхъэ темыпІауэ — анхуэдэ фадэ ПашцІэ яшІэрэт! Ар щхъэ къепІуэхуат?

— Уэ гуашэм жыпІэхэр сщІэркъым, делэ ухъуа си гугъэш, — жиІаш нарт Шужьей.

— Тхъэ сымыцІэ, Жагъышэ и пхъу цыкІур къакІуэри «си адэр сымаджэу къэкІуэжати мыращ уи нартым къипхуиІуэхуар; щІэлъи хуумылъхъэу, кІити хуумылъхъэу, хэудэни хуумыудэу, и щхъэри тумыпІэу сэ синэкІуэжыхуцІэ, фадэ ПашцІэ схуэшІ къыбжиІэжаш» — жиІэри, Мэлэчыпхъу жиІашэр гуашэм и лым псынцІэ дыдэу хуйуэтэжащ.

Абдежым Шужьейм игъакІуэри Мэлэчыпхъуи и адэри зэгъусэу къыригъэшаш.

— Иджы фыкъышцІе згъешар арш. Пцы быпсу гуашэм деж щхъэ укъекІуат? — жиІэри Шужьей.

Мэлэчыпхъу єупицІаш.

— Гуашэм лы симыцІэу сылъхуэну жиІэри къызэшати, фадэ ПашцІэ хэмилъІауэ ищІмэ сеплъынути араш, — жиІаш Мэлэчыпхъу.

— Ар сый щхъекІэ къыбжиІа гуашэм? — жиІэри. нарт Шужьей къеупицІаш аргуэрү.

— Нанэ шыгъу тІэкіу щхъекІэ сыкъигъэкІуати, нарт шауэхэр щІэсу сыкъышырихъэлІэм сүкІытэри шыгъу жызмыцІэу «ІэфІыр зыгъэдьиджу, дыджыр зыгъэІэфІ!» жислати, «тхъэм удих уэ Іейр, тхъэ уэ лы уимыцІэу улъхуэнмэ» къызжиІаш. Гуашэм жиІэр пэжш, абы езым зыри хэмилъу фадэ ищІыфмэ, — жиІаш Мэлэчыпхъу.

Апхуэдэу Мэлэчыпхъу щыжкиІэм, Шужьей абы егулсысащ. Мэлэчыпхъу и Іущагъым нарт Шужьей дихъэхащ. ИгукІи и псэкІи Мэлэчыпхъу щхъэгъусэу къехъуэпсащ.

— Уэ укъуаншэкъым, къуаншэр гуашэрш, — жиІэри, нарт Шужьей Мэлэчыпхъу и Іэпщэм данэ къырицІэри и адэр и гъусэу иутЫицыжаш, иужькІэ щІэупицІэн игу хэлъу.

«ІэфІыр зыгъэдьиджу, дыджыр зыгъэІэфІыр къэзымы-

Щар сэ щхъэгъусэ схуэхъункъым, — жи^Иери, нарт Шу-
жей ар и щхъэусыгъуэу и гуашэр иригъек^Ижащ, Мэлэ-
чыпхъу цык^Иур къишэн и мураду.

III

Мэлэчыпхъу цык^Иур нарт Унэджокъuem имыша щхъэ-
к^Ие Іущ дыдэ, дахэ дыдэ хъуаш. Езыр цык^Иу дыдэ щхъэ-
к^Ие, лъагъугъуаф^Иэу, Іаш^Иэгъешхуэ и^Иэу пиашэ зэкилты-
к^Иуэ щыхъум, нарт щауэхэм Мэлэчыпхъу дахъэхыну къы-
хузепшэ хъуаш. Мэлэчыпхъу и псэлъыхъун дэнэ къэна
зэрагъэлъагъун, епсэлъыл^Иэн къудей нэхъ мыхъуми нарт
щауэхэр щып^Иэ писомк^Ии къик^Иурэ къыхуэк^Иуэрт, ягъэ-
гасальэну, гъещ^Иэгъуэн гуэр жырагъэ^Иену.

Нарт щауэц^Ии куэд къыщ^Иеупщ^Ии, къепсэлъыл^Ии,
хузэблэк^Ии, ауэ Мэлэчыпхъу и гур зы нарт щауи дихъэ-
хыфакъым.

Писом хуэмидэжу нарт щауит^И Мэлэчыпхъу дахъэхыну
зэнык^Иуэк^Иуу иужь къитащ.

Нарт щауэц^Иит^Иым язу хэт къыхихми зэрагъэц^Иену
щ^Иопщ^И Іэпэпс зэрыдзэн зырыз къыратащ. Хэт и щ^Иопщ^И Іэ-
пэпсыр зэридзэми абык^Иэ Мэлэчыпхъу зэгуак^Иуэр къа-
щ^Иену.

— Мыр уэгум къик^Иа данащхъуэш,
Гурымыщхъуэуи Іэдакъэш,
Нартым и Іэпэпсщ,
Щасэм и Іэужьщ,
Узэгуак^Иуэм хузэф^Иэц^Иэ.

Мэлэчыпхъу къырата щ^Иопщ^И Іэпэпсыр игу ирихъа-
къым. Нарт щауит^Ими и гур дахъэхыртэкъыми зыпигъэ-
к^Иыну мыпхуэдэ жэуап яриташ:

— Цамыщхъийм къышырабзэу
Къан хъыджэбзым къыхуахъар
Уэгум къик^Иа данащхъуэкъым,
Гурымыщхъуэуи Іэдакъэкъым,
Нартым и Іэпэпскъым,
Щасэм и Іэужьщ, —

яжыри^Иери, я щ^Иопщ^И Іэпэпс зырызыр яритыжащ.

Нарт щауэц^Иит^Иыр ерыщ ек^Иуэу аргуэру къик^Иэлъы-
к^Иуэ щыхъум, Мэлэчыпхъу игу ирилъхъащ щауэц^Иит^Иым

я лъагъуныгъэм и инагъыр зыригъэш!эну. Езы Мэлэчыпхъу данэ щ!опщ ищ!ри игъэт!ылъыжащ.

Махуэ гуэрым нарт щауэш!ит!ыр Мэлэчыпхъу и уиэм шызэрихъэл!эм, щ!опщыр къыпихри къаритащ:

— Мыр выишэрьк! данэкъым,
Шыпщэрьк! данэш,
Уэгум къик!а данащхъуэш.
Дахэм и пцэбгъуш,
Жэрым и бгъуэш!щ,
Щасэм и Іэужьщ,
И к!апит!ыр щыхыбжъэш.
Къурэ къе!еми къыримычу,
И бзэпс имычжыххэну
Данэ Іэпэпсщ,
Щасэ фэеплъщ, —
жи!эри, зы нарт щауэм хуишияш.

— Сэ сиданэ щ!опщишэкъым,
Данэ щ!опщ согъуэт,
Схуэмыйштыр уэраш, —

къыжыри!эри Ихын идакъым.

— Укъак!уэрэ си бж!упэшхуэр бубаш,
зебгъэш!ым пш!эздзурэ,
Си данэ щыхъэнтэр блэжъаш.
Си куэш!ым уильурэ
Си мажэ лъап!эр пкъуташ.
С!умыхи, с!умых, —

жи!эри, Мэлэчыпхъу щ!опщыр адрей нарт щауэм хуишияш:

— Къарэкъурэм с!эпимыгъэzym,
Мэзыхъэм хызимыгъянэм,
Хэш!ап!эм къыхэзмынэну
узогъэгугъэ, —

жи!эу къыщы!эбэм, щ!опщыр иритын идэжакъым:

— Къарэкъурэм п!эпигъэзыфым,
Мэзыхъэм хыуф!игъэдзэфым,
Къан хыыджэбзири п!эпагъэзынщ, —

яжыриIещ Мэлэчыпхъуи, щауэшIитIыр игъэунэхуауэ щИ-
гъэкIыжащ.

ЩауэшIитIыр нэцхъейуэ дигъэкIыжри, езыр кхъуэ-
шын IэлтъеныкъуэжIэ псыхъэ кIуаш. Псыхъэ лъагъуэм тे-
ту джабэм щехым плъэри адкIэ зы шу къакIуэрти, и гъуэ-
гур зэпимыупшIу блигъэкIыну Мэлэчыпхъу къэувыIаш.
Шури къакIуэрэ Мэлэчыпхъу и гъунэгъу къыщыхъум, и
шыр къыжъедикъуери къеупшIаш:

— МыбыжIэ шы яхуу плъэгъуауэ пIэрэ, дахэ?

Шур нарт Ашэмээт. Мэлэчыпхъу щIыкIур Ашэмээз
къицIыхуауэ еупшIырт, зыгуэр жыригъэIэну.

Мэлэчыпхъуи Ашэмээзыр ицIыхури и адэ Ашэ и зэма-
ным нарт Лъэбытэжьеий ихуа шым и жэуап иритащ:

— Уафэ дазэр щызэгүэзуу
Пшэдджыжь мазэр къыщыщIэзым,
Си бжэ дазэр зэIуэри
ТепIэн дазэм сыкъыдэплъри,
Хуарэр тхъэнэ пшIэгъуалэу,
ПшIэгъуалэр сокупцIэ-сокупцIэу,
ПшIэгъуэплъир сокупцIэ дамыгъэу
Шыгъуэр хэушыкI машIэу,
Къэрэр блатхъэхуу,
Зыхури псыпцIэм хэнауэ,
Ижърабгъу куашэу,
Шэсрэбгъу сокуу
Лъахъэ пхэнж телъу,
КIуэрэ, кIуэрэ ушыжу
Апхуэдэ зыгуэрым уи адэ Ашэ и
шыр ихуаш.

Ашэмээзыр укIэлтъымыкIуэ,
Ашэмээзыр укIэлтъымыжэ,
А слъэгъуам ушIыхъэжынукъым,
УшIыхъэми упэлъэшынукъым,—
жиIэри.

— Уэ псори пшIэуэ сыйт щыгъуэ
укъалъхуа? —

жиIэри Ашэмээз игъешIэгъуаш.
— Къау-къау щыкъакъэу,
Къау-къаз щыкIэцIу,
КъазджэдикIэ щыгъуалъхъэу,
ПшIэгъуалэ щыгупкIэу,
ГупкIэ мэш къыщахъым
и лъэхъэнэм сыйкъалъхуаш, —
жиIаш Мэлэчыпхъу.

— Уэ хэтхэ укъышалъха? — жиIэу ещенэу къыщеупшым:

— Мо унэ хужьу, хъэхужьыбэ зыдэлым сыкъышалъхащ, — жиIэри, Мэлэчыпхъу шум иужькIэ къыпикIухьри псыхъэ лъагъуэм техъэжащ, псы къихъинуи ежьаш. Нарт Ашэмэзи и тъуэгу теувэжащ.

Мэлэчыпхъу псыр къихъу шыгъуэгубжэмкIэ къыщищIыхъэжым, пицIантIэм Къанж и къуэ Щэуей къыдыыхъаш

Мэлэчыпхъу псыр къихъу шыгъуэгубжэмкIэ къыщищIыхъэжым, пицIантIэм Къанж и къуэ Щэуей къыдыыхъаш

Щэуей и къыдыыхъэгъуэмрэ Мэлэчыпхъу и къыщIэкIыхъуэмрэ зэхуээзу, бжэр къыIухри къыщIэкIаш.

— Мэлэчыпхъур псоми уахуэспальеу, псори къапшIэу жаIэ. Уэ апхуэдэу упшащэ хахуэмэ сэ дагъуэ къысхуэшIыфыт. Хэт сыщыщми сыкъашIэт, — жиIаш Къанж и къуэ Щэуей.

— Абы щыгъуэ хуит сыкъещI хъурейуэ узэпэсплъзыхыну! — жиIэри, Мэлэчыпхъу хъурейуэ шур къикIухьурэ зэпиплъыхъаш.

Мэлэчыпхъу и хъыбарыр Къанж и къуэ Щэуейм куэд щIауэ зэхихырти дагъуэ хумыщIыфын хуэдэу зыкъызыери гъэпэшщ, зыкъихуапэри къекIуат, къылъыхъун игу хэль. КъыщыкIуэм мэзымкIэ къыщIэкIати и шабзэм жыг пицIаш ё дэнауэ ари зэрыдэлъу, лъахъэри кIэрылэлрэ щым трилъафэу къыдыыхъат.

— Унартш жысIэнти, иныжь фызым
укъильхуаш,
Нарткъым пхужысIэнти Нартхэ ущаалъхуаш.
Сыноплъри уи шабзэм узд ехъу,
Уи шыр дэджэхъущхъэш,
Лъахъэр и кIэльэфщ.

Къанж и къуэ Щэуейуэ, нэрыбгейм и къуэ закъуэу, зи хъыбар зэхэсхыр уэрмырамэ сцIэркъым. Къанж урикъуэу нэрыбгейм уримыкъуэжами улIэнт, — жиIэри Мэлэчыпхъу щIыхъэжащ.

Къанж и къуэ Щэуейми жиIэн имышIэжу и шыр къиIуантIэри къыдэкIыхъяш.

Мэлэчыпхъу и анэр унэм щIэту Къанж и къуэм жыриIар зы псалтии хэмэзыу зэхихат.

Къанж и къуэ Щэуей дэкIыхъу, Мэлэчыпхъу унэм щыщIыхъэжым, и анэр къешхыдаш.

— Уэ дзы зыфIумыщрэ, зыгуэр зыхужумыIэрэ щыIэ-

къым: Уи гугъэр сый? Гуашэ цыкIу бгъэджэгуу ущысым нэхъыфI? Хэт узышыгутыр?

— Сэ иджыри сыкъырагъэкIыжа щыкIекъым. Лы и фыз трамыхмэ сэ лы сиIеш, — жиIэри, Мэлэчыпхъу щхъэгъубжэ дапхъэм тетIысхьаш.

Абы хэту Мэлэчыпхъу цыкIум и псалъыхъуу щауз тутэр къыдыхьаш. Щауз эжеауз хъэхэр щебэним Мэлэчыпхъу щхъэгъубжэм къидэплъри щауз им и щытыкIэр жиIаш:

— ЖысIэIамэ фошхыдэ, тхъэ сIуэпами схуэшечинкъым. Щауз щIэп гуэрэним хашхыхъ хъэхэм.

И анэр щхъэгъубжэм къидэплъри хъэхэр зэбэн щауз илъэгъуаш, ауэ щIэп гуэрэн илъэгъуакъым.

— ЩIэп гуэрэнди пшIантIэм дэнэ къыздикIар? — жиIэри аргуэру и пхъум ешхыдаш.

— А щауз щыгъуу хъуа псори щIепиц, — жиIэри Мэлэчыпхъу кIияш. Гъемахуэ хуабэти щауз им чэтэн джанэтбүэншэдж щыгът.

Апхуэдэу къышIэупшIэу хъуа псоми дзы зырыз яфIишурэ Мэлэчыпхъу цыкIур зыми яхудэкIуакъым.

IV

Нарт Шужьей и гуашэр иригъэкIыжа иужь, куэд дэмыкIуу Мэлэчыпхъу цыкIум къышIэупшIаш. Мэлэчыпхъу и адэ Жагъышэ деж лыкIуэ къишицIри къижигъеIаш:

— Сэ си гуашэр изгъэкIыжааш. Уи пщащэу дахащэ цыкIум сегуэкIуаши унэ гуашэу къызэт, — жиIэри. Шужьей и лыкIуэм апхуэдэу щыжиIэм, Жагъышэ гузэваш, жиIэнур имышIэу, жеуапу иритынур имыгъуэту. Шужьей пэжу жиIэрэ ауан къишицIрэ зыхуихынур ищIакъым. И гуашэр дахэшхуэр иригъэкIыжаэ Мэлэчыпхъу цыкIуниIэр ишэнү щыжиIэр, сый имышIэми, къыхуэшIакъым.

— Сэ си пхъур езыр Iущ дыдэш, Iуэхур зытетыр турдгъэIуэнчи и щхъэм и унафэр езым ирешIыж, — жиIэш лыкIуэми, Жагъышэр хъэшIещым къышIекIыжааш.

Шужьей и мурадыр Мэлэчыпхъу щыгурагъяIуэм инудыхъэшхааш:

— И гуашэр иригъэкIыжаэ сэ къысщIоупшIэ! СыдэIуэнщ мы фэ чысэ цыкIум из дыщэ къывитмэ, — жиIэри, зы фэ чысэ цыкIу, ужьяфэ хуэдизу къаритааш.

— Мыбы из дыщэ фIэкIа жыдмыIэу дауэ хъун? МашIеIуэш. Мыбы зы дыщэ IэмышIэ нэхъ ихуэнукъым, — жиIэт Мэлэчыпхъу и адэжым, чысэр щилъэгъуам, ауэ итIани и пхъум и щыщIагъэр ищIэжырти дэкIуэрэ ишэм фIэфIт. Гуашэ цыкIу игъеджэгуу цыс нэхърэ, унэ гуашэ хъумэ нэхъ къиштэрт.

Мэлэчыпхъу и фэ чысэ цыкIу Шужьей и лыкIуэм ихьри кIуэжащ.

— Мыбы из дыщэ ептмэ Мэлэчыпхъу къыбдэкIуэнуш, — жиIэу, чысэр Шужьейм щыритым гуфIаш.

— Мыбы из дыщэ фIэкIа къызжимыIэмэ Мэлэчыпхъу цыкIур нобэ къызошэ, — жиIаш Шужьейм.

Шужьейм дыщэ изу илъу кIадэ ин иIэти зэтричи дыщэр фэ чысэ цыкIум ирикIутэу щIидзащ. Зы IэмышIэ из ирикIутэри чысэ цыкIум къищацъым. IэмышIитI ирикIутэри из хъуакъым. IэмышIекIэ ирикIутэр из щымыхъум пхъэхъэшкIэ ирикIутэу хуежъяш. Шужьей дыщэр пхъэхъэшкIэ ирикIутэрт, ауэ фэ чысэ цыкIур зэIыкIыурэ нэхъ ин хъу фIэкIа из хъуртэкъым. Шужьей дыщэр хъэнцэкIэ ирикIутэу хуежъяш. Дыщэу иIэр псори ирикIута щхъэкIэ, чысэ цыкIур кIадэм нэхърэ нэхъ ину зэIыкIри дыщэр из хъуакъым. Шужьейр губжьри и нарт шаугъухэм дыщэу яIэр щIыхуэу къайихри ари хикIуташ, ауэ чысэм из хуэцIакъым. Ужъафэ хуэдизу щыта чысэ цыкIур домбяфибгъу хуэдизу зэIыкIаш. Шужьей абы фIэкIа дыщэ щимыгъуэтыхъым, нэгъуэшI амал къыхуэмыйуэтү, дыщэ щIыхуэу къиштар игуэшыжри еzym и дыщэри кIадэм ирикIутэжащ. Домбяфибгъу хуэдизу щыта чысэри ужъафэ хуэдизу цыкIу хъужаш. Шужьейм ар зэригъещIэгъуэн ищIакъым.

Фэ чысэ цыкIур дыщэкIэ игъенщIу щыхуемыгъэхъыжым, мурад ищIаш ар зицIысыр къимышIауэ Мэлэчыпхъу деж иримыгъэхъыжыну. Нартхэм хъыбар яригъашIэри шаугъуу иIэр псори зэхуишэсащ. Нартхэм чысэ цыкIур зыIэпах, зыIэпалъхъэу еплъахэш, ауэ зицIысыр, къызытытраха зи фэр къищIэфыну зыри къахэкIакъым.

Нартхэ яIэт УэрсэрыжкIэ еджэу фызыжь туэр псори къищIэу.

— Мыр Уэрсэрыжь къыхуэмышIэмэ къещIа хъункъым, — жаIэри, чысэр Уэрсэрыжь хуахьри кIуахэш.

— Нарт шаугъхэм дыщэу диIэу хъуа псор мы чысэ цыкIум иткIутащи из тхуэхъуркъым. Мыр зицIысыр къыджыIэ? — жаIэри, Уэрсэрыжь чысэр ираташ. Уэрсэрыжь чысэ цыкIур зэпиплъхьри, — А, си щIалэхэ! Нар-

тхэ дыщэу яІэр псори ифкIутакIи мыбы из фхуэшIын-
къым. Мыбы из хъуауэ, мыбы зигъэнщIауэ зылъэгъуа зы-
ри щыIэкъым. Мыбы мылъкурэ былымрэкIэ зигъэнщIауэ
зэман къэхъуакъым. Мыбы зэрызигъэнщIу щыIэ закъуэр
щIыщ. Мыбы зевгъэгъэнщIыну фыхуеймэ, япэ щIыкIэ
шIыгуль тIэкIу ифкIути, итIанэ дыщэ ифкIутэ. Мыр цIы-
хум и гум тель фэр аращ, — қъажыриIаш Үэрсэрыжь.

Нартхэр къэкIуэжхэри апхуэдэу ящIаш; япэ щIыкIэ
шIыгуль тIэкIу иракIутэри итIанэ дыщэр щIыракIутэжым
зы Iэбжыб нэхъ имыхуэу чысэм из хъуаш. Шужьеъ зы-
хуейр арати дыщэр изу чысэр Мэлэчыпхъу цIыкIум къы-
хуригъэхыжащ.

— Уи чысэм дыщэ из ищIри нартым къыригъэхыжащ,
удэмыкIуэу хъунукъым, — жаIэри, Мэлэчыпхъу дей кIуа-
хэш чысэри яхьри.

— А си чысэм из хъуар дыщэуэ фыщыгъуазэ? — жиIэ-
ри Мэлэчыпхъу къайупщIаш.

— Дыщэш, дыщэ нэсщ, — жыраIаш.

— Хъэуэ, — жиIаш Мэлэчыпхъу, — сэ еста чысэм из
хъун дыщэ нартхэ ягъуэтынкъым. Дыщэкъым' чысэр зы-
гъэнщIар — шIыщ.

— Дауэ зэрымыдышэр? Мис, еплъ! — жаIэри чысэм и
щхъэр ятIатэри ирагъэлъэгъуаш.

— АтIэ сэ жысIэр пцIыщ абы щIы хэмилъым. Фи
фиIещ мыхъум, къифкIути феплъ, — қъажыриIаш Мэлэ-
чыпхъу.

Фэ чысэ цIыкIум дыщэу илъыр къыщыракIутым, и
щIагъым щIыгуль тIэкIу халъхъауэ къышIэкIаш.

— Иджы щIыр къыхэфхи дыщэр чысэм ифкIутэж, —
жиIаш Мэлэчыпхъу. ЩIыгуль тIэкIур къыхахыу дыщэр
чысэм щIыракIутэжым из хъужакъым.

— Дауэ щитми чысэм из дыщэ жыпIати къуиташ, удэ-
кIуэн хуейш, — жыраIаш Мэлэчыпхъу, дагъакIуэм я
фиIифIу.

— СхужефIэж нарт Шужьеъ, — жиIаш Мэлэчыпхъу,
— сэ лIыкIэ сывэжъэр сывыгъэпсэун, фIыуэ сывъэзылъа-
гъунщ, армыхъумэ си гущIыIум ятIэ къизытхъуэу сыв-
щIэзылъхэжын нарткъым. Сэ си гум из зэрищIын лъа-
гъуныгъэ абы иIэкъым. Абы лъагъуныгъэ къисхуИатэмэ
еста чысэм дыщэншэу из хъунт, ауэ абы лъагъуныгъэ
иIэтэкъыми чысэм дыщэр из хуэмыхъуу щIы къырикIутэ-
ри из къищIаш. Нартым лъагъуныгъэкIэ симыгъэпсэуфу
сыщIилъхэжащ. Сэ апхуэдэлI сыхуейкъым! — Арти, Шу-

жьей и лыкIуэр иутIыпцижаш. ЛыкIуэр кIуэжу Мэлэчыпхъу жиIахэр Шужьейм щыжыриIэжым, етIуанэу лыкIуэр къигъекIуаш:

— Сэ лъагъуныгъэ пхуэзмыщIатэмэ, си гуашэр изгъэкIыжу уэ сипшиIеупшиIэнтэкъым. Уи Iущагъымрэ уи дахагъымрэ сигури си псэри дихъэхац жыIи схужеIэж, — къыжыриIэри.

— ИэфIыр зыгъэдыджу, дыджыр зыгъэIэфIыр къэпшIакъым жызыIэу, ар щхъэусыгъуэ зыхуэхъуу зи гуашэр изыгъэкIыжа нартым сэри щхъэусыгъуэ къысхуигъуэтинш. Нарт и фыз иригъекIыжыну ар щхъэусыгъуэ мащиIэш. Хъэ хей яукIыркъыми, фыз хей ирагъекIыжыркъым. Сэ къысшымыгугъу и гуашэ иригъекIыжар къышешэж. Абы нэхъыфиI Шужьей игъуэтынкъым, — жиIэри, Мэлэчыпхъу дэкIуэн идакъым.

ЛыкIуэр кIуэжу Мэлэчыпхъу жиIахэр щыжыриIэжым Шужьей укIытэжри и туашэ иригъекIыжар къишешац.

456. МАЛЫЧЫПХЪУ

(Шъхашэфыжъ текст)

· Зы лы горэм Малычыпхъу ыцIэу пшъэшъэжъые иIагъ. А пшъэшъэжъыем илъэс пшыкIуш нахь ыныбжыгъэп. НэмыкI чылэ горэм шыоу лы горэ къикIызэ а пшъэшъэжъыер ылъэгъугъэти ыту рихыгъ. А лым къо иIагъ, арти а лым ыкъо а пшъэшъэжъыер къыригъэшэнэу рихъохъыгъ.

Пшъэшъэжъыер гъогум джэгоу тесыгъ. Мырэущтэу къыIуагъ а пшъэшъэжъыем: «ХъакIэ къакIомэ Iори гъэIылъ, бэрэ щылъыгъ Пюу умышхыжъ». Аузэ а шыу лым икIэлэшIыкIу лыагъэ. КIэлэ цыкIур зэрэлIагъэр макъэ къаригъэIунэу шыу къагъекIуагъ пшъэшъэжъыем яунагъо дэжь. Шыур къакIозэ пшъэшъэжъыеу псым хэсир къэлъэгъуагъ. А пшъэшъэжъыер Малычыпхъоу къычIэкIыгъ. Малычыпхъу ыгукIэ а шыур къызфакIорэр ышIагъ. Шыур къекIуалIи, къеупчIыгъ: «Арэп, мыш фэдэу Малычыпхъу пшъэшъэжъыем яунэ тыда зыдэштыр?» Анахь кIыхъэу кIорэ гъогур ригъэлъэгъуи, ежь псым къыхэкIыжыи, ядэжь къэкIожыи дэIыстхъажыгъ. Мыдрэ шыур къеси, унагъом ямехъольэ цыкIу зэрэлIагъэр макъэ къаригъэIугъ. КъазреIом, унагъом загъэхъа-

зыри, тхъаусхакЮ ежъагъэх. Малычыпхъу ауж ихъагъ, гъэу фежъагъ. УкъэмыхкIу аIуи дэIэбаихи кIоцIышъхъэм иIабэхи кIэнкIэ кырахи, кыратыгъ. Ежъхэр ежъагъэх.

«Атакъэм укъеукъэкъ, анакIэм укъеукIэцI, кIоцIышъхъэм укъысфирах, укъысэзытыгъэм ынатIэ ураутэкIыжъ» ыIуи кIэнкIэр кIидзыгъ. КIидзи, гъэу ауж ихъагъ. ЕтIанэ рагъэтIысхыи, хъадагъэм зыдащагъ. КIохэзэ чэу лъапсэм кIэрыс лыжъ купкъапэкIэфагъ. Ахэмэ азыныкъом тыжъугъэтэдж, азыныкъом тышъумыгъэтэдж аIуагъ.

— ЩытымкIэ шъутIыс, щысымкIэ шъутэдж ариIуагъ Малычыпхъу кымымыгъэтэджынхэу.

ЕтIанэ нэсыгъэх. Мары шъуинисэ хъунэу щытыгъэр аIуи Малычыпхъу ипшыпхъу рагъэлъэгъугъ. Урара къитфащэнэу щытыгъэр зыфиIорэмкIэ IупшIэ къифишIыгъ. Ардэдэм пшъэшъэжъием къигъази къикIыжыгъ. КъэкIожьи, джэгоу хэхъажыгъ. КъикIыжынным ыпэкIэ мары пшъэшъэжъием ипшыпхъу хъунэу щытыгъэм риIуагъэр: «КIэкЮ псыалэм фэдэу уаIэкIэулал Ожъубэнэлым фэдэу уаIэкIэуджагъу, пхъу джэгъуапIэр къакЮ аIоу тхъа ущегъяI».

Зы мафэ горэм янэ пшъэшъэжъиер щыгъухъэ ягъунэгъум адэжь ыгъэкIуагъ. Арзиунагъэр пшыр ары. Ягъунэгъум адэжь зэкЮом, «пшэрим иод одым идагъэ къысэшъут», — ариIуагъ. Пшъэшъэжъиер къихъушъутыжьи, тиIэп аIуагъ ыIуи джэгоу хэхъажыгъ.

Зэгорэм пшыр зекЮ нэмыкI хэгъэту кIуагъэ. Малычыпхъу пшым ишъуз дэжь къэкIуагъ. Пшым кIэтэ (IэшIу) хэмэлъэу бахъсымэ ышIынэу пшым къыIопшыгъ ыIуи пшым ишъуз риIуагъ.

— Ар хъуна, пшым ижъышъхъэм делэ хъугъа сэЮ, — ыIуагъ пшым ишъуз. Ашцелъытыгъэу шъузым кIэтэ хэмэлъэу бахъсымэ ышIыгъ. Бэ темышIэу пшыр жъызэсэжьим шъузым бахъсым кIэтэ хэлъэу зэришIыгъэр риIуагъ.

— Тхъа сюн, — ашц фэдэ Юоф зесымыхъагъ, зыгори къэсмыIопшыгъ.

— Хэта къыозыIуагъэр? — еЮ пшым.

— КъысэзыIуагъэр Малычыпхъу, — къыIуагъ шъузым. Пшым Малычыпхъу къаригъэшагъ.

— Хэта, Малычыпхъу, бахъсымэ кIэтэ хэмэлъэу сфягъэши къыозыIуагъэр ыIуи пшыр пшъэшъэжъием еупчыгъ.

— Зыми къысиIуагъэр, сэр-сэрэу къэссыугупшысыгъ. Ар кIэсIуагъэр мары:

— ОшIэжъа зы мафэ горэм сянэ щыгъухъэ сыкъигъэ-
кIуагъ.

— Пщэрым иод, одым идагъ, сIуи пщым ишъуз щы-
гъум пае зэхишIыкIын сIуи есIуагъ. Ау зэхишIыкIын
ылтъэкIыгъэп. Ар пщым ыгъэшIэгъуагъ. Алахъ, алахъ
сыд акъыл мы пштэшIэжъем иэр ыIуи пщым ыгъэшIэ-
гъуагъ. Пщым бэ тыримыгъашIэу шъузыр ыныжъыгъ,
ыныжъи пштэшIэжъер къышагъ. Ари илъес лаузэ игъу-
сагъэу ыгу римыхыжъэу ыублагъ. ЕтIанэ усфеежъэп,
икIыжь ыIуи риIуагъ.

— Хъау, арэуштэу сикIыжъинэп, мыш фэдиз илъес
пчъагъэм тызэгъусагъэу, къекIурэп адыгагъэмкIи зы еш-
хэ-ешъю горэ тымышIэу, къыIуагъ Малычыпхъу. Пщым
къырею: «Узфыаер сиунэ ихи икIыжь, Иэпэ зыфэпшIырэр
остыт».

— Хъау, алэ ешхэ-ешъю тишIынышь етIанэ сызфаер ис-
хынышь сикIыжъыт, — ею Малычыпхъу.

ЯплIэнэрэ мафэм пщым шъэогъухэр бэу къыугъои-
гъэх, яахылхэр къекIуагъэх. Щыфыбэ къызэрэугъоингъ,
чэфныгъэр пщым иунэ ит. Пщым цIыфыбэ къыфэмкIо
хъуна? ЕтIанэ ешхэ ешъоныр аублагъ, чэц реным зэхэсы-
гъэх. ЗэкIэри чэф хъуагъэх. Малычыпхъу пщым ику зэкIэт
къызэКаригъашIи, пщыр ригъэгъуалхъи ытышымэ
адэжь ыщагъ. Аш ыщи джэныкъуашхъэм ыпашхъэ ошэ-
кум тыригъэгъольхъагъ. Пщыр нэфшъагъом къэущыгъ.

— Сыд хъайнап слъэгъурэр, хэт сиктихыгъ, — ею
пщым.

— Сэры укъэзыщагъэр, узфаер их пIуагъети, орти си-
зыфаер укъисхыгъ.

Джауштэу ахэр псэуххэу, тхъэжыххэу къызэфэнэжьы-
гъэх.

457. МЭЛЭЧИХЬУРЭ НАРТ ПЭНИКЪУЭРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ я Тхъэшхуэ Тхъэуджт,
Нарт Iуашхъэм къыздеуджэКырт.
Вы укIари я Тхъэшхуэ нышт,
Ашэмэзи бжьамиир игъаджэрт,
Мэлэчыпхъуи уджым щыIэт,
Унэджокъуэри зекIуэм къэтт.
Нарт утыкум зыщищIу,
ИмышIахэр иIуатэу,

Утыкушхуэр игъаджэу,
Нарт Пэнүкъуи щыІэхэт.
Ар лы хъуапсэрилэт,
Бзылъхугъэм хуэнхъуейт,
Мэлэчыпхъум щыІуплъэм
Іуплъэгъуэ закъуэм дехъэх.
Уджым ныдыхохъэри
Щагъуэу иримыкуу,
Икуми къыщыщІидзэу,
Къыпидзынум хуэпашцІэу
Мэуэ къыжыреіэ:
— Мэлэчыпхъу цыкІуу жъэгъуху,
Хышхуэ тхъэрыкъуэу щыкІафІэ,
ЗызыхуэбгъафІэр сымышІэ.
Уи щІэрэшІагъым согуакІуэ,
Си гум фыщэу уельагъу,
Псэуэгъу усщынут сыкъапштэм, —
Нарт Пэнүкъу щыжиІэм
Мэлэчыпхъу цыкІур зэІуюхъэ,
Мэлэчыпхъу цыкІур зокІуэкІ,
Унэджокъуэр игу къоکІыж,
Жэуап дэгъуи къырет абы:
— Дадэ и щІалэу Пэнүкъуэ,
Нанэ и къуэу нарт щауэ!
Сэ сышауэ лъыхъуэкъым,
Си гущэкъу ибзащ,
Зеи щІопщикуу сыгъащ,
Си Іуэху щаугъуеймэ дэнэ ушыІа?! —
Нартхэ я Пэнүкъуэ
Ар тукъеуэ нышохъу.
Щыхъуми зыримыгъашІэу
Нэхъри ныхегъэзыхъ,
Дихъэхынуи игу ирельхъэ,
Хъэтыр хэлъуи къыщІегъу:
— Мэлэчыпхъу цыкІуу тхъэкъян!
Сызикъаныр нарт унэш,
Уардэ унэ щэджащэш,
Унэ гуашэ зыпщынумэ
Маржэ, ушымыуэ...
ЖиІэу, Мэлэчыпхъур щыхигъэзыхъым,
Кыхъліыхъ Іуэхур фІэикІэу,
КІэшІу къыжыреіэ:
— Минрэ сыйт жыпіами,
Уафэм пкІэлъей къысхуебдзами,

Бдзы имых Пэныкъуэ,
Пэныкъуэжь цеишхуэ,
Уашхъуэ, сипхуэмей! —
Ар Пэныкъуэ зэхех,
Зэпхолъэт шэбзэшэу,
Золъэтэки мэхъуш! э,
Дзы къыхузэхельхэ:
— Мэлэчыпху цыкъуу нэгъуд,
Дыдыр гущхъэм хэзыгуу,
Гуэрбжэрилэу вындык! э,
Къак! эрыхуауэ мэзыдэ.
Уд фызыжь цыкъуу щык! ей,
Къаз къурмакъеймэсталъэ,
Гуэгуш хулъэ хъуржын,
Джэд блыпкъ щхъекъуэ дыд,
Джэду лъэдий убыжыпхъэ,
Ухъарзынэуи уимыгугъэ,
Унэджокъуэ нэхъ синэхъык! э,
Сытк! э ик! э сипц! фын?
Нартхэм я нартыжыр сэркъэ!
Мэлэчыпхуу езыр дзыуст,
Дзы хуаусауэ къэнэжын?
И нэ цык! хухэр къыщынк! ѵ,
Ик! эр машц! эуэ зэридзэри
Дзы усыным щидзащ:
— Уэ нартыжыу Пэныкъуэ,
Къыпхужа! эр нарт ныкъуещ,
Къуэм уи шыжыр еук!.
К! эн уджэгуми пфахъэху.
Ауэ щыхъук! э усыт?
Сыти уи лы! уэ-лы! ф! э
Сыти уи шыфэ щык! э:
Уи напэм соплъри — мазэхэш,
Уи щхъэпхэм соплъри — къэбыжыш,
Ажэ къэрэжкит! уи пищэцш,
Цыуэ птетыр мылыфш.
Щыфэу уи! эр тыпхлъэпхш,
Уи тхым соплъри — къыри хъэдзэш,
Уи дзэр — шы ф! эдзап! эш.
Уэ нартыжыу лы ныкъуэ,
Дадэ и къуэ лы фыц! э,
Ек! эпц! эри зи уанэ,
Унэм уахуимык!,
Бжэм уахуимык! хэ.

Урахупэм узокIуэ,
УокIуэ уокIуэри уохъэшт,
Къумыжь уохъэри уошу,
Узэрышури уи куэпкъщ.
КуэпкъитI уиIэщи — къэнжалаш,
Къэнжал хъупIэм унихъэм
Мэлыхъухъэхэм зыкъуадз,
НаужыдзкIэ додзых,
Дзыхэ ухъурэ утIысмэ
Иэхъуэ — шыхъуэхэм уратеупIэш, —
ЩыжиIэм, Пэныкъуэ зеущэху,
Щэхуу уджым хокIуэсыкI,
КIэбгъу зищIауи мэкIуэсэж.
Нартхэ я Тхъэшхуэ Тхъэуджщ,
Уджым Мэлэчыпхъу щызыIэпах,
Нарт щауэхэр къоуфэфэкI,
ДэкIуэну зы щауи хэмыйт,
Унэджокъуэ къэтщи къэкIуэжым,
Абы йожъэ Мэлэчыпхъу.

458. МЭЛЭЧЫПХЪУ ЦЫКIУР И ЛЫМ КЪЫЗЭРИГЬУЭТЫЖА

(Къэбэрдэй текст)

Мэлэчыпхъу цыкIур хэхъуакым. Хэмыхъуэу къэна пэтми Iущ дыдэ, дахэ дыдэ хъуаш. Мэлэчыпхъу и дэхагъэмрэ и Iущагъэмрэ нартхэ я хэкум щыIуаш. Мэлэчыпхъу цыкIум и хъыбар зымышIэ нартхэ я хэкум исакъым.

Мэлэчыпхъу цыкIур апхуэдэу нартхэ къащыхэхъуэм, нартхэр Мэлэчыпхъу цыкIум хуэусац:

Мэлэчыпхъу цыкIур пщащэ дахэш,
И щхъэц лъэныкъуэри дыщэплъщ,
И шхъэц лъэныкъуэри дыщэхууш,
ТхъэIухудхэми ящыщ зыш.
Къанжэм и фIыцIэр и фIыцIэш,
И нэ фIыцIитIырши плащэш
Къанжэм и хужыр и хужьщ,
И нэкIу цыкIуитIыр дэ хъэрэнщ.
Плащхъуэ Кафэри и набдэш,
Зэхэдзами я нэхъ дахэш.
Псалъэну хуежъэм мэбзэрабзэ,

Къулэ бзууэ уэрэд жеIэ.
Нэй къихьри ихьри и теплъещ,
ПлъакIуэ зыхуаш्मи и уасэш.

* * *

ЗекIуэ щыкIуэкIэ къыхадзэу,
Сэнэхуафэхэм щыжайэу,
Нартхэр пщащэм щыхуосэм
И дэхагъмрэ и Іушагъмрэ
ЩыпIэ псоми щынагъэсым:
Мээри, бгыри, къуэри, псыри
А хъыбарым зэпиупшIри
Уэнэджокъуэми деж нэсащ.
Мэлэчыпхъур пщащэ дэгъуэу
Уэнэджокъуэм щызэхихым
Нарт шу гуп къришажъэри
Мэлэчыпхъу цыкIу и лъыхъуакIуэ
Нарт Уэнэджокъуэр къежъаш.

* * *

Мэлэчыпхъу цыкIур махуэ гуэрым
Унэ хъумэу къыданэри,
Адэ анэр я гъунэгъум
УэршэракIуэ кIуахэт тIури.
Мэлэчыпхъу цыкIу и гуашэхэр
Шэндэбзиим деж щигъэджэгурт,
Хъэтыкъ цыкIу хуэду ятIэ пшар
Яритурэ яжыриIэрт:
—Мыр хъэцIэ къэкIуэнущ жыфIи вгъэтIылъ
Куэдрэ щылъаш жыфIэуи фымышхыж: —
ЖиIэу гуашэхэм щепсалъэм,
Нарт шу гупыр щыблэкIым,
Псалъэ макъыр щагурыIум
КъуювыIэри иодайуэ,
ЗэуIужуи ягъэщIагъуэ.
ГъэщIэгъуэн дыдэуэ зыгуэрэ
ЖырагъэIыну аргуэрү,
Пщащэ цыкIум и Іушагъыр
ЗрагъэщIэну и инагъыр,
Нарт шу гупым я щыщ зым
«Къытхэдэ дахэ» щыжиIэм,
Мэлэчыпхъу цыкIур къуплъэкIри

Шу гуп къедаIуэр ельагъури:
— Зи шхуэIур мыбз,
Зи бдзыр имыж,
НапшIэ къэмыйтэу
Къэштэгъуей гуп,
ФимыIуэху зевмыхуэу.
Фи гъуэгу фытет! —
КъажыреIэ нарт шу гупым,
Зи шхэр шхуэIум езауэхэм,
Зи нэшхъ зэхэлъу къедаIуэхэм,
Щэхуу къедаIуу къыштыхэм.
Уэнэджокъуэу нартхэ я лыхъум
Мэлэчыпхъу цыкIур къецIыхуж,
Къишэжынуи гу хуещIыж,
Унафе ешIри къегъазэри
Мэлэчыпхъухэ ишIантIэ къышопсых.
Нарт шу гупыр къышепсыхым
Къегъанэ гуашэр Мэлэчыпхъум,
ХьэшIэхэр щIешэ и унэм,
ЕгъатIысхэр тIысыпIэхэм.
— Дэнэ щыIэ уи адэфIыр?
Дэнэ кIуа уи анэ дахэр? —
ЖриIу Мэлэчыпхъу щеупщIым:
— Си адэр тхъэрышх тхъэрыIуэ,
Си анэр IуэхуитI къэгъанэ
Дэклиахэш—жеIэ Мэлъыпхъу цыкIум.
КъагурымыIуэу нарт гупым,
— ЕтIуанэу щеупщIыжым:
Си анэр кIуаш уэршэракIуэ
Ди гъунэгъум махуэ гъакIуэ,
Пщэдей махуэш жыхуиIэу
Къэунэхури мазэш жиIэхэу.
Еzym и Iуэхури имыщIэу,
ЗдэкIуами иримыгъашIэу —
КъажреIэ Мэлэчыпхъу ахэм.
Ар ягъещIагъуэ нарт гупым.
Нарт гупышхуэр зэхэсихукIэ,
Адэ анэр къэкIуэжыхукIэ,
Мэлэчыпхъу цыкIур ящхъэшотыр,
Нэмис яхшицIуи яхотыр.
Адэ анэр къышыкIуэжым
Гуашэм и деж Мэлэчыпхъу мэкIуэж.
ХьэшIэр зыхуер игу къэмыйкIуу,
И гуашэхэм ебзэрабзэу,

Шэндэбзими щигъэджэгуу
И джэгупIэм мэтIысыж.
Мэлэчипхъу и адэр къыцыкIуэжим
Ар хагъэыхыр абдежим:
— Уи пашащэ дэхащэ цыкIум,
АкъылыфIэу зи щэн дахэм
И псалъыхъуу дыкъыпхуэкIуаш,
Къэтшэжынүү гу хуэтщащ! —
Нарт нэхъыжым къыхидзащ.
Абхуэду и адэм жраIаш,
И щхъэр тхъэмьыцкIэм къыфIэхущ.
ЗылъекIым и дуней зэмант
Нарт гъуазэм жиIар щахабзэт
Мэлэчипхъур дэмьыкIуэжу
Мыхъун хъуауэ жыраIат.
Мэлэчипхъу и лыр къицIыхужат,
ДэмьыкIуэжынүү игу ирилъхяат.
«Хъеуэ» жиIэу игу емыуэу
Мыр щхъэусыгъуэу къыхуйгъуэтат:
— Зы маxуаем зумыгъел,
Зы маxуэлIым зумыгъашэ,
Зы дзэшхуэм зумыгъехь
Щыжалаар абхуэдэлIш.
Сыкъильтагъуну жиIэми
Иуэхум быдагъэ хэлъым фIыш.
ЖиIэр пэжым мыр къывитынщ:
Къащхъуэрэ щхъуэуэ мэлищэ,
Щынэбгъэ щицыр цыпащхъуэу,
Щхъуэрэ, дэгурэ, къуниэ бжэн хыцI,
Хуарэ хэкIуэпшIэр Iэдэжу,
УэдэуэпIэншэу джатитху,
Махъшитхум къахыу щабэкIэ.
СыкъыргъэкIыж хъужыкъуэм
Си нэ къыфIэну зи къисхину
Хуэдэ быдагъэ фымышIу,
Жысаахэр псори къимыту
Сыарэзыкъым сыррату —
ЯжыриIаш Мэлэчипхъу ахэм,
Ар лъэмьыкIын фIэшIу нартым.
Ар щхъэкIэ нартыр зылъекIт,
ЖиIэу хъуа псори Iуэху зэфIэкIт.
И нарт гупыр зэбгырыжри,
ЖиIа псори къыхуагъеуэтри,
Мэлэчипхъу и адэм къыратри,

Ишэжызуи зэгурыйн
Шэсъяац нарт шу гупри.
Абхуэдэ щыкIэжIэ Мэлэчыпхъу
И лым къигъуэтыжа мэхъу.

459. МЭЛЭЧЫПХЪУ ЗЫТРАIУАМ ЗЭРҮДЭКИУЭЖА

(Къэбэрдэй текст)

Мэлэчыпхъу зытрайам фыз иёт,
Ауэ итIани идэхагъым,
ЩэнүфI күэду Мэлэчыпхъу хэлъым,
Езы цыкIур зэрыгушым
Дихъэхыжауэ ишэжырт,
Мэлэчыпхъу тIуанэу гуашэм трищIэрт.
Мэлэчыпхъур имыша щыкIэу,
Зэмэн күэди дэмыкIауэ,
Унэджэкъуэр зекIо кIауэ
И хуарэжьу ишIэгъулэжьыр
КъахуокIожыр уэнэгунэшIу.
Зэхуэсауэ нархэ псори
Мэлэчыпхъу илIыр ягъей псоми,
Щхъэнтэм тесщ и тIуанэри
Къыхуемых и нэпс къудами.
Гужьгъэжьыр и гум иль зэпытиш.
И тIуанэр и нэгум щIэтш.
Мэлэчыпхъу цыкIум ар имышIэу,
Пшахъуэ гулэ-гулэ джэггу
Псышхуэ Iуфэм Iусщ и закъуэу,
Пшахъуэ фадэ щыщIигъэжу.
Ар зэхуэсахэм ягу кьеуац,
ЕмыкIу псоми къащыхъуац
Дауэ щитми и шхъагъусэш,
Мэлэчыпхъу хъыбар ищIэн хуеш, —
ЖаIэу емыкIу ямыщIатэм,
Хъыбарыншэу къагъэнэнут.
Нарт и лъэпкъым ар къыщацIэм,
Мэлэчыпхъу и деж щхъэкIуэ къащI,
ЩхъэкIуэр Мэлэчыпхъухэ къышыкIуэм
Псышхуэр къиуауэ къыIощIэ.
Ипщэ макIуэри имыкIыф,
ИкIэ иохри хэмыхъаф,
Зэпроплъри адрей Iуфэм
Пщащэ цыкIу къыIусыр елъагъу,

ИмыкІыххэу къышынэм,
А пщәшә цыкІум иогуэу:
— Ей, пщащә цыкІуу дәхащә,
Кәшчей Іуфәм щыдҗәгу!
Мы псым дәнекІэ щикІыпІэ,
Ныдҗәм дәнә и дей щитепхъэ?
— Гузевәгъуэм, е гүфІэгъуәшхуэм,
Псым и ныдҗымкІэ къисшынщ,
Үүзэхуншәу ажал улъыхъуэм,
Бгъазэрә укІуәжым нәхъыфІынщ.
— ЩыпІэ жыжыәщ сыйкыздикІыр,
Гузевәгъуәщ къышцІэскІухыр,
Нәхъ Іуэхушхуәщ си пщәрлырыр,
ЗгъезәшцІэн хуещ си къалэнныр.
Апхуәдэу щхъәкІуэм щыжиІэм
Мәләчыпхъу цыкІу жреІэ псым:
— Уэ зи щыпур хъэрашхъэ
Зи щагъыр щхъарибл,
Жылиблым ди дахуэ дапсә,
Жылиблым ди гъәпсәхупІэ,
Лабэ зи бзыхъәхуэ,
Хуарэр зыубыд,
Быдэр зыгъэтІасхъэ,
ТІасхъэр езыхъэх,
Нә куәдкІэ зеплъэ,
Лъэ куәдкІэ зежэ,
Узэгуәблрә шур къибгъәкІкъэ,
Гузевәгъуәщ къышцІикІухыр, —
ШыжыриІэм псыр зэгуоблри
Зырызыххәу къоکІыр псиблми.
— НасыпыфІэ ухъу дәхащә!
Сә нарт Үнәджхә сыйкъоі,
Нарт Жагъышәх сыйкъоіуэ,
СыздәкІуэр сымыцІыху
СыйкъацІыхуи сыйымыт,
Жагъышәх я къуажәм схуәхашэ.
— Жагъышәх я къуажәр
Псы Іуфә Іусщ,
Жагъышәх я къуажәр
ЛъәгапІэ тесщ,
Жагъышәх я къуажәр
Укъызәсарщ.
— Ари хъунущ жәуап дахә,
Пщащә дахәм пщІеуэ пІэрэ

Мэлэчыпхъухэ я унэр?
Нэхъ къуажапщэ,
Нэхъ къуажэкІэ?
— Мэлэчыпхъухэ я унэр
Къуажекум итш,
Урамым ушехкІэ
ИжырабгъумкІэ тетш.
Дыгъэр щепсыр я гупэш,
Сыхъэр щехыр я щыбш.
Унэ хужь къыхьщ,
ЛъэнныкъуэмкІэ джэд куэншыб тІэкІу,
ЛъэнныкъуэмкІэ шы куэншыб тІэкІу
Я пшІантІэми щызэтелъщ.
— ДэнэкІэ сыкІуэм нэхъ гъунэгъу?
— МыбыкІэ укІуэмэ,
Гъуэгу жыжъэ гъуэгу благъэш,
МыдремкІэ укІуэмэ,
Гъуэгу благъэ гъуэгу жыжъэш,
УзэгуакІуэмкІэ кІуэ ухуитш. —
ЖыреІэ Мэлэчыпхъу нарт шуми,
Шур макІуэ езыр къыІуонэри.
ЩхъэкІуэм унэр къышигъуэтым,
ИжырабгъумкІэ щопсих,
Мэлэчыпхъу щхъэкІэ щыцІэупщІэм,
«Псы Іуфэм Іусщ» къыжыраІэ.
ЩхъэкІуэр абы къеғъэгубжыри
ПсынщІэ дэдэу мэшэсыж,
ЗэфІэту шым тоувэжри
ЩиопщымкІэ ину шым иоуэ,
И нитІир вагъуэу къолыд,
ПашІитІым дзасу зырасэ.
— Пшахъуэ гулэ джэгу сабийм деж
АуанышІу сык'яагъакІуэ, —
ЖиІэу егъазэри докІыж,
Мэлэчыпхъу деж щхъэкІуэр макІуэ.
ЩхъэкІуэр нэсыху пІшІу мажэ,
ХъущІэрэ щІату ар нос:
— Уэ, Мэлэчыпхъужъурэ
Шыхъужь зекІуэкІэ,
ЗекІуэкІэ мышІэурэ
ІукІей щыкІей,
Уэ пшахъуэ гулэ гулэ уджэгу щхъэкІэ,
Уи гум и ланэр щым къышІэплъхъаш —
ЖыреІэ апхуэдэу щхъэкІуэм,

Хегъещ! и гур тхъэмышк!эм.
— Ар си зыгуги с!эпъызщ,
Лъэк!амп!эр бзэпсти щ!эш!эш,
Си напэ сэхур къильэлъш,
Си дышэ щ!ы!ур илъийш.
Си Іашхъэр хъэрэмехъишэт,
Си куэш!ыр дышэ хъарык!эт.
Си адэм и унэр маҳъэ лъэгупст,
Пщэджыжь уэсэпсым сыкъыхэджагуэш,
Зи пл!э гуаш!эвуи сыкъуджэгуажъеш,
Къысщыш!ыращети къысщыш!ш,
Си аслъэнабжети хуэсщ!ыжш, —
Же!эри пыхъэу мэт!ыс.
Псыхъэ къэк!уауэ нарт пхъужьым
Псалъэ макъэр щызэхихым; —
Уэху гущэш, Мэлэчыпхъужьым
Хуэфащэр жеп!аш — щыжи!эк!э, —
— Уэлбэнэрилэши гум ижагъуэш,
Мо пхъужь жэгъуап!эр къыпхужау!э! —
Жыре!э а пхъужьым Мэлэчыпхъу.
Къэк!уэжыну къышцежъежым,
Къегъэувы!э щхъэк!уэ щауэм, —
— Иджы мы псыр зэпыбгъэурэ
Сибгъэк!ыжам арат, — жи!эу.
— Ипщэк!э ук!уэм уэрш, чэнджиш,
Ищхъэрэк!э уехым хуомш, кууш,
Узэтгуак!уэмк!э ик!ыж, —
Же!эри езыр къышцопхъуэж,
Ядейхэр дэмых!ыу къосыж.
А зэманым нартхэ хабзэмк!э
Пищащэ дэсым и л!ыр л!ак!э,
Къанэ гуашэр ил!ыу л!ыхъум
И хъэдагъэм к!уэ хэбзакъым.
Зыгъэл!ар арауэ жа!эрт,
И щхъэм мыгъуагъэр хуихыхыжырт.
— «Мэлэчыпхъу жыхуа!эр моращ
Къыхужа!эу яхэтшэнкъым,
И л!ыр л!эри зэф!эк!аш.
Абы зыри хуиш!эжынкъым.
Езы ц!ык!ури щыгъыныджэш,
Т!уанэм ауан къедгъэш!ынкъым», —
Жа!у лъэпкъыр зэгуро!уэ.
Мэлэчыпхъу ц!ык!у къэссыжа пэтк!э,
Хъэдагъэм зыдамышэн щхъэк!э

Ар ЙуэхутхъэбзэшІэ ягъакІуэ,
Я гъунэгъум деж лъэІуакІуэ.
— КІуэ, Мэлэчыпхъу цЫкІу, ди гъунэгъум
Выл,
Шыл,
Бэлыджэ,
Щыгъу,
Шыпс,
Къундэпсэу — жыИи къеIых, —
ЖаIэри ягъакІуэ.
А къомыр къырибжэкІыхукІэ,
ПшантІэм дыдэкІынщ жыхуаIэу.
Мэлэчыпхъу цЫкІур нэсиху мажэ
— Нанэ фи деж сыкъигъэкІуаш:
Выл,
Шыл,
Балыджэ,
Щыгъу,
Шыпс,
Къундэпсэу,
ХъэнтхъупсыкІэ,
ЛэпсыкІэжь, —
ЖеIэри езы цЫкІум щIегъу.
Къехъри дэмыгІхэу къосыж,
Нэшхъэйуэ жъэгуми дотIысхъэж.
Игъэжъэнщи ишхын, — жаIу
ДжэдыкІэ гъуэжь къыхуахь.
А джэдыкІэр къыщыраткІэ,
Къыхуэзыхъам мыр жреIэ:
— Мыр къыпыджыджыкІэу лыдыркъым,
КъыпылыдыхкІэуи цЫуркъым,
Адакъэм къиугъуауэ,
АнэцIагуэм къикIэцIауэ,
Абгъуэми къифхри
Дахэш жыфIэри къисхуэфхъаш.
Сэ мыбы щхъэкІэ сынэшхъэй?
Си нэ инэхуу,
Си псэм изакъуэу,
Блэнэц щабэу
Уэнщэку напщIэу
СиIар сиIэжкъым.
ИгъашІэ псокІэ сIещIэкIаш,
Си тъуэлъыпIэри гъур хъуаш, —
ЖеIэри Мэлэчыпхъу мэпыхъэ.

— ДыздэкIуэм уздэтшэ хъунукъым, —
ЖаIэу Мэлэчыпху щыраIуэкIэ
Фи мыхьэдэ фымыгъей!
Хъэдэр зей сэ сынакIуэу сымыгъэижу,
Фэ схуэвгъэинукъым.
ЗилI лIар сэрамэ,
Сэ сыкIуэнщи згъэижынщ, —
ЯжыреIэ Мэлэчыпху ахэм.
Абдеж и адэр къышытти, —
— А хъэмэ къильхуар мыукIытэу
СилI лIаш зэрыжиIэ, —
ЖиIэу адэр щыщIэгубжьэкIэ
Мэлэчыпху цыкIур къопсалъэри, —
— Сиадэу уэф хуэдэр зи пашIэ,
Уэсым хуэдэри зи жъакIэ,
Уэ пхуэдэлIэри псалъэрэ?
Дыжын кхъабли схуебгъэшIкъым,
Дышэ сыни схухебгъасэкъым, —
ЖеIэри адэр егъеукIытэ.
— Къэдгъэнэнщи щэхуу дыкIуэнщ, —
ЖиIэу анэм къышипсэлькIэ
Мэлэчыпху цыкIум зэхехри,
Си анэжъурэ пIырыпIнащхъэ,
Бжэгъущхъэ пIынэ,
Сэ сумышэну щыжыпIэр сыйт
СилI лIауэ? —
ЖеIэри анэр егъеукIытэ.
Зыдамышэу кIуэ щымыхъум, —
— ФыкIуи дышэ джэдигу къисхуэфхь
Зэхуэсам сарыхыхъену! —
ЖеIэри и анэр егъакIуэ.
Дышэ джэдигу имыгъяту,
Хъурыфэ джэдигу къихуехь
— Хъурыфибгъур зэдзэкIауэ,
Хъэ укIа си пшъэ дэлъу,
Мэлэчыпху и джэдигур жаIэу
Нартхэ сакъыхэнэжбIну,
Сыту нартхэ сахэмыхъэу, —
ЖеIэри джэдигур имыдэ.
ЕтIуанэу и анэр макIуэ,
Дышъэ джэдигу имыгъяту,
Босцей плъижыбзэ къихуегъяэт.
Босцей плъжыр щилъагъукIэ, —
— Лъыпс къизэжэх нахъей

Босцей плъыжыр яхэлыдэу,
Сыту нартхэ сахэмыхъэрэт, —
Жеїри босцей иргъэхъыж.
Къахъу хъуа псор щымыхъум,
Дышэ идауэ босцей гуэр
Къыхуагъуэтри ар къыхуахъ.
Босцейр бидэу зэpelъыхъри, —
— АтIэ мырат иджы къэнэр,
Вагъуэ блырыблыр сигупэу,
Вагъуэ блырыблыр си щыбыу,
ГуфIакIуэ сыкIуэ нэхъей
Сыту нартхэ сахэмыхъэрэт, —
Жеїри ари идэркъым.
Щымыхъуххэм босцей фыцIэ
Къыхуалъыхъуэри къыхуахъ.
Босцей плъыжырбэз къыхуегъуэт.
Босцей плъыжыр щилъагъукIэ, —
Адэ анэр гуимэм исщ,
Езы цыкIур имытIысхъэу,
ИтIысхъани яхумыдэу,
Гуапэм иту ядожьэ.
Аурэ зыдэкIуэм фэлъыркъэб цыкIу
Гъуэгукум тельтуу ныIушIэ.
— Куэншыбыжь хэкIыкIуурэ
Къэрэ дэкIей,
Фызым ящыгъулъэу
Гъунэрэль хъужын,
Щхъэ укъыспэтIысрэ?
Сэ лIа тхъамышкIэм сыригуIэкIуэш, —
ЩыжыриIэкIэ фэлъыркъэбэр токI,
Мэлэчыпхъу блэкIауэ макIуэ.
Фэлъыркъэб цыкIуми блэкIауэ
Адэ анэри игъусэу,
НэгъуэшI куэди щыгъужыу,
Мэлэчыпхъу гъуэгум щырикIуэкIэ,
Хъэцбанэм имыгъекIуэну
Гъуэгум къытекIауэ ныхуозэ
Хъэцбанэм щыпхыкIыу
И щыгъыныр щифышIым,
Зыкъеgeзэри мэхъущIэ:
— Къуоплъым уплъыжърэ удахэу,
Узэгуахым уикIоцIым банэ къильэлъу
Тхъэм укъигъани,
Сэ лIа тхъэмышкIэм сыригуIэкIуэш,

Си махуэр макIуэ,
Сыт щхъэкIэрэ укъыспэуврэ? —
ЖыреI эпхуэдэуи тырегъэкI,
Мэлэчыпхъу цIыкIури ныблокI.
Аби блэкIауэ щыкIуэм,
Мэзыхъым гъунэгъуу щыхуэкIуэм,
Кытевауэ гъуэгушхъэIум
Жыгышхо гүэрым пыIошIэ.
— Жыгыжъ зыкъебухъуэнщIтэм,
Жыгыжъурэ къуабэ-бжъабэ,
Жыгыжъурэ къуабэ шэшI,
ТхъэшщIыри зи кIыхъагъ,
ТхъэмымшкIэм урибэнэпхъэт,
Ди дежкIэ узэрарыншэт.
Сыногъынути махуэр макIуэ,
Сынобжынути усфэкIыхъиц.
УтекIуэтрэ гъуэгу къызэпттэм
ЛIа тхъэмымшкIэм сиригуIэкIуэт.
Ар Мэлэчыпхъу щыжиIэм,
Жыгыжъым зыкъеухъуэнщIри
Зэрэн къыхуэмыхъуу блегъэкI.
Аурэ зыдэкIуэм махуэр ятIэм
ЩхъэпырыкIын хуейуэ бгышхуэм,
Мэлэчыпхъу цIыкIур ныхуозэ.
— Дыногъынут, дынобжынут,
УзэгуэкIрэ уи яку дигъэкIтэм,
Уэ ди дежкIэ узэрарыншэт,
ГуфIуакIуэ дыкIуэртэкъым,
ТхъамымшкIэм дыригуIэкIуэрт,
Догувэ ди махуэр макIуэ, —
ЩыжыриIэкIэ бгышъыр зэгуокIри
Мэлэчыпхъур игукIэ дегъэкI.
Мэлэчыпхъу фызхэр щIыгъуу макIуэ,
Къиуауэ псышхуэм ныхуокIуэ,
Псышхуэм и Iуфэм ныIуохъэ.
И Iэр хуещийри жыреIэ:
— Уэ уи зи щIыкIур щхъэрашхъэ,
Зи щIагъыр щхъарибл,
Жылиблым ди дахуэ дапсэ,
Жылиблым ди гъэпсэхупIэ.
Зи пэр ишхъэм ткIуэпс закъуэу къышежъэ,
Зи кIэр псышхуэу хышхуэм хэльадэ.
Дыногъынут, дынобжынут,
Догувэ ди махуэр макIуэ,

Узэгүэжурэ уи яку дибгъэкІтэм!
ТхъэмьшкІэм дыригуІекІуэш —
ЖиІэу псышхуэм щепсалъэм,
Псыр зэгуюжри Мэлэчыпхъу йокI.
Гыыбзэр жиІэу гъуэгыу щыкІуэм,
Жыгым тесу вындым Іошибэр.
— Уэ вындыжьыу фыцІэ!
ФыцІашэу цу,
И щхъэм щызелъатэ,
И щагым щызыльагъу,
Жылэм ди гуІэгъуэр
Зи псэм и гуфІэгъуэ
Си лажъэм и зэхэзекІуэ
Плъэгъуамэ къызжыІэ? —
ЖиІэу вындыжьым щеупшиым, —
— Къуагъ, къуагъ, къуагъ
Уи лажъэр уи хэт?
Уи лажъэр уи сыт?
КъыжыреІэж а вындыжьым.
— Си лажъэр си лІт,
Си лажъэр лІыхъут,
ЛІыхъути инт
Дыжын шырыкъут,
ДыщэкІэ къуат.
Хъэшхъуэ мыщафэт,
Хъэфэ джэдигут, —
ЖыреІэ Мэлэчыпхъу вындыжьым.
— Къуагъ, къуагъ, къуагъ
А жыхуэпІэм и нэр исфри
Къэна ифэми сеуІужаш, —
КъыжреІэж а вындыжьым.
— АтІэ ІукІэ укіэцІу,
ТхъцІекІэ угъуалъхъэу,
Угъуалъхъэм къипшу,
Къипшым уашхыжу
Тхъэм укъигъанэ! —
ЖыреІэ вындыжьым блокI.
Вындыжьми блэкІауэ щыкІуэм
Къуажэ гуэрымкІэ щыдэкІуэм,
Къэб къуэпс кыыххэр урамыкум
Къытэльэдауэ щыхуээм,
Къэб къуэпс бандхэм щебакъуэу
И лъэпцІанэхэр щафыциым,
Зыкъигъэзауэ мэхъущІэ,

Хуэфащэ исалъи жыреіэ:
— Уә күэншыбыжь хәкІықI,
Къурә дәкIей,
Зеим имыхыж,
Шхыным памышI,
Емынә узыгтуэм укъыдихуа?—
ЖыриIэри къәбми бләкIауэ,
УрамыкумкIэ ирокIуэ,
Лы гуп зәхәтym яIуошIэ.
АуанышIу лIитIыр мәтәдж,
Мәләчыпхъу лъапцIэм щодыхъэш,
«Мәләчыпхъу» жыхуаIу и ныкъуэм
Замыгъэхъейуэ пищащэр благъэкI.
Мәләчыпхъу и гум щIыхъәщаши
И Iупэр егъэIушащэ:
— Тәджаr фымытIысыжкIэ,
Тысар фымытәджыжкIэ! —
ЯжыреIэ щәхуу лы гупым.
Лы гупми бләкIауэ щыкIуэм,
Къуажәми дәкIауэ бгышхъэм
Мәкъуауэ гупым щаIуошIэ.
— Ей, мәкъуауәхә! Мәкъуауәхә!
Мәкъум феуэу пывмыупшIу,
Фи щәмәджыр къигъәдыргъэу,
Мывәм хуәззэу къыIугуэу
ПищIэншу гугъу тхъэм фыригъәхъи.
Иджы сытми мәкъуәуәгъуэ?
Ла тхъамыщkIэр гъеин хуещ, —
ЯжыреIэри яблокI.
Мәлыхъуэ цIыкIухәм щахуозә.
Джабәми ехауэ губгъуэм
— Еи щIасэ цIыкIу!
Уи джәдыйгур гъәдыйд,
Дыд хуәдә ежажъэ,
Нартхә я деж кIуэ,
Фи бжәамийхәр къәвгъәдыйд,
Фи мыкуәдхәр къәвгъәшәс,
Нысэр къәсаш къыжевгъэIэ,
Мәләчыпхъу къокIуэ жыIи схуәкIуэж, —
ЖыреIэ мәлыхъуэ цIыкIуми,
Хъыбар егъәшIу егъәкIуэж.
Аурә губгъуэр щиухыу,
Бгышхуэм илъапәм щыщIыхъым,
Псыпә къышIәжым щыхуэзэм,

ІуотІысхъэри быдэу иреф,
Бэмпа и гур егъэтІыс.
Зэрыгъа и нэпсхэр етхъэши,
Зегъэкъэбзэжри иохъуэхъу:
— Уэзи щыIур хъерахъэ,
Зи щагъыр хъарыбэ.
Гъемахуэм щыIэ,
Щымахуэм хуабэ.
Ныбер къэзыгъэпш,
Гур зыгъэпшэх,
Хым и ткIуэпс закъуэ.
Бгы щагъым къышIэж,
Къуэ кIуэцым щежэх.
БлэкIыр ефэу,
Ефэр къохъуэхъуу
Куэдрэ тхъэм ушигъэт, —
ЖыреIе псынэми блокI,
ЗдэкIуэ щыIэми ноблагъэ.
«Мэлэчыхъу жыхуаIэр къэсынущ», —
ЖаIэри нартхэ зыльщаIыс.
Наргхэ ябжамийхэр къагъэлыд,
Я мыкуэдхэр къагъэшэс,
— Нысэр къесаш, —
ЖаIэри къыпожье,
Мэлэчыпхъу нартхэ ирагъэблагъэ.

* * *

А земаным щыIэт хабзэу
И лырлауэ щыщIалхъэкIэ,
И фызым и щхъэц дыщIалхъэу
Куэдрэ щымыгъупщэн щхъэкIэ.
Мэлэчыпхъу и тIуанэр щхъэкъуит,
ДыщIыригъэлхъэн щхъэу щимыгъуэтим
И унэIутыр къышIегъэкI,
Джэд джэдыкIитIи къышIырегъэх,
Жыр лэнистэри къыIэщIелхъэ:
— ДжэдыкIэхэр ети гъэудэIу,
ЛэнистэмкIэ и щхъэц къигъэж,
Сысей фIэкIа ямыщIэу
ДыщIезгъэлхъэну — жыхуиIэу.
УнэIутыр къыпожажье,
ДжэдыкIитIри къыIэщIелхъэ:
— Ма, Мэлэчыпхъу, мы дахэ дэдэр,
Угъурэ уешаш тхъэмышкIэр, —

Жеіери къырет джәдыхкіер.
— Мыр адакъэм къигъехъу,
Анэ хъуми къикіәці,
Абгъузми къыраух,
Дахәш жаіери къысхуаухъ.
Къезыгъехъар хъэм ишх,
Къысхуэзыхъам джәдыхкіә имышхыжкіә, —
Жеіери джәдыхкіер екүтә.
Унәутым и іегъуапәм
Жыр ләныстэр къышилъагъум,
Мәләчипхъу цыкіум гуроіуори:
— Гъуэгунә сабәм мәкъу щеуэркъым,
Ер зэуа жыгым пщлашә къипыкіэркъым,
Гуашэр щхъækкүирә щхъәц къимыкіам,
Ліа тхъамышкіэм сый и лажъэ?
Къаштә мыдә жыр ләныстэр
Сә фэстынц си щхъәц щыщ, —
Жыреіэ унәут фызми
Ләныстә фыңціер къылех,
«Дыңц» щхъәц пиупщіри ирет.

12

Мэлэчыпхъу и анэр игъусэу
Магъ мабжэ унэм щІэсу,
И тІуанэр щхъентэм тесу
Щысщ и нэпси къыхуемыхэу.
И тІуанэр къеплъ Мэлэчыпхъуи, —
Мэлэчыпхъу, Мэлэчыпхъу щыжыфІэм
Зы бэлыхъ гуэр сиугуѓати,
Мэлэчыпхъу хуэдэр сэ тІуанэу схуэфащэ
Сэ дыщэ данэр зэхызощэ,
Шу шэсым сырapsылъашІэш,
Дэныль бжэІуми сиIутщ,
Мэлэчыпхъу сытый ешхъ?
И джэнэ Іэшхъэр бжыгъе защиIэу,
И джэнэ куэшым пластэ щыкъуер
къилъэлъу —
ЖеIэ нэгъуещІ имыгъуэту.
Мэлэчыпхъу цыкIур къэпсалъэри, —
Плауэ ди зэхуэдэм и хъэдрыхэпсэ,
Си джэнэ Іэшхъери къэрэкъасыхум,
Си джэнэ куэшIри дыщэху хъарым,
Дышэ сарымэр си щыIум,
Дышэ Іуари си гъуазэм,

Нэм къихьри ихьри си щыфэм,
Пцлашхъом и җлафэри си набдзэм,
Мину зэхэдзами сыранэхъ дахэм.
Күэд жумыIэу
Гъуаплъэ щхъэфэм цыргъ жегъыIи
Тес а щхъэнтэм умытысыпIэми —
ЖеIэри и тIуанэм йощ.
Ар Мэлэчыпхъу щыжиIэм,
И тIуанэм зеущэху.
АдкIэ къышыст и пшыпхъури
ЗыфIимыгъэщIурэ къупсалъэ.
— Мэлэчыпхъужжурэ выжь лъэкIампIэ,
Уи лъэкIэмпIэжжыр къитхуэбгъэкъуэпсурэ
Ди псэр зэрыхэтыр тхэпхащ.
Мэлэчыпхъу пхъужжым дежкIэ зегъазэри:
— ЩIэкIуэups лалэу уаIещIэулали,
Уэлбанэ жагъууу уаIещIэжагъуу,
Мо пхъужж жэгъуапIэр жаIэу
ЖъантIэм укъэдэунэжи.
Си Iэхъуамбэр уфIэкIещI!?
Си ИтIыр уфIэкIыхъ?
Къэсхъар уфIэмащIэ?
Къупэн щыпэну унэм сыйкихъя уфIещIрэ? —
ЖыреIэ и пшыпхъужжими.
Ар Мэлэчыпхъу цыкIум щыжиIэм
И анэр къышысти къепIэскIуаш,
ЛъэкIыныгъэу пшыпхъум и Iэм.
Мэлэчыпхъу енэжжыр щыщынащ.
И анэм дежкIэ зигъазэри, —
Си анэжжурэ сыйкъэзылъхугъэ!
Си анэжжурэ Iаплъэ пIэшхъагъ,
Хъэнтхъups пшымэ жэражэу
Гуэрэнтыгур къэбжжыхъу,
Джэд букиMэ вагъэсалпльуу бухыжу
Джэд лъынэр къупIытIу,
Уи IэбжжанэмкIэ супIытIыжыну,
Пхъужжым ущышынауэ
Щхъэ укъызэпIэскIурэ? —
ЖреIэ Мэлэчыпхъу и анэм.
Мэлэчыпхъу абхуэдэу щыжиIэм,
ЩIэсу хъуа псоми заущэху,
И закъуэ гъыну хуит щыхъум
ЛъэкIыху и лIыр егъэиж.
Гъаш тхъамышкIэр, бжааш тхъэмышкIэр,

Лым хуишІэн хуей и къалэныр
Къыстенащэрэт жиIакъым,
НэгъущI лъэкIыуи къигъенакъым.
— Иджы си гур мэбампIэри
Хъэблэм дэлъым санэху тIэкIу,
Сызэгуэмьуду къисхуэфхи
Іэмал имыIэу севгъафэ, —
ЖеIэри хъэблэм хегъыхъэ.
«Мэлэчыпхъу щхъэкIэ ди санэхур
Къэмыву щхъэ зэшIэдмытхърэт,
Дэ ди нысащIэр къэмымыу, —
КъыжираIэу къышыкIуэжым, —
Сэ санэху зиIэу къизэзымытам
Я нысашIэр къоkIуэ жаIэм къэмымыкIуэу,
Къос жаIэм къэмымыу,
Къесащи къыдохъэ щыжаIэм
Я санэху кIадэм
Дзыгъуэ хэгъялIи ирегъекIутыж.
— ФыкIуэ, нэгъуэшI мыхъуми дагъэ лэпс
Къисхуэфхи севгъафэ —
ЖыреIэ псынэми блокI,
— Мэлэчыпхъу щхъэкIэ дэгъэ лэпс
Ту дгъэвауз щыдмыгъэтрэт, —
ЖаIэу ину щыдыхъэшхым,
Къырамыту къышыкIуэжым, —
Сэ дагъэ лэпс зиIэу къизэзымытам
И гум дагъэ лэпс даукIэ,
И кIэр къадзыгъуэ бандэкIэ къагъеукIыхъ,
Цыху щызэхыхъэкIэ мо фыз цIапIэр
хужауIэ,
Псы сефэнущ щыжиIэкIэ,
Кхъуэшын къутакIэ къыраут,
ЩылIам дежи
ПсыпцIэжь ятIэм хаудзэж.
ФыкIуэ нэгъуэшI щыпIи къисхуэфхь! —
ЖеIэри ешанэу егъакIуэ.
Ешанэу щыкIуэм лэпс къыхуахъ,
Лэпсым ефа нэужь жеIэ:
— Сэ мы дагъэ лэпсыр къизэзытым
И кIэр дыщэ данэкIэ къагъеукIыхъ
Цыху щызэхыхъэкIэ,
Мо фызыфIыр хужауIэ,
Псы сефэнущ щыжиIэкIэ,
ДыжынэбжъэкIэ къыраут,

ШылIам дежи
Гъуаплъэ бэни хуаущIыж.
Иджы нартхэ фи жыгей бжэжьитIыр
къысхузэIуфх,
Пхъэ вакъэ фIыцIитIыр къысхуэвгъэкIуатэ,
Хъурыфэ джэдыхур си плэ къивдзэ,
Си пшыпхъухэм си Iэпэр фубыди
Си лыр зытесыгъэ хуарэм сыхуэфшэ, —
ЖеIэри хуарэм деж яшэ.
— ПщIэгъуэлэжьурэ пэ дыд!
Уэд хъумэ пщекIыхь,
Къан хъыджэбзыр къафIэзыхъу
ГупитIыр къэзыхъыж.
Гуззэжын,
Птеса щаэр дэнэ ухь? —
ЖиIэу Мэлэчыпхъу щеупщIкIэ,
Хуарэжьыр мэпырхъ,
Хуарэжьыр мэшыщ,
И фIалъэмкIэ щIыр къыреуд:
— Сэри сымыкIуэ-мытэтэкъым,
Сэри сымыжэф хуарэтэкъым
Сежъяуи сувыIэртэкъым,
ЛъэрыйтемыткIи сукIуат.
Шу дзитIыр шызэпэувми
Сымышынэжу яку сыдэжат.
ЩымыхъуакIэ сыйт пшIэн?
Къэрэгъеч мэzym дыкъыщишIэжым
Си лъэргъитIым си тхъэм зыкъыщириисэри
Стесыр стесыжакъым,
Уэнэгу нэцIуи сукъэкIуэжащ
Куэдрэ укIэлъымыгъ,
Ар зыдэкIуам уэри сэри дыкIуэжынуш —
Хуарэжым къыщыжыриIэм,
Мэлэчыпхъу игу мызагъэу,
Хуарэм жиIэр и фIэц мыхъуу,
И лыу лыхъум и хъэтыркIэ
Хуарэжьыр ешэри егъэпскI,
Псы ирегъяфэри къешэж.
Бом шIешэжри егъэувыжри
Къаль-гуль удзри бгъэделхъз.
Хуарэжым и щхъэфэм Iэ дельэри
ЕтIуанэуи йоупщI:
— Уэ хуарэ хуару
ХъэIупэ дзасэ!

ШІопщыхъу десей,
Уейм и лъэгудз,
Удзым и щхъепехъу,
Хъуным и ІэфІыш
Махуэхъур зыгъеджащІэ,
Зыхуэхъур зыгъехъунщІэ
Къанхъыджэбзыр къафІэзыхъ,
Сыкъепхъынурэ сыкъожъат.
Зи узыгъуэр сэ къесхъын,
Птеса щауэр дэнэ пхъа?
Сэ гуфІакІуэ сыкъэкІуакъым
Сэ пыхъакІуэ сыкъэкІуаш,
Зэшхъитым ди хъэтыркІэ
Жэуап пэжым сышІолъэу! —
ЩыжыриІэм хуарэжым жеІэр:
— Уэ гуаш्यу гуашэ дыдэ!
Гуашхэм уралейщ уэ,
Гуашхэм уэ къуаухъэкІ.
Апхуэду сэ зымы къызжиІакъым,
Си щхъэфэм Іэ зымы къыдилъакъым,
Сэри сымыкІуэ мыйтэтэкъым,
Сэри сымыжэф хуарэтэкъым.
Сызырагъэzym семылъэфтэкъым,
Сызэлъами сымылъэфтэкъым.
Къэрэгъеч мэzym дышІэущэрт,
ДыкъышІэущыжырт,
Иныжхэм я дзэр зышІэдгъэкъугъэрт
Дзэ къуэгъеныпэр къышыдихъылІеми
Лыгъешхуэ тхэлъу дыкъышІэкІаш.
Куэдрэ укІэлъымыгъ.
Уи нартыр псэущ,
Мыгувэуи къыпхуэкІуэжынувш.
Гуашитыр фигъэунэхуну
УанэгунэшІу сымыиутІупшыжаш, —
ЖиІэу пэжыр къыщиІуатэм,
Мэлэчыпхъу пыкІур къогуфІэжри
ПышІэгъуалэжми йохъуэхъуж:
— Шыуэ щыІэм уранэхъ дахэу,
Уранэхъ жэрү,
МашІэ фІэкІа умышхуу,
Зэ ушхами махуэ куэдкІэ урикъуу,
Дуней псом ушыцІэрыІуэу тхъэм уишI
Гъэзэжи нартыр къысхуэхъыж! —
ЖыриІери и гуи зэгъяуэ

Унэм къокIуэжри мэтIысыж.
— НакIуэ, Мэлэчыпхъу, дыкIуэжынш! —
ЖаIэу и гъусэхэм щыжайэм, —
Дэнэ сыздэкIуэр?
Хамэр ирекIуэж,
Сэси унэ сыщIэссыж.
Ларси пыцкъуэш,
Къэнарси лыщ, —
ЖеIэри Мэлэчыпхъу къонэ.
ПыцIэгъуалэжьми егъэзэжри
И нарт лыхъум ныхуокIуэж,
ГуашитIым ядильэгъуари
Пыцы химылъхъэу хуеIуэтэж.

460. ІАЗЭНАКІЭ КУР

(К Iэм ми гуе текст)

Хъаткъоκъошхор кIуишти ІазэнакIэ Курэ дэй псэлъыхъю Ioф иIэу дэхъагъ.

Зы чэшти щысыгъя, чэщцитIо щысыгъя, ильэгъун риIуагъ. Ильэгъунэу риIуагъэр ай фэд: «Сицифхэр гъаблэ егъялIешьи, хэпщыжынэу ары сывэрэпщыгугъырэр», — йIуагъ.

— Осэгъэгугъэ, къакIо мыш фэдэ мафэм коу узыфаем фэдиз къэфи, — къыриIуагъ.

ЗыфиIогъэ пIалъэр къэси кIуагъэ кухэр ыфи.

Клохишьи, хъамбарым кухэр рафылIагъ. Мапщэх, ежь ау щагум щэзекIо. ЕтIанэ а пщэрэмэ ашыщ къахэки Хъаткъоκъошхом риIуагъ:

«Адэ коцы тшIошIыгъ шъхье, хъамцIи тигъэпщирэр» — йIуи.

НакIэ Курэ дэй къэси Хъаткъоκъошхом къыIуагъ:

— Адэ хъамцIи ряогъэтакъори, коцы сывэрэпщыгугъыгъэр, — йIуи.

Курэ къэгушыIи:

— Гъаблэ уиIэмэ хъамцIи щыIэп, коцы щыIэп, — йIуагъ.

— Адэ ашыгъум сэ сываеп аш, — йIуи Хъаткъоκъошхом зигъэгусагъэ фэдэу зишIыгъ (аш фэягъ пшIошIа, ежь зыфэягъэр шъхьефи).

Къэшесыжьи, ылашъхъэ ІазэнакIэ Курэ щытти къыпхъуати шым къытыригъэIысти къежъэжьыгъ.

461. МЭЛЭЧҮПХҮУ ЦЫКІУР И ЛЫМ ЗЭРҮДЭПСЭУА

(Къэбэрдэй текст)

Мэлэчүпхъу и лыр псэуу хуарэжым къышыжирийэм:

— Лыр си тIуанэм и лырщ, сэ си лыр псэущ, — жиIэри Мэлэчүпхъу къекIуэжын имыдэу и лым и унэм къенаш.

Мэлэчүпхъу жиIеу хъуа псор и гуашэмрэ и пыглхъумрэ къышащием:

— Мэлэчүпхъу нобэ щыщIэдзауэ удинисэш, ди нэри уэращ, ди псэри уэращ, — къыжыраIаш. Мэлэчүпхъу и адэри и анэри фIууэ къагъэхъэшIэри къаутIыпшыжащ.

Уэнэджокъуэм и хуэрэжым игъээжри гуашитIым ядилъегъуар и тепщэ нартым жыриIэжащ.

Абы иужкIэ куэди дэмыхIу Уэнэджокъуэр къэсыйжри нысащIэ щыгъын куэд Мэлэчүпхъум къыхуздихъауэ къыщIэкIаш. Уэнэджокъуэм и гуашэ щхъэфэхур иригъэцIыжри Мэлэчүпхъу цыкIур и гуашэу, и щхъэгъусэу тIысыжащ.

Нартыр къышысыжа махуэ дыдэм, и гуашэ Мэлэчүпхъу цыкIу деж щIэмыхъэжауэ, и адэ Уэнэдж мурад ищIаш и нысэм и Iущагъыр игъэунэхуну. Уэнэдж и къуэр ириджэри вэкъапхъэ ириташ:

— Мы вэкъапхъуэр лэгъунэм здэшIыхъэ, си нысэм вакъэ егъэшIи пщэджыжь пыгъыту къыщIэкIыж—жиIэри. Уэнэджокъуэм сыйт ищIэнт, вэкъапхъэр и лэгъунэм щIихъэри Мэлэчүпхъу ириташ.

— Мыр вакъыу сцыгъыу пщэджыжь сышIэкIын хуениш, — жиIэри.

Мэлэчүпхъу вэкъапхъэр итхъуншI, иIуэтыхщ, ибэш, идри вакъэ хуишIыжри щыгъыу Уэнэджокъуэр пщэджыжым и лэгъунэм къыщIигъэкIаш.

ЕтIуанэ жээций аргуэру зы вэкъапхъэ щIыригъэхъащ. Ар Мэлэчүпхъу гъуэлтыпIэ щIагъым щIилхъащ. Апхуэдурэ жэш и зэрыз вакъапхъэ щIыригъэхъащ, мазэр иуухыхукIэ. Вэкъапхъэу щIыригъэхъэ псори Мэлэчүпхъу гъуэлтыпIэ щIагъым щигъэтIыльяш. Ялэ жээчым хуишIа вакъэр жэш къэсихукIэ фIууэ Iуэтаяуэ, дагъэ щыхуэжауэ, и лым щыгъыу пщэджыжым къышыщIигъэкIкIэ и адэм и гугъэт «щIэуэ» а жээчым хуишIауэ.

Ауэрэ мазэкIэр къэсри и адэм и къуэм жыриIаш:

— Уи вакъэ ебгъэшIахэри, ямыщIу къэнахэри псори къышIэхыхж.

Үэнэджокъуэ и лэгъунэм щыыхъэжри җыышIихыжащ: япэ дыдэ щыргиғъэхъа вакъапхъэ закъуэр хишиғауэ, ари хуригъекъуауэ мазэм и күеңкIе. Адрей вакъапхъэхэр исори зэрыйшти. Ар щилъагъум и адэр гуфIаш: «Нысэр нысэ хъуну къышIэкIынщ», — жиIэри.

— Дежъэнущи фи унэр фкъути фшыж пщэдей, — жиIэри адэм унафэ хишиғащ и къуэм.

Уэнэджокъуэ жэшым щыыхъэжраш җуэду нэшхъеийуэ.

— Сыт ушIэнэшхъер, къехъуар сыт? — жиIэри Мэлэчипхъу и лыым къеупшIаш.

— Пщэдей ди унэр ткъутэу тщыжын хуещ, — араш жиIэри си адэм, — жиIаш Уэнэджокъуэ.

— АтIэ ар Iуэху. Абы щхъэкIе умыгузавэ. Пщэджыжь жыуэ зы бгъэн гулъэрэ, зы ятIэ гулъэрэ къисхуэшэ, — жиIаш Мэлэчипхъу. Уэнэджокъуэм пщэджыжым жыуэ зы бгъэн гулъэрэ зы ятIэ гулъэрэ къишащ.

Унашхъэр жы хъуати җыытригъэдэри бгъэнышIэмкIе иригъебгъаш. Унэ блындрабэхэр щIэрышIэу езы Мэлэчипхъу ияш.

Ари и адэм ильагъури гуфIаш.

— Пщэдей дежъэнущи гъуэмымлэ, мышур мышыу дыдэу, шыугъэри шыугъэ дыдэу тхуагъэшI — жриIаш и къуэм Уэнэдж. Уэнэджокъуэр аргуэрү нэшхъеуэ и шуIэтъэм и деж щыыхъэжраш.

— Аргуэрү къехъуар сыт? — ЖиIэри Мэлэчипхъу и лыым къеупшIаш.

— Си адэм и хабзэш: «Дежъэнущи гъуэмымлэ егъэшI, мышур мышу дыдэу, шыугъэри шыугъэ дыдэу» жеIэри абы хуэду изогъэшIри дожъэри къуажэм дыдэкIыу гъуэгум дызэрүтехъэу «ИIэт, си щIалэ, уафэм пкIэлъей къедзит» къызжеIэр. Сэ дэнэ губгъуэм пкIэлъей къисхын? Иэу, сэ пкIэлъей шыпхэкIе къесхъэкIрэ», — жызоIэр.

— Ауэрэ дыкIуэуэрэ зы теуегъэ дыкIуауэ, «ИIэт, си щIалэ, гъуэгур кIэшI къисхуэшIыт» — жеIэр. «Иэу, сэ дауэ сцын гъуэгур кIэшI, схузэпыупшIынугъым, зэхуэлъэфэсыну хъунукъым», — жызоIэри здэркъым.

Ауэрэ дыкIуэуэрэ зы мэд дыщIохъэри, «Мы мэзыг хыхы шы гъуабжэ кIэхуитI къышIэху», — жеIэр. СыщIохъэри сымыгъуэту сыйышIокIыжыр.

АдкIэ зы къуомрэ докIуэри допсыхри «Гъуэмымлэр къаштэ», — жеIэри къызощтэри мышур мышыу дыдэш, шыугъэри шыугъэ дыдэши, ишх мыхъуу къызэуэн щедзэр. Сыктырехужъэри къызэуэрэ сыйхехуж, — жиIаш нартым.

— АтIэ ари Iуэхукъым, абы щхъекIэ умыгузавэ — жиIеш Мэлэчыпхъуи ишIаш гъуэмымлэр. Къэлтмакъхэм я щхъехэр и ипхэжри жиIаш:

— ФыщыкIуекIэ «Уафэм пкIэлъей къедз», — жиIэмэ, абы щыгъуэм и пацхъэм къилъади уи^н шыр хуэгъэджэгу. Уи шы лъабжъэм щIэгъеплъ, зэрыбгъэджэгуфыр тегъэлъагъу.

Абы адкIэ фыкIуурэ уи адэм «Гъуэгур кIешI къещI» — щыжиIекIэ, уэрэд къызжиIэ жыхуиIещи, абы щыгъуэм уэ къыхэдээ сэ сежкыунщ жеIэ. Езым къыхидэнши уэ Iэдэбу умыкIийщэу ежыу. Ауэрэ фыкIуэуэрэ мэзым фынэсрэ «Шы гъуабжэ кIэхуитI къысхущIеш», — къыжбиIэмэ, мэзым щIыххи зеи башитI къиупщIыкI! ъужыу упс, дыдкIэ угъуэн, фэдэнкIэ зэкIэрыщIэжи нартыжым и тохутэм хушIэлъхъэ. АтIанэ нартыжыр нэцхъей къызэрыхъуу, уи шым зыкъе гъэлъэтэхи и шы IумпIэр убыд, къегъэпсих, уи щIакIуэр убгъу тегъэтIысхыгъуэмылэхэр егъэшх, — жиIери апхуэду и лыр игъэIушри гъуэлъяжахэш.

Нэхущым зэдэ зэкъуэр дэшэсыкIаш. Куэдрэ кIуа, мащIэрэ кIуа, нартыжым жиIаш:

— ИIэт, си щIалэ уафэм пкIэлъей къедзыт!

И къуэр и шым еуэш, и адэм и апэм къилъадэри и шыр хуигъэджэгуаш. И шы лъэгу щIигъеплъаш. Ар нартыжым игу ирихьри зыри жимыIэу ежъэжащ. Ауэрэ кIуэхэуэрэ зы тэуэгъуи якIуаш.

— ИIэт, си щIалэ, гъуэгур кIешI къысхуэшIыт, — жиIаш нартыжым аргуэрү.

Уэ къыхэдзи сэ сежкыунщ — жиIаш и къуэм. Нартыжым уэрэд къыхидээри и къуэр Iэдэбу ежыууэрэ кIуахэш. Куэдрэ кIуа машIэрэ кIуа, мэзым нэсхэри, мэзым хэтурэ зы къомри кIуахэш. АтIанэ нартыжым и шыр къыжъэдиккъуэри жиIаш:

— Мы мэзым хыхи шы гъуабжэ кIэхуитI къыхэху!

Уэнэджоккуэр мэзым хыхьэри зей башитI къыниупщIри иупсащ. ДыдкIэ чугъуэнщ, фэдэнкIэ зэкIэрищIэжри лыжым и тохъутэм щIилъхъаш.

— Мыр дзапэ баш пхуэхъунщ, — жиIери.

Ауэрэ кIуэхэуэрэ Уэнэджыр нэцхъей къэхъуаш. Ар и къуэм щилъагъум зыкъыригъэлъетахаш и адэм и шы IумпIэри и лъэрыгъри иубыдри къыригъэпсихаш. ЩIакIуэр хуиубгъури и адэр абы тригъэтIысхыэри Мэлэчыпхъу и гъуэмылэхэр къытирилъхъаш. Уэнэджыр зы гъуэмылэ лъэнкъыгъуэм едзакъэри форэ тхъукIэ щIат. Адрей гъуэмы-

лэ лъэпкыгъуэм едзакъэри ар джэдыкІэрэ шатэкІэ щІат.

Уэнэджокъуэм хуабжыу игу ирихъац. Гъуэмымлэр пишынкІэ къеуату, қуэдрэ щылъыну апхуэдэт.

Уэнэдж шхэн зэриухыу и щІопщиры къиштэри и къуэм еуэн щІидзаш. Уэнэджокъуэм аргуэрү къэхъуар къыгурымыгъу шым зэридзэри къышІэпхъуэжац. Нартыжьри и шым къэшэссыжри и къуэр къырихужьэри къежъэжац.

Къеуэм къихум, къеуэм къихурэ я пщІантІэм Уэнэджокъуэр кІиуэ къышыдэлъэдэжым, Мэлэчыпхъу щІэплъри и лыр и тхъэмадэм иукІыурэ къызэрихужыр илъэгъуаш.

Уэнэджокъуэм шым зыкъыридзыхри и лэгъунэм и бжэм Іулъэдэжац щыхъэжыну. АршхэкІэ Мэлэчыпхъу бжэр къигъэбыдэри щІигъэхъэжакъым.

— Гух сеукІ, Гух сынольэйу, — щыжиІэм Мэлэчыпхъу унэм къышІэпсэлъыкІри жидаш:

— УиукІашэрэт уэ пхуэдэм укъышигъэшинауэ укъышихужкІэ.

Ар нартыжьым щызэхихым и нысэмкІэ игу загъэри и унэ кІуэжац.

Абы иужькІэ нартыжьыр зыкъомри псэужауэ щылІэм щыгъуэ и къуэм къыжыриІэжац псальши:

— Гъэ къэссыхукІэ вы къуэлэнищэкІэ вэ,
Гъэ къэссыхукІэ унэщІэ щы,
Гъэ къэссыхукІэ фызыщІэ къашэ, — жиІери.
Уэнэджокъыр лыри и къуэм щІилъхъэжац.
Уэнэджокъуэр гупщиысэ хъуаш:

— Дауэ сэ гъэ къэссыхукІэ вы къуэлэнищэкІэ сывэры-
вэнур? Апхуэдиз вы дэнэ къисхын? Гъэ къэссыхукІи унэ-
щІэ дауэ схуэшІын?.. ФызыщИ сый щхъэкІэ къесшэн? —
жиІери. Апхуэду нэшхъеуэ гупшиысэу Уэнэджокъуэр къы-
шынэм Мэлэчыпхъур еупщиаш:

— Сый ущІэнэшхъеир? Сый апхуэдизу узегупы-
сыр? — жиІери.

— Си адэр щылІэм къызжидаш: «Гъэ къэссыхукІэ вы
къуэлэнищэкІэ сывэну», «УнэщІэ сщІыну», «ФызыщІэ
къесшэну». Ар сэ схузэфІэкІынукъым араш сывэгупы-
сыр, — жидаш и лым.

— АтІэ «вы къуэлэнищэкІэ вэ» жыхуиар: — гъатхэм
пасэу вакІуэ удигъэкІыну, уэсыр темыкІыжыпауэ къуэлэ-
ну телъу араш. «Гъэ къэссыхукІэ унэщІэ щы» жыхуиар:
Гъатхэ къэссыхукІэ зы бгъэн тулъэ къашурэ тебгъэ уи
унэм. Сэри ятІэ зесхъэнц, сэху къестыжынци — араш
унэшІэр. «Гъэ къэссыхукІэ фыз къашэ» жыхуиар: — Гъэр

зи кіыхыагым унэм уимысыу, адкіә мыдкіә кіүэ. Қъе-
кіүхъ. Укъекіүэжым щіещыгъуэ дызәшыхъунчи араш, —
жиіәш. Мәләчыпхъу я гур фомрә цымрә хуэду зәкірып-
щіауэ тхъэрә псәууэ къенәжахәш.

* * *

Зә гуэрым Мәләчыпхъу и ліыр нартыжытІ игъусәу
махуэ 15-кіә къетыну ежыаш. Здәкіум аргуэрү маҳуэ 15
гуэркіә щымыІәжу мыхъуу, мазәкіә къетын хуей хъуаш.

Нартым и гъуситІыр къиутІыпшыжаш:

— Гуашэм мәфіохъу схуафхыж! Мазәкіә сыйкъетын
зәрыхуери схужефІәж. Нобә фынэсу пщәдей фыкъесыжу
фыкІуәж — жиІери. Зәщымышу бохуцеяпхъитІ Мәләчып-
хъу саугъуэтү тъыхуригъехыри и гъуситІыр къигъекІуә-
жаш. БохуцеяхъитІыр Мәләчыпхъу тъыхуахыри къекІуә-
жаш. Нәсүжхәри нартым я пщәм къырильхъар Мәлә-
чыпхъум жыраІәжаш. ЕтІуанә маҳуэм ежъәжын хуети и
ліым жраІәжыну мыр яжыриІаш:

Вагъуэм из,

Мазэм итІ,

Тхъерыкъуэ пщәхуитІым я псә.

КъуаншІә фыңцІәжытІым ягу хуумыгъәшшын —
жиғіси ліым схужефІәж, — жиІери.

— БегуэлитІым абы къикіыр къагурымыІуэу, ягъә-
шІагъуэу зыщамыгъәтупщәжын щхъекіә жаіурә кіүэ-
жаш. Нәсүжхәри нартым елъәІуахаш:

— Тхъэм щхъекіә дә згуэркіә дынолъәІунущи къы-
джыІә жаіаш.

— ФыкъызәлъәІу, сщІәмә фызогъәтупщәжын —
жиІаш нартым.

— ДынолъәІумә мыраш:

— Вагъуэм из,

Мазэм итІ,

Тхъерыкъуэ пщәхуитІым я псә.

КъуаншІә фыңцІитІым ягу хуумыгъәшшын» — жиІэу
туашэм уә къипхуиІуахуа псальэм къикіыр къыджыІә-
жаш.

— БохуцеяпхъитІ фәзгъәхъам зым зы ІәфракІә,
адрейм ІәфракІитІ къыпыфчат? — жиІери еупщІаш нар-
тыр и гъуситІым.

— Къыпхытчат, — жаіаш и гъуситІым.

— АтІә зым зы ІәфракІә, адрейм ІәфракІитІ пачаши
«тхъерыкъуэ пщәхуитІым я псә» туашэмрә сәрәщи — дә

тIум ди псэ «къуанщIэ фIыцIитIым» жыхуйIэр фэ тIура-
щи уй гъусэ нартыжьитIым ягугъу умыщIын — жиIэу
аращ гуашэм и псальэм къикIыр, — жиIаш нартым.

НартыжьитIым ар ягъещIэгъуаш, абы иужькIи апхуэ-
ду зей ящIэжакъым.

Мазэ пIальэр дэкIри нартми къигъэзэжащ.

Нартыр къэкIуэжа иужькIэ куэд дэмыйкIыу хъещIэ
къахуэкIуаш.

ХъещIещыр унэм пэжыжьэт.

Мэлэчыпхъу хъещIэм хуэфащэ лы хъещIэ Йыхъэ лэп-
сым хэлъуу, лэпс тепхъэри тепхъэжауз, шыуаным, илъуу
хъещIещым иригъэхьаш, адкIэ и лIым къыхихыжу дахэ
дахэу Iэнэм трилъхъену.

И лIым лыр къыхихыурэ хъещIэ Йыхъэ гуэр къэт
хъуаш.

И лIым Мэлэчыпхъу деж игъэкIуаш.

— ХъещIэ Йыхъэр щхъэ къэт хъуа? — жиIэри.

— Пшэр лъэнныкъуэ ирагъэзри.

Вагъуэр зериз ящIащ,
жыфIи схужефIэж си лIым, — жиIаш Мэлэчыпхъу.

Апхуэдү и лIым щыжыраIэжым гуп зэхэсыр еупщиаш:

— Мыбы къикIыр тхъэм щхъэкIэ къыджыIэ — жиIэри.

— Абы къикIыр мыращ: лэпс тепхъэр лъэнныкъуэ ира-
гъэзри лы Йыхъэр хахащ, — къажыриIаш нартым.

462. МЭЛЭЧЫПХЪУ И ЛIЫМ КЪЫЗЭРЫРИГЪЭКИЖА

(Къэбэрдэй текст)

НасыныфIэу, зерилъытэу, зэгурлыуэрэ зэдIуэжу Мэ-
лэчыпхъурэ Унэджоккуэмрэ зэдэпсэурт. И лIым и гумрэ
псэмрэ дыхъэу Мэлэчыпхъур унэ гуашэ нэс хъуат.

Мэлэчыпхъум дагъуэ хуимыгъуэтурэ ильэс пIальэр
къышысым, и адэр щылIэм къыжыриIэжа псальишиым
Унэджоккуэр егуущыс хъуаш.

— Гугъу сехьми ильэс и унэщIэ схуэщIынт, хъэхуу
къасштэми вы къуэлэнищэкIи сывэфынт, ауэ Мэлэчып-
хъур зи щхъэгъусэфIагъ дауэ изгъэкIыжын? — жиIэри
куэдрэ гupsысащ, нэшхъеяш, арщхъэкIэ Мэлэчыпхъур
щIыригъэкIыжын щхъэусыгъуэ игъуэтакъым, дагъуэ гуэ-
ри хуишIыфакъым.

Мэлэчыпхъу хуэдэ щхъэгъусэ фIэкIуэдыну Унэджо-
ккуэм дежкIэ хъэлъэ пэтми, иригъэкIын и жагъуэу щыт-
ми, нартым и дежкIэ и адэм жыриIа тхъерыIуафэр нэ-

хъышхъэти, Мэлэчыпхъур иримытъэкІыжу мыхъун хъуш.

— Сэ уэ сыйту хуэдизу фІыуэ усльагъуми, зыгуэркІи губгъэн пхузимыІэу щыт пэтми, уэрэ сэрэ дызэрзызэдэ-псэүн хуей пАлъэр икІаш. Абы фІэкІа уэрэ сэрэ дызэдэ-псэу хъужынукъыми, уи нэ къыфІэну мы унагъуэм илъыр зыдихи икІыж, — жиІаш Унэджокъуэм, Мэлэчыпхъур зэрригъэкІыжыр и гум къышІитхъуурэ.

— ФІыш, уэ жыпІэр си дежкІэ унафащи сэ сикІы-жынц, си нэ къыфІэнэри исхынц, ауэ апхуэдизу фІыуэ сикъэплъагъу щытар пэжмэ сэри зыгуэркІэ синолъеІу-жынущи къысхуещІэ, — ельзІуаш Мэлэчыпхъу и лым.

— ЖыІэ, сэ сыхъэзырщ уи лъэІур пхуэсщІэну.

— СикІыжынам и пэкІэ хуит сышІ, нарт щауэгъуу уиІэхэр псори фызэхесу зэ закъуэ фезгъэфэжыну, фыз-тъешхэжыну, фызэхэзгъэплъэжыну. НэгъуещІ мыхъуми ар уи щауэгъухэм ягум сэркІэ ІэфІу къинэжын хуэдэу.

— Захуэш, — жиІаш Унэджокъуэм. Мэлэчыпхъу фадэ, шхын куэду ишІаш, Унэджокъуэми и щауэгъухэр псори зэхуишэсаш.

— Сэ си лым сирегъэкІыжри, синивольеІу, си хъэ-тыркІэ, гукъинэу фефэу, фешхэу, фыгушыІэу мы зэм фы-зэхэссыжыну, — жиІэри, Мэлэчыпхъу Іэнэр ину къиухуаш, шхыныр куэду къытрилъхаш, мэрэмэжье гуашІэр къыт-ригъэувэри щауэтъу зэхуефэр ину зэІуихаш.

— Бысымыр фымыгъэнэшхъеийу евгъафэ, евгъашхэ! Сэ сиригъэкІыжми сэ схуэдэ куэдыкІеийц, игъуэтыхынц шхъэгъусэ, — жиІэурэ, Мэлэчыпхъу и лым и щауэгъу-хэм бжьэ ирригъэтурэ Унэджокъуэр чэф ишІаш.

Зы жэшрэ зы махуэкІэ зэхэсауэ хъэшІэхэр щызэбгы-рыкІыжым, чэф зиІэ Унэджокъуэр ІэфІу жеящ.

Мэлэчыпхъу гур зэшІишІэш, пІэ щабэ ирилъхъери и лым абы хигъэгъуэлъхаш, езыр тублащхъэм дэтІысхъэжри и дышым кІуэжын гъуэгу теввэжащ.

Гъуэгум и зэхуэдитІыр къакІуауэ, нэхуй къатешхъауэ Унэджокъуэр къызэшшыуаш. Къаплъэри Мэлэчыпхъур гу-блащхъэм дэсу, тур игъакІуэу, езыр пІэм хэлърэ гум илъыжку гъуэгу тетхэу илъэгъуаш.

— Сыт гъэшІэгъуэн, дэнэ дыздэкІуэр? — жиІэри, Унэ-джокъуэр и фызым супшІаш, зыри къыгурымыІуэу.

— Сыт щхъэкІэ? Пшыгъуашэж? Уэ сэ сикъибгъэ-кІыжауэ ди унэ сокІуэж, — жиІаш Мэлэчыпхъу.

— Сэ уэ узэригъэкІыжар сошІэж, ауэ сэ сымышІэ-жыр уэ иджы сыздэпшэрщ, — жиІаш Унэджокъуэм.

— УмыщІэжым, уэзгъэшІэжынщ: сэ уэ сыщыбдэ-
кІуэм щыгъуэ уэзухылІауэ щытащ, сыкъибгъэкІыж хъу-
жыкъуэм, си нэ къыфІэнэу зы уи унагъуэм къисхыну.
Иджы сыкъоғъэкІыжри си нэ къыфІэнэр уэращи уисхауэ
си дышым узошэ, — жиІэри, Мэлэчыпхъу жэуап ириташ
и ліым.

— УэзухылІар пэжш, сызэрыпшэри дэгъуэт сэ сֆІэ-
фІу уэ уизгъэкІыжам, ауэ сэ ущІизгъэкІыжыр Іуэху-
гъуиш хуэзгъэзэшІэну си адэм тхъэ хуесІуати сымыгъэп-
цЫн щхъэкІэш, армыхъумэ дагъуэ пхъуэсшІу аракъым,—
жиІаш Унэджокъуэм.

— Ар сыйт хуэдэ Іуэхугъуиш? — еушиІаш Мэлэчып-
хъу.

— Ильэс къэс фызыщІэ къэсшэну, ильэс къэс унэ-
шІэ сщІыну, ильэс къэс вы къуэлэнищэкІэ сывэну си адэр
шылІэм тхъэ сигъеІуаши ильэс мэхъу уэрэ сэрэ дыэзеры-
зэдэпсэури иджы узогъэкІыж. Абы щхъэкІэ сумышэ.

— Уи адэр Іущти апхуэдэу къыбжиІаш, ар уэ зэхуу-
мышІыжIамэ, хэт и ягъэ? Ильэс къэс фызыщІэ къашэ
щІыжиІар унэм уис зэптыту ущымыт, ежъэ, зекІуэ кIуэ,
къэкІухь, укъекІуэлІажмэ уи фызыр щІэцьгъуэ пхуэ-
хъунщ, щІэуэ къэпша хуэдэу хъунщ жиІэу араш. Ильэс
къэс унэшІэ щІы щІыжиІар гъатхэ къэс бгъэнышІэкІэ
уйгъэбгъэну, сэри ятІэ зырызигъэхъэну араш. Ильэс къэс
вы къуэлэнищэкІэ вэ щІыжиІар гъатхэм пасэу, уэсыр
псори темыкІыжауэ, щІыр къуэлэн хъуауэ уигъевэнущи
аращ. Пасэу пщІам хуэдэ зыри щыІэжъым.

Араш уи адэм и псалъищым къикІри, ухуеймэ, дгъэзэ-
жынщ, ухуэмеймэ, зэрызэдухылІауэ щытам тету, си ды-
шым узошэри, узэгуакІуэр къыхэх, — жыриІаш Мэлэчып-
хъу и ліым.

— Абы щыгъуэм нэгъазэ! Мэлэчыпхъу щикІыжым
Унэджокъуэр зыдишащ жаІэу нархэм жедгъэІэнкъым,—
жиІэри, къагъэзэжри Унэджокъуэм и унэм къэкІуэжащ.
Абы иужъкІи, фомрэ цымрэ хуэдэу ягур зэкІэрыпшІауэ,
тхъэрэ псэууэ къэнэжащ.

463. МЭЛЭЧЫПХЪУ И ХЪЫБАР

(Къэбэрдэй текст)

Мэлэчыпхъу хъыджэбз цыкІоу ягъунэгъу Гуашэпсхэ
я деж и анэм итъэкІуаш: «Лъатэрыпс къундэпсэу», —
жиІэри.

Гуашэр къеупицIаш: «Щхъэ укъэкIуа?» — жери.

— Ди анам сыкъигъэкIуаш, выл, балыджэ, шэжынс къундэпсэу жери, жиIаш:

Гуашэр тэджри: «Хъэрдэт ухъу! лыншэу улъхуэнэм уэ» — жиIэри псори къыриташ.

ЕтIанэ махуэм лыр дэкIыу илъэгъуаш хъыджэбз цыкIум, Гуашэм и деж кIуэри жыриIаш: «Сэ сыкъэсыжы-хуэкIэ кIытэ хэмьльу мэхъсымэ схуэшI жиIаш» — жери.

Махъсымэр ишIри игъэувыжащ, къыхуэвакъым, лыр къэсыжри къепсихыжащ, фадэ щIэупшIэри къыхуихъаш.

— Мыр сыт?

Мыр кIытэ хэмьльу махъсымэ щIы жыпIати сщIати къыхуэвэркъым, — жиIаш.

— Хэт ар жызыIар? КIуэн къеджэт. Къыраджэри къеупицIаш:

— КIытэ хэмьльу махъсымэ щIы жысIа?

— Езы Гуашэпсэ жиIат, даут, лыншэу улъхуэнщ къызжиIат, лынэу лъхуэ щыIэ? — жиIаш.

Лым мурад хуищIри, ин хъумэ къишэнүэ нэIыхь иргъэтхащ. Абы иужькIэ хъыджэбз цыкIур къуажэм къыдэнэри, лыр Iэпхъуаш. Лыр зыдэкIуам щаукIаш. Мо хъыджэбз цыкIум и деж щыхъэкIуэ къагъэкIуаш. Шур зыдэкIуэнур ицIыхуртэкъыми, псыхъуэм Малычыпхъу дэсу, фадэ ишI хуэдэ чIэм хэсти, шур абы къыхуэзэри къеупшIаш:

— Малычыпхъухэ я унэр дэнэ и деж? — жери.

— Дыгъэр зытепсу сыхъэр зыщехыр яунэш, — жиIаш.

— Ар сыткIэ къесщIэну?

— Узэрыхуейр къызжепIэмэ, унэр бгъуэтинщ, — жиIаш.

— Малычыпхъу илI лIауэ аращ сыкъышIэкIуар, щыжиIэм,

— Си напэр дэхути — къилъелъщ,

Си Iещхъэр гъэ хути-улъийщ,

Си лъэнкIапIитIыр щIэкIэзызыкIщ,

Шэ фIыцIэ къайэм

Дэджэрэзу ирихъэжъэн шу цыкIу,

Си гур къыхуухи! — жиIаш.

Фызхэр хъэдагъэ кIуэрти ядежъаш. И анэр шхыдэрти, хъэдэр зейм фIыуэ егъей жери кIуаш. КIуэрэ пэт жыгым тесу зы къугъыжь илъагъури еупшIаш:

Си лажъэр ныблэкI-къыблэкIыу
Ярэбий, къуагъыжь,
Сыт плъагъуа—жилаш.
— А жыхуэпIэр и куцIыр исфри
И фэр бгым шыздзыжащ, — жилаш.
— АтIэ ГукIэ укIэцIре
ТхыцIэкIэ угъуалъхъэу укъынэ! — жилаш.

Хъэдагъэ зыдэкIуэм нэблэгъуаэ къышIадзащ, хъы-
джэбз цыкIур япэ иту хуабжку гъыуэ кIуэрти адэкIэ
къаплъэри къышальагъум ауэ хъыджеbз цыкIу гуэр
яфIещIри ягъэбэяуну джэдыкIэ къираташ. ДжэдькIэр
къыIихри:

Мыр адакъэм къигъехъу,
Анэхъум къикIэцI,
КIэцIалъэм къаух,
«Дахэш» жаIеу къысхауухъ,
Къэзыхъам и адэ тхъэ еукI,
Мыр си пщыкъуэш,
Къэнар си лыщ, — жери
И натIэм еуэри тырикъуташ.
Къэзыхъар щIэпхъуэри кIуэжащ:

— Ар Малычыпхъущ, хъыджеbз сабийм и цIэ ираIуа-
щи зи лIэжу егъей, лыр зей дыдэу Къуэгъулкъуэхэ япхъу
тыланэ къыстрашащ, — жери эзгъугусауэ щысщ. ЩIэ-
хуу Зыхъумэхэ я гуашэ къафши хуэдгъехъущIэнщ, —
жари ягъекIуаш.

— Си щхъэлыкъуэкI мыгъасэш,
Си Iэдэкъэжыпс къемыхъщ,
Фи унэ IутитIым яз къэмыхъуэу

СынэкIуэнкъым — жери, унэIутитIым языр ягъакIуэри
къэкIуаш.

КъыбгъэдэтIысхъэри Къуэгъулкъуэхэ япхъу:

— Си нысэ дыщэ сыримэр зи щIыIу,
ДыщоуIуари зи тхыцIэ,
Тхъэм къихъри яхъри зи щIыфэ,
ПцIашхъуэм и кIафэр зи набдээ,
Тхъэм зыхидзам я нэхъ дахэ,
Уи адэ Къуэгъулкъуэ пхуринэнкъым,
Уи анэ армэ хутэ пхуйжыщIыркъым,
Зи дыжыныгъуэлI зыхуэплIэжын? — щыжиIэм,
Дыщэ пыIэр щхъэридзри гъеин щIидзащ.

464. МАЛЫЧЫПХЪУ ЦЫКІУР

(Стам бол къышыхаутыгъэ текст)

Малычыпхъу ыңIәу зы пшъешъэжъые горә нысхъапэр ыгъэджэгүзэгъо мы гушаIәхэр риоштыгъ.

ПІэстэ къодыеми зегъас
Унагъор лIәхъусәми зегъекIу
ХъакIә къэкIон Iори гъэIылъ.
Бэрә щылъыгъ поу умышкыжь.

Мы Iуш цыкIум мы исальехэр пшы горәм зызэхехым ины хъумә къышэн ыгу хәлъеу Iәуж ритыгъ. Бә мышIәу пшэр зэлIәм, унагъом исхэр тхъесхакIо кIон хъугъэх. Малычыпхъор зэрәцIыкIум фәшIджә зыдамышэу кIанкIә къызратым, кIанкIәм еплъи-еплъи:

Iэтэкъэжъым уиугъогъугъ.
Чэт набгъом уракIәцIагъ.
Укърахи укъсатыгъ.
Дахә аIуи укъисатыгъ.
Укъисэзытыгъэм фәмыгъо тхъэ уешI! —
ыIуи чIидзи ыубетагъ.

465. МЭЛЫЧЫШХЪУРЭ ІАШЭМЭЗЭРЭ

(Къэбэрдей текст)

Мэлышыпхъу цыкIур псыхъэ кIуауә, туэгуэнүр иIыгъыу бжъепәм щытехъэм, шу къакIуэр ильэгъуаш. Мэлышыпхъурэ Іашэмээрэ ягъашIәм зэрылъэтэкъым икIи зэрыцIыхуртэкъым. Мэлышыпхъу плъэри «шәч хэмилъузи гугъу ящI Іашэмээыр мыращ» — жери игукIә, Іашэмээыр къицIыхуаш. Іашэмээри къаплъэри «шәч хэлъкъым зи хъыбар зэхэсх Мэлэчыпхъур мыращ» жери, Мэлэчыпхъур къицIыхуаш.

Шум и гъуэгур зэпимыупщины Мэлышыпхъу къэувы-Іаш, гъуэгум щынэсым, Іашэмээри къакIуэрэ Мэлэчыпхъу цыкIури игъунэгъу щыхъум «Мэлышыпхъу IуэрIуэдзу жаIәри зыгуэр жеэгъэIэнщ» игукIә жиIәри шыр къыжъедикъуэри еупщиаш:

— МыбыкIә шы блахуу плъэгъуауә пIэрэ, дахә?
Мэлышыпхъу къыгурIуаш ар къигъэпсэлъэн шхъекIә

зэрэупщикар, ахъумэ Іашэмээ шы зэрымылъыхъурэ, мынхуэдэ жэуап ڪыритыжац:

— Пицэджыгж мазэр ڪышыщІэзым,

Си бжэ дазэр зэИузри
ТепІэн дазэм сыкъыдэплъри,
ПицІэгъуалэр сокупцІэ-сокупцІэу,
ПицІэгъуэплъыр сокупцІэ дамыгъеу,
Къаэр блатхъэхуу,
Зыхури псыпцІэм хэнауэ,
Ижырабгъу кІашэу,
Шэсырабгъу сокуу,
кІуэрэ-кІуэрэ ушыжу
Апхуэдэ зыгорым
Үи адэ Іашэ ихуаш.
А слъэгъуам укІэлъымыкІуэ,
А слъэгъуам укІэлъымыжэ,
УкІэлъыжэми ущІыхъэнукъым

Ущыхъэми упэлъэшынукъым, — жери Іашэмээ и адэ
Іашэр

Лъэбыцэжьеим иукІыу и шыбзыр ариудэкІыу ежащ.

Ар Іашэмээ зыпэмымплъа жэуапт.

— Уэ псори пицІэуэ сыйтим щыгъуэ укъалъхуа? — жери
еупщикаш етІуанэу.

— Къау-къау щыкъакъэу,
Къау-къау щыкІэцІыу,
Къаз джэдымкІэ щыгъуалъхъэу,
ПицІэгъуалэ щыгупкІэу,
И упкІэ мэш ڪышахым
И лъэхъянам сыкъалъхуаш, — къыжыриІаш.
— Дэнэ укъышалъхуа? — жиІэу щеупщикым:

— Мо унэ хужьу,
Хуэхужыбэ зыІулъым сыкъышалъхуаш, — жиІэри и
Іэпэр псыхъуэмкІэ ишиящ.

Іашэмээ нэгъуэщи жиІэн имыгъуэту и шхъэр игъэкІэра-
хъуэри шым euэри ежъэжаш. Шур щыблэкІым, Мэлышы-
пхъуи псыхъэ кІуаш.

466. МЭЛЫЧЫПХЪУ ИХЬИШЬ

(Б жъэдыгъу текст)

Мэлышы пхъуиту ийагъ. Нахыжъэр пшъашъэу псэлъыхъохэр къыфихъэтыгъэх, нахыкIэр цыкIоу ныхъапэмэ арыджэгутыгъэ. Ышыпхъу нахыжъы псэлъыхъохэр къыфакIуи, палъэр арити клюжыгъэх.

Палъэр къеси, пшъашъэр ащэнэу къекIуагъэх. А чынIэм нахыкIэр ныхъапэмэ арыджэгоу щысыгъ. Арыти ныхъапэр къыштириуагъ:

— Пэстэ лIэхъусэм зегъэкIу.
Унэ лIэхъусэм зегъэкIу.
ХъакIэ къекIон Iори гъэйылъ,
Бэрэ щылъыгъ поу умышкыжь.

Ар зэхахыгъэ пшъашъэр зыщэнэу къекIогъэ кIалэмэ. ИтIанэ кIалэу пшъашъэр зыщетым:

— Ур зиIушыгъэр сщэн нахь нахыжъэр сщэнэп, — ыIуи нахыкIэр къагъерази, пшъашъэ хъумэ ащэнэу аIуи клюжыгъэх. ИтIанэ охътэ дэхэктэшагъэу лIэр лIагъэ. Хъадагъэм шъузхэр кIо хабзети, шъузхэр кIонхэу ежьагъэх. Пшъашъэжъем зыIокIэхэм шъузмэ раIуагъ:

— А джэдэжъ, о оджэту удэт лIэр лIагъэ.

— Адэ сэ лыешко къысшышигъи, — ыIуи Мэлэчыпхъу алъежьагъ. Ау пшъашъэжъиер хъадагъэм зыдищэнэу янэ фэягъэп. Ышыпхъунахыжъы къеджи, кIэнкIэ къыритынэу къыриуагъ. КIэнкIэр Мэлышыпхъу къыратыгъ.

— Атэкъэжъим къеугъогъу
АнэкIагъом къекIэц.
КIэцынIэм къырахи
Дахэ аIуи къысатыгъ.

Къысэзытыгъэм сэ сыгу ипIалъэр ешат, — ыIуи ынатIэ риутэки, кIэнкIэр ыкъути алъежьэжыгъ. ИтIанэ купымэ къыраIуагъ:

— ТызIукIэрэмэ зэкIэ уяпчъэны хъумэ удэтшэт.

Мэлышыпхъу хъунджэ шъузымэ адиштагъ. Пшъашъэжъиер ращажки шъузхэр ежьэжыгъэх.

КIохэзэ чыыг горэм зыIокIэхэм:

— Чыыгыр къонэ къуал
Тхъэр щэкI икIахыгъ
Сыгынджэ сшIокIахыш, —

ыIуагъ Мэлэчыпхъу. Ащи блэкIыхи кIохээ мэлы Iэхъогъу аIукIагъ.

— Е-о-ой шъузэшъинэм щэ шъуешъуагъ.

ШъузешIугъом уц шъухъугъе

Шъуижъышъхъэ хэтэрыхъужъы шъухъужьыгъ, — ариIуагъ ахэми. ИтIани зыльэкIуатэхэм къэхалъэ горэм IукIагъэх.

— ЗышIэн нэмийIэджэ нэкIеу
ГыкIэн нэмийIэджэ шIоуу
Иаджи ахэлъ мыш, —
ыIуи къэми къебгъукIуагъ Мэлэчыпхъу.

Унэм нэсыгъэх, ихьагъэх. Зехъэхэм Мэлэчыпхъу зигъэбыльи пчъэкъуахэм къоуцуагъ.

А лъэхъанэм лIэр зылIэджэ, шъузым ышъхъац щыщэ къыхаупкIыти дычIалхъэтыгъ. Ащ фэдэу дычIалхъанэу шъхъацым лъыхъутыгъэх, ау шъузэр къуити шъхъацрагъотагъэп. Мэлэчыпхъу къогъум зэрэкъотэу къариIуагъ:

— Шъуикъэбыжъ къэжъутгъэжъажъ
Шъумэжъэжъ къэжъугъэлъыхъу,
Шъхъапхэтыкум шъулъыхъуахымэ
ТIэкIу жъугъотынджи къэнэнэп.

ИтIанэ шъузэр пшъэшъэжъыер зыкъот къогъум къопыджаагъ:

— Хэты итаучэжъ мыр къэзыIорэр.

— Iэхъомбэшко дыдымдже

Мэстэ пэшко дыдым сыкъунки — ыIуагъ Мэлэчыпхъу.

Ау шъузым нахь лъэши ышIыгъ нахь щигъэтыгъэп. Къопыджаэ зэпьты зэхъум:

— УиджэнэкокI тIытIым ыгъэшъугъ,
УиджэнэкIыб шъумэм ыгъэшъоу
О уилажэ унаеджэ огугъэ мыр, —
ыIуи пчъэкъуахэм къыкъокIи, лIэр ыгъэягъ Мэлэчыпхъу.

ИтIанэ шъузэр губжыгъэ:

— МэгушаIэ Iоу сшIагъэп сэ ар,

гъэрэзатгъэ иIэми сшIагъэп, —

ыIуи мыгъыжъэу шъузэр Iыстыжъыгъэ. Афимыгъэяхэ зэхъум Мэлэчыпхъу лъыкIуагъэх шъузым рагъэушъинэу.

ЗыльэкIохэм Мэлэчыпхъу къариIуагъ:

— СигурхъукIэ пкIатэу лъатэу,

Сиунэ нэкІэу сыкъекІотэп.

Унэм унэрыйс къыфашЫгъ, турхъуми къыфашИ, Мэлэчы-
пхъу къиращэжъагъ.

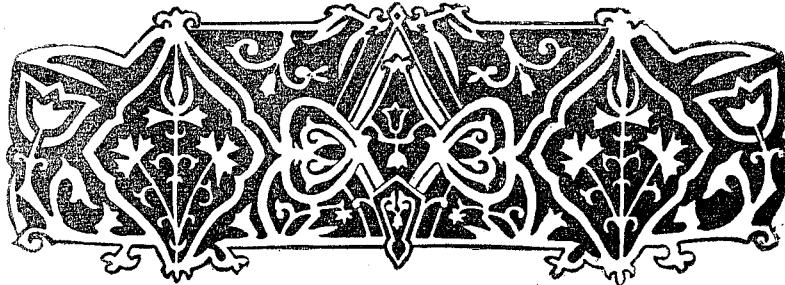
УимыкI, уимыс, уисэу сыкъимыгъэхъажь, —
Унэрыйсым къыриIуагъ.

Мэлышыпхъу шъузым риIуагъ:

— А гуашэ, оркъ шъаор лIагъэу
Умыгъэу умыпчъэу ущыса?
Хайрапэ охъуи.

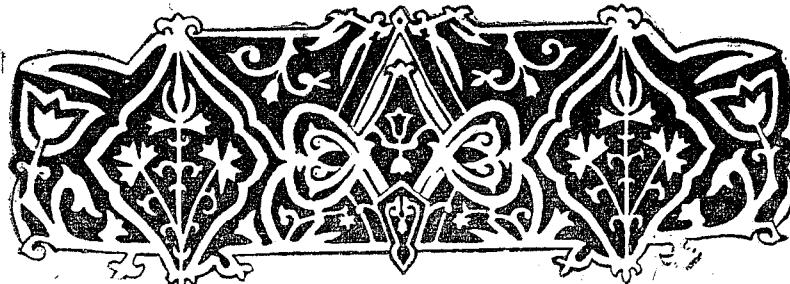
Шъузым теушъяхъыгъ, агъешкагъэпти унэм чIищи, нэ-
куль къыригъэшкыгъ, шъуватэ къыригъэшъуагъ, псы ри-
гъэшъожъыгъ. Шъузым лIэр ригъэгъэежъыгъ. Ежы къы-
гъази къэкІожъыгъ.

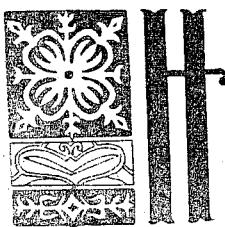
ЯПШЫКІУЕНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ШЪЭУАПЦІ

467. НАРТ Я ШЪЭУАПЦІ

(А б д з э х э т е к с т)

артымэ я ШъэуакІэ къышагъ. Тхъэм ипщэдыхъэу къыхыгъэм шъузым ышъхъашыгу Іалъыныр тыригъэйсъэти, еоти, ежь Іалъыным зи римышІэу, рыргъэгъэузыштыгъ.

Етланэ:

— Сэй нэхү лы дэгъу хэт щы! — ыюти ийижъыщтыгъ.

«Зыгорэле блидзыхэмэ сиуїшт», — ыюти шъузыр егушиштыгъ. Ай къыхыліе ар чэфыншэ, шъугъо хъугъэ. Арэуштэу нысэр зэрэхъугъэр унагъом исыхэмэ агу къеуагъ.

Зы шъуз Іоу-тэужъ горэ нысэм дэй рагъехъагъ. Ислыфхэр къыригъэй, а шъузыр еупшыгъ.

— Сы угу къеорэ, шъугъо узфэхъурэ? Унагъо ужъизыхэхъагъэр шъугъо узэрыхъурэм егъэгумэй.

— Тхъэм пщэдыхъэу къыхыгъэм Іалъыныр сшъхъашыгу тырегъэйсихъазы, къеозы Іалъыным шъхъэр рирегъэузы. Зыгорэле блидзыхэмэ сиуїн сэйозы, ары шъугъо сизышырэр. «Сэй фэдэу, сэй нахъ дэгъоу хэт щы!», — еозы, ейжы.

— Ашыгъум ар къызыуїокІэ епюштыр ары: «Ой нахъи нахъ дэгъу щы!» — ею. «Хэт сэй нахъ дэгъоу щы-Іэр?» — ыюу къызыоупшыне. «ЦукоЦынэр еушїэпхыгъэу пшїэгъуалэ ныкъогъу тесэу лыныкъос блэй, ар ой нахъ дэгъу къысауагъ», — ею.

Зэрауагъэм фэдэу лым риуагъ. Арыти:

— Ар сэй нахъи нахъ дэгъумэ зэрзэтесэу къыпфэсшэн! — ыюу, къыдэйигъ.

Лыныкъос Йахыи — «сыпфырикъугъэмэ усщэштыгъ», — ыПуи лыжъым риУагъ.

Лыжъыр къыдэхъашхыгъ:

— Е сиЯл, ай фэдэ джырэ нэуж умын. О сыпшИ-штыгъэп шъхьай ай сишIэу къиекIыгъ. Зым нахыи зыр нахь дэгъоу мэхъу. Мой къедэIу амэ джы, сэ къысэхъулIагъэр осон, — ыПуагъ.

— Тэ фэдэ хэт щыI тIоу, шышишъэ тызэрэугъоизи, мэз горэм тыхэIыхъэгъатъ, дгъотырэр етыздзыхэу цыф гъогу рытмыгъэкIожъэу. Зы ку зэйт къэкIо. Кублашъхъэм зы лыжъ горэ дэс, зы гуашэ ис, ай пэшъхъафэу зы бзыльфыгъэ дис, зы гъэлъэхъу кум ис, зы шыу пишIэгъуалэ тесэу ашъхъашт. А кур күшъхъэрэхъу. Гуашэу ай исыр къэгущыИ:

— Шышишъэ мы мэзым къыхэIеу, къиобэнхэмэ, си япишIэшъун? — ыПуи лым еупшIыгъ.

— Боу ясшIэн, — ыПуагъ.

Тэри мэз гъунэм тыхэс тыкъыхэIинзы, тебэнын тихъисапэу.

— Шэмрэ бзэмрэ зэIусыдзэмэ сяомэ, машIо хезгъадзэмэ згъэсизэ шышишъэр згъэсэн, — ыПуагъ лым. Ар зызэхэтэхим тыкъигъашти тыкъыхэIеу тебэнышъугъэп. Ай тетэу блIигъ.

Шышишъэр тызэхэхъажки: о уиягъ, сэ сиягъ тIуи тызэрэшхыгъ.

Джы къигъээжъэу къэкIожьы зыхъуIе тебэнышт тIуи зэдэтиштагъэ.

БлЭИ тхъамафэрэ а кур къэтыгъ.

Къигъээжки къэкIожьызэ, псы торэм къиIижкынэу щитыти къиIижкыхи кур зэйтIыIигъ.

Сэдэкъэхэдз щыгъынхэр зыщыслъи, тхъамыIе зысши, сахэхъатъ. Мой лым ишхонч шыгым есыусэигъ. А шыгым дэй сэ сыйсыгъ. Ежхэми шхэнхэу аублагъ.

— Мой тхъамыIеми тIэкIу ет, — аIуи, сэри тIэкIу къисатыгъ. Ар сихы пэтэу ибзэпс зэпысуюIигъ.

ЕтIани лым шьузыр еупшIыгъ:

— Шышишъэ мэзым къыхэIихэу сыптырахымэ си япишIэшъушт? — ыПуи.

— Сищэрэ сибэрэ зэIусыдзэмэ сяомэ, машIор хязгъадзэу згъэсышт, — ыПуагъ.

Бзыльфыгъэу исыр къэгущыИ:

— Ар о ошиэфэ нэсIе къыштэмэ зышильэн нахырэ хэмийлээу лым ишьуашэ згъэшын, — ыПуагъ.

Ай нэмыIеу зы бзыльфыгъэ исити:

— О уахаоу машто зыхебгъадзэе сымыгъесэу згъэ-
клюсэжымэ а лыр къисэт, — ытуагъ.

— Зыбгъэклюасэе осэты, — ытуагъ лым.

Лыжъыр къэгүщи:

— Ар шъо шьоштэфэе мы гъэлъэхъоу мы кум исыр
зэйсхыны, эгъэжъоны, йахшишъэу згощын, — ытуагъ.

Ай ыужъ цыклю-цыклю сыкъэтэджи, сыкъылуклю-
штыжыгъ. Сигъусэмэ сакыххэхъажки зэе атуагъэр ясю-
тэжъыгъ.

— Ай йеджи алошт, тябэнништ, алу мэзым къыхэин-
гъэх.

Лыр ибзэ зетхъом, бзэр зэпыупшыгъэу къылеклыгъ.

— А, хъам сиши, ылу лыр къэшэси къежъагъ. Еозы
бзашхъэмэ заорэм машто хыргъадзэ, мо бзылъфыгъэ-
ри шьошэ шыным фежъагъ, мо лыжъыри гъэлъэхъум
фежъагъ.

Лыр къызежъэм апэдэдэ ыпэ сыкъифагъ.

— Ы, хытумэ азфагу къийигъ, оры мыр къысэзышла-
гъэр, — ылу къысэуагъ. Машто къысхыригъэдзагъ. А
бзылъфыгъэу маштои згъэклюасэу лэу сырэр къэзгъэ-
нэжымэ «къысэтыж» зытуагъэм псым сирильэшъулай
сигъеклюсагъ.

Заорэм машто хыргъадзээ шыуишъэр ыухытъ. Мод-
рэ бзылъфыгъэми ай нэс шьуашэр ышыгъ. Модрэ лы-
жъыми гъэлъэхъур йахшишъэу, зыгорэм йулхъа лые дэ-
мыклиу ыгощыгъ.

Къуухи къызегъэзжым сэ сыкъилъэгъугъ. Къызыс-
фежъэм:

— Мыш ашыщэу, машто згъэклюсэжъэу, лэу къэз-
гъанэрэ къысэлтыжынэу къысэплюгъагъэба? — ылу
бзылъфыгъэр лым зеупшиым:

— Ослогъагъэ, — ылу сыкъигъэнагъ.

— Шыуишъэр оухыфэе шьуашэ пфэсшинызы зы-
шыозгъэлъэжжын зылогъэ бзылъфыгъэм шьуашэу фишы-
гъэр лым зыщыригъэлъягъ.

Джыдэдэм а сыкъэзгъэклюсэжжыгъэр ары сэ сывлеры-
сыр. А шыплем ар къысфыщини, зызэлиутуай клюжы-
гъэ.

Зым нахьри зыр нахь дэгъу мэхъу. Зызакъо анахь дэ-
гъоу хъурэп.

— Джырэ къынэужы ай фэдэу шьузым уемюожь. Клю-
жжы, — ылу къытупшижыгъ.

А пшиэгъуалэм тес шыныкъос лыжъныкъос цуко цы-
нэр зэуштэпхыгъэр нартымэ я Шынуапц.

468. НАРТ ШЬЭУАПЦ

(А б д з э х э т е к с т)

Іялэ горэ Іелэ дэй Пон умылъэкІинэу щыIагъ, лыблэ-
нагъ, ау зы шэн дэй хэлъыгъ.

Шэцым шъузым дэй ильэу, пщэдыжым къыIижын
зыхъуIе Iалъыныр ишъуз ышъхъа тыригъэуцоти IапэIе
ригъэубытыжыщтыгъэ, ищэрэ ибзэрэ зэIуидзэти еоти
шхончыIе, Iалъыным шэр рыригъэдзыщтыгъэ. Ащ ехы-
лIагъэIе шъузыр шъуагъо хъущтыгъэ: «СыIакIэуIен
мыш», — ыIоти. Мо шъузыр шъуагъо зэрэхъурэм паIе
нью горэ еупшиIынэу къекIуагъ.

— Сы, сипшъашъ, шъуагъо узIехъурэр, зыгорэ къыоу-
за? — Іялэу укъэзыщагъэри дэихэп, унагъори дэихэп, си
къыомыкIурэр?

— Лым мыр къысешIэзы джай пае шъуагъо сэхъу
нахъ, зи лажъэ сиIэп, — ыIуагъ.

— Адэ ашыгъум ащ епIощтыр ары, — ыIуагъ. —
ХэгъошъхъаIур пщэдыжынэ зытIуш горэм къэухъум Iуи
еIу, — ыIуагъ.

Іялэр шэцым илъигъэу пщэдыжым а зэришIыщты-
гъэу ўшIынэу зыфежьэм:

— Адэ арэу удэгъумэ пщэдыжь зытIуш горэм хэгъо-
шъхъаIур къэухъум, — къыриIуагъ.

Къыухъумагъ.

Пщэдыж горэм шы ныкъос лы ныкъос горэм цуко
цынэ еушIэпхыгъэу къыIукIагъ. Мо Іялэр еонэу фежьи,
еуагъ, шъхъаIе ищэ хигъэхъан ылъэIирэп.

— Хъа узыфаер? — ыIуагъ.

КъэIаби шым рилъешъохи лъеригъэпсым Iикъузи ри-
хыжъагъ. Мэз Iапшъэ горэм дэжь щепсыхи шыр рип-
хыгъ, лъеригъыпсыр къызегъэланлэм модырэ Іялэри
«шъутампI» Iосу къыIезыгъ. Мо лым машю ўшIызи, цэцэ
тIаркъом цуко цынэр пильэзи, щыгъущыпс тыреутхэзы
егъажъэзы, къытежъиIирэр ешхзы щыс. Мо Іялэри
еплъызы щыс, аий тIэкIу къыретызы регъэшхы. Цукор
уюхыгъ.

— Сыд, Іелэ бетэмал, ори укъысэутэIигъэу, хъа укъы-
шIонагъэу укъыспылъ? — къыриIуагъ.

— СшIэрэп сэри зыкъызыIипфэзыгъэр, тIэкIуи си-
рэуIитэ, — къыриIуагъ.

— Шъузым ынатIэ Iалъыныр тырезгъэгъэуцомэ шэр
рэзгъэдзэу, сэц фэдэ лы къэхъугъа сюмэ сыйкиIижъэу
сыщтыгъ, — ыIуагъ.

«Пицэдэйжынэ зытIу горэм хэгъуашхьэр къэухъум», — ыIуи җысиIуагъэу сыкъыдэIигъэти о си-
пIуягъ, — риIуагъ.

— Е, Iял, уишъузы ынатIэ Iалъын тыребгъэгъэуко, щэ ребгъэдзыIе лы дэгъу ухъуштэп, ащ фэдэ джырэ
къэуж умышиIэжь, — ыIуи җыриIуагъ. — Ой фэдэу шыу
миним сэ сязэошт, сэй фэдэу шыу мини язэони сирихы-
дIагъ. Сэй нахь дэй ахэмитэу шышиштэ мэзым хъунIя-
кIоу тыхэтыгъ. Мафэ горэм күшхъарыхъ горэм пиIэ-
гъолэ шыу горэ ыпэ итэу къакIоштыгъэ. Кум зы бзыль-
фыгъэ дахэрэ зы ныожъирэ исых. Шыкуаори зы гъэлъэ-
хъуи исых. «Мо шыур тхъунIешт» тIуагъэ. Мэзым къесы
фежъагъэу уцухи зыкъаумэрэ щытыгъэхэу, мэзым сыкъы-
хэIи, ягущыIэ макъэ зэхэсхынэу благъэу сыкъякIолIагъ.

ЛIэу апэ итам бзыльфыгъэу кум исыр къеджагъ:

— Мы мэзым хъунIякIохэр хэс аIуагъ, сидыIе уашIо-
Iинэу угугъэрэ?

— Сыда хэсымэ, сицэрэ сибзэрэ зэдаздзэу машIо пы-
льэу сызеIе лIиши машIо аIенэнзы сыштых, ащ фэдэу
шышиштэ згъэссышт, — җыриIуагъ.

— Адэ а заулэр о ошIэфэ сэ шъуашэ сидын, — къы-
риIожыгъ бзыльфыгъэм.

— Мы гъэлъэхъоу мы кум илъыр шIосыбзынызы,
згъэжъэны Iахьишъэу, зыми Iахъэ ляягъэ дэмикIэу зго-
щыщт сэри ай фэдизыр шъо шъошIэфэIе, — ыIуагъ шы-
куаом.

— Адэ ар шъо шъошIэфэ зы лы ныкъосэу, зы шы ны-
къосэу къэзгъэнэн, — ыIуагъ ныом.

Къекъажыхи мэзым къекIуалIэ зэхъум иш пырхъэу
къызэтэуко фэдэу хъугъэ.

— Сэ о устесэу мый узышхын хэса, — ыIуи кIэпшы-
мIе иш зеом хэсихэр тигъашти тыкъэссыгъэп, блэIигъэ
нахь.

Тэ тыкъызэхъажы «хъайнапэ тыкъишIыгъ, мый
къытишиIагъэм фэдэ къытэзышIагъэ щыIэп, мый къекIо-
жыщт, мый къирэкIожыфэ тытетыщт», — тIуи тхъамэ-
фитIо тыхэсигъ.

Лый куй зэIе зэгъусагъэхэр къекIожых.

Мый мэзым тызыхэтыгъэмIе тыкъэкIожыгъ, къы-
зыхэIижкыщтымIе нахь благъэу тыкъэкIуагъ. КъихэIитъ,
ыпэм тыкъызэригъэштагъэм нахь нахь Iаеу тыкъигъэ-
штагъ. Мэзым къихэIихэзи, псым пэгъунэгъоу къэIысы-
гъэх, а лыри шыги закъоу ыбгъуIе щытым иши рипхи
еIысылIагъ, ишхончи джау риусэигъ. «ХэIи амал иIэмэ

шыгым къыриусэигъэ шхончым ибзэпс зэпыупши», — ыИи, къысаIуагъ. Сэ Iашэ сымыIыгъэу сыйкъыхэIизи, джау гъогурыкю фэдэу сиIухьатъ. СызыIуахъэм ежымэ ашЫрэм щыщ къысати сиIхызэ, шхончым пэгъунэгъоу сеIысылIи, лым ыИб къысфэгъэзагъэу щысити сеIи бзэпсыр зэпысыупшиIыгъ. Сэри сыйкъыIукижки, сыйкъыхэхъажыгъ. Ежыхэри ежъэжынэу загъэхъазерыгъ. Сэ сигъусэмэ ясIожыгъэти бзэпсыр зэрызэпсыупшиIыгъэр шыуи-шъэм тыкъыхэIигъ, тыкъызелъэгъум: «Хъурэр гъэшигъоны», — ыИи ипшигъуалэ тэйсхъажыгъ. Шхончым ыбзэпс зэрызэнупшиIыгъэр зельэгъум шхонч цыпэр ыубыти шхонч лъэдакъэмIе къытаоу ыубли, ташыщ өон ымылъэIеу тырифыжки тызэбгырифыгъ. Къыгъази ишъуз къекIуалIи: «ТэIе укIоми гъогумаф», — ыИи риIуагъ. Мө лыр къыгохъушъутыжки къызежъэм, шъузым ышъхъэ къыригъэши: «Уикъэтан пшъапIэ лэкъумиш дэслъхагъатъ», — ыИи къеджагъ. Къэтан пшъапIэр къытырithхи бзэпсиц къыдихыгъ. Шэм хэтэу бзэпсыр къыри-дзагъ. Къытыригъази къеомэ къыхигъафэу къырыкоу фежъагъ. Сэ кум игъунэгъу хъазэрэу сыйкъэIуагъ мө нью-жъым «къэзгъэнэшт» зериIуагъэм паIе. Шыу 99-рэр риутэхыгъ, сэ ныом сидильашъуи сигъэкIосагъ. Сэ сигъэсы-гъэкIэ гугъи къыслъыхъуи, шхыаIе сихъадэ ыгъотыгъэп. Сэ пысм сидэсигъ ныом сигъэкIосагъэу.

Иялэр къыхэIижызи:

— Зы шыу згъотыжырэп, згъэсигъэ, ау згъотырэп ихъадэ, — ыIуагъ.

Ныом зи ыIуагъэп.

Ишъузи шъуашэр къыухыгъэу къыритыгъ «зыщыль» ыIуи.

— Мары, — ыIи Iахъэхэри шыгъахэу шыкуасом къы-ригъэлъэгъу.

Исыхи дэгъоу шхагъэх.

— Ешигъэштыр епшигъах, ныкъосыр къэзгъэнэшт сийогъагъэти къэзгъэнагъ, сэгъэутIупшижк, — ыIи ныор Иялэм къельэIугъ.

— Ешигъэштыр епшигъах, — ыIи къыриIуагъ.

Сэри сыйкъыдашыгъ.

— ТаIе укIоми ушхъафитэу мы ныом уиутIу-пишгъ, — къыриIуагъ Иялэм.

Мо шхын итэкъухьагъэм сыхагъэIысхьи дэгъоу зыса-гъэгъэшхэIигъ.

Джай фэдизыр къытэзышIагъэр тэ къытехъухьагъэу

Цыф цыкIу лъэпкъ, «Нарт ШъэуапцI зыфаIорэр сэры», — ыIуи Iялэм къыриIуагъ.

— О уишъузы иалъын щэр ребгъэдзыIе лы ухъущтэн, джары къэбарэу щылэхэр, — къыриIуи къытIупчижыгъ.

469. НАРТ ШЪЭУАПЦI

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт ШъэуапцIе Iелэ зишIугъоу шъуз къышагъ. Шъузым дэй щэшырэ илъэу, пщэдыжырэ иIижын зыхъуIе шъузым ынэтIэгу мыхъур Iалъыныр тыригъэуцоти, ищэрэ ибзэрэ зэIуидзэти рыригъэдзыштыгъ. Арэу ышIы зэпыты зэхъум, шъузыр шъуагъо хъугъэ. Нысэр зинисэмэ, зэрэшъуатъор агу къеоу хъузи: «Ыгу къеорэр къытфегъаIу», — аIуи ягъунэгъу ныожъ горэ къырагъэушиIынэу нысэм дэй къагъэкIуагъ.

— Тинысэ, си ай фэдэу узэгупшицы, шъуагъо узфэхъурэр? — аIуи сыкъагъэкIуагъэзы къысаIу — риIуагъ.

— Бынимэ, сыкъызыхэхъагъэхэмэ сыгу зэрябгъэрэ щыIэп. Ау сыкъызыдэкIуагъэм мый фэд къысишIэрэр. Пщэдыж къесми Iэлъыним щэр рыргъэдзызы «сэй фэдэхэт щыIа?» еIозы еIижы, ыIуагъ нысэм. — СыIэкIэуIякъомэ сэIозы ары шъуагъо сзыIехъурэр.

— Аи еIощтыр пшIэрэба? ЕIощтыр ары: «Ай фэдизэу о фэдэ шымыIэу щытымэ, пщэдыжытэ зытIуш горэм щылэгъунэ хэгъошхъаIур къэухъум», — еIу.

ИтIанэ пщэдыжым ай фэдэу ышIи зежъэжым:

— Ай фэдизэу уллы дэгъоу ўщытымэ, пщэдыжьишэ щылэгъунэ хэгъошхъаIур къэухъум, — риIуагъ.

ПщэдыжитIо къуухъумагъ. Ящэнэрэ пщэдыжым шыныкъос-Лыныкъос, цуко цынэ еушIэпхыгъэу шыу горэм IукIагъ. Нарт ШъэуапцIе шыум щыхъи, тыпы-щыпы маkъэр хигъэIукIэу езэонэу фежъагъ.

— Е Iелэ бетэмал, сид гущэм узериfера адэ? — ыIуи, къэIаби, иши, ежыри зэрэзэпильэу ышти, ильэрэгъыпс шIилхъи, еуи ежъэжыгъ. Мэз горэм зынэсым, мэз гъунэм щепсихыгъ. Иши рипхыгъ, адырэ Iялэм иши рипхыгъ, ежъ Iялэри джау къытIупшигъэу щыт. МэшIошхо ышIыгъ, цуко цынэр цацэм пилти, ыгъажъэу тIысыгъэ.

— Си, Iелэ бетэмал, ори пщэдыжы сапэ укъифагъэу щыхъагъу сыкъэпшиIыгъэу зызыкIэсэбгъэуIирэр? Пщэдыжым хэгъуашхъэм уIутынэу зытехъухъагъэр си? — ыIуи къеупшиIыгъ.

— Къесщагъ, — ыIуагъ нарт ШъэуапцIэ. — Къесща-гъэм ынатIэ Іалыныр тезгъеуцоти, сищэ резгъедзыти, пищдыжьырэ сыкъиIиштыгъ. «Арэу улIы дэгъумэ, пищ-дыжьыпэ зытIущы горэм щилэ хэгъошхъяIур ухъумэ!»— ыIуи шъузым къисиIуагъети, мырэу щитэу сыкъыпIуенэу хъугъэ.

Лыр Іялэм къидэхъашхыгъ.

— Ай елъытыгъэу къебар ослощтызы, моу къэIыс, — ыIуи нарт ШъэуапцIэ ыгъэIысыгъ. — О пфэдэу шыуишъэ сэ сязэощт, сиIял. Сэй нахь дэй хэмэйтэу, шыуишъэ тыхъоу мэзы горэм тыхэсэу, блэIирэм тебэнимэ тцуунтхъээ, былым бэу тыугъоигъэ. ПльапIэм тесэу тащыщ горэ мап-лъети, пиIэгъулэм тесэу зы шыу ашъхъэштэу кушхъа-рыхъо горэ къакIоу ылъэгъугъ. Мэзыгъунэм хъазырэу къэсыгъ. Тэри тыхъазырэу аущытэу мэз гъунэм тыхэс. «ТэжъугъэхъунIе мыр» зыIон къитхэIигъ. «Хъау, мыр зы-щымыгугъижыщтыгъэмэ, аущытэу изакъоу къэкIошты-гъэп. Мый тэ тызэрэхэсир зашиагъэр бэшиагъэ. Ыуж ти-жъугъэIи» зыIони къихэIигъ. ШъхъаIе «мыйкоу тхышт пстэуми мы пиIэгъулэр ауас» зыIоныр нахь къебэIи, тхъунIеним тетыубытагъ.

Кушхъарыхъор къизэблагъэм, Iухъор къизэIуищэи-зи, бзылъфыгъэ дахэ горэ, тыгъэ нэбзым пэшиэтэу, къип-лъи мырэущтэу къыIуагъ:

— Мы тыкъызэдэбгъэIуагъэр хъунIяпIэ. ХъунIе къы-тадзымэ си хэпшIыхъан пльэIишт?

— Сэй фэдэ шыуишъэ ишырэ илIырэ зэтесым машIор хеэгъэдзэн слъэIишт, си пао о ай зебгъэгумэIира? — ыIуи шыур фэгубжъыгъ а бзылъфыгъэм.

— Адэ о ар зыбгъэсIе, ар огъесыфэ нэсыфэIе, лым ишъуашэ къесшины, мы кум сисэу къипшислъэ-жыщт, — ыIуагъ бзылъфыгъэм.

— Адэ, ар о ошифэIе, — ыIуагъ пищерыхъэу куплIэм дэсым, — сэ мы гъэлъэхъоу куплIэм дэсир шыуишъэм афэхъунэу сыжъон, Іахышъэу сыгощижыщт.

ХъизметэшIэ бзылъфыгъэу кум исыр къэгушыIи:

— А шыуишъэм ашыщэу, зы шыу ныкъосэу, зы лы ныкъосэу къэзгъэнэжын слъэIин, — ыIуагъ.

Къежъэзи, пиIэгъулэм ыпэ мэzym къизыщыхищэе-ним къещтагъ, Іашэлъашэ макъэ зэхихыгъэу къыIекIын.

— ПиIэгъулэу хъэмэ ашхын, сэ уакIыIу сисэу узыш-хын хэса мы мэzym, укъизыфащтэрэр си? — ыIуи къамыш щэогъу къирхыгъ. Къамыш омакъэм тыкъигъашти, пкъынэ-лынэр зэригъэзыгъэу, зыкъэтIэтынIе тыщынэу

тыхэсызэ, кур блэИи, мэzym хэИи, зыдэклоштэм куагъе.

«Тыхьайнап, шыу закъом мыр къытишлагъ» тээрэггэ-
южни, къэклоожыфэ мэzym тыхэсынэу тыхэлысхъагъ.

Мэфэ пшиктуфтэ къетыгъ. Япшиктухэнэрэ мафэм
къэсыжыгъ. А тызыхэсым къызыщинысым, зы купрэ зи-
гъэпсэфыгъ сэ нахь благъэу сяктуалИи сядэтуагъ. «А зы-
фэтюгъе шышишъэр къытэуалIэмэ сы бгъехъешъущт?» —
ыИи бзыльфыгъэр джыри къеупшигъ. «А зэрэстуагъэм
тет», — ыИуагъ лым. Адырэхэми шхъадж ыИуагъэр
ыгъэцэлжынэу къауагъ.

Къамыш щэогъу шым къырихызи ыпэм тывэригъэ-
щтагъэм нахьи нахь лъэшэу тигъашти къыхэИигъ етIани
мэzym.

Загъэпсэфынэу ысыгъэх. А лым ишхонч къызгуихи
ку жьеум риусэигъ, иши джау благъэу щилъэхъагъ,
ышхыщт тэкии къыфахъыгъ, шхэнэу фежъагъ. Арэу
лым ыИб къэгэзагъэу шхэу щысэу, ишхончи ыбгъуе
шыгым еусэигъэу зытэлъэгъум «ишхончыбзэ зэпыупши»
ыИи сэ мэzym сикъыхагъэИигъ сигъусэхэмэ. Сикъыбгъо-
дахьи, псы сешъон фэдэу ясIии, псы къысфахъыгъ. «Шхын
тэкии къыфэшъухь» — ыИи, ари къысфаритъэхъыгъ.
Бэр къызэпсыупши, сикъыукыжыгъ.

Мэzym тыхъяхэИи, ежь факлоу тыхъакло зэхъум, иш
къуубытыжьи, ишохнч къыштэжьи шхъаие шхончыбзэр
зэпыутыгъэу хъугъэ. Къытхахъэзи, шхончбзэпсым иштуагъэ
къемыИижынэу зэхъум, шхонч лъэбымде модыде къыт-
хау, мыдыде къытхау тывэбгырифызи тИиэжыгъ: «О
гъогу маф, таие уклоими, сыхъатмафэ тхъэ ургъажь!» —
ыИи ишъузы къылъиджэжьи.

— Уикъэптан гупэ бзищ дэслхъэгъагъ, — ыИуагъ
шъузым кум зыкъырищэизи.

Лым бэр къыгъэтэрэзыжьи, къытыригъази шыши-
шьэмэ машлор къахыригъэдзагъ. Ахэмэ зэрауагъэр сэ
зэхэсхыгъэти, кум пэблагъэу сикIии, ябзылъфыгъэ хъыз-
мэтышиIэм зэриуагъэм тетэу, сиши ныкъосэу, сэри сини-
къосэу хъуватэм сыйдильхьи, шъузым сикъигъэнагъ. Шъуа-
шэр ылъытэжьи зы шыу щыИягъ.

— Тэ хъугъэ адэ, а зы шыур? Шишэ сийгъыти, шъэ-
ри этээсигъэ, — ыИи лым гузэжъогъу хэфагъ.

— Сэ къэзгъэнагъ ар, мый фэдэу зы шыу къэзгъэнэ-
нэу сийагъэзы, къысэтыжьи къесэгъэгъэнэжь тхъа-
мылер, — ыИуагъ бзыльфыгъэ хъызымэташIэм.

— Къысэтыжьи, — ыИи сикъыритыжыгъ.

Гуашэм зыфиогъэ шъушэри ыгъэцэIягъ. Шыкуаом

ыуагъэри ыгъэцэягъ. Бзылъфыгъэ хъызмёташIэм ыуагъэри ыгъэцэягъ.

— Лы ныкъос-ши ныкъосу сэ сыхэзгъэтырэр аары. Шъуз къапщэу ынатIэ Іэлъын тебгъэуцу щэбзащэр ребгъэдзыIе, лы ухъуштэп. Іджырэ нэкъэуж ай фэдэIоф тхъабзэ упымыгъольхъажь, — къыриуагъ. Шъхарытиупщи къышыжьи: — Кюжь, — ыIуи нарт ШъэуапцIэ къытиупщижьыгъ.

470. НАРТ ШЪЭУАПЦЭ ЯТЭ КЪЫЗЭРИЩЭЖЬЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт ШъэуапцIэ пхъашэтыгъ. Аш ятэ Iалэдж ыцIагъ. Ар лыжьы хъугъэу: «Зэ сишэкIопIэжъхэр къызвэзгъэлъэгъун», — ыIуи шэсыгъэ. Илъэсишъэрэ турэ ыныбжыгъ Iалэдж зэшэсым. ИшэкIопIэжъ горэм плъепIэ лъагэ горэ иIэу дэкIоягъэу щытгозэ иныжьы горэ къакIоу ыльэгъугъ. Иныжьэу къакIорэр къеблагъэ зэхъум: «МыIаем зыгорэ къисишIэн сышэсны нахь», — ыIуи плъапIэм къехыгъ. Iалэдж узэндигъэу Iашэджэ щытыгъ.

Иныжь шъхыищэр къаплъи къызелъэгъум мо лыжьэр ыштишь ыблыгучIэ чилъхъагъ. Иши къеуи къытиупщижьи, ежь кюжьыгъэ.

Шэр Iэгум къэкIожьыгъ.

Iалэдж иш онэгу нэкIэу къэкIожьыгъ, — аIуи ыкъо ШъэуапцIэ, мазэрэ ныкъорэ зекIо къэтыгъэу къыдэхъажыгъэкIэ къодыу, раIуагъ. Нарт ШъэуапцIэ пхъашэтыгъ. Илъэс токIиттурэ хырэ ыныбжыгъ. Ежь зимыджа-гъохэр игъусэу а Iэгъоблагъохэм щылтыхъохи шъхам, Iалэдж агъотыгъэп.

— Тятэ шъыд ыIогъагъ, тян? — ыIуи янэу илъэс токIиплI зыныбжым еупчыгъ.

— Ныбжы ар зыдэкIуагъэ къисиIуагъэп, непэ анахь къисиония?

— Тян, мыемыкIумэ тятэ иашъо зыщысэгъаль, сэ сиашъо гъуанэхэр фэхъугъ. ИофышIу дэдэ рымыжIогъэндже хъун. Тятэ иш бэкIаэрэ щытыгъ, зыгорэм дидзэгъэндже хъун, умыгумэкI аш пае.

— СикIал, зыщылъ ашъори ичати зыгуалъхь. Уятэ емыIэгъахэу нарт Лъэпшъы блэпсахыы ригъэпсахыгъэу чатэ илъ. СикIал, гъогумаф, ошышхъэм ошыкIэр лъзыдзыжыгъэм фэдэу усэшIы. Уятэ иш тейст.

ЗекIэ зпыилхъи шым тетIысхьи:

— Умыгумэй, тян, сэ ар тэ щылэми къесщэжын, —
ыи Шъеуапцэ дэкигъ.

Лыхъу зэпытызэ мэзиту фэдиз тешлагъэу, лэклэгъуагъ. Ар зидэхважыгъэ къэблэчъэ чэум зылохъэм иныжъ горэм Шъеуапцэ йуплагъ.

— Тхъэм егъэпсэуи мэр Галэджы ыкъон фае! Щыбжъый дагъэ фэсшын! — ыи, Шъеуапцэ зэришалы, къэблачьэм ынэ дыригъэубыти, халым къитеуи къыгъэпти, иныжъэр лэгум дэхважыгъ. — Тхъэм уегъэпсэуи, сшинахыжъих къэтэджыжыгъэу слыйтэн Галэдж ыкъо сшкыжымэ!

Гъупчъэ дэгъухэр ышыгъэу иныжъир унэм къикыжыгъ.

Шъеуапцэ дэмыхъаным щигугъуишъ: «А шхъонтэжъ, сэ мэлаклэ узгъэлэнэп, сэри тэку къесшкынышъ сицкыкын», — ыи ыгъази етланы унэм ихважыгъ.

Аш фэдизрэ пэтыныя, сэхилэр къишутишъ къэблачъэр къыхитхъишъ:

— Сэ ошкэфэ сиуажэу сицтынэу щитэп, — ыи иныжъэу шкэ пэтырэм ыдэжь ихвагъ. Иныжъэу плъэгъурэр къызыщылъэти Галэм кьеинэу зежъэм, пэклирэй, аш ышъхиту пиупкыгъ. Етланы еуи ышъхъэр пиутыжки ачыплээм иныжъэр щиукыгъ.

Галэм иныжъэр зеукым: «Мы шхъуантээм ригъэшкытыгъагъэм сеплъын», — ыи кум зылохъэм, ятэ ку чэгъым чэгуллагъэу псаоу ылъэгъут. Ели ятэ шхъафит ышыгъыгъ.

— Сишъао, о уигъусэ сигъусагъэмэ, сэри ар къисишиэнэп.

— Шъыда, тят, сигъусэр?

— Лээпшы ышыгъэ чатэр уигъусэ. — Мыщ янэ къылъфыгъэу хы сиукыгъэ, ежыри згъотыгъагъэп нахыдже къэзгъэнэу щитыгъэп.

Ятэ къитэтэжьишъ ытупщижыгъ. Унэм рищи зыригъэтхъакыгъ, нахь рэхьатыу ыгъэгъолъыгъ. Нарт Галэдж тэкурэ къежагъ. Етланэ, тят, сицкожын тянэ макъэ езгъэун. Зыбгъэпсэфын.

— Зыщыгъэпсэфын сигъусэ къисэптыгъэмэ.

— Ари остын, хъафэу тянэ къиситыгъэ нахь, сэсыен

— Тызэдэктожын нахь, сикгал, о гъусэр уимылэмэ уктожын плъэктинэп мэкъэгъэу.

Ятэрэ ыкъорэ къызэдэшэсийхи, къежки ядэжки къэзэдэктожыгъэх. Цыфэу къызхэхважыгъэхэри гушлаагъэх.

471. НАТ ШЬАОКЬОМ КЬЕХЬУЛЛАГЬЭР

(Ша прославленный текст)

Нат я шъэуапсIеу Нат Шъаокъор щакIо кIуагъэ. Пшэ-тъофо къытхъуахьи, оефо хъуи тъощагъэ лIэр.

«КъэскIухъэу ситэу щэри згъэпшинынэп», — ыIуи чыгэжъ горэм ылъяпсэ щепсыхыгъ. Чэшныкъо хъугъэ. Щыу къарэ горэ къакIуи къыIухъагъ.

— Нат я ШъэуапсIеу Нат Шъаокъор, ощ фэдэлI мыш фэдэу щысырэп, къэшэс, — къыриIуагъ.

Къэтэджи ищ къещэсыгъ. Рищэжьагъэу макIох. Чэш мэфитIуи мыуцухэхэу макIох. Псыхъо горэм IукIагъэх. Хъаджашъор къыIуанэри ежыхэр икIыгъэх. Хъурмэчыги горэм IукIагъэх.

— Нат Шъаокъор, мыш тIэкIурэ зыщытэгъэгъэ-псэф, — ыIуагъ.

Нат Шъаокъор гъэблэшхом егъалIэ: А лIэу зыщэрэр хъурмэ чыги кIэгъым ышъхъэ ыIэ кIигъакъуи кIэгъолъхъагъ.

«Мы кIалэр пымыIэу мы чыгым сыпыIэнэп», — ыIуи кIалэри пыIагъэп. ЗэрэпымыIэнтыйр зешIэм, рещэси ежъэжыгъэх. Мой мые плъыиж цыкIухэр къыпыкIэу зы чыг горэ мэхъуба, джащ фэдэу зы чыг горэм IукIагъэх. ЫIперэм фэдэкъабзэу кIялэр пымыIэ зэхъум, ежьри пыIагъэп: «Үю ныбэфалIэм сигъэлIэнтмэ серэгъалI» — ыIуи.

Щэси ежъэжыгъэх. Хъуватэ горэм нэси дэхъагъэх.

— Нат Шъаокъор, moy уцу, сэ сыкъэссыжышт, — ыIуи кIялэр IукIыгъ. Гошэ хъалыжъоффо къыфихыгъ.

— Къемыгъэхъу, щымыгъакI, щхы, — ыIуагъ. Къэбзэлъабзэу ыухыгъ.

Ежъэжыгъэх.

Щау зэгъэфагъэ горэм дэхъагъэх. Ригъэпсыхи хъакIэшым ригъэблэгъагъ, псы къыфихы дэгъоу зыригъэтхъакIыгъ. Мэл жъуагъэр зэрэпсаоу Iанэм тэлъэу, ифэшъошэ щхынэр дытэлъэу къыхыгъ.

— Къемыгъэхъу, щымыгъакI, — къыриIуагъ.

Къупшъхъэр къыхигъэтэкъоу зэужъэ ыщхыгъ. Къэси Iанэр рихыжъыгъ.

Нэф зэшъым а Iанэ дэдэр къыфихыгъ:

— Къемыгъэхъу, щымыгъакI, — ыIуи къыгъэуци итIани икIыжыгъ.

Ипэурэм фэдэкъабзэу къупшъхъэр къыхигъэтэкъоу ыщхыгъ. Щаум икIигъ. ХъакIэш кIыбым къуалэхэр зыго-

рэм шеоу ылъэгъугъ. Зелъэгъуи Йухьи еплъыгъ. Кумашэм цыфынхъэр изэу иль. Кыгъэзэжы хъакіещым къихъяжыи, иашэхэр зыгуилхъажыгъэх.

Кіалэр къакіуи къихъагъ.

— Шыид хъугъэр, Нат Шъаокъор? — ыIуагъ.

— Хъугъэ щыIеп, — ыIуагъ.

— Дэгъу. Къэтэдж. Нат Шъаокъор, — ыIуагъ.

Кыгъэтэджи рищэжъагъ. Кіалэр ыпэ итэу Нат Шъаокъор ыужь итэу еще унэфом.

Пчибл хэлъэу унэр щытыгъ. Пчэр Йуихымэ рищэ гозэ яблэнэрэм рищагъ. Зы блыныпэм дышъэр етэкъулIагъэу, мыдырэ блыныпэ къуапэм зы бзылъфыгъэ къот.

Нат Шъаокъор, мы дышъэм уедэмэ уе, мы бзылъфыгъэм уедэмэ-уе, яз-язэу узэдэн зыфапIорэм уфит, — ыIуагъ.

Нат Шъаокъор къэгушыИ: «УлIымэ тэди дышъэр щыбгъотыжьышт, — ыIуагъ. — Гъотыгъуаер бзылъфыгъэр ары. — ыIуагъ.

Нат Шъаокъор рэкIуи бзылъфыгъэм бгъорууцаагъ. Кіалэу плъэгъурэр рэджагъэ:

— Тян! — ыIуи.

— Шыид, сикIал? — ыIуи ныор къэупкIагъ.

— Тян, малъхъо уйI, сыйфэгушIо, — ыIуагъ.

— Тхъэм тигъунэжьи, зыгорэ дгъотыгъэмэ! — ыIуагъ.

— НэкIожь, Нат Шъаокъор, — ыIуи къыричи хъакіещым къыщэжьыгъ.

— Нат Шъаокъор шIобэшIэпхэу зымышI, — ыIуагъ.

Пчыхъэ хъугъэ. Ианэу къыфихъыштыгъэм фэдэкъабзэ къыфихъыгъ.

— Къемыгъэхъу, щымыгъакI, — ыIуи кіалэр икIыжыгъ.

Ипэум зэрэшхагъэм фэдэкъабзэу щхагъэ.

Кіалэр къакіуи Ианэр риҳыжыгъ. Къытигъази кіалэу плъэгъурэр къекIуагъ. Нат Шъаокъом дэжь.

— Нат Шъаокъор, сышпхъукIэ лы ухъунэу сыйфаюу сыхэтыгъ. Мы хъакіещ кыбым дэпплъэгъуагъэр шхъэу тюкIиплIырэ пшыкIубгъурэ мэхъу. О укъызэрэсшагъэм фэдэу къесшагъэх ахэри, о фэсшIагъэм фэдэ шыпкыи афэсшIагъ, ау о узэрэшхагъэм фэдэу щхэштүгъэхэп, джа дышъэри, джа бзылъфыгъэри о зэрэозгъэлъэгъуштыгъэм фэдэу язгъэлъэгъуштыгъэ. «Бзылъфыгъэр гъотыгъошIу» Аюри, дышъэм едэхэнштыгъ. Дышъэм едэрэр сэ сыйкIынэу сийхъарыIоу щытыгъэти, ары зыкIэсэукигъэхэр. Дышъэм уедагъэемэ, аш уахэхъештыгъ. Ари, уинасыпы

къыубытыгъ. Лы ухъунджэ сыпщэгугъи, къэшэс, — ыIуи пщэдыжым ыгъэшэсыгъ Нат Шъаокъор. Ежь кIалэри шэсигъ.

Унэ пчэIум Iухъагъех.

— Сыыхъу! — ыIуи кIалэр джагъэ.

Зэджэм къикIыгъ ыыхъу.

— Къэгъэшэс, — ыIуагъ, Нат Шъаокъор.

Пшъашъэр къыгъэшэси къежъэжыгъех.

КIалэр ылэ итэу, Нат Шъаокъом бзылъфыгъэр ишыплээ дэсэу ыIыгъэу ыужь итэу къэкIожых. Чыгэежь лъапсэу зыдIуицигъагъэм къырищэлIэжыгъ.

— Нат Шъаокъор, ащ сыблэкIыштэп, — ыIуагъ кIалэм.

— Бгъотыгъэм ихъари олъэгъу, — ыIуагъ. — Сиблагъэ Iоу садэжын укъэмыйIу. Сэри сиبلاغъэ сюу уадэжь сыкъэкIощтэп, гъогу маф! — ыIуи къытIупщыжыгъ Нат Шъаокъор.

Бзылъфыгъэр къыхъи къэкIожыгъ.

— Бзылъфыгъэр тэ къэпхыгъ? — аIуи еупкIыгъех. ИкъещакIэ ариIуагъ, къехъулIагъэр ариIотагъ.

— СэпсIымэ шъиеупкI бзылъфыгъэм морары исышъ, — ыIуагъ.

Ихъэхи бзылъфыгъэм зеупкIыхъэм, ихъэбар къариIуагъ.

КIалэри къыкIэлъыкIожыгъэп, Нат Шъаокъори кIожыгъэп.

Ар икъещакIэу нат Шъаокъом къыщэгъагъ.

472. НАТ ШЬАО ИУС

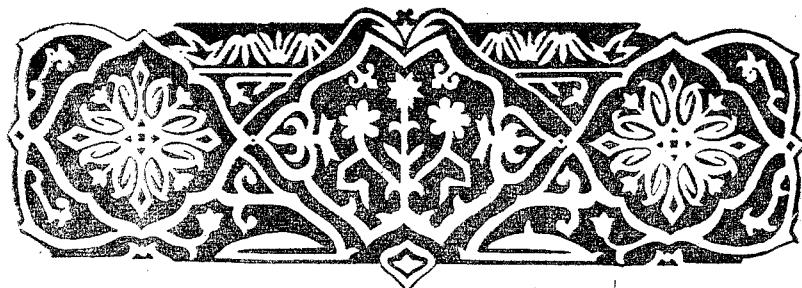
(Шапсыгъэ текст)

Нат Шъао изакъоу пшъашъэр къыхъэу къэкIожызэ шэу зытесэр къагъашти кIэбгъулъыгъ, пшъашъэр IэкIэзи укIыгъэ рэхъугъэ. Нат Шъао гыбызэ ыусыгъ*.

ПкIэгъолашхэр шыжъэлхъаш,
Псыкъетыхъуми къегъэбгъуль,
«Нат Шъаор тхъам еукIь,
Пичъашъэр ыукIы!» къысаIон!..
Яунэ схыжыныти
Пыябгэмэ сашэшынэ,
Тиунэ къесхыныти
«Хъадэр къехъи» къысаIон!

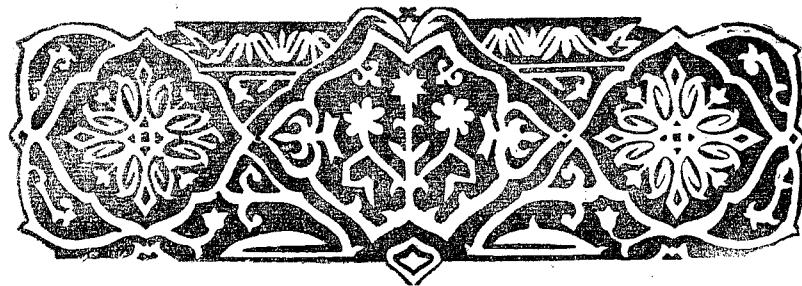
Чыгышъхъэм тэслхъаныти
Къолэбзыумэашхын,
СыгушIуакIэ дэслхъаныти
Хъадэгъуамэр пыун,
Чыгум згъэтIылъынти
Къандзэшплъыхэр екIун,
«Наты Шъао тхъам еукIь.
Пишашъэр ыукIы!» къысаIон.
Гъусэ симыIэу фэдэ Iофы
Ныбжыи ыужь сырикIожъынэп!

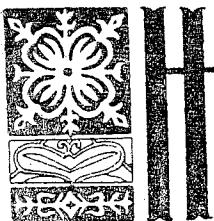
ЯПШЫҚІУБГЪОНЭРЭ ЦИКЛ

ИНЫМЫКЪО БАБЫХЪУ

473. ИНЫМЫКЬО БАБЫХЪУ ЯГУАЩЭ КЪЫЗЭРАХЫЖЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

ат Инымыкъо Бабыхъу ягуашэ иныжъ зэшхэмэ ахыыгъ. Бэ шъузым льигъэкиуагъэр, ау къахыжын алъэкъыгъэп. Кюмэ къэкъодызэ, нэбгырэ тюкчилирыэ пишигъубгъурэ къэкъодыгъ.

Етланэ Нат Бабыхъу: «Нэбгыришъэу изгъэкъужын!» ыIуи, ежъ лъыхъуакю къежъагъ.

— Уишъуз къыхыжышъунэу зы нэбгырэ нахъ щырап, — къыраIуагъ.

— А нэбгэр хэт? — ыIуи зыкIэупкIэм.

— Хъымышэкъо Пэтэрэз, — къыраIуагъ.

Нат Бабыхъу ежъи ыдэй кIуагъэ. ЕльэIугъ.

— Дэгъу, сыкIон, — ыIуи къыдэкиуагъ.

Зы тхъамафэ зэхъум зыдэкиоштэр ригъэлъэгъугъ.

Ежъагъэу макю Пэтэрэз.

Губгъэм къинагъэу зиплъахъэу мэшио нэф ылъэгъугъ. Мэшио нэфым екIугъ.

— Къеблагъ, — ыIуи машюом пэсым ригъэблэгъагъ. — Тэ укIорэ?

— Бабыхъу ишъуз къэсхыжынэу сэкио, — къыриIуагъ.

— ОрыкIэ нэбгыришъэу рамыгъэкъоу ыужы икIыищтэп, ау шъэу рагъэхъунджэ гугъапIэп, — ыIуагъ.

Ежъи кIуагъэ. Нэси яIабгэ гузэгу итIысхыагъ.

Иныхэр исыгъэхэпти, къэсыжыгъ анахыжъэр, адирэ зэшилIори къэсыжыгъ.

— Шъид уилъэгъун? — аIуи къеупкIыгъэх.

— Бабыхъу ишъуз схыжынэу сыкъэкІуагъ, — ари-
Іуатъ.

Инымэ анахыжъэр къэгущай:

— Кіо ещаъи шъузэр етыжь, — анахыкІэм къы-
риІуагъ.

— Нэкіо тихъакІэ, шъузэр остыжынщ, — ыIуи къыз-
дырищэжъагъ. Къыздыричи инэр Пэтэрэзы къеуагъ.
Къызеом, къеуагъэр ыпхъуати риутэкІыи ыукІыигъ.

Къэмыхъожыхъ зэхъум:

— Удэ къапльэ хъугъэм, — ыIуи агу ифэрэр къыдэ-
кІыигъ. Ари ыукІыигъ. Дэмыхъажыхъээ зэхъум, анахы-
жъэр къыдэкІыигъ, ышхэр укІыигъэу ылъэгъугъ.

— Іофы щы! — ыIуагъ.

— Шыыд адэ хъугъэ? — зеом,

— Зи хъугъэп, — ыIуагъ Пэтэрэзы.

Инэр къэгущай:

— Тызэбэныщт, — ыIуагъ.

— Дэгъу, тызэбэнын, — ыIуагъ Пэтэрэзы.

Зэбэныхи, инэр рикІыгъ. ЗэрэрикІыгъэм тэтэу еуй
ыукІыигъ.

Былымэу яIи, шъуи шъуди къызэкІиугъуай къежъэ-
жъигъ. Наты Бабыхъу дей къекIужыгъ.

Ешхэ-ешъо ышIыгъ, былым бэу къырити Пэтэрэз къы-
тIупшижъыгъ. Адырэми:

— Тхъэегъэпсэу! — ыIуи кьеуи ядей къэкIожыгъ.

АрикъэхыжыкІэу Инымыкъо Бабыхъу ягуашэ Хъы-
мыцыкъо Пэтэрэз къыхыжъыгъ.

474. НАРТ БАБЫХЪУ ЫКЬО ЩОРЭ-ЦЫКІУ ИКЬЭХЪУИ

(А б д з э х э т е к с т)

Инымыкъо Бабыхъу илIыхъужыгъэ, аш бэрчэтыгъэу
хэлтыгъэр зымышIэрэ Нарты исыгъэп. Былым бэу иIагъ.
Лыжъ хвазэр хъугъэу, къуи-пхъуи лъфыгъэ имыIэу псэу-
зэ, зэ ибылым хъупIэ шыIэ шэхъо пшыпIэм кIомэ мэзэ
Іэпэ-цыпэ къэтэу къыхэлищтыгъэ. Мазэ горэ къетыгъэу,
Лыр ядей къызыдэхъажым, ягъунэгъу Иелэ цIыкIу горэ
яунэ пшаблэ Иутыти, пэгъоши риIуагъ:

— Пшыбаб, делэ-Іулэ хъураеу, Щорэ-цIыкIу гошэ-
нанэ къыфэхъугъи!

— Къэхъугъэмэ, дэгъу! Шыкъунан дахэ гушIуапшIэу
осэты. О цIэу ай фэпшIыгъэри тесхыжырэп! — ыIуагъ

нарт Бабыхъу. Ауштэу и Ялэ «Щорэ-ЦыкIу» цэу къыты-
рагъэнагъ.

Ялэр аузэ Ялэ къэхъуи, шэсышьоу хъугъэ, шэхъо
пишпIэм ежь-ежырэу кIоу, шыхэми ынаIэ атыригъэтин
ылъэIеу хъугъэ.

475. ИНЫМЫКЬО БАБЫХЪУРЭ НАРТ ХЬАШХЪОНЭЖЪРЭ

(А бдзэхэ текст)

Нарт Хьашхъонэжърэ нарт Бабыхъурэ зэшъэогъу-зе-
дэшэсэгъухэу, зэльыкIо-зэлъихъэхэу щытыгъ.

Дэмисыгъэу Инымыкъо Бабыхъу къыдэхъажыгъ.
Пшигъолэжь епсыхыжь хьаIещым ихъажыгъ. Цыф-
хэр исыхэти, хьаIешхо горэ зэриIэр ышIагъ.

— О фэсаншы! Зышхъэ бэшIагъэу тытемыпльэжъэу,
зиIофыгъохэр тIотэжьыре Хьашхъонэжь! — ыIузи фэчэ-
Фэу пэгъоIигъ. Лыр ыпшъэIе ыгъэIысыгъ.

— Щорэ-ЦыкIу къызэхъуи сыкъэкIуагъэпти, янэ гу-
шIуакIо сыкъифэкIуагъ, — ыIуагъ нарт Хьашхъонэ-
жъы. — ГушIопши-шэсыпIэу бысымгуащэм сигъэIы-
сыгъэзы, шэсыпIэ сигъэIижь!

— Щорэ-ЦыкIу лы хъугъэу зельытэжьы, о хъаолыеу
ежь ущигъэсын фэягъэп! — ыIуагъ нарт Бабыхъу.

Бабыхъукъо Щорэ-ЦыкIу а гущIэхэр зэхихыгъэти
янэ дый кIожыгъэ, зиIымыIоу, еплъихэу янэ ыпашхъэ
Исыгъэ.

— Сы җыпщышIыгъэр сиIелэ закъу? Зы шъхъакIо
горэ къыохъулIагъа? — ыIуагъ янэ.

— Нарт Хьашхъонэжъэу гушIуакIо къыифэкIуагъэм
моштэу тятэ риIуагъ. Ары шъхъае сэ шы сиIэп, Iашэ
сиIэп, тэ сэр-сэрэу мылъку къисхынызы естьн, игушIоп-
ши-шэсыпIэ изгъэIижьын?

— Шы-Iашэ пае укъэнэнэ! — ыIуи янэ, къыздырищи
шэщым къыщагъ. Шэшыпшэр зэIуихызи шы къэбзэ дахэ,
хъальэгү-хъальэгую ышъо зэхэлъэу, хъантхъуи-къуант-
хъуи пылъэу Къолэнныжъ къышIицзыи къыритыгъ.

Щыгъынхэри зыщилъи, Къолэнныжъ къытейысхыи, къа-
мыщыри ыштагъ.

— ыIхы, сиIял, апэрэ лыгъэшIапIэ уихъагъ. Хыкъу-
мийблым аIиб къоленишъэрэ кIэф шыйирэ джынджыф ха-
кIо ахэтэу итызы, къэфи къэкIожь.

Ахэр риIози, янэ мо Iялэр щаум къыдитIуищыгъ.

— Хыкъумийблым аIибы сыхь, Къолэнныжъ! — ыIузи

Іялэр шым хэуагъ. Шымэ апашъхъэ ошІэ-дэмьишІэу къи-хъагъ: зэрэкІуагъэри ышІагъэп, зэрэшагъэри ышІагъэп, быбыгъэми ышІагъэп.

ХакІор, шыузэтесыр къызельъегъум пхъашэу пырхъэу къилъыгъ. Арыти, Іялэр мо хакІом епэкъяуи зэхигъэйыс-хъагъ, фэгубжъи, къифэйорышІэнэу тхъарыло къыргъэ-шыгъ.

Джынджыф хакІор зэрахэтэу шы Іэхъогъур къыфи Щорэ-ЦыкІу къэкіожъыгъ. Пщэдыжь бгъешхъоогъум шыхэр ящагу къыдигъэзыхъагъэх.

Нарт Бабыхъу къи нарт Хьашхъонэжъ унэм къыри-щизи шы Іэхъогъур ригъэлъегъугъ:

— Икъушта мыр? — ыИуи еупшІыгъ.

Адырэм зи ыИуагъэп.

Нарт Хьашхъонэжъ бысымгуашэм елъэИуи къырищи-зи, Іялэм ятэрэ янэрэ ариИуагъ.

— Мы лаузэм сэ шэсынІэ сырегъэИжы. Бэ нахъ, ма-Іеп, — ыИуагъ нартым. — Джы къо лІэбланэ шъунІэ хъу-гъэ, синэрлъегъу. Тхъам гу щышъуегъаф! ГушІуапшІэр сэ Щорэ-ЦыкІу тыны къифэсэшІыжы. ЕкІуалИ Іялэм ытамэ теуагъ.

— Аферэм, сишъау! Уянэм укъильфыгъэу урикъу, уятэм ухэИигъэу урилІэблан! — риИуагъ.

476. БАБЫХЪУКЪО ЩОРЭ-ЦЫКІУРЭ НАРТ ХЬАШХЪОНЭЖЪРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Бабыхъу иныбжъэгъу хялэлэу нарт Хьашхъонэ-жъыр хялеу ыдэй къыдэхъагъэу хялещым мэфэ лаузэ хъугъэу исыгъ.

Пщыхъэ горэм бэрэ хялещым шызэхэсигъэхэу нарт хялещим аштэу нарт Бабыхъу къыриуагъ:

— Сэ сикъызфэкІуагъэр, зекІо тызэдэкІонэу ары, гъогу лъэпэ дэгъу уиІялэ ешІэзы.

— Дэгъу, ау сэ гъусэле сикъыбдэхъунымэ .сшІэрэп нахъ, — ыИуагъ Бабыхъу къо Щорэ-ЦыкІу.

Іялэр хялещым къиИжызи ягуашэ дэжь къэкІо-жыгъ.

Шъузым ыпашъхъэ еплъыхэу Йысыгъэ.

— Сы адэ узыфеллъыхыре, а фэдэ уишэнэгъахэли? —

ыИуизы шъузым лыр ригъэзыгъ.

— Мы нарт Хьашхъонэжъэу мы дэсым сэ сырягъуа-

зэу зекЮ тымыкЮ хъуштэп тятэ къыриIуагъ шъхье, сэ гъогу лъапэ сшIэрэп, здэсщэштыр сшIэрэп, — ыIуагъ Щорэ-цЫкIу.

— «Шъузымэ аIорэм седэIуштэп» умыIоштымэ, сэ узэрэзекIоштыр къюсюшт, — ыIуагъ шъузым.

— Шъуз-лЫ иIа, хъун къюзыIорэм! КъяIо, — ыIуагъ лым.

— Моу щаум шъузэрэдIигъэм тетэу Хьашхъонэжърэ уятэрэ уряпщэрыхъэу узыдащэрэм нэсыфэ уклошт. Гъогу-пищ зыщызэхэIирэ шIапIэм дэй зы унэ закъо дэтэу, зы хьаIещырэ зы шэшырэ дэтэу щагу шъуIукIэшт. Ныорэ лЫжъырэ жыу дэдэхэу ай дэсих. Шыхъэ Iасэ закъоу яIэр шьо шъуагъэшхъижьшт. Щэшым шъугольыжьнэу пIэхэр загъэхъазырыжьIе, адрэхэр гъэгъолъижь, ау о умыгъолъижь. «Шымэ сафэсакъышт», Iui шэш хьаш-пэкъым Iеуцу. Щэшныкъо зыхъуIе лЫжъыр къэгъеуш. ЛЫжъыр цIэцIэшт, ау пшэр къыIуемыгъэхэу умыши. Пшэр къызыIуихыхъе, ежь къызэрыуигъэлъегъурэм тетэу зекЮ.

Пщэдыжым шэсихи нэбгыришыр ежъагъ. Шъузым зыфиIогъэ шIапIэм лИщыр нэсыгъ, унэу щитми еблэгъагъэх. ЛЫжъымрэ ныомрэ яшыхъэ Iасэ закъуи къаукIыгъ. Гъольыжьхи щэш ныкъо зэхъум, Щорэ-цЫкIу лЫжъыр къыгъэущыгъ. ЛЫжъым дунаер ыгъэкъутэжъыгъ, «мыгъольэпкъи», «шъоджэ лъэпкъи» къифигъэнагъэп, ау пшэр къыIуримыгъэхэу ышIыгъэп.

— Сы, мыгъо лъэпкъ, хъа тымыгъэшье, ори си узыфэмышиерэр?! — цIэцIагъэ лЫжъыр.

— Гъогу лъагъо сшIэрэп, джай сиgъэгумэIиIе усэун-шиныэу сыкъекIуагъ.

ЛЫжъыр ышъхъагъыIе дэIэбай къамыщ пако горэ къипихыгъ.

— Жьабгъу гъогум техни кЮ. Бэрэ умыкЮу Iуашхъэ горэм уIукIэшт: «Iес щыIэмэ къышIэрэ!» — Iui мы къамышище ай теу, — ыIуагъ лЫжъым. — КъIеIирэм, амал горэ Iахэмэ, зыкъыремыгъэут.

Пщэдыжым ягъогу теуцожьыгъэх.

Щорэ-цЫкIу Iуашхъэм зынэсэм:

— Iес щыIэмэ къышIэрэ! — ыIуагъ.

Уебэны пакЮ, уеплымэ угушIэ рихэу, ау цЫф сурэт иIэу, Iаеу зыгорэ къиIеIигъ. Зызэжэхадзи зэбэнэгъэх. Щорэ-цЫкIум риутыгъ. ЫIукIынэу исэшхо зеIэм:

— Зыгъэбыяу! — къыриIуагъ.

Щорэ-цЫкIум зызегъэбыяум, нэрэ-напэрэ о плъегъу-

гъэмэ анахь дахэу бзылъфыгъэ ыпашхъэ итэу къышIэ-
Iигъ, а Iаер кIодызи.

— Мыгъо лъэпкъ, хъадрыхэ тыIемыгъэлтэу тызфэб-
гъэгумэIирэ си? — ыIуагъ бзылъфыгъэм.

— Гъогу лъапэ сиIэрепти, гъогу лъапэ сифаеу сиKъэ-
кIуагъ, — ыIуагъ Iялэм.

— Нарт Бабыхъу и Пшигъолэжъ лъэрхъышъ шъу-
рищэжъэшт зы шIапIэ горэм. Ежыр хым хэхъанызы зэ-
пырыIишт, шъо шъукъызэпырынэшт мыIе. Нарт Хаш-
хъонэжъ шэнышэ Iаешъ, губжыны къыгъэзэжынэу зе-
жьэIе, къызэтегъэуцу. ЕтIанэ мы дэнэгъо шъхъацыпишыр
машIом егъэуи, гъоплэ корен лъэмийж хъунышъ, ашыIе
шъузэпырыIишт. Сэ джары сиIуагъэу къыIиштыр, —
ыIуагъ пишьашъэм.

Iялэм къытыриубыти лIыжъым дый къэкIожыгъ. Зы-
тетым тетэу лIыжъым Iофыр зыреом:

— Аферым, улIэхъупхъ! — ыIуи IаплI къырищэIигъ.

— Джы, сиIял, джыри азыфагу риКорэ гъогум ри-
кIуи Iушхъэу апэу узыIукIэрэм теу, къышIэIирэр къыз-
тэмыгъакIу. КъуиIорэр къысэIожь, — ыIуагъ лIыжъым.

Iялэр а Iушхъэм кIуагъэ.

— Iес щиIэмэ къыIерэки!» — ыIуи теуагъ.

Мо Iушхъэм нэр ыгъэушIункIэу, дунаир иIаягъэу
зыгорэ къыIекIыгъ. Ай ебэни риутыгъ. ЫукIынэу сэш-
хом зеIэм:

— Зэ, зыгъэбыяу, — ыIуагъ Iаэм.

Ари бзылъфыгъэу, нэрэ напэрэ зиIэм анахь дахэу къы-
IекIыгъ.

— Хъадрыхэ тызиIемыгъэзагъэрэ си, мыгъо
лъэпкъ? — къыриIуагъ.

— Гъогу лъагъо сиIэрэп, усэупшIынэу ары сиKъиз-
фэкIуагъэр, — риIуагъ.

— А нарт Бабыхъуо шъуигъусэр хым зызэпырыIиIе
IуаIе горэм нэсышт иныжъхэр дэсихэу. Ай цыф да-
гъэIиштэл. Мы дэнэгъо шъхъацыпишыр машIом егъэуи,
бгъуитIу къалэ хъунышъ шъублэIишт. Сэ джары къы-
шьуфэсшIэн слъэIиштыр, — ыIуи бзылъфыгъэм къутиIу-
пишьыгъигъ Iялэр.

КъызэкIожым, лIыжъыр лъэшэу гушIуагъэ, IаплI
къырищэIигъ.

— Джы къэнэгъэ гъогум кIо, ац Iушхъэу тетым
къыIекIыштыр амал горэ иIахэмэ иут. Ац къыIекIыштым
мидритIум кIушIэу ахэлъым афэдиз хэлъ. Джай узыте-
кIоIе, уИоф зэпыфагъ!

Іялэр ящэнэрэ гъогум тет Іуашъхэм кIуагъэ, теуагъ къамышым Iе Іуашъхэм.

— О лы ухъущтымэ, ай къыIекIыштыр къыIекIын,— ыIуи зыгорэ къыIегушыIикIыгъ.

Къохъусэ Іяко къыIекIыгъ. Къохъусэ Іяком зебэнэм, риутыгъ. Ыпэрэмэ афэдэу къор кIодыжы, ари бзылъфыгъэу къэхъугъ.

— Сы, мыгъо лъэнкъ, хъадрыхэ тызфыIемыгъэлърыр?! — ыIуагъ.

— Гъогу лъапэ сылъыхъоу уадэжь сыкъэкIуагъ, — ыIуагъ Іялэм.

— Мой къэкIуат, сыйдэгүшыIещтызы. А Хашхъонэжъэу шъуигъусэр тэ тимахъулъэ. Тэ зэшыпхъуилI тэхъу. Типхъу нахыжъ ай ишъуз. Ар джинэм шIуихъыгъ. Ар къыхыжыны ылъэIирэн. Мы шъуибысымыгъэ лыжъэу гъогум тесым тырипхъу тэ типлIи. А лыжъыр мышдэим щысынэу кIэхъугъэри ослон. О укъэмыхъу рапшиэу, «Щорэ-ЦыкIу, Хашхъонэжъ, нарт Бабыхъу мы фэдэ шIапIэм къекIолIещт», — ыIуи пшIыхъапIе зыгорэм къыриIуагъ. Ар тятэ къызыраом, мы гъогу зэхЭИицым щыIысыгъэу щыс илъэс пшагъэ хъугъэу, хыаIе щысынэу ай зыпIое, ай ижъэуали ослон. Тэ къинэу ттелъыр, шъо Iаеу ттелъыр зыгорэм ттыримыутэу тгэзыжынэу щытыгъэп. Ар зыфызэшIоIиштыгъэр орыйти, о тятэ къуажэштыгъэ.

Джынэ мэхъаджэм ищагу шъудэхъан шъулъэIицтэп. Ар пэнэпцIе щэу лъагэIе шIыхъагъэ. Адырэмэ амылъэгъоу мы шъхъацыпищэу къыостырэр гъэси, лъэй зэпедэзи хъунызы, щагум шъудэхъашт. Хашхъонэжъ цыф псынкIэ Iаезы, шIуилъэдэнэу зежьеIе, унэм ишъумыгъэлъад. Шъупыримыкъу хъумэ, шъхъацыбиgъури машIом егъеуи, зэшыпхъуишиими тыкъэснызы, щэур ткъутэшт, джынэр зэйттхъышт. Нарт Хашхъонэжъ шъо къышъуфэкIонэу зэрэхъугъэри къыослон. Ишъуз джынэм зехым, пшIыхъеIе ылъэгъугъагъ, пшIыхъаIе Щорэ-ЦыкIур лы къэхъумэ ишъуз джынэм къатырихыжын ылъэIинэу къыраIуагъ. Джар зэе бзылъфыгъэм къифиIотагъ Щорэ-ЦыкIум.

Щорэ-ЦыкIум къыгъази ныомрэ лыжъымрэ адэжь къекIожьыгъ. Къэбарыр ныомрэ лыжъымрэ зызэхахым, гушIуагъэх, IаплI Іялэм къирашэIигъ:

— Тхъэм сыхватмафэ тыригъажы, тихъухэр тигъэтъотыжыгъэх, — аIуагъ. Ыужырэ мафэм нэбгыришыр къешэси къёжжать. Зэе бзылъфыгъэмэ зыфаIуагъэхэр

зэпаачыгъэх. Пэнэпц! Э щэу лъэгэ шыыхъагъэм къинэсыгъэх. Дэхъап! Э фамыгъоты зэхъум, литур губжынэу ежъагъэх.

— Зэ зыжъугъэбыяу! — ыи Щорэ-Цык! Ум шыхъацьпищыр машом ригъэугъ, гъоз коренэ къэхъуи, гъоплъэ лъэой ай къыхэи, ар раусэий щагум дэхъагъэх.

Унэ пшэупэм Иухъагъэх. Джынэр шьеу щилъити, «ы-ы-хь» ыи зыкъызэпыригъэзагъ.

— Сы къо хъун къыпщишигъэр? — ыи фэгубжыгъ шъузыр джынэм.

А халэ-балыкъеу унэм къиук! Ухэрэ нарт Хъашхъонэжъ зызэхехым, унэм илъади зытыридзагъ джынэм. Джынэр къэлаби Хъашхъонэжъ илешъхагъ Иильхъагъ. Ай ыуж итэу унэм илъэдэгъэ нарт Бабыхъуи Пешъхъагъ шэгъым шинкуагъ.

Мо Иялэу плъэгъурэм шыхъацьпэхэр зэхилъхи машом зырэгъэум, зэшыпхъуищыр къеси хапэ-сапэ джынэр рагъэфагъ. Бзылъфыгъэр шыхъафиты къаш! Ужыгъ.

Джынэм имылъкуи къыздашти шъузыри ягъусэу къежъэжъыгъэх.

Лыжъымрэ ныомрэ адый къэсүжыхи, ешхэ-ешъошхо къафашыгъ.

Нарт Хъашхъонэжъ ишъуз зэрягъусэу къежъэжъыгъэх. Хъазырэу яиэгу къэсүжыхэ зыфежъэм, Хъашхъонэжъ янэ дэжь гушуакю Щорэ-Цык! У агъек! Онэу ракхуагъ.

— Щорэ-Цык! У, «нарт Хъашхъонэжъ» пои, а узда-корэ ныом къаш! Эштэп. «Тарэмыкъо Тарэр къэк! Ожы» поимэ, нахь теубытагъэ ииэу къыш! Эштэп.

Щорэ-Цык! У ныом дэжь къэк! Уагъ.

— Тян, узгъэгуш! Ошт, — ыи Уагъ.

— Е-о-ой, синыси ахызи, къо закъоу си! Эри къодыжыгъэ, си сэ си! Гэгуш! Она? — ыи Уагъ ныом.

— А къо закъоу къодыгъэ зыфап! Орэр къэк! Ожы. Ишъузи къещэжъы, — ыи Уагъ Щорэ-Цык! У.

— Ар боу гушуагъо, си! Ял! — ыи Уагъ ныор лъэшэу гушуагъэ.

— Адэ, тян, гушуопшишэсын! Эу сиошта?

— Боу дэгъу, си! Ял! — ыи Уагъ ныом щэлэмэ ныкъого-рэ къырити, Иялэм ригъэшхыгъ. Зешхыхэм, Щорэ-Цык! Ум дунаим тет посэушъхъэмэ абзэ зэхиши! Еу хъугъэ.

Цыфыхэр къыпэгъоихи дащэжъыгъэх. Дунаир ягу-ш! Отехъэу джьэгугъэх.

Ныожъым инысэрэ ыкъорэ зэригъотыжыгъэхэм пae гуш!опш!э-шэсып!эу ятэ ыгъэйсыгъэти, Йялэр ежь къэшэсызи къежьагъ.

Бэрэ къэкуагъэу, гъогу лъэгъо закъо горэм тетэү къушъхъэ туале горэм дэхьагъ. Пэнэпц!э щэу къеш!ыхъайгъэу зы унэрэ, зы хъакоцрэ дэтэу щагу горэм къынэсыгъ. Ай къыблэй зэхъум, зы пшъашъэ дахэ горэ дышигъэ ихъэнт!эк!ум тесэу, дышъэ хъурашк!эм (Пырагу фэд) рыйджэгоу щисти, фэтэджыгъэп. Ай Йялэр ыгъэгубжизи, къыгъази щагум дэхьагъ. Шэщым зы!еплъэм, зы бурулэ Йяко Иет. Ет!ани пшъашъэм зыкъызихъорэ зыблэ!им, фэтэджыгъэп. Унэм зехъэм, ш!ак!ор ынэгу идзагъэу зыгорэ мэшье щылъ.

«Мыр сүүк!ын, мырэу къы!ек!ын мы хъабзыр зыгъэгүшхорэр!» — ы!уизи сэшхо!е бэрэ euагъ, ау исэ хэхьагъэп. Ау сидми лыр къыгъэущыгъ.

Мо лыр къаплъи:

— Фэсапш, зышъхъэ тымылъэгъоу зигугъу тигъал!эрэ Бабыхъукъо Щорэ-ц!ык!у, укъэсыгъа? — ы!уагъ. Лым ыгъэйсыгъ.

— Щорэ-ц!ык!у, адэ си мой фэдизэу узгъэгубжигъэр? — ы!уагъ лым.

— Уипшъашъэ сэтэджыгъэп, — ы!уагъ Йялэм.

Лыр тэджи, пшъашъэм еджи къыщагъ.

— Мой фэдизирэ ильэс пшагъэрэ тызэжэштыгъэ Йялэр къызэк!ом уфэтэджыгъэп, хъабзыуд! — ы!уи лыр инэу пшъашъэм зыфэгубжым, пшъашъэм гъэш!о шъхьашэ къифиш!ыгъ.

— Уисэ си!ак!о зэрэпхырымы!игъэр емык!у умыш!ы. О фэдэу шыу мин сяэзоцт. Сэ сферэ шыу мин язэони сэ си!ук!агъ: Аш хэти ищи иси сицье пхыры!игъэп. Тихэгъэгумэ пелыуан хадзы зэхъум, анахь пелыуан къош!эшхомэ мыжъо арагъэдзыгъ. Ай фэдэу пелыуаних къахэ!игъ. Мыжъоу адзыгъэр къэхьыжь аюн, си!елэ ц!ык!ути сиагъак!ом, къэсштэжыхи а пелыуанмэ зыдадзыгъэм фэдит!о ишыжьагъэу сиагъыгъэ. Купмэ зы нэбгырэ къахэй сиашъэ дищай къеплъыгъ:

— Ыныбжь икъугъэп нахь, ар тэш нахь нахь лы!у! — ы!уагъ.

Ет!ани а пелыуанихыр ежьагъ былымыхъэ, сэри си-къамылъэгъоу, яшыуж сымыгъэк!одэу сальэк!о. Сальэгъумэ саук!ышт. Ай фэдэгозэ, «гъэзэжь» къызщыса-

мыңан шәпәм нәсфә зыкъясымыгъэлъэгъоу салы-
кыагъ. Етәнә зыкъязысәгъэлъэгъум, саукыгъэп нахъ,
зи къисашәнәу җъагъәнагъэп. Саукын яхьисапи шъхъае,
зыгорәм: «Пхъэхъэ-псыхъэ тфәхъун!» — ыңи саригъэу-
кыгъэп. Ауштәу сыздащагъ. Былымырә, шырә къэтыу-
гъоигъэр бә.

— Зы мафә горәм тышысышт о, тәкіу къәкүхъ, зы-
къәплъыхъ, — айы, купымә сыйгаутүпшыгъ:

— Зыгорә уапә къифәмә, тә къытәмыйоу ущымыхъ, —
къисалуагъ. Тхәу тыкъызышыуцугъэм сүдәигъ. Быруләм
тесәу къамыш ىекожъ горә ыңепкъ дәгъәнагъэу, тутын
чысөу ыңгыр цүшъом фәдизәу, илулә зы әсплі фәдиз
нинагъэу, иши ежыри дунаир янагъэу сапә къифагъ.
Лыр зэрзәтесәу шъхъаукъоштыгъэ.

«Мыр сә сыйкуйын» сүи, сищәрә сибзәрә зәйусызды
сеуагъ, ау сищә ишәкәю пхырысфын слъәигъэп. Сигъу-
сәхәм гу къыслъати къэсигъэх. Ахәми ящә шәкәю пхы-
рафын алъәигъэп. Ау ләу шъхъаукъәштыгъэр къагъэу-
шыгъ.

— О, хәлехэр тиәх, — ыңи къамыш пәкожъыр ыңи
къыдиhi, шыузәтесмә къязэрә, зәфәditоу ши лә
зәпиутызә нәбүрихыр къыукийыгъ. Сә сиутүанли лъэрү-
тыйпс шәгъым сыйилъхи, сихыгъ. Ядәжъ къэсигъи
иши епсыхыжы, сәри унәм сирхыагъ. Ежыр гъолъи
шыягъэ, ау сә сышыен слъәигъэп. «Лыр шыягъэ нәмүйә-
мә сә сыйкъәкүжын», — сүи, шылъэ къызысәїтим,
шыр щыңыгъэ. Лышхор къэтәджи унәм ии зиплъы-
хыагъ, ау зи земильәгъум, къихбажыгъ.

— Мый иңи ыусы икәбзәгъахәп, си къызхихыгъэр
шүүха? — ыңи гъолъыжыгъэ.

Джаущтәзәрә щә щыңыгъэ шыр. Лыри щәрә къи-
игъ. Аужырә щыңыгъом лыр еуагъ шым:

— Укъызрәдҗәгу, шоижъ! — ыңи.

— Мы уашхор ситхъамыгъәпци, згъәпциымә сывәго-
зытхъин, узышхын къакәйи, сә зыгорә къызфәслюжы! —
ыңуагъ шым.

Етәнә тю-щә шылъэ къызәсәїтим, шым зи къыуа-
гъэл. Ареу зәхъум сыйкъэтәджи сиши сыйкытейысхыагъ.
Лъэрүгъым слъакъо зесәгъәуцом, лъэрүгъыр къекууагъ.
Етәнә иныр къызшылъэти шым ыкѣ къыубыти сыйкъи-
мыгъакәю хъугъэ. Сыгүйи сыйкъязызәйим, шым ыкѣ,
лым ышъхын пысыуиштыгъ.

Ошә-дәмышәу мо пельуанышхом тыкъызәкәйим,
шыри сәри тыкъәукүрәигъ. Етәнә къамыш пәкожъымрә

бырулэу зыкІэ пымытыжымрэ сІыгъэу сыкъэкІожыгъ пшыпІэу тиІагъэм.

Былымэуи, мылькоуи тыугъоигъэр къесфи сыкъэкІожыгъ.

Мы шІапІэм сыкъэтІысынэу зыІехъугъэри осІон.

Щорэ-цЫкІу мыш дэжым блэИшт. пшІыхъапІе ауагъэти, къисэхъулІагъэр есІотэжын сІуи, сыкъэтІысыгъ. Сипшъашы шъузІе естьнэу ары унашъоу сиІэр. Былымэуи мылькоуи сиІэр шъошъуй, шъузэрэфаеу шъушы. Сэ мы къэбарыр қъызысыухыІе сылІэшт. СызылІэе мы джъэхэштю гузэгум сышыжъугъэІылтыжь, унэми ГункІыбзэ къежъугъэт, ГункІыбзэр пабжъэ горэм, зышамыгъотын шІапІэ горэм хадз.

ЕтІанэ лЫжъыр лИ, зэриуагъэу ыгъэІылтыжыгъ.

Пшъашъэри, пшъашъэм ятэ къыненыхын къырища-жъэхи нарт Хъашхъонэжъ дый къекІолІэжыгъ. Къахъай, къалъытэхи, ку гори къарати ядый къэкІожыгъэх.

Къызыдэхъажыхэм Щорэ-цЫкІу янэ лъэшэу гушІуагъэ.

Джар къяхъулІагъ.

477. ИНЫМЫКЪО БАБЫХЪУ ИКЮДИ

(А б д з э х э т е к с т)

Зымафэ горэм нарт Бабыхъу аштэу ыгуІе зэриІожыгъэ: «Сиши-уанэ зэтеслъхъанызы, сышэсын, тІэкІу сапэр зыпызгъэтэкъун. СегъашІэми ПэІе-закъо икъэбар зэхэсэхы, ау ышъхъэ слъэгъугъэп. Ари къызэзгъэлъегъун, нэІосэ-благын къэсшын».

Ар ыгуІе Іуагъэу ышызи, и ПшІэгъолэжъ тейсхази дэИигъ.

А мэфэ дэдэм ПэІе-закъо, мыдырэм фэдэу, ыту къэИигъ: «Сэ къэзгъэшІагъэм Инымыкъо Бабыхъу илІыблэнагъэрэ ихъупхъагъэрэ зэхэсэхы, ау синэ теплъагъэп. СыкІонызы къызэзгъэлъегъун».

МыдыІе ежъагъэри, адыІе къежъагъэри зэфакІохээз гъогум щызэІуупІагъэх. Яз-язи зэрэшІэу щытыгъэпти, зэфэгубжыхэу ежъагъэх.

— О удэеп, сэри сыдэеп, титІо мы утыгум тезэрэубытэу си паІе тызэрэуІишт. ТэзэрашІэмэ, тэзэрэгъэблэгъэн, — ыІуагъ ПэІе-закъо.

— Хъун, узыщыыр къаІо — ыІуагъ нарт Бабыхъу.

— Сэры Пэле-закъор. Нарт Бабыхъу дэй сэкЮ.

— Адэ сэры нарт Бабыхъур, сэ садыжь укъыздакЮрэр! Тызээзоштэп! — ыIуагъ. — Ау нахыбэ къэзыкIугъэр еблэгъэшт. КъакIугъэр залъытэм, нарт Бабыхъу нахыбэ къыкIугъэу хъугъэ.

Пэле-закъо къыригъэблэгъэнэу къырищэжъагъ.

Инымыкъо Бабыхъу лы иныштыгъ, иши иныгъэ. Шы IапIэу ай ыIыгъихэр шIодэгъухэу хъузи лыр ыукIынэу Пэле-закъо тыриубытагъ. ТIэкIу ыужь зыкъыригъани, лыр къызэмымпльэIи зэхъум, еуи нарт Бабыхъу ыукIыгъ, ау шэу нарт Бабыхъу зытесыгъэр шIокIожыгъ.

— Мо шы хъазынэр клюжыщтыгъэ нэмийэмэ, мы лы хъазынэр си пae сэуки! — Пэле-закъо ыIуагъ, Иегъожыгъ.

Щыгъынхэмрэ Iашэ-шъуашэхэмрэ къыхъхи, ядэй къэклюжыгъ. Къызэклюжым, хэку зэIукIэ ышIызи а щыгъинэу къыхъыгъэхэр аригъэлъэгъутъ.

— Мыхэр зищыгъынхэр нарт Бабыхъу. «ХэгъуаIем тыклонызы нарт хэгъэтур сиещт!» — ыIо зэхъум сиукIыгъэ, ау и ПшIэгъолэжь шIокIожыгъ, ариIуагъ. — Ар сшиклюжыгъ шъхъае, дунаим тетымэ къэзгъотыжынызы шъозгъэлъэгъун!

478. БАБЫХЪУ ЫКЬО ЩОРЭ-ЦЫКИУРЭ НАРТ ПЭЛЕ- ЗАКЬОРЭ КЪЯХЪУЛАГЪЭР

(А б д з э х э т е к с т)

«Мы дунаим тетымэ нарт Бабыхъу иш ПшIэгъолэжь къэсымыгъотэу сиуцунэп! — ыIуи нарт Пэле-закъо къэшэси лыхъуакЮ къыдэIигъ. — Нарт Бабыхъу зысэуким сIапыIижыгъагъ шъхъае, къэзгъотыжын!»

Бэрэ лыхъуагъэ, шэхъуабэмэ, лыбэмэ яупшIыгъ, ау бэIи-маIеIи ыуж теуцон ылъэIигъэп. Ильэс фэдиз къыкIухъагъ.

«КЮ, ащыгъум, тыгъужь горэм ышхыгъэу къыIекIын, згъэзэжын», — ыIуи, ядэжыIе къытыригъэзэжыгъ. Къэклюжызэ, зыгорэущтэу къеуалIи, нарт Бабыхъу ишэхъо пшыпIэштыгъэм къытехъагъ. Арыти, нарт Бабыхъу иIялэ Щорэ-Цыку шэхъо пшыпIэм тесэу къытехъагъ.

Иялэр къыпэгъоЙий ригъэблэгъагъ. ШыкIэ пшэр хыаIем фаригъэуIигъ. Ригъашх-ригъашъуй еупшIыгъ гъольжыгъо зэхъум:

«Тятэ ихэбзагъэзы, емыгIу сыкъэмьшI: унашьоу уиIэу зыужъ уитым нэIуасэ сифэмьшIэу узгъэгъолъижьыштэп».

— Былымырэ мылъкурэ сицыIягъэу, ай ыужъ ситэу щытэп, сиIял. Ау уишымэ сыгу еIунэу зы шы ахэт, — ыIуагъ нарт ПэIе-закъо.

ХьеIер ыгъэгъолъижьыгъ.

Ыужьырэ пицдыжым нэф зэшым, шымэ ахэплъыхьэу нэбгыритIур шэхъогъум хэхъагъэх. Бэрэ къакIухьи щыхъае, зыфааем фэдэ шы лъэпкъ хилъэтъуагъэп хьеIем. ПицIэм къэкIожьыхи шхагъэх, гушыIагъэх. ЕтIанэ ежъэжьыхизы, бэрэ мылъыхъохэу, шы къагъотыгъ.

— Мы шыр къэубыт, — ыIуи шыр къуубыти пицIэм къаригъэшагъ хьеIем.

— Сиблагъэ, мы шыр къисэт, — ыIуагъ. — ИпэгъоIеу узыфааем фэдиз былым къюстыжьин.

— ХьеI, мыр тятэ къыIеныгъэзы, хъущтэп, — ыIуагъ Iялэм. Ау шIомыIи зэхъум, къэкIожьыгъ янэ еупшиIынэу.

Нэшхъо-башхьоу Iялэр янэ дэй къихъагъ.

— А тян, тятэ и ПицIэгъолэжъ къисэт ыIуи зы зекIолI горэ къисэлъэIугъэти, усэмьупшиIыжьэу естьн здагъэп, — ыIуагъ Iялэм.

Янэ машIом пэIаби пхъэцIе джадэ къипихи къеуагъ ыкъо.

— О нэмиI горэ джыри къэслъфыгъэу щытыгъээмэ, о усыгукIыныгъэ нахь, укъэзгъэнэныеп! Хам фэд, уятэ и ПицIэгъолэжъ птын пIоу! — ыIуагъ янэ.

— Тян, тятэ зуIигъэр а лIыр арыIе сэгугъэ. СыпэIи-рыплъын сихысарапэу ары ар сыгу къызIихъагъэр нахь, ай сицыфэнагъэе арэп, — ыIуагъ Iялэм.

— КIо, ашыгъум, евшIэ пшIоигъо шъыпкъэр еци, — ыIуи къыгъэкIожьыгъ ныом ыкъо.

— Сы уянэ къуиIуагъэр? — ыIуи хьеIер Iялэм къеупшиIыгъ.

— Тянэ гушIуагъэ, ау шым илэгъоIи лъапIэу къыIуагъ, — адрам.

— КъаIо, — ыIуагъ хьеIем.

— ПицIэгъуалэм иинагъэм фэдиз шы къэпщэни, ашьшо тетхыны, ифэштэм фэдиз дышъэ къылъыптымэ, ет — ыIуагъ.

— Ар бэп, сэ дышъэ хамбарибгуу сиI, — ыIуагъ нарт ПэIе-закъо. — НекIо шыр къыздashi, ыуасэ къюстынызы укъэстIупшижьышт.

Iялэр зыдиши нарт ПэIе-закъо ядэй къэкIожьыгъ.

«Нарт Пэле-закъо Йялэ шIагъорэ шы шIагъорэ къызыдищагъ! — аIуагъ цыфмэ.

Йялэр хьаIещым исэу, агъашIоу «Щорэ-ЦыкIу» аIоzi зыфаер фашIэу аIыгъ. Мo Йялэм лыжъым «тят» реIо, ныом «тян» реIо.

Зыдэс шаум къиIигъэу, шы щIоум дэй щытэу пшъашъэм къыльэгъугъ.

— Хэт щыща мы Йялэу щагум дэтыр? — ыIузи пшъашъэр къяупшIыгъ.

— Ар пшIэрэба, уятэ мый фэдэу къызыдищагъэу дэс, — раIуагъ.

— Моу къашъущэ а Йялэр.

Йялэр ашагъ, зыщагъэмэ къагъази къиIижкыгъэх.

Мо Йялэр къызехъэм, пшъашъэр тэджыгъэп, — ашыкъ хъузи зэтенагъ.

Йялэр губжыгъэу унэм къиIижкыгъ, пшэм еоу, пхъэм еоу, ыпэ къифэрэм еоу дэутэшъухъагъ.

Мо Йялэм щышIыгъэр амышIэу лыжъыхэр дагъегу-щыIагъэх.

— Сы, Йял, ныом «тян» епIуагъ, лыжъым «тят» епIуагъ, яIялэм уфэд, хъа угубжкыгъ? — аIуи еупшIыгъэх.

Йялэм пшъашъэр зэрэфэмитэджыгъэр ариIуагъ.

— Иягъэ къэкIоштэп. О акъом уфэд, ыIи ихъ, ыIи икI, — аIуагъ лыжъыхэм. ЕтIани афэдэу пшъашъэм аригъэшагъ мо Йялэр. Арыти:

— Сы, хъабзыуд ежьагъ, хьаIещым гунсэфэу сывIимыгъэсырэр! — ыIуи фэгубжкыгъ Йялэр пшъашъэм.

— ЛыIе усмыгъоты хъуштэп, — ыIуагъ пшъашъэм. Ай иджэуапэу дышъэ пхъэнтIэкIур къыфигъэуцугъ тыригъэIыстхъянэу, ау къельэпэIяуи Йялэм къыIуидзыгъ. Къыгъази къиIижкыгъ.

— О фэдэпара сэ сымыгъотырэр! — ыIузи.

Пшъашъэр ябынмэ ялъэIугъ:

— Тятэ иpelуанитIу къаши лъэIясэм (нахьыпэм лъэIясэ яIэштыгъэ ошэкур тельхьапIэм фэдэу, ащ ышIэгъы-Іе пэIупхъо иIэу узыфаер шIэплхъан плъэIинэу) шIэгъэIысхъех, Йялэр губжыгъэу садэй къиIижкымэ, еланхи зэIатхъянэу. ЕтIани лыигъакIохи Йялэр пшъашъэм къаригъэшагъ. ЫIнэрэм фэдэу губжыгъэу къызыIижкым, пелуанитIур къебэныгъ. Ау яIи зэриутэIихи зэIиутыгъэх.

Пшъашъэм ятэ ищэрыуитIу къаригъэщагъ: «Аш аү-
кыншт ар» ыIуизы.

ЛитIум загъэбылъыгъ. ЕтIани Йялэр аригъэщагъ
пшъашъэм. ЫIперэм фэдэу губжъыгъеу къиIижкызэ щэ-
рыуитIур къеонхэу зежъэхэм, ящэбзапэхэр псынIеу дигъэ-
зыхи, дигъэоягъех. Ичэтэ лъэдакъеIе яви нэбгыритIури
ыукиIыгъ.

ЕтIанэ пшъашъэм Усэрэжъ къаригъэщагъ.

Пшъашъэм риIуагъ Усэрэжъы:

— Дэгъуиш гущыIиш остышт: уязгъэукIыныр — зы;
мы Йялэм себгъэшэнзы — ар тIу, Йялэр бгъекIодынызы —
джар щы. Джаш ахад.

— Е, тхъар къисауи шъхье, уятэ ипелууаныхэр зы-
пыримыкъугъэхэр згъэкIодын слъЕина! — ыIуагъ. О
къисэптыгъэм афэдэу сэри дэгъуитIу къюстышт. А Йя-
лэм уишэшт, о фэдэ пшъашъэ ай къелыжыгъэп. Уятэ еб-
гъэукIышт, ятэ ишыгъыныхэр ебгъэгъотыжышт. Сы По-
мэ, а Йялэм ятэ зыукIыгъэр о уят. Йялэм о уятэ ыукиIе
зэуи щыхъуштэп, ау ежь ятэ ишыгъыныхэр зыдэшIе
ышIэрэпзы зеIажэ. Джа щыгъыныхэр зигъотыжыIе
уишэшт, — ыIуагъ.

— А зыфапIорэм Йофыр тетмэ, сятишъэми езгъэукIын-
ба! — ыIуагъ пшъашъэм.

— Ау тау хъумэ щыгъынхэр дгъотышта?

— Щыгъынхэр зэрэдгъотыштыр ары, — ыIуагъ Усэрэ-
жъы. — Пшэдыхъ уянэ дый уихъашт. «Тхъа къисауи хъа
укъэкIуагъ, ешIигъэ ухъугъа? УкъакIоу уихэбзагъэпи?!»
— къуиIошт. «Хъау, тян, зи къисцышIыгъэп, ау ыншэпэ
пшIыхъыпIе къисаIуагъ: «Уятэрэ уянэрэ зэмыгъэлъэ-
гъухэмэ ягонахъэ къыпIуешт» — аIузи. Арыти сыкъэ-
кIуагъ» яIу, — ыIуагъ Усэрэжъы.

Пшъашъэр пшэдыхъжым янэ дэй кIуи Усэрэжъы къы-
зэрэриIуагъэм фэдэу риIуагъ.

— Ашыгъум, афэдэе укъэкIуагъэмэ, уятэ иунэ зым
уеплъымэ адрэм уемыпльжкынэу, гъэшIэгъон Йаджи
илъзы ма ЙункIыбзэхэр, ихь, — ыIуи ЙункIыбзэхэр янэ
къыритыгъ.

ЕтIанэ, янэ игъусэу пшъашъэр унэм ихъэгъахэу, Усэр-
жъы къаIуи унэм къихъагъ.

— Гошэнис, хъаIехэр къэкIуагъэх, шхыныр къэгъэ-
хъазэр — ыIуи ныом риIуагъ.

— ХъаIехэр тумы тхъа ешI! Пшъашъэжъыер къызшы-
кIогъэ закъом зыгорэ аIо зэптышт! — цэцIагъэ ныор.
Тхъацу ыпшэнэу ыублагъ. Ныом щэламэр ыгъажъэу, Усэр-

рэжъы къэбархэр къыфиIуатэхэзэрэ, пшъашъэм щыгъынхэр къытыгъуи иунэ къэкIожьыгъ. Усэрэжъи къылъыкIожьи щыгъынхэр ригтэгъэIылъыгъэх.

Усэрэжъыр Шорэ-цЫкIум дэй къэкIуагъ.

— Пшъашъэм ятэ уигъеукишт, уятэ ишыгъынхэри уигъэгъотыжьышт, ау ежь пшъашъэр пшэн фае, — ыIуириIуагъ Иялэм.

— Боу дэгъу, сятэ ихъап-щыпхэри згъотыжьыштыхэмэ, къезэгъыгъ Иялэр, — Пшэдыхъы мо мэз Iапшэм дэй сиыышъожэшт. О пшъашъэр уигъусэу ай къекIуал!

Пшэдыхъым Иялэр мэз Iапшэм къызынэсым, хъамышхунтIэ бэш джадэ, моу гъушIым фэдэу пытэу, гъушIым фэдэу онтэгъоу, аIе узаорэр Io хэмийлъэу пэрэзэу риуутынэу ышIыгъ.

ТIэкIурэ щытыгъэу, Усэрэжъ къесыгъ пшъашъэри игъусэу, нарт Бабыхъу иIешэ-шъош щыгъынхэри ыIыгъыхъу.

Мэз Iапшэм пэблагъэу уцуpIэ къафишIи:

— Мо шъо шъущыт, сэ зэ а щагум сидэхъажынышъ къэзгъээжьышт, — ыIуагъ.

Нарт ПэIе-закъо дэй къэкIожьи, лIым еджи унэм къырищи, къырищажьи къакIохэзэ тIэкIу ыуж зыкъыригъани: «Сятэ иукIыIе ори уикIодыхьIе», — ыIуи лIыр къызэмипльIи зэхъум, еуи ыукIыгъ.

Шэцым кIуи, ятэ и ПшIэгъолэжъ къырищажьи, къэшэси мэз Iапшэм дэй къекIолIэжьыгъ.

— Усэрэжъ, тхъаугъэпсэу, джы егъашIеми тызэблэгъэн, — ыIуи ытIупщыхьыгъ.

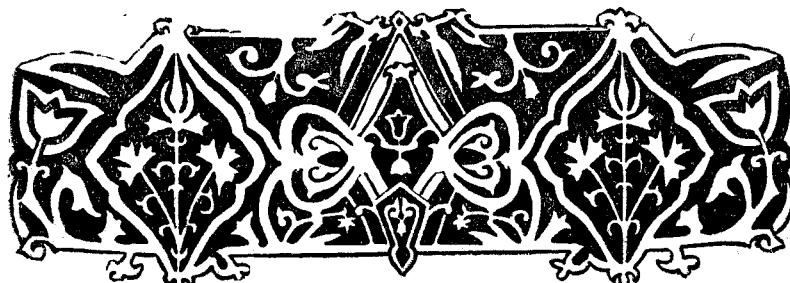
Бабыхъу ыкъо Шорэ-цЫкIу пшъашъэр къыздихъи янэдый къэкIожьыгъ.

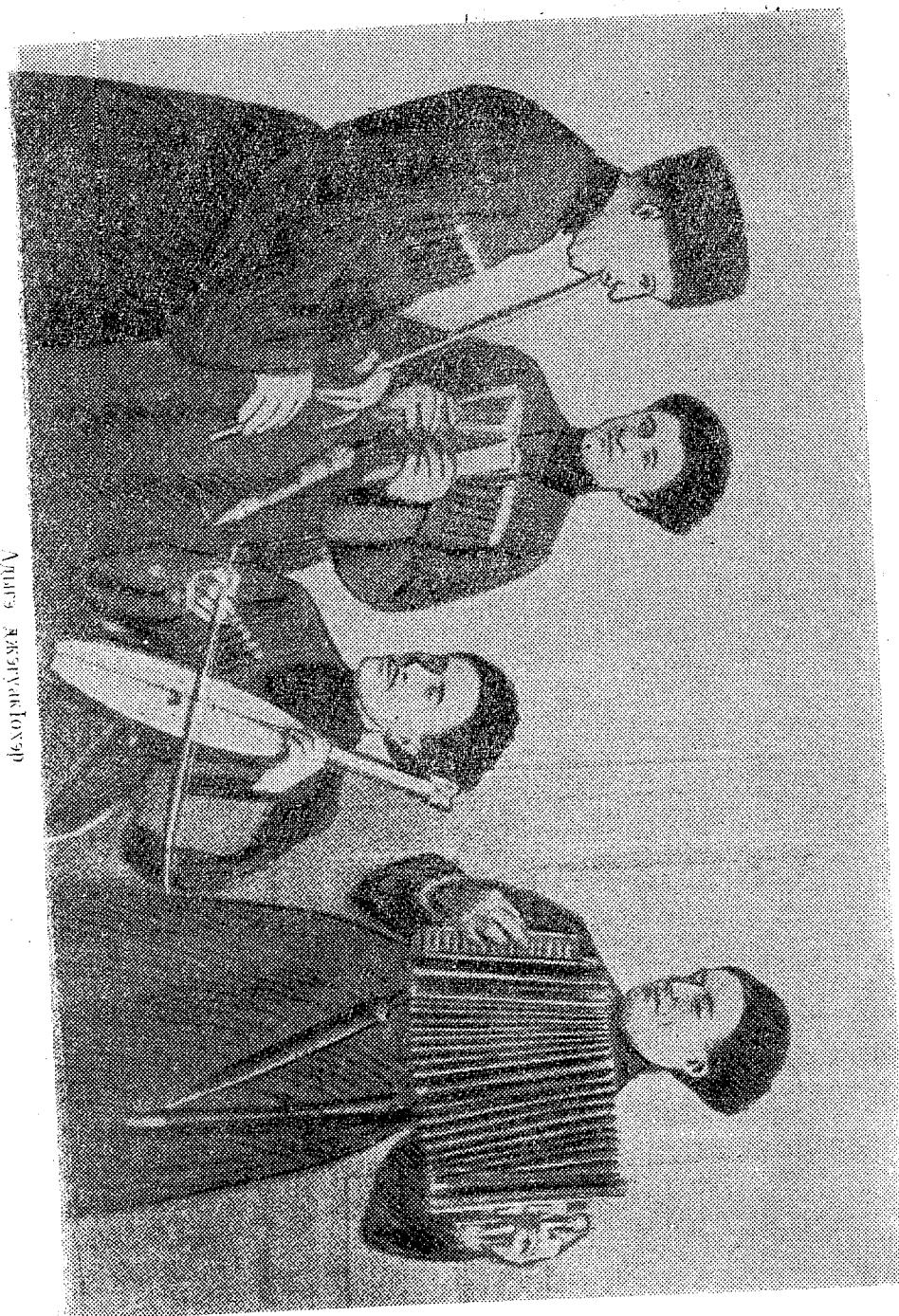
Бабыхъу ягуашэ лъэшэу гушIуагъэ.

ТИОРЭДЫОХЭМРЭ
ТХЫДЭІУА ТЭХЭМРЭ

V
A
R
A
Y
A
N
A
M
O

Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иэкспедицие Джэджэхъаблэ щыИ. Зы мафэм
къатхыгъэмэ атегуышыІэжых (ноябрь, 1959).

Iашынэ Ахъмэт

(1893—1966)

Іашынэ Ахъмэт Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Гъобэкъуае (джы Теуцожыхъаблэ) къышыхъугъ. Адыгэ ЙорыIуатэхэр бэу ышIэу, ахэр дэгъоу къыIотэжбынхэ ылъекIэу, шыкIэпцинау щытыгъ. 1934-рэ—1966-рэ илъесхэм Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым чанэу къыдэлэжьагъ.

Іашынэ Ахъмэт нартхэм яхылIэгъэ пшынальэхэу «Саусырыкъу», «Шэбатыныкъу», «Хъымыщиkъо Пэтэрэз» зыцIэхэм яорэдыштхээр ишыкIэпцинэ дахэу къыригъекIыхээ гушыIэу ахэлхэри фэIаззэу къадиIожьыщтыгъэ.

Ар орэдью-тхыдэютэ къодяягъэп. Ежь Ахъмэты стиххэр, орэдхэр зэхилхъэштыгъэх. Цыфмэ ахэль ЙорыIуатэхэр ытхыжыхэти АНИИ къыфигъахьыштыгъэх.

Адыгэ хэкум пыщ орэдийхэу
Хьешчыхэнэжъо Мыхъамодэрэ Кушъу Исмахынлэрэ (Май, 1959).

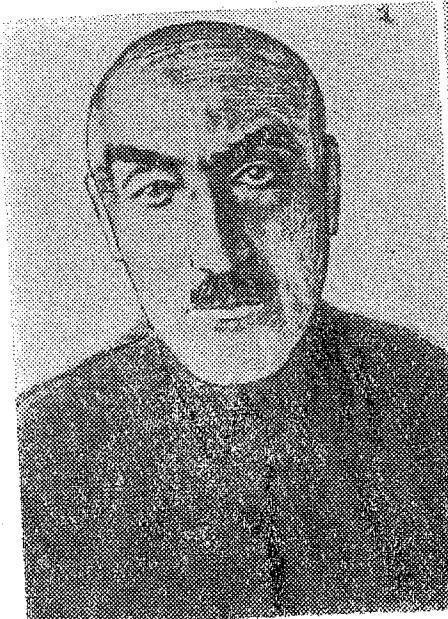
АНИИ-М иЮфышIеу Хъуажъ Махьмудэ тхыдэIуатэу Запсэкъо Хъусен итекстэу «Сэт Iуашхъэхэр» зыфиIo-
рэр Еджэркъуае щетхы (июнь, 1957).

Хъакіәцікү Исхъакъ
(Хъатыгъужыкъуай)

Пиңдатэкъо Сахьид
(Очәпшый)

Шыблекъо Исхъакъ
(Хъатикъуай)

Бракъый Тыу
(Тэхъутэмыхъуай)

Цэй Амзанрэ Цэй Къэлэхъанрэ

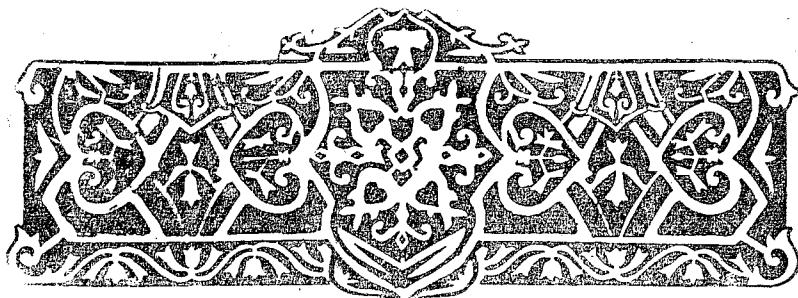
Цэй Амзанрэ Цэй Къэлэхъанрэ — тхыдэйтэ цэрылох, нартхэм яхыл! Эгъэ хьишъэхэри пицнальэхэри бэу аш! Эх, бжъэдигъух, Адыгэ хэкум щыш къуаджэу Джэджэхъаблэ дэсих.

Цэй Амзан Адыгэ хэкум щыш къуаджэу Джэджэхъаблэ 1890-рэ илъэсийн къышыхъуг.

— Сицык! Угъюм щегъэжьагъэу Хъут Исхъакъ ихъак! Эш си фэшагъэу, аш къыша! Отэрэ лыхъужъ къэбархэм, нартхэм лхыл! Эгъэ Йоры! Уатэхэм сядэ! Уныр сик! Эсагъ, — къе! Отэжы Амзаны. — Ильес 50-горэмк! Э узэ! Э! Эбэжын мэ зэхэсхыгъагъэхэр ары джы къес! Отэжыхъэрэр.

Амзан — гупк! Лыхэмий чып! Эхэмий ац! Эхэр къыри! Озэ къэбарыр къе! Уатэ. Цэй Амзан э аригъэтхыхыгъэ адыгэ текстыбэ АНИИ-м иархив хэль.

Цэй (Бэгъушъэ) Къэлэхъан 1910-рэ иль. Адыгэ хэкум щыш къуаджэу Аскъэлае къышыхъугъ, еджак! И тхак! И ыш! Эрэп, дэн-бзэн Йофымк! Э! Эпэ! Ас, губзыгъ. Къэлэхъан э аригъэтхыхыгъэ текстэу АНИИ-м иархив хэлъыр бэ.

KOMBEHTAPNEXP

XII. КЪАНДЖЫКЪО ШЪЭУА

Нарт Шъэуай ехылІэгъэ ЙорыIуатэхэр адыгэ лъэпкъ пстэуми зэлъашІэ. Аш къытегущыIерэ хъишъэхэр Адыгэ хэкуми, ХыIушъо Шапсыгъэми, Къэбэртаеми, Черкесиemi, фэшъхъафэрэ чыпIэу адыгэхэр зыщыпсэухэрэми ашIогъэшІэгъонэу къащаIуатэ.

Нарт Шъэуае Нэбгырыем ыкъо закъоу адыгэ эпосым хэт. Инымъкъохэм ашыщэу къаIуатэ, хъугъэ-шІэгъабэ зыпыль нарт лыхъужъ.

Нарт Шъэуае ехылІэгъэ адыгэ ЙорыIуатэхэр я XIX-рэ ліешІэгъум П. Остряковым урысыбзэкІэ къыхиутыгъагъ (еплъ: П. Остряков. Народная литература кабардинцев и ее образцы, ж. «Вестник Европы», СПб., 1870, том IV, н. 697—710). Ыужым тхылъ зэфэшъхъафхэм нарт Шъэуае ехылІэгъэ хъишъэхэр къадэхъагъех (еплъ: «Нарт хъэбархэр» Налшык, 1945, н. 26—30; нэмыхэри).

Адыгэ лыхъужъ эпосёу «Нартхэр» зыфиIорэм цикл инэу хахъэхэрэмэ Къанджыкъо Шъэуай ехылІэгъэ ЙорыIуатэхэр ахэхъэ.

Цэу «Шъэуай» с «Шъэуае» зыфиIорэр символэу щыт, адыга-бзэкІэ къызэрэбгурыйорэр: «сэкІэ Iаеу орэр», «сэм окIае рыорэр», «сэуай». Нахынэрэ гүшүIэу «сао» зыфиIорэм непэрэ «шъао»-р къытекІэу рапэсы: «Сэуай» — «Шъэуай».

ТЕКСТХЭР

383. Нарт Къанж Iалыгуджэ-дахэ къызэрищагъэр — къэзыIотагъэр Хъэпэе Мыхьамод, 1887-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатикъуае къышыхъугъ, орэдыIо-тхыдэIо Iаз, шыкIэпшынау, хъатикъуай.

Октябрэм и 18-м 1952-рэ иль. Хъатикъуае щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр Адыгэ НИИ-м иархив хэлъ.

384. Къанж фыз къызэришар — Къэбэрдей-Балъкъэр научнэ-исследовательскэ институтым (КБНИИ) иархив хэлъ.

385. Нарт Шъэуае икъэхъукI — къэзыIотагъэр Хъэпэе Мыхьамод, Хъатикъуай.

Октябрэм и 20-м 1952-рэ иль. Хъатикъуае щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

386. Къанж и къуэ Шэуей — къэзыIотагъэр Жыгун Кургьюо-

къуэ, 1958-рэ иль. Къэбэрдэйм щыщ къ. Аргудан къышыхъугъ.

Апрелым и 12-м 1949-рэ иль. Аргудан щызытыхъгъэр КъэрдэйгъушIэ Зырамыку: Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

387. Щэуей къызэралъхаар — КБ НИИ-м иархив щыщ.

388. Шъэуайрэ натхэмэр — къэзытагъэр АкIэгъу Ибрахым, апрелым и 17-м 1875-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Пэнхэс къышыхъугъ, орэдьЮ цIэрыу, шыкIэпшынэо, Газ.

Майм и 21-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ щызытыхъгъэр Бэджэнэ Кърим, Адыгэ педагогическэ училишым иеджакIу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

389. Щэуей зэралНар — КБ НИИ-м иархив щыщ.

390. Къанжэ и къуэ Щауейуэ Нарыбгейм и къуэ закъуэ — къэзытагъэр Къуешкъан Хъэзырталий, 1901-рэ иль. Къэбэрдэйм щыщ къ. Къулъкъужын къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июным и 13-м 1949-рэ иль. Къулъкъужын щызытыхъгъэр Акъсырэ Залымхъан, къэбэрдей драматург. Оригиналыр КБ НИИ-м хэлъ.

391. Нарт Щэуей и лыгъэ зэраушетар — КБ НИИ-м иархив Июном и 15-м 1949-рэ иль. Къэбэрдэйм щыщ къ. Къулъкъужым щызытыхъгъэр Аскъсырэ Залымхъан.

392. Щэуей и япэ зекIуэр — къыздэтхыгъэр: Нартхэр, Налшык, 1951, н. 488—502. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

393. Къанжокъуэ Щэуей Нэрыбгейм и къуэ закъуэ къызэришар — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр, Нальчик, 1945, н. 26—30.

394. Нарт Шъэуае икIэлэгъум къехъульгъэс къэбар — къэзытагъэр Курыйжо Хъарун, 1919-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу ХъакIэмзыые къышыхъугъ, кIэмыгүй.

Октябрэм и 10-м 1968-рэ иль. ХъакIэмзыые щызытыхъгъэр Унэрыукъю Рэмэзан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

395. Нат Шъэуае Орзэмэс ыпхъу къызэрищаагъэр — къэзытагъэр АкIэгъу Ибрахым, шапсыгъ.

Июлом и 14-м 1949-рэ иль. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр Лъэустэн Юсыф, СССР-м иписательхэм я Союзы хэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

396. ХъэшIэмрэ Щэуейрэ — Оригиналыр КБ НИИ-м иархив щыщ.

397. Нартхэмрэ Къанж и къуэ Щэуейрэ — къэзытагъэр Жыгун Кургъуэкъуэ, къэбэрдей.

Апрелым, и 12-м 1949-рэ иль. Кургъуэкъю щызытыхъгъэр КъэрдэнгъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

398. Нат Шъэуае шыкъэфыжь зэрадэкIогъагъэр — къэзытагъэр АкIэгъу Ибрахым, шапсыгъ.

Июлом и 14-м 1949-рэ иль. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

399. Къанж и къуэ Щэуей хъыджэбзыр къызэрэдэкIуар — къэзытагъэр Борэнныкъуэ Мэжыд, 1896-рэ иль. Черкесием щыщ къ. Зенкъуэ къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июном и 18-м 1963-рэ иль. Күэшхъэблэ щызытыхъгъэр Сэкий Нурдин, филологическэ наукэхэмкIэ кандидат, КБ НИИ-м инаучинэ лэжкакIу. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагь: Адыгэ таурыхъэр, Черкесск, 1965, н. 69—72.

400. Мыщэм идыгъуа нысэр нарт Щэуей къызэришэжар — къэ-

зытагъэр Акъ Уэгъулы, 1899-рэ иль. Черкесием щыщ къ. Жъакуэ къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июлым и 20-м 1963-рэ иль. Жъакуэ щызытыхъгъэр Бэчыжь Лейлэ, филологическэ наукэхэмкіэ кандидат, СССР-м иписательхэмэ я Союзы хэт, литературовед, Къэрэщэе Черкес НИИ-м инаучнэ Иофыш. Оригиналыр КЧ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ таурыхъэр, еркесск, 1965, н. 160—162.

401. Шъэуае шакю зэрэкъогъагъэр — къэзытагъэр Цутыжь Сэлмэт, 1940 иль. Хынушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Шоникъо къышыгъугъ, шапсыгъ.

Мартым и 20 1960-рэ иль. Мыекъуапэ щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтын иеджаку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

402. Шъэуай щакюэ тхъэмадэ зэрыхъуа — къэзытагъэр Хъэхъупаштэ Амырхъан, 1882-рэ иль. Къэбэрдей щыщ къ. Къехъун къышыхъугъ, усэкю цэрыйу, къэбарытэ Іаз.

Июлым и 15-м 1949-рэ иль. Къехъун щызытыхъгъэр Къардэнгъуштэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

403. Нарт Тлотирэшрэ Шъэуейрэ зэрызэхуээр — КБ НИИ-м иархив хэлъ.

404. Шъэуае нат щыгъачэм зэрэкъогъагъэр — къэзытагъэр Цутыжь Салмэт, шапсыгъ.

Мартым и 20-м 1960-рэ иль. Мыекъуапэ щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

405. Къанж и къуэ Шъэуей нархэм я шыгъажэм зэрыкъуар — КБ НИИ-м иархив щыщ.

406. Къанж и къуэ Шъэуейрэ Щхэцыфыщтэ-дахэмрэ — КБ НИИ-м иархив щыщ.

407. Къанжэ и къуэ Шъэуей зэратекъуар — къэзытагъэр Гуюхэ Хъебаштэ, 1846-рэ иль. Къэбэрдейм щыщ къ. Бэхъсан къышыгъугъ, къэбэрдей.

Июлым и 13-м 1950-рэ иль. зытыхъгъэр Штым Сэрэбий. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

XIII. НАРТ ДЭГУДЖ

Нарт Дэгуджэ ехылтээ Йорыуатэхэр анахъэу къызыщауатээр Адыгэ хэкур (бжъэдигъухэр, къэмыйгуехэр, еджэркъуаехэр) ары.

Зекюлтээ пхъашэу нарт Дэгуджэ и образ адигэ эпосым хэт.

Мы нартын ыцтээ зэтрайтыкы: Дэгудж, Нарт Дэгү, Нарт Джарам, Дэтгужье Джарым, Дэгуджарым, Дэгуджэр.

Гушилэу «Дэгуджэ» зыфиорэм адигабзэктэ «дэгунчээ», е «тхъакумашту» къекы.

ТЕКСТЫ

408. Нарт Дэгуджэ икъэхъукы — къэзытагъэр Акъуштэ Аслъянчэрий, 1886-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэркъуае къышыхъугъ, къэбарытэ Іаз, еджэркъуай.

Июлым и 21-м 1957-рэ иль. Еджэркъуае щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлтэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

409. Нарт Дэгу ыкъо Дэгуджэ ихьишь — къэзыЮтагъэр Запсэ-
къо Хъусен, 1892-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэркъуае
къышыхъугъ, къэбарЮтэ Іаз, еджэркъуай.

Июном и 20-м 1957-рэ иль. Еджэркъуае щызытыхъгъэр Шыш-
хъэ Аслъан, Кэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

410. Нарт Джарымэ къехъулагъэхэр — къэзыЮтагъэр Цэй
Амзан, 1892-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджехъаблэ
къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июном и 10-м 1963-рэ иль. Джэджехъаблэ щызытыхъгъэр Хъут
Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

411. Нарт Дэгуджарымэ къехъулэгъагъэр — къэзыЮтагъэр
Мыгу Хъалид, Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджехъаблэ къы-
шихъугъ, къэбарЮтэ Іаз, бжъэдыгъу.

Майм и 22-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытыхъгъэр
Щышэ Нюс, Адыгэ педучилишын иеджакIу. Оригиналыр АНИИ-м
иархив хэлъ.

412. Дэгужыекъэ Дэгуджэр — къэзыЮтагъэр Мыгу Хъаджы-
сэлым, 1897-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджехъаблэ
къышыхъугъ, джы Ленинэхъаблэ дэс, бжъэдыгъу.

Июном и 6-м 1963-рэ иль. Ленинэхъаблэ щызытыхъгъэр Теуцожь
Хъабиб, Кэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

413. Нарт Дэгуджэ икЮдьыкI — къэзыЮтагъэр Запсэкъо Хъу-
сен, еджэркъуай.

Июном и 20-м 1957-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэр-
къуае щызытыхъгъэр Шышхъэ Аслъан. Оригиналыр АНИИ-м иар-
хив хэлъ.

XIV. НАРТ ИАЛЭДЖ

Нарт Иалэдж ехылIэгъэ текстхэр анахэзу къызыщаIуатэрээр
Адыгэ хэкур (бжъэдыгъухэр, хъатикъуаехэр, адыгэ ермэлхэр) ары.
Иалэдж яунэжъ Гъобэкъуае (джы Теуцожхъаблэ) пэмычыжъэу
Пшыщэ псыхъо ижьабгъукIэ нэпкъ льагэм тетыгъэу бжъэдыгъухэ-
мэ къяIуатэ, а ЧыпIери къагъельагъо.

Нарт Иалэдж яунэжъ — «кунэ къебэ-небэу, кэсэньбыэ кIэтэу»
эпосын хэт, нартхэм хасэ щашы, яIoфыгъохэм ашынытегуущыIэх.

Нарт Иалэдж ехылIэгъэ текстхэу адыгэ лъэнкъ пстэуми къа-
Iуагъехэр зы куп шыгъэхэу апэу къыхэтэутых.

ТЕКСТИР

414. Нарт Иалэдж-нешью — къэзыЮтагъэр ХъуакIо Ибрахим,
1901-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къ. Къунчыкъохъаблэ къышыхъугъ,
бжъэдыгъу.

Майм и 18-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытыхъгъэр
Тхъаркъохъо Мэджыд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

415. Нарт Иалэджэ ягуашэрэ — къэзыЮтагъэр Мэлгош Чэ-
рый, 1884-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Нэчэрэзые къышы-
хъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 20-м 1959-рэ иль. Нэчэрэзые щызытыхъгъэр Хъуажъ
Махъмуд, АНИИ-м яIoфыши. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

416. Иалэдж яунэ зэрэшигъагъэр — къэзыЮтагъэр Цэй Амзан,

1891-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджэхъаблэ къыщи-хъугъ бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 21-м 1959-рэ илъ. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

417. Нарт Іалэдж иунэжъ — зышIэу ноябрэм и 18-м 1960-рэ илъесым къэзытхыгъэр Іашъинэ Ахъмэт, 1893-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Гъобекъуае къыщыхъугъ, Йорытэ угъоякIу, уса-кло, шыкЭпицинау, бжъэдыгъу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

418. Іалэдж яунэжъ — ЙурыIупчъэу къэзыIуагъэр Хъэпэе Мы-хамод, 1887-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатикъуае къы-щыхъугъ, хъатикъуай.

Декабрэм и 10-м 1958-рэ илъ. Хъатикъуае щызытхыгъэр Хъэдэ-гъэлэ. Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

419. Ныхас — къэзыIотагъэр Хъарэхъу Дол, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Щынджые къыщыхъугъ, къэбарIотэ Іаз, бжъэдыгъу.

Июнэм и 28-м 1968-рэ илъ. Щынджые щызытхыгъэр Хъэдэгъэ-лэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

420. Нарт яныхас — къэзыIотагъэр Хъарэхъу Дол, Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Щынджые къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Сентябрэм и 16-м 1960-рэ илъ. Щынджые щызытхыгъэр Хъэдэ-гъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

421. Жъыукихас — къэзыIотагъэр Ермэл Тарас, 1891-рэ илъ. Ермэлхъаблэ (Армавир) къыщыхъугъ, адыгэ ермэл.

1944-рэ илъесым Берлин щатхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

422. Іалэджыиши икЮдыкI — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ (джы Шэуджэнхъабл) къыщыхъугъ, тхыдётэ, орэдьЮ Іэзэ дэд, абдах.

Февралым и 18-м 1959-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Гъыш Нухъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

423. Іалэдж-нэшью икЮдыкI — къэзыIотагъэр СтIашъу Хьисэ, 1884-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Гъобекъуае (джы Тей-цожхъаблэ) къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 3-м 1963-рэ илъ. Тейцожхъаблэ щызытхыгъэр Гъу-кIэдI Рэмэзан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

XV. НАРТ ІЭДЫИФ

Нарт Іэдыиф (Іэдииху) ехылIэгъэ текстхэр Черкесием (Ин-джыдждэсхэм), Адыгэ хэкум (абдахэхэм, бжъэдыгъухэм), Къэ-бэрдэй дэгъоу ашызэлъашIэ.

Нарт Іэдыиф (Іэдииху) ехылIэгъэ ЙорыIуатэхэр куп шъхъаф шыгъэу эзхэгъоягъэу апэрэу къыхэтэутых.

ТЕКСТИР

424. Іэдииху — къэзыIотагъэр Уэрдокъуэ Мирзэбеч, 1884-рэ илъ. Черкесием щыщ къуаджэу Къэсэйхъаблэ (джы Хъэбэз) къы-щыхъугъ, къэбердей.

Февралым и 10-м 1959-рэ илъ. Хъэбэз щызытхыгъэр Къалмэжъ Ибрахим, КЧНИИ-м иофышI. Оригиналыр КЧНИИ-м и архив хэль.

425. Іэдыиф-дахэрэ нарт Кортэхъурэ — къэзыІотагъэр Хъарэхъу Дол, 1874-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Щындже къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июнам и 3-м 1960-рэ иль. Щындже щызытыхъигъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

426. Іэдэниху — къыздэтхыгъэ тхылъыр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 60. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

427. Іэдииху и унэ — къыздэтхыгъэ тхылъыр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 60. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

428. Іэдииху и лыр псым итхъэлаш — къыздэтхыгъэ тхылъыр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 60—61. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

429. Быр плъыжку къенаш — къыздэтхыгъэ тхылъыр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 61. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

430. Іадыиф илі зэрэдэзекіуагъэр — къэзыІотагъэр Сэмэн Едьдж, 1876-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Пчыхъалыкъуае къышыхъугъ, къэбарытэ цэрыгү; джэмышишышэ Іаз, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 29-м 1940-рэ иль. Пчыхъалыкъуае щызытыхъигъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

431. Іэднихурэ нарт Сосрыкъуэрэ — къыздэтхыгъэ тхылъыр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1946, н. 61—62. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

432. Іадыиф ихъишь — къэзыІотагъэр Бракъый Тыу, 1880-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Тэхъутэмымкъуае къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Февралым и 16-м 1959-рэ иль. Тэхъутэмымкъуае (джы Октябрэхъаблэ) щызытыхъигъэр Шъаукъо Ерэджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

433. Іадииху Сосярыкъо зэрэшшар — къэзыІотагъэр Къаздэхъу Мэжыд, 1897-рэ иль. Къэбердейм щыщ къуаджэу я II-рэ Къызыбрун къышыхъугъ, еджакли тхакли дэгъоу ешшэ, адыгэ Йорыытэ угъоякъу, къэбэртай.

Декабрэм и 21-м 1958-рэ иль. Я II-рэ Къызыбрунам щызытыхъигъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

434. Нарт Іэдииху — къэзыІотагъэр Ныр Исуф, 1885-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Лэшэпсынэ къышыхъугъ, бесльэней.

Июнам и 27-м 1961-рэ иль. Лэшэпсынэ щызытыхъигъэхэр Хъэдэгъэлэ Аскэр, Дэбэгъо Ким. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

435. Іадыифрэ Саусырыкъэрэ — къэзыІотагъэр Цэй Ибрахим, Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джамбэчье къышыхъугъ, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 10-м 1946-рэ иль. Джамбэчье щызытыхъигъэр Бахъу-къо Ерэджыб, кіэлэгъядж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

436. Іэдииху и хъыбар — къэзыІотагъэр Беслъэней Цуцэ, 1920-рэ иль. Черкесием щыщ къуаджэу Беслъэней къышыхъугъ, бесльэней.

Майм и 20-м 1960-рэ иль. Мыекъуапэ щызытыхъигъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

437. Нарт Іадыиф — къэзыІотагъэр Гугъотыжь Къасполэт, 1889-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Тэуе къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Февралым и 18-м 1959-рэ иль. Тэуе щызытыхъигъэр Шъынхъо Аслъанбый, кіэлэгъядж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

438. Йадииху ихъишъэ — къэзыЮтагъэр Шъхъэгуэш Хъэрун, 1884-рэ иль. Черкесием щыщ къуаджэу Псыжъ къышыхъугъ, беслъней.

Майм и 10-м 1949-рэ иль. Псыжъ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

439. Нарт Йадииху — къэзыЮтагъэр Уэрдокъуэ Мырзэбэч, къэбэйтей.

Февралым и 22-м 1962-рэ иль. Черкесием щыщ къуаджэу Хъэбэз щызытыхъгъэхэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр, Сэкий Курдин. Оригиналыр АНИИ-мрэ КЧНИИ-мрэ яархивхэм ахэль.

440. Йадиихурэ иунэмрэ я къэбар — къэзыЮтагъэр Хъатыу Цуцэ, 1920-рэ иль. Черкесием щыщ къуаджэу Беслъеней къышыхъугъ, беслъней.

Февралым и 24-м Беслъеней щызытыхъгъэр: ХъэдэгъэлЭ Аскэр, Сэкий Нурдин. Оригиналыр, АНИИ-мрэ КЧНИИ-мрэ яархивхэм ахэль.

441. Йадыифрэ илЫрэ яхъишъ — къэзыЮтагъэр Шъэотэхъукъо Титуу, 1885-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатыгъужъяа къуае къышыхъугъ, кіэмьгүй.

Майм и 20-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

442. Соорыкъо Йадииху зэрыххуэсар — КБ НИИ-м иархив хэль.

443. Йадииф ихъишъ — къэзыЮтагъэр Запсэкто Хъусен, 1892-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэркъуае къышыхъугъ, еджэркъуай.

Июным и 18-м 1961-рэ иль. Еджэркъуае щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

XVI. НАРТ КОЛЭСЫЖЪКЬОХЭР

Нарт Колэсыйжъкъохэм яхъылэгъэ ЙорыЮатэхэр анахъеу къышаюхэрээр Адыгэ хэкум ис кіэмьгүе,abdзэхэ, бжъэдьгүу къуаджэхэр ары. Мы нартхэм хъишиэу анылхэр къаюатэ зыхъукІэ, ащ якъэ-Гуашхъэхэр зыдещыт чыпэхэр къагъэлъагъо.

Нарт Колэси, ащ якъохэмии яхъылэгъэ ЙорыЮатэхэр зы куп шыгъэххэу апэу къыхэтэутых.

ТЕКСТИХЭР

444. Нарт Колэс къызэрерагъэшагъэр — къэзыЮтагъэр Цэй Амзан, 1892-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдьгүу.

Ноябрэм и 18-м 1959-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

445. Колэсыйжъ иорэд — ордэу къэзыЮуагъэр Шапсыгъэ Ахьмэд,abdзах. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

446. Колэсыйжъкъе Лэурэ Псыхъо-гуашэрэ — къэзыЮтагъэр Хъаткъо Шэбан, 1890-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Пшыжхъаблэ къышыхъугъ, кіэмьгүй.

Ноябрэм и 28-м 1958-рэ иль. Пшыжхъаблэ щызытыхъгъэр ШхъапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

447. Нарт Колесыжъкъо Рамфит — къэзыјотагъэр ПэкІашко Исмахыил, 1885-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатыгъу-жъыкъуае къыщыхъугъ, кіэмыйгүй.

Ноябрэм и 22-м 1958-рэ иль. Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

448. Колесыжъкъо Рамфит — къэзыјотагъэр Мыгу Хъалид, 1889-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Джэджэхъаблэ къы-щыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 18-м 1957-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Шъхъакумыдэ Мариет. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

449. Нарт Колесыжъкъо Рамфитэрэ Нартыкъо Тэчэхъунэрэ — къэзыјотагъэр Бырыр И. Р. 1908-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къыщыхъугъ, абдах.

Ноябрэм и 20-м 1959-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Бырыр Батырбый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

450. Нарт Колесыжъ ыпхъу Сусарэ ихъишь — къэзыјотагъэр Шъаукъо Имысыкъу, 1869-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ, кіэмыйгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхъапцІэжъыкъо Щухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

451. Нарт Іушхъэхэр — къэзыјотагъэр Кіуй Зэфэсрэ Хъа-курынэ Раурэ, Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурнэхъаблэ къы-щыхъугъэх, абдахэх.

Мартым и 11-м 1947рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Лъяустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

452. Колесыжъ илнакI — къэзыјотагъэр Хъаткъо Шэбан, 1890-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Пшыжъхъаблэ къыщыхъугъ, кіэмыйгүй.

Ноябрэм и 28-м 1958-рэ иль. Пшыжъхъаблэ щызытхыгъэр ШъхъапцІэжъыкъо Щухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

XVII. МЭЛЭЧЫПХЪУ Е ІАЗЭНАКІЭ КУРЭ

Мэлэчыпхъу е ІазэнакІэ Курэ ехылІэгъэ ЙорыІуатэхэр адыгэ лъэпкъ пстэуми ахэлъых.

Мэлэчыпхъу иобраз бзылъфыгъэ лъэкурэ цыкIу. Іушэу, бза-шIоу, дагъо зэрилъэгъурэм кІэнекІеням фэІазэу (накІэкІэ Іазэу) щытэу адыгэ эпосым хэт.

Мы бзылъфыгъэм ыцIэ зетраIуки: Мэлэчыпхъу, Мелэчыпхъу, Мальчыпхъу, ІазэнакІэ Лъэкур, ІазэнакІэ япхъу, ІазэнакІэ Курэ, НакІ я Кур. ЦIэу «Курэр» гущиIэу «лъэкурэм» пүүтыгъэу къыхэ-кын фae.

Адыгэ лъэпкъ пстэуми ІазэнекІэ Курэ ехылІагъэу къяIуатэх-рэм ашыщхэр зы куп шыгъэу апэрэу къыхэтэутых.

ТЕКСТХЭР

453. ІазэнакІэ Лъэкурэ икъэхъукI — къэзыјотагъэр Хъэпэе Мыхъамод, 1887-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъатикъуае къыщыхъугъ, хъатикъуай.

Майм и 20-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэ-лIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

454. ЙазэнакІә Курә Панәкъом риңаугъэр — къэзыңотагъэр Шъэотэхъу Титыу, 1885-рә иль. Адыгэ хәкум щыш къуаджәу Хъатыгъужыкъуае къышыхъугъ, кіэмүгүй.

Майм и 4-м 1966-рә иль. къалэу Мыекъуапә щызытхыгъэр доцентәу НэмитІәкъю Юсыф, педагогическә наукәхәмкІә кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хәль.

455. Мәләчыпхъу къехъуллахъэр — КБ НИИ-м иархив щыш.

456. Мальчыпхъу — къэзыңотагъэр Анцокъю Ныс, 1889-рә иль. Краснодар краим щыш къуаджәу Шъхъашәфыжым къышыхъугъ.

Июлым и 22-м 1962-рә иль. Шъхъашәфыж щызытхыгъэр Бирам ХъакІәмыйз, кіэлзегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хәль.

457. Мәләчыпхъурә нарт Пәныкъорә — КБ НИИ-м иархив щыш.

458. Мәләчыпхъу цыкыр и лым къизәригъотыжа — КБ НИИ-м иархив щыш.

459. Мәләчыпхъу зытрауам зәрыдәкүәжа — ІурыПупчъэу къэзыңуагъэр Жыкъуэ Чаус, 1889-рә иль. Къэбәрдейм щыш къуаджәу Сармақъ къышыхъугъ, къэбәрдей.

Августым и 19-м 1949-рә ильәсым Сармакъ щызытхыгъэр КъэрдәнгъушI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хәль.

460. НакIя Кур—къэзыңотагъэр ХъакІәмыйз Сәфәрбый, 1882-рә иль. Адыгэ хәкум щыш къуаджәу ХъакІәмыйзые къышыхъугъ, кіэмүгүй.

Июлым и 25-м 1968-рә иль. ХъакІәмыйзые щызытхыгъэр Гъыш Нухъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хәль.

461. Мәләчыпхъу цыкыр и лым зәрыдәпсөуа — КБ НИИ-м иархив щыш.

462. Мәләчыпхъу и лым къизәрәригъэкIыжъар — КБ НИИ-м иархив щыш.

463. Малычыпхъу и хыбар — къэзыңотагъэр ХъэхъупашIә Амырхъан, 1882-рә иль. Къэбәрдейм щыш къуаджәу Къэхъун къышыхъугъ, орддың-о-усекIо Іаз, къэбәрдей.

Майм и 28-рәм 1946-рә иль. Къэхъун щызытхыгъэр КъэрдәнгъушI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хәль.

464. Малычыпхъу цыкыр — къызыдәтхыгъә тхылъыр: доктор ГчыхъалIыкъу. Адыгэ эльфыбэ, Стамбул, 1909, н. 47—48.

465. Мәләчыпхъурә Іашемәэрә — къэзыңуагъэр Жыкъуэ Чаус, къэбәрдей.

Августым и 19-м 1949-рә иль. Къэбәрдейм щыш къуаджәу Сармакъ щызытхыгъэр КъэрдәнгъушI Зырамыку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хәль.

466. Мәләчыпхъу ихъишь — къэзыңуагъэр Тхъаркъохъо Асмет, 1912-рә иль. Адыгэ хәкум щыш къуаджәу Аскъелае къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Августым и 4-м 1913-рә иль. Аскъелае щызытхыгъэр Алиша Тамар. Оригиналыр АНИИ-м иархив щыш.

XVIII. НАРТ ШЪЭУАПЦI

Нарт ШъэуапцIә ехылIәгъә текстхәр абдзахәэмi, бжъэдыгъу-хәми, шапсыгъәхәми къайатәх.

Мы нартым ыңIә зэтрауакIы: Нарт я ШъэуакI, Нарт Шъэуапци, Нат Шъаокъор, Нат Шъао.

ТЕКСТХЭР

467. Нарт я ШъэуапцI — къэзыЮтагъэр КIуай Исмахыил, 1876-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ,abdзах.

Майм и 27-м 1958-рэ иль. Хъакурнэхъаблэ щызытхыгъэр Хъуажь Махмуд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

468. Нарт ШъэуапцI — къэзыЮтагъэр КIуай Зэфэс, 1882-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ abдзах.

Февралым и 12-м 1946-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр КIэрэшэ Тембот, СССР-м иписательхэм я Союзы хэт, доцент, Къэралыгъо премиим и лауреат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

469. Нарт ШъэуапцI — къэзыЮтагъэр КIуай Зэфэс, abдзах.

Февралым и 19-м 1959-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

470. Нарт Шъэуакэ ятэ къызэрихыгъыгъэр — къэзыЮтагъэр МэшлIэкъо Аюб, 1904-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Нэчэрэзье къышыхъугъ, бжъядыгъу.

Январым и 26-м 1960-рэ иль. Нэчэрэзье щызытхыгъэр Хъут Шамседин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

471. Нат Шъаокъом къехъулIагъэр — къэзыЮтагъэр Ушъий КIыщики, 1883-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Псэйтыку къышыхъугъ, орэдыЮ Iаз, шапсыгъ.

Августым и 10-м 1959-рэ ильэсим Псэйтыку щызытхыгъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

472. Нат Шъао иус — гъыбзэу «Гадыиф» зыфаIорэм иорэдышъо ильэу къэзыЮтагъэр Нэгъуцу Сахид, 1885-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къуаджэу Агуе къышыхъугъ, орэдыЮ-шыкIэпчиныЮ Iаз, шапсыгъ.

Июным и 16-м 1960-рэ иль. Агуе щызытхыгъэр Хэшхи Индар. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

XIX. ИНЫМЫКЬО БАБЫХЪУ

Инымыкью Бабыхъу ехылIэгъэ адыгэ ЙорыЮатэхэр анахъэу зинкIасэу зыхэлъыхэр abдзахэхэмрэ шапсыгъэхэмрэ арых.

ТЕКСТХЭР

473. Инымыкью Бабыхъу ягуашэ къызэрахыхыгъэр — къэзыЮтагъэр Ушъий КIыщики, 1883-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Псэйтыку къышыхъугъ, къэбарIотэ — орэдыЮ Iаз, шапсыгъ.

Июлым и 20-м 1961-рэ иль. Псэйтыку щызытхыгъэр Ушъий Казбек. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

474. Нарт Бабыхъу ыкью Шорэ-ЦыкIу икъэхъукI — къэзыЮтагъэр КIуай Зэфэс, 1882-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ (джы Шэуджэнхъаблэ) къышыхъугъ, орэдыЮ-тхыдэЮ цIэрыЮ, abдзах.

Майм и 20-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

475. Инымыкъо Бабыхъурэ нарт Хъашхъонэжъэр — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Майм и 21-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ АНИИ-м щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

476. Бабыхъукъо Щорэ-ЦыкIурэ нарт Хъашхъонэжъэр къяхъулIагъэр — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Майм и 21-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

477. Инымыкъо Бабыхъу икъодыкI — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Майм и 21-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

478. Бабыхъу ыкъо Щорэ-ЦыкIурэ нарт ПэIе-Закъорэ къяхъулIагъэр — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Майм и 21-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Д Э Т Х Э Р

ГүшүИап	5
Псэлъапэ	7

ТЕКСТХЭР

XII. КЪАНДЖЫКЬО ШЬЭУАЙ

383. Нарт Къандж Іалэгуджэ-дахэ къызэрищагъэр	13
384. Къанж фыз къызэршар	17
385. Нарт Шьэуае икъэхъукI	23
386. Къанж и къуэ Щэуей	24
387. Щэуей къызэралъхуар	27
388. Шьэуайрэ натхэмрэ	29
389. Щэуай зэралIар	32
390. Къанж и къуэ Щауейуэ Нэрыбгейм и къуэ закъуэ	36
391. Нарт Щэуей и лыгъэ зэраушэтар	39
392. Щэуей и япэ зекIуэр	43
393. Къанжокъуэ Щэуей Нэрыбгейм и къуэ закъуэ къызэришар	55
394. Нарт Шьэуае икIэлэгъум къехъулIэгъэ къэбар	59
395. Нарт Шьэуае Орзэмэс ыпхъу къызэрищагъэр	65
396. ХъещIэмрэ Щэуейрэ	67
397. Нартхэмрэ Къанж и къуэ Щэуейрэ	76
398. Нат Шьэуае шыкъэфыжь зэрэдэкIогъагъэр	86
399. Къанж и къуэ Шьэуей хъыдджэбзыр къызэрэдэкIуар	89
400. Мыщэм идыгъуа нысэр нарт Шэуей къызэришэжар	92
401. Шьэуае шакIо зэрэкIогъагъэр	94
402. Шьэуей щакIуэ тхъэмадэ зерыхъуа	98
403. Нарт ТЮтIрэшрэ Шэуейрэ зерыхъэзэр	101
404. Шьэуае нат щыгъачэм зэрэкIогъагъэр	105
405. Къанж и къуэ Щэуей нартхэм я шыгъажэм зерыхъуар	107
406. Къанж и къуэ Щэуейрэ ЩхэцФыцIэ дахэмрэ	112
407. Къанже и къуэ Щэуей зэратекIуар	118

XIII. НАРТ ДЭГУДЖ

408. Нарт Дэгуджэ икъэхъукI	123
409. Нарт Дэгу ыкъо ихъишь	124
410. Нарт Джарымэ къехъулIагъэр	126
411. Нарт Дэгуджарымэ къехъулIагъэр	132
412. Дэгужыекъо Дэгуджэр	136
413. Нарт Дэгуджэ икIодыкI	141

XV. НАРТ ІАЛЭДЖ

414. Нарт Іалэдж-нэшъу	145
415. Нарт Іалэджрэ ягуашэрэ	146
416. Іалэдж яунэ зэрэшIыгъагъэр	147
417. Нарт Іалэдж яунэжъ	—

418. Іэлэдж яунэжъ	148
419. Ныхас	149
420. Нарт я ныхас	—
421. ЖъыукIыхас	150
422. Іалэджыпци икЮдыкI	151
423. Іалэдж-нэшъу икЮдыкI	152

XV. НАРТ IЭДЫИФ

424. Іэдииху	157
425. Іэдыйф-дахэрэ нарт Кортэхъурэ	158
426. Іэдииху	159
427. Іэдииху и унэ	160
428. Іэдииху и лыр псым итхъэлащ	—
429. Бгыр плъыжку къэнаш	161
430. Іадыиф илI зэрэдэзэкIуагъэр	—
431. Іэдиихурэ нарт Сосрыкъурэ	163
432. Іадыиф ихъишъ	164
433. Іадииху Сосрыкъо зэрэIушIар	165
434. Нарт Іэдииху	—
435. Іадыифрэ Саусырыкъорэ	166
436. Іэдииху и хъыбар	167
437. Нарт Іадыиф	169
438. Іадииху ихъишъэ	171
439. Нарт Іэдииху	—
440. Іэдиихурэ и унэмрэ я къэбар	173
441. Іадыифрэ илIырэ яхъишъ	174
442. Сосрыкъо Іадииху зэрыхуэзар	175
443. Іэдийф ихъишъ	184

XVI. НАРТ КОЛЭСЫЖЪКОХЭР

444. Нарт Колэс къызэрерагъэщаgъэр	189
445. Колэссыжъ иорэд	192
446. Колэссыжъкъо Лэурэ Псыхъо-гуашэрэ	193
447. Нарт Колэссыжъкъо Рамфыт	200
448. Колэссыжъкъо Рамфыт	206
449. Нарт Колэссыжъкъо Рамфытэрэ Нартыкъо Тэчэхъунэрэ	212
450. Нарт Колэссыжъ ыпхъу Сусарэ ихъишъ	214
451. Нарт Іуашъхъэхэр	215
452. Колэссыжъ илIакI	218

XVII. МЭЛЭЧҮПХЪУ Е ІАЗЭНЭКІЭ КҮРЭ

453. ІазэнакIэ Лъэкурэ икъехъукI	221
454. ІазэнакIэ Курэ Панэкъом риIуагъэр	—
455. Мэлэчүпхъу къехъулIахэр	222

456. Малычыпхъу	233
457. Мэлэчыпхъурэ нарт Пэныкъорэ	235
458. Мэлэчыпхъу цыкIур и лым кызызэригъотыжа	238
459. Мэлэчыпхъу зытрауам зэрыдэкIуэжа	242
460. ІазэнакIэ Кур	258
461. Мэлэчыпхъу цыкIур и лым зэрыдэпсэуа	259
462. Мэлэчыпхъу и лым кызызэрэригъэкIыжъя	264
463. Малычыпхъу и хыбар	266
464. Малычыпхъу цыкIур	269
465. Мэлычыпхъурэ Гашэмэзрэ	—
466. Мэлычыпхъу ихьишъ	271

XVIII. НАРТ ШЬЭУАПЦІ

467. Нарт я Шьэуапці	277
468. Нарт Шьэуанці	280
469. Нарт Шьэуапці	283
470. Нарт ШьэуакIэ ятэ кызызэрихыхыжъыгъэр	286
471. Нат Шъаокъом къехъулагъэр	288
472. Нат Шъао иус	299

XIX. ИНЫМЫКЪО БАБЫХЪУ

473. Инымыкъо Бабыхъу ягуащэ кызызэрахыхыжъыгъэр	295
474. Нарт Бабыхъу ыкъо Щорэ-ЦыкIу икъехъулер	296
475. Инымыкъо Бабыхъурэ нарт Хъашхъонэжъэр	297
476. Бабыхъукъо Щорэ-ЦыкIурэ нарт Хъашхъонэжъэр	298
477. Инымыкъо Бабыхъу икъодыкI	305
478. Бабыхъу ыкъо Щорэ-ЦыкIурэ нарт Пэле-закъорэ	306

ТИОРЭДЫЛОХЭМРЭ ТХЫДЭГУАТЭХЭМРЭ 311
КОММЕНТАРИИХЭР 321

ГАДАГАТЛЬ АСКЕР МАГАМУДОВИЧ

Составитель

НАРТЫ. АДЫГСКИЙ ЭПОС. ТОМ V

(На адыгских языках)

Редколлегия: Д. Г. Костанов (глав. ред.), К. Х. Меретуков,
Ш. Х. Хут

Художник Д. М. Меретуков

Художественный редактор Т. М. Кат

Технический редактор Б. П. Паринов

Корректоры: Т. А. Потокова, К. Х. Курашинов

Сдано в набор 14.XI.1970 г. Подписано к печати 28.XII.1970 г.
Формат бумаги 70x108^{1/4}. Печ. л. 21. Заказ 4511 Тираж 1500.
МО 09215. Цена 1 руб. 75 коп.

Адыгейская областная типография управления по печати
Краснодарского крайисполкома, г. Майкоп, Пионерская, 268